

Prikarpatska Galicija

(prijevodi s ukrajinskoga)

Priredili

Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer

Zagreb

2017.

Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu
Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“

Knjižnica *Ucrainiana Croatica*
Knjiga 14

Nakladnik
Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Za nakladnika
Tetyana Fuderer

Urednici
Jevgenij Paščenko
Tetyana Fuderer

Recenzenti
akad. Stepan Pavljuk
dr. sc. Goran Pavel Šantek

Lektura i korektura
Vesna Radaković-Vinchierutti

Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandr Paščenko

Tisak
FS

Godina i mjesec objavljivanja: 2017., svibanj

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000962576.

ISBN 978-953-55390-4-9

Sadržaj

Prikarpatska Galicija (Jevgenij Paščenko)	7
--	---

Povijesna razdoblja Prykarpattja

Iz arheoloških starina (B. Tomenčuk, I. Kočkin)	11
--	----

Spomenici povijesti i kulture. Gradišta Pruto-Bystryc'koga podgorja (Mykola Kužutjak)	20
---	----

Doba kneževa (od 9. st. do sredine 14. st.). Davni Ğalyč. (B. P. Tomenčuk)	32
--	----

Prykarpattje u sastavu Poljske (od sredine 14. st. do 1772. godine.) (V. V. Ğrabovec'kyj, M. V. Syžydyn)	37
--	----

Pod vlašću Austro-Ugarskoga Carstva (1772–1918.) (V. V. Marčuk, O. S. Žernoklejev, I. J. Rajkivs'kyj)	46
---	----

Razdoblje Zapadno-Ukrajinske Narodne Republike (studeni, 1918 – lipanj, 1919.) (B. P. Savčuk, P. I. Arsenyč)	52
--	----

Galicija u životu Ukrajine (Myhajlo Lozyns'kyj)	57
--	----

U ognju Drugoga svjetskog rata i oslobodilačkih napora OUN i UPA. (od 1939. do sredine 1950-ih.) (A. V. Kentij, O. J. Lysenko, O. V. Maruščenko)	89
--	----

Šezdesetnici i Radio „Sloboda” (Radio Free Europe) (Ivan Cyperdjuk)	114
--	-----

Tendencije prema jedinstvu u društveno-političkom životu Ğalyčyne 1990–2008.g. (Serĝij Adamovyč)	122
--	-----

Etnički mozaik

Etnonacionalna i etnosocijalna struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja (Ivan Monolatij)	135
Etnografija Ivano-Frankivščyne (Myhajlo Panjkiv)	161

Iz povijesti književnosti

Književno Pokuttje (Ġanna Marćuk)	169
Ideja nacionalnog jedinstva Ukrajine u javnom životu Prykarpattja (od 19. st. do početka 20.st.) (Igor Rajkivs'kyj)	185
Paradigmatika etničkih likova u djelima Josepha Rotha (Tetjana Monolatij)	191

Vasylj Stefanyk

Posebnost novelističkog razmišljanja Vasylja Stefanyka (Natalija Maftyn)	205
Eshatološki način umjetničkog razmišljanja u novelistici Vasylja Stefanyka (Stepan Horob)	214
Umjetnička paleta proze Vasylja Stefanyka (S. I. Horob, Z. P. Ġuzar)	222
Osnova umjetničke misli Vasylja Stefanyka (R. V. Pihmanec')	229
Umjetničko-verbalna slika svijeta (V. I. Kononenko, I. V. Kononenko)	239
Žanrovsko-stilska jedinstvenost (N. V. Maftyn, R. V. Pihmanec', S. M. Lucak, N. J. Tyškivs'ka)	243
Mitologija boje u novelistici Vasylja Stefanyka (Oljġa Slonjovs'ka)	250
Narodna mudrost kao moralno-etički ideal (Myroslav Steljmahovyč, Dmytro Dzvinćuk)	261

Književni Ivano-Frankivs'k / Stanyslaviv

Književnost u zasebnom mjestu stanovanja (Volodymyr Ješkiljev)	267
Prema definiciji, istinskom europskom gradu ... (Taras Prohas'ko)	277
Naš je grad bio multinacionalan ... (Taras Žerebec'kyj)	278
Stanislav: tuga za nestvarnim (Jurij Izdryk)	280
Замість післямови (Євген Пащенко)	298

Jevgenij Paščenko

Prikarpatska Galicija

Prykarpattje je ukrajinski naziv (Прикарпаття) za regiju u jugoistočnome dijelu Istočnih Karpata. Istočno predgorje Karpata seže od Češke i Poljske, kroz Ukrajinu do Rumunjske. Naziv se većim dijelom odnosi na prostor zapadne Ukrajine – uz Ivano-Frankivs'ku oblast, zajedno sa susjednom Bukovinom. Kao povijesno-etnografski pojam povezuje se ponajprije s prostorom Ivano-Frankivs'ke oblasti, smještene ispod karpatskoga gorja, zatim djelomično s Ljivivs'kom oblasti na istoku i Černivec'kom na jugu zapadne Ukrajine¹. Prykarpattje je sastavni dio Galicije, koju na prostoru Ukrajine čine Ljivivs'ka, Ivano-Frankivs'ka i Ternopiljs'ka oblast.

Knjigom o Prykarpattju nastavljamo prikaz Galicije koji je započeo prethodnim izdanjem *Ukrajinska Galicija*; ta se knjiga odnosi uglavnom na Ljviv i šire područje.² Administrativno središte Prykarpattja je grad Ivano-Frankivs'k, nekadašnji Stanislav, dok široko područje ima niz značajnih povijesno kulturnih sadržaja koji mogu posebno zainteresirati hrvatski auditorij. Prykarpattje je obilježeno arhaičnim rudimentima koji sežu u prethistorijsko doba. Određeni tragovi prošlosti upućuju na pretpostavku o komunikaciji s prostorom današnje Hrvatske: s njom se povezuju ljetopisna slavenska plemena koja su živjela na tim terenima, a nazivala su se i Bijeli Hrvati. U srednjovjekovnoj Rus'-Ukrajini jačala je ovdje Čalyč'ka kneževina, s tada najvećim mjestom Čalyč, koje je imalo središnju ulogu sve do kasnije utemeljenoga Lavova.

Kroz povijest, prikarpatska je Galicija bila važan čimbenik u otporu antiukrajinskim vladama, koje su u zapadnoukrajinskoj regiji nailazile na snažnu nacionalnu svijest. Temelj je predstavljalo pučanstvo uz crkvu i vladare, te drugi staleži koji su čuvali nacionalnu osebnost izraženu u etničkim skupinama. Autohtono stanovništvo, koje se nazivalo Rusynima, uz to staroukrajinsko zajedničko ime iz doba srednjovjekovne države poznate po Nestoru kao Rus'ka zemlja, izražavalo se i kroz tradicionalnu kulturu nazvanu *Guculi*, *Bojki* i *Lemki*, uz posebnosti područja kao što su Pokuttje, Opole i dr. Etnokulturne osobitosti pučanstva ukrajinskih Karpata u širokom rasponu sadrže elemente koji daju mogućnost govoriti o podudarnostima s

1 Вортман, Д. Я. *Прикарпаття*. Енциклопедія історії України. Т. 8. / Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2011.

2 *Ukrajinska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. / Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, knj. 12. Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja; Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

tradicionalnom kulturom Hrvata. Sličnosti u toponimiji, hidronimiji i druge paralele upućuju na pretpostavke o nekim zajedničkim korijenima, trajnim i neprekidnim migracijskim procesima, kulturnom pamćenju, postojećim vezama, uzajamnim kretanjima po prastarim putovima, od istočnih ukrajinskih ravnica i karpatskih gorja sve do jadranske vertikale, proučavanje kojih ostaje jednim od zadataka komparativne znanosti.³

Od 18. stoljeća zapadna je Ukrajina bila, zajedno s hrvatskim pučanstvom, u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, što je uvjetovalo nove komunikacije i stvaralo uvjete za podudarnosti u povijesnom, političkom i kulturnom razvoju – sve do pada Carstva. U tom razdoblju i nadalje, sa zakarpatskih se te inih prostora preseljavalo pučanstvo na druge prostore pod Monarhijom, uključujući i hrvatske. Pisci zapadnoukrajinskih regija bili su izrazito bliski s hrvatskima u proživljavanju sudbine ugnjetavanog naroda, primoranog emigrirati u preoceansku tuđinu, gdje su se našli, glede nacionalnih ideala, u krugu najbližih iseljenika – hrvatskih. Odnosi i povezanost hrvatske i ukrajinske emigracije 20. stoljeća bili su veći od današnjih spoznaja te zahtijevaju posebna istraživanja.

Jedan od konkretnih i simboličnih izraza zajedništva bilo je sudjelovanje ljudi iz Hrvatske na zapadnoukrajinskim bojištima u godinama Prvoga svjetskog rata. Usprkos represivnom ponašanju austro-ugarske vojne komande prema tamošnjim Rusynima, upravo su hrvatski domobrani možda više od svih nacionalnih kontingenata izražavali sućut, razumijevanje i dobronamjernost prema tom stanovništvu. Postoje o tome brojni dokazi, među njima i pažnja ukrajinskog pučanstva prema hrvatskim grobovima vojnika koji su ondje masovno ginuli. Na Prykarpattju su se pomicale linije fronte u ruskim ofenzivama i narednim defenzivama, u velikoj mjeri ostvarivane postrojbama iz Hrvatske. Prykarpattje je prepuno grobova, zaboravljenih i napuštenih, ali i očuvanih trudom tamošnjeg stanovništva koje još uvijek čuva uspomene na Hrvate.⁴

Prikrpatska regija bila je snažan izvor nacionalno angažiranih rodoljuba u utvrđivanju državnosti Ukrajine koja je neprekidno nastajala padom različitih režima. Upravo su u Stanislavu 1919. proglašavani oblici neovisnosti povezivanjem istočne i zapadne Ukrajine u zajedničku državu. Nije slučajno ni da su represivni režimi, od nacističkog do sovjetskog, provodili ovdje posebno oštru antiukrajinsku politiku. Među poznatim borcima za neovisnost, iz Prykarpattja je rodod Stepand Bandera, koji je na čelu nacionalnog pokreta, zajedno s drugima, proglasio 1941. Akt o obnavljanju

3 O tome: Jevgenij Paščenko. *Od Kijeva do Poljica: putovima prastarih migracija*. Biblioteka *Ucrainiana Croatica*, knj. 5. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2010.

4 Više o tome: Jevgenij Paščenko. *Hrvatski grobovi: 1914 – 1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.

Ukrajinske države. Bio je to razlog što je ubrzo bio uhićen i zatočen od 1941. do 1944. u nacističkim logorima, odbijajući suradnju s nacistima koje je doživljavao srodnim sovjetskim. U emigraciji su ga zbog nacionalne djelatnosti 1959. ubili enkavedisti, da bi ga poslije sovjetska propaganda proglašavala *fašistom*; pojam *banderovec* u ruskom leksikonu rabio se u lažima o ukrajinskom narodu kao kolaboracionistima, premda je Ukrajina dala snažan doprinos u pobjedi nad fašizmom.⁵

Pryкарпаттје sovjetskoga razdoblja, iako je predstavljalo objekt stalnih represija u suzbijanju nacionalne svijesti, bilo je važan dio Galicije u čuvanju ukrajinstva. Nakon pada režima dalo je niz istaknutih predstavnika nacionalnoga pokreta (Ruh), sve do suvremenog otpora ruskoj agresiji koja odjekuje po grobljima regije, na kojima su pokopani borci za domovinu, poginuli u ruskoj intervenciji na Donbasu.

Knjiga predstavlja naredni korak kroz ediciju *Ucrainiana Croatica*, kojom se ostvaruje svojevrsan *Put kroz Ukrajinu* – upoznavanje s regijama kroz prijevode znanstvenih radova. Pripremljena je s namjerom da se prikažu glavne povijesne etape Galicije na primjeru Pryкарпаттја, od starina do suvremenosti. Podijeljena je na povijesni i književni dio. Posebna je pozornost posvećena središnjoj figuri književnosti prve polovine 20. stoljeća, Vasylju Stefanyku (1871–1936). Istaknuti predstavnik ekspresionizma je slikanjem pučanstva izrazito blizak hrvatskim piscima istoga razdoblja, što upućuje na nužnost poredbenog istraživanja nekih aspekata na koje upućuju osobine njegova stvaralaštva. Suvremenu izražajnost, nastalu padom socrealističkih dogmi, prikazuje završni dio koji ocrtava tzv. Stanislavski fenomen, kako su se nazivali mladi pisci koji su pridonijeli kretanju književnosti prema modernističkim modelima.

Kao i prethodna izdanja, knjiga ne pretendira na sveobuhvatan enciklopedijski prikaz, već ima za cilj upoznavanje nekih karakteristika povijesti i kulture Pryкарпаттја. Niz tema i osobina ovoga područja ostao je izvan knjige, s obzirom na mogućnost opsega. Nadomjestak vidimo u poticaju na daljnja istraživanja, posebice poredbena, koja bi donijela niz spoznaja i otkrića u svim vremenskim razdobljima.

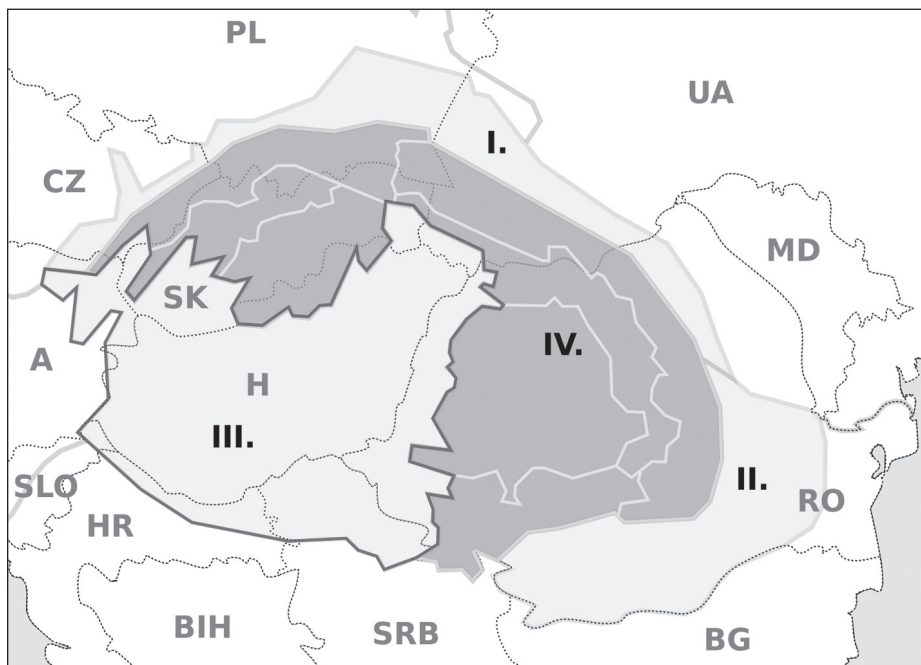
Prevođenje ukrajinskog nazivlja ostvarivano je na principima transliteracije, kako bi se što bolje prenijela izvorna ukrajinska terminologija. Jednim od takvih je naziv – *Pryкарпаттје*, prenesen prema normama transliteracije gdje se latinično slovo *y* (ipsilon) upotrebljava za ukrajinsko ćirilično и; dvojno *t* odgovara normama ukrajinskog nazivlja gdje se naziv s osnovom na suglasnik, u ovom slučaju na *t*, udvaja uz sufix *t*. Jotirana ukrajinska slova transliterirana su oblicima *je, ji, ju, ja*; slova s mekim znakom (*ь*) prenesena su prema hrvatskima *lj, nj*, ili uz apostrof ('); ukrajinsko gluho ğ, na mjestu hrvatskoga *g*, nije obilježeno slovom *h*, već kao *g* s kvačicom. Da bi se prikazala pripadnost ukrajinskom prostoru, određeni nazivi, uz već usvojene hrvatske oblike,

5 Vidi: *Ukrajinska Galicija*, str. 495-536.

preuzete posredništvom drugih jezika, imaju i ukrajinske oblike (Kijev-Kyjiv, Lavov-Ljviv); palatalizacija nekih naziva kao *Rus'* upućuje na srednjovjekovnu državnost staroukrajinskoga razdoblja, u promjenama naziva apostrof je očuvan; u geografskim nazivima pridjevskih oblika daju se autentični nazivi kao *ğalyc'kyj*, *ljivivs'kyj*, *prykarpats'kyj* i slično.⁶

Prijeводе su ostvarili studenti ukrajinistike u sklopu nastave diplomskoga studija ukrajinskog jezika i književnosti prevoditeljsko-kulturološkog smjera, uz sudjelovanje diplomiranih ukrajinista, nastavnika ukrajinistike. Prevoditelji su: Katarina Črnko, Iva Dejanović, Zrinka Kordić, Tonja Korosteljev, Nikolina Kotnik Marković, Petra Kovačec, Denis Kovačević, Josip Kranjčec, Ivan Kukić, Eva Maras, Martina Markelić, Martina Matana, Sanja Milas, Tea Paleščak, Dariya Pavlešen, Vjera Peršić, Andrija Presečki, Ankica Šunjić, Katarina Šviglin, Dorotea Žugec.

Građa za izbor prikupljena je zahvaljujući uspostavljenoj suradnji s Prykarpats'kim nacionalnim sveučilištem Vasylj Stefanyk u Ivano-Frankivs'ku. Knjiga je objavljena uz potporu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Za tisak se posebno zahvaljujemo članovima udruge Hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS).

Karpataska regija, I. – Prykarpattje

⁶ Rajisa Trostinska. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007, str. 302-303.

Povijesna razdoblja Prykarpattja

B. Tomenčuk, I. Kočkin

Iz arheoloških starina

Povijest drevne Europe započinje prije otprilike milijun godina. Arhantropi su počeli naseljavati Istočnu Europu, osobito Ukrajinu, od juga preko balkansko-karpatske regije. Njihovi najstariji tragovi u epohi ranog paleolitika pronađeni su u ukrajinskim Karpatima i na Podnistrov''ju. Prije otprilike 120.000 godina, gotovo cijeli teritorij Ukrajine naseljavali su paleontropi – neandertalci, koji su došli iz balkansko-karpatske regije. Ljudi moustérienskog doba bavili su se lovom i skupljanjem plodova, no prevladavao je lov. Osnovno oruđe bio je kameni šiljak i kameno strugalo. Neandertalci su živjeli u špiljama i pećinama te gradili nastambe nadzemnog tipa, od kosti i kože velikih životinja i od drveta. Okupljali su se u malim skupinama. Na Prykarpattju su pronađeni artefakti moustérienskog doba u Galicijskoj (Čalyč, Marijampilj-I), Nadvirnjans'koj (Lančyn-V, Verhnyj Majdan-II), Tysmenyc'koj (Jezupilj-I) i Tlumac'koj (Bukivna-IV, Bukivna-V, Olešiv) oblasti.

Na kraju ledenog doba, u starijem paleolitiku, kraj su obilježili neantropi – ljudi suvremenog antropološkog tipa. U tom razdoblju oblikuju se plemenski sustav, primitivna umjetnost i religija. Klimatske uvjete odredio je utjecaj ledenjaka. Osnovnim granama gospodarstva – lovu i skupljanju plodova priključilo se i ribarstvo. Čovjek je u kasnom paleolitiku lovio razne vrste životinja (mamute, sobove, bizone i dr.). Znatno su se razvile vrste oruđa: uz tradicijsko kameno, javlja se oruđe od rogova i kostiju, za obradu kojega su se u gornjem paleolitiku primjenjivali novi načini izrade – brušenje, piljenje, bušenje. U kasnom paleolitiku gradile su se nastambe od drveta, kostiju i kože životinja. Na području Prykarpattja otkriveno je više od 300 lokaliteta iz tog razdoblja, pretežito u Ćorodenkivs'koj i Tlumac'koj oblasti, a također u Galiciji, Kolomyjs'koj, Nadvirnjans'koj, Roĝatyns'koj, Snjatyns'koj i Tysmenyc'koj oblasti.

Prije otprilike 11.000 godina u Europi je završilo ledeno doba i započeo mezolitik, geološko razdoblje kada se oblikovao današnji reljef. Zbog prilagodbe novim klimatskim uvjetima došlo je i do promjena u gospodarstvu. Pojavljuje se nova vrsta lovačkog oružja – luk i strijela; čovjek je udomio prvu životinju – psa, koristi se prvim prijevoznim sredstvima – čamcem i skijama. Osnovna grana gospodarstva je i nadalje lov, a važnu ulogu imali su skupljanje plodova i ribolov. Mezolitičke naseobine

pronađene su u Boğorodčans'koj, Ğorodenkivs'koj, Nadvirnjans'koj i Tlumac'koj oblasti. Iskopavanjem su otkriveni mnogobrojni lokaliteti: Nezvys'ko-IX (Ĉervona Ğora), Nezvys'ko-XII (Bila Ğora - I) i Nezvys'ko-XXI u Ğorodenkivs'koj oblasti te u okolici sela Starunja (Lastivec'ka Ğora) u Boğorodčans'koj oblasti.

U razdoblju neolitika, kada je završilo kameno doba, dogodile su se velike promjene u gospodarstvu: osnovne grane postale su ratarstvo i stočarstvo, a lov i skupljanje plodova postupno su otišli u drugi plan. Osim prijelaza na produktivne grane gospodarstva, čovjek je ostvario niz otkrića i inovacija (proizvodnja keramičkog posuđa, pređenje i tkanje). Za proizvodnju kamenih alata počeo je upotrebljavati nove tehnologije (brušenje, poliranje, bušenje). Uvećao se i broj plemenskih naselja.

Kao i u prethodnim razdobljima, naseljavanje Istočne Europe u neolitiku odvijalo se preko Balkana i Podunavlja. Odande su prije 7000 godina na područje Prykarpattja došla poljodjelska i stočarska plemena s kulturom linearno trakaste keramike, koja su s vremenom zauzela cijelu Srednju Europu. U Ivano-Frankivs'koj oblasti istraženo je nekoliko njihovih naselja – u Galicijskoj (Bovšiv, Biljšivci), Ğorodenkivs'koj (Nezvys'ko, Striljče), Kalus'koj (Ğrabivka) i Tysmenyc'koj (Markivci, Pavlivka) oblasti. U naselju Nezvys'ko, gdje su se obavljala iskapanja, pronađene su dvije poluzemunice i jedan grob.

U 6–5. tisućljeću pr. Krista pojavili su se u Europi prvi bakreni proizvodi, najprije na balkansko-karpatskom području. Jedna od najblistavijih i posebnih eneolitičkih kultura bila je Tripiljska (6–3. tisućljeće pr. Krista). Podrijetlo njezina stanovništva povezano je s južnim plemenima balkansko-dunavskog područja, te su Tripiljci uzastopno naseljavali slivove rijeka Prut, Dnjestar i Dnjepar, zauzevši cijelu desnu obalu Dnjeptra. Prykarpattje nije pripadalo teritoriju gdje se odvijalo formiranje rane Tripiljske kulture te su Tripiljci ovamo došli pretežito iz južnih područja Podnjestrovlja.

Naseljavajući se na Prykarpattju, prihvatili su umjerenu klimu, bili su vješti u ratarstvu i stočarstvu, prikupljanju kremenca u vapnu i kredi na desnoj obali Dnjestra te u drugoj vrsti kamena, glini, a zasigurno i soli u podnožju Karpata. Tripiljci su uzgajali ječam, raž, pšenicu, pir (pra pšenica), proso i grašak. Ratarstvo je imalo, možda, posijeci-spali obilježje, a obrađivanje zemlje odvijalo se pomoću motika od kamena i roga, iako se ratarstvu ne može poreći i mogućnost obradivog obilježja. Uzgajala se stoka: svinje, ovce, koze i konji. Uz manje važne lov i ribarstvo, važno mjesto u gospodarstvu Tripiljaca imala je proizvodnja kremenih sirovina i ostalih vrsta kamena, od kojih su izrađivali alate i oružja. Kremen se dobivao u područjima kraj Dnjestra, s površine i kroz posebne vodoravne otvore rudnika gdje se obavljala i predobrada. Mjesta dobivanja i predobrade pronađena su u okolici sela Antonivka, Biloğirka, Bratyšiv, Bukivna, Ğerasymiv, Isakiv, Kolinci, Kutyšče, Lokitka, Nyžniv, Olešiv,

Ostrynja, Pidverbci Tlumac'kožo, Korniv i na području Nezvys'ko-Ġorodenkivs'ke općine.

Na području Prykarpattja Tripiljci su se pojavili, možda, već na početku srednje etape postojanja kulture. Kasnije broj njihovih naselja naglo raste te se šire zapadno i južno od Dnjestra (u područje današnje Galicije, u Kolomyjs'ku oblast te sjeverni dio Kosivs'ke, Snjatyns'ke, Tysmenyc'ke i Tlumac'ke općine). Toj etapi pripadaju i naselja Nezvys'ko, Hom''jakivka-I, Viktoriv-I, Odajiv-II i dr. Postojanje tripiljskih naselja na Prykarpattju potvrđeno je i u kasnijim etapama razvoja kulture (Biljšivci). Razlozi nepostojanja tripiljskih lokaliteta na Prykarpattju zasigurno su povezani i s osnovnim razlozima završetka Tripiljske kulture.

U srednjoj i kasnoj etapi postojanja kulture Tripiljci Prykarpattja živjeli su sa stanovništvom Malicke i Volynjsko-ljublinske kulture. Kultura amfora je određeno vrijeme postojala s kasnom Tripiljskom kulturom i etapom kulture lijevanoga posuđa u drugoj polovini 3. tisućljeća pr. Krista. Na području Prykarpattja otkrivena su pogrebna nalazišta i nalazi posebnih predmeta te kulture. U okolici sela Bratyšiv u Tlumac'koj oblasti iskopani su temelji grobnica od kamenih ploča. Kamene sjekire, povezane s kulturom amfora, otkrivene su u selima Ġorodnycja i Probabyn u Ġorodenkivs'koj općini.

Brončano doba bilo je doba velikih migracija. Zbog toga se na Prykarpattju pojavio niz većih naselja, izgrađenih po dužini transeuropskih putova pogodnih za ratovanje i za trgovinu. Karpati su postali najveće središte proizvodnje bronce u Europi; poznate su bile i karpatske solane, a sol je bila proširena po cijeloj Srednjoj Europi već u doba eneolitika.

Na kraju 3. tisućljeća pr. Krista, u ranoj etapi brončanog doba, na području Istočne Europe pojavila su se mnogobrojna stočarska plemena; svrstava ih se među Indoeuropljane, kao početak razvoja germanskih, baltičkih i slavenskih etničkih grupa. Oni su ostavili dokumente nekih kultura keramike (ukr. šnurovoji) i kulture borbenih sjekira. Na području Prykarpattja, potkraj 3. tisućljeća i na početku 2. tisućljeća pr. Krista, živjela su plemena prikarpatske keramike (šnurovoji). Na području zakarpatske kulture izdvajaju se plemena gornjodnjestarske lokalne grupe, koja su živjela na području ukrajinskog Prykarpattja, od izvora Dnjestra do Bystrice i Ġnylye Lype. Druga grupa plemena spomenute keramike na području podiljskog dijela Ivano-Frankivščyne i susjednih oblasti ostavili su znamenitosti podiljske grupe zakarpatske kulture – keramike. Na Prykarpattju su pronađeni kurgani nedaleko od sela Komariv, Krylos, Kremdiv, Velyka Kam''janka, Ġvizdec' i Viknjany u Galiciji te P''jadyky u Kolomyjs'koj općini, Stratyn u RoĠatyns'koj općini, Hotymyr u Tlumac'koj općini i dr. Također su pronađeni neobični grobovi (Bovšiv i Dem''janiv na području Galicije), grobnice od kamenih ploča (Striljče), kao i tijela spaljivana pod kurganom

(Kolokolyn). Poznato je malo naselja; to su Bovšiv i Dem''janiv na području Galicije, gdje se stanovništvo bavilo ratarstvom i stočarstvom.

Kasnije se pojavljuju sjedilačka ratarska plemena Komarivske kulture (15–13. st. pr. Krista), koju neki istraživači smatraju praslavenskom. Podrijetlo naziva povezuje se s kurganom pronađenim na početku 20. st. kraj sela Komariv u Galiciji, gdje je iskopano 65 kurgana. Uzgajali su se ječam i pšenica, a stado komarivskih plemena činila je krupna i sitna stoka, konji i svinje. Manju važnost u gospodarstvu imao je lov. Već se u tim plemenima izdvojila aristokracija, što svjedoče zasebni bogati grobovi (Komariv'ski grob) u koje su se stavljali vrijedni predmeti, također i zlatni ukrasi.

Na prijelazu iz kasnoga brončanog u rano željezno doba (kraj 2–1. tisućljeća pr. Krista), na područje Prykarpattja i Gornjega Podnistrov''ja prodrli su s Karpata plemena prafrakijskog i prailirskog podrijetla te najavila balkansko-dunavski utjecaj. Rana plemena (od 12. st. pr. Krista) pripadala su kulturi Noa; nalazišta kulture postoje u Moldaviji i rumunjskome dijelu Moldavije, također i Ukrajini – na području Ivano-Frankiv'ske i Černivec'ke oblasti. Na Prykarpattju su pronađena naselja (nedaleko od sela Čortovec' (Nazarenkove) i Ostrilec' u Ğorodenkiv'skoj oblasti), grobovi te kulture (nedaleko od sela Ostrilec' te Bovšiv na području Galicije), brončani predmeti (selo Olešiv u Tlumac'koj oblasti) i mjesta gdje se dobivala sol (selo Lojeva u Nadvirnjans'koj općini). Pojavom plemena Halštatske kulture u Podnistrov''ju, na prijelazu iz 12. u 11. st., nestala su nalazišta kulture Noa.

Predmete kulture frakijskoga podrijetla ostavila je sjeverna grupa frakijskih plemena, koja je u kasno brončano doba i na početku ranoga željeznog doba zauzela područje Karpatske regije. Nalazišta te kulture na prostoru zapadne Ukrajine nazivaju se ukrajinski i kasnije frakijski tip, a dodaje im se i ĝoliĝradski tip, prema nalazištu Ğoliĝrady na području Ternopilja. Mnogobrojna nalazišta postoje i na području Ivano-Frankiv'ske oblasti. Iskopavanjem su istražena naselja Bovšiv, Zavallja, Ğorodnycja, Lojeva, Steceva, Tekuča, Hom''jakivka, Čortovec' i dr.; sva su povezana s proizvodnjom soli, osim sela Lojeva u Nadvirnjans'koj općini i Tekuča u Kosiv'skoj općini. Gospodarstvo je imalo ratarsko-stočarsko obilježje. Urod se skupljao kremenim i brončanim srpovima. Stada su se sastojala od krava, konja, svinja, koza i ovaca. Upotrebljavali su se proizvodi od bronce (alati, oruĝje, konjska oprema, ukrasi), što potvrđuju brončani predmeti pronađeni u selima Ğruška i Źabokurky u Tlumac'koj općini, Vorona i Lisna Slobidka u Kolomyjs'koj općini, Kunysivci u Ğorodenkiv'skoj općini i Cvitovij i Kalus'koj općini.

U drugoj polovini 7. st. pr. Krista velik je dio tračkih plemena (Kimerijci, Agatirsi) nakon prodora Skita otišao na zapad, kroz Prykarpattje. Prodorom Skita, nastala su nova velika naselja. Teritorij između Dnjepra, Karpata i Dunava pripao je Skitiji, što svjedoči i nekoliko kurgana skitskih vojnika.

Potkraj Halštatskoga razdoblja (kraj 7. st. pr. Krista) pojavila se na Prykarpattju Čerepins'ko-lažodivs'ka lokalna grupa kulture ranoga skitskog doba šumsko-stepske regije. Nalazišta su otkrivena kraj sela Bovšiv, Kuropatnyky i Tenetnyky na području Galicije.

Druga grupa skitskog stanovništva ostavila je nalazišta Zapadno-podiljs'koga kulturnog tipa (druga polovina 7–6. st. pr. Krista). Naselja su poznata uglavnom u Ternopiljs'koj i Černivec'koj oblasti, a kurgana ima i na području Ivano-Frankivs'ke oblasti (grobovi kraj sela Ğorodnycja u Ğorodenkivs'koj, i Bratyšiv u Tlumac'koj oblasti).

Potkraj 3. st. pr. Krista Velika Skitija se raspala. Na njezinu stepskom području pojavili su se Sarmati. Jedno od njihovih plemena (Jazigi) s vremenom je prešlo preko Prykarpattja i na kraju dugoga puta zaustavilo se u dolini rijeke Tise.¹

Potkraj drugog stoljeća pr. Krista. u Prykarpattju su postojala pojedina keltsko-galačanska (Boji, Teveriski) naselja. Klaudije Ptolomej smještavao je neke keltske gradove u karpatsku regiju: Karrodunom, Maetonium, Klepidava, Karsbidava, Patridava, od kojih su se neki mogli nalaziti u Prykarpattju. Ovdje su Kelti stavili pod svoj nadzor poznate karpatske rudnike bakra, srebra i zlata te solane i transeuropske putove. O tome svjedoče proizvodi iz latenskog razdoblja. Na groblju koje pripada Lipickoj kulturi nedaleko od sela Kolokolyn (Roĝatyns'kyj rajon) pronađen je, među ostalim, i keltski sakralni stolić. U naselju blizu sela Bovšiv (Ğalyc'kyj rajon) pronađena je zemunica s keltskom keramikom.

U tim zadnjim stoljećima na donjem Dunavu i u Prykarpattju, prema svjedočenjima antičkih autora, znatno su ojačala nova plemena germansko-dačanskog podrijetla pod nazivom Bastarni. U to su se vrijeme u Karpatima (Transilvanija) geto-dačanska plemena ujedinila u moćni savez pod vodstvom Burebiste, a kasnije Decebala koji je kolonizirao i teritorije susjednih sjevernih zemalja. Godine 106. dačansko-rimski rat završio je pobjedom cara Trajana i Dakija je postala rimska provincija. Karpati su postali granica Rimskog Carstva (106–271). Dio Dačana bio je prisiljen emigrirati na prostore uz gornji dio rijeke Prut i dalje prema Dnjestru. To su, među ostalima, bila dačanska plemena Kostoboka (susjedi Karpa i Besa). Prvi spomenik Kostoboka, veliko groblje s ostacima spaljenih tijela, pronađen je u selu Gornja Lypycja u Roĝatyns'kom rajonu, a otuda potječe i naziv cijele Lipicke kulture koja je postojala između 1. i 3. stoljeća. Naselja koja pripadaju toj kulturi pronađena su također u mjestima Bovševi (Ğalyc'kyj rajon) i Nezvys'ko (Ğorodenkivs'kyj rajon), a groblja u Kolokolynji na Roĝatynščyni.

1 S ukrajinskoga preveo Denis Kovačević.

Nakon Markomanskih ratova (167–180) u Prykarpattje su sa zapada došla germanska plemena (Vandali i Ostingi) i dio stanovništva Pševorske kulture (germansko-slavenske po podrijetlu). Područje rasprostranjenosti spomenika te ratarske kulture obuhvaća južnu i središnju Poljsku, a u Ukrajini bazen Zapadnog Buga i gornji tok Dnjestra. Ta se kultura formirala na početku 2. st. pr. Kr. i postojala je do početka 5. stoljeća. Na velikom dijelu njezina teritorija zamjenjuje ju Praško-korčakovska kultura. S nositeljima Pševorske kulture povezano je naselje u šumi Bereznjaky nedaleko od sela Burštyn u Ğalyc'kom rajonu, a također i groblja blizu sela Olešiv, Petryliv i Hotymyr (Tlymac'kyj rajon), Velyka Kam''janka (Kolomyjs'kyj rajon) i Repužynci (Ğorodenkivs'kyj rajon). U Prykarpattju su poznati i spomenici davnih slavenskih kultura, Zarubinječke i Zubryc'ke, koje su se proširile s Volynja. U 2. st. u Istočnu i Srednju Europu dolaze brojni vojni odredi germanskog plemena Gota. Vizigoti se već 214. bore protiv rimskih legija u susjednoj Dakiji, a Ostrogoti zauzimaju Volynj istisnuvši odatle slavensko (venetsko) stanovništvo do Podnjistrovlja i Podniprovlja. Kao posljedica složenih migracijskih i integracijskih procesa u 3. st. na većem dijelu jugoistočne Europe nastala je Černjakovska kultura – veliki savez Slavena, Sarmata i Geto-Daćana pod političkim vodstvom Gota. Trgovinsko i ekonomski se nalazio pod značajnim utjecajem provincijske rimske kulture. Dokaz toga je i značajna količina blaga – rimskih moneta. U Prykarpattju su istražena naselja Černjakovske kulture nedaleko od sela Bovšiv i Dem''janjiv (Ğalyc'kyj rajon), Ğorodnyc'ja i Nezvys'ko (Ğorodenkivs'kyj rajon) i Psari u Roĝatyns'kom rajonu.

U predgorju Prykarpattja živjelo je dačansko-slavensko-germansko stanovništvo kulture karpatskih kurgana. Groblja koje pripadaju toj kulturi pronađena su u blizini sela Ğrušiv, Debeslavci, Kornyc', Markivka, Trač Kolomyjs'kog rajona, Nyžnij Strutynj Rožnjativs'kog rajona, Hom''jakivka Tysmenyc'kog rajona, Pererislj i Cucyljiv u Nadvirnjans'kom rajonu i u drugim mjestima Prykarpattja.

Kriza Rimskog Carstva koja je nastala na kraju 4. st., prodor Huna, njihova pobjeda nad Gotima i njihov odlazak na zapad doveli su do propasti Černjahovske kulture. Uskoro su Venedi s Podnistrov''ja organizirali novo političko udruženje – dulibs'ko, koje je uključivalo istočnoeuropska plemena Prykarpattja i Volynja. Ono je također pripadalo velikom sklavinском savezu plemena Praško-korčakovske kulture. Upravo bi to mogla biti potvrda tvrdnji mnogih povjesničara, antropologa i lingvisti koji smatraju područje ukrajinskoga Prykarpattja jednom od mogućih pradomovina Slavena. Formiravši se u Prykarpattju u 5–6. st. praško-korčakovske starine proširile su se do kraja 7. st. prema sjeveru i istoku na Podniprovlje i u zapadnom i južnom smjeru na područje Poljske, Slovačke, Moravske, Češke, Njemačke i Rumunjske. S tom su kulturom povezana naselja Bovšiv II i Dem''janjiv I u Ğalyc'kom rajonu.

U 8–9. st. dolazi do procesa konsolidacije raznih saveza istočnoslavenskih plemena koji su spomenuti u *Povijesti minulih ljeta*. Na Podniprovlju se formiraju Poljani, na istočnom Volynju Derevljani, na zapadnom Volynju Volynjani (Bužani), u Prutsko-dnjestarskom međuriječju Tiverci, u Prykarpattju Hrvati. Povijesni izvori svjedoče o kratkom pridruživanju zasebnih grupa prikarpatških Hrvata sastavu ranih državnih tvorevina poput Velike Moravske i Bugarskog Carstva.

Potkraj 9. st. i na početku 10. st. ljetopisni Hrvati, kao i druga istočnoslavenska plemena, u procesu prvog vanjskog podržavljenja koje se provodilo u vrijeme vlasti velikih kneževa Olega i Igora bili su priključeni sastavu Kijevske Rus'i.

Sredinom 10. st., u vrijeme slabljenja tadašnjeg utjecaja Kijevske Rus'i, na tim se prostorima stvara „Velika Bijela Nekrštena Hrvatska“. Njezinom prijestolnicom je očito postao Ćalyč na Dnjestru, ostatak kojega je Krylos'ka utvrda. U to se doba formira i Ćalyč'ka država. Potkraj 10. st. i na početku 11. st. područja Velike Bijele Hrvatske nakon rus'ko-hrvatskog rata (992. god.), u vrijeme Volodymyra Svjatoslavyča, ponovno postaju dijelom Kijevske Rus'i.

U drugoj polovini 11. st. na hrvatskim područjima počinje proces novoga unutarnjega podržavljenja. On završava potkraj 11. st. stvaranjem tri udiljne² kneževine pod vlašću Rostyslavyča: Peremyšljs'ke, Zvenygorods'ke i Terebovljans'ke. Godine 1141, u vrijeme Volodymyra Volodarevyča, stari velikohrvatski Ćalyč postaje prijestolnicom već ujedinjene Ćalyč'ke kneževine. Povijest Ćalyč'ke zemlje – kneževine prije svega, je povijest Ćalyča koji se nalazio na našem području.

U Ćalyč'kom Prykarpattju poznato je više od trideset utvrda iz doba Ćalyč'ke kneževine i Ćalyč'ko-Volyns'ke države. Neke od njih su bile gradovi, a druge boljarske³ i kneževske utvrde ili manastiri. Osim njih poznato je i oko 250 naselja seoskog tipa, gdje je živio glavni dio stanovništva našega kraja. Zbog prirodnih i ljudskih resursa Ćalyč'ka je zemlja bila jedna od najvećih i ekonomski najrazvijenijih pokrajina Ukrajine-Rus'i.

Na području Ivano-Frankivščyne postoje dva eponimska (koji su dali ime arheološkoj kulturi) spomenika arheologije koji se nalaze nedaleko od sela Komariv (Ćalyč'kyj rajon) i Verhnja Lypycja (Roĝatyns'kyj rajon). Oni su dali naziv dvjema znamenitim arheološkim kulturama: Komarivs'koj (brončano doba) i Lipic'koj (rimsko doba).

2 Udiljni knjazi – stalež vladara podređen glavnom knezu; udiljna kneževina – zemlja kojom su vladali (ovdje i dalje op. prev.).

3 Bojaryn – veliki zemljoposjednik, pripadao je kneževskom dvoru i bio je član kneževih ratničkih skupina.

Komarivs'ko groblje

Smješteno je na razvodnici rijeka Lukve i Ljimnyce. Uzduž 4 kilometra razmješteno je u zasebnim grupama više od 70 kurgana. Iskopana su 64 kurgana, od kojih 26 pripada Komarivs'koj kulturi. Pod nasipima su otkrivene zasebne grobnice sa spaljenim tijelima i s pokopanim tijelima. Spaljivanja tijela obavljala su se na mjestu pokopa, ali i na zajedničkom krematoriju. Uz grobnice je nađeno i keramičko posuđe, oruđe od kremenca, brončani i zlatni ukrasi. Iskapanja su obavljali T. Sulimirs'kyj i T. Ćrabovs'kyj (1934–36). Materijali se čuvaju u Povijesnom muzeju grada Lavova.

Lypyc'ko naselje

Spomenik se nalazi u zapadnom smjeru nedaleko od sela u šumi Za Luĝom. Mjere naselja su 150×500 metara. Ovdje je iskopano osam zemunica, četiri ognjišta, ostaci dviju peći i 15 jama. Najveća grupa nalaza sastoji se od lijepljenog i glinenog posuđa (lončići, zdjele, posude). Osim toga pronađeni su proizvodi od željeza i stakla, a također i dva srebrna dinara s likom Faustine Mlađe i gema s urezanim likom Hermesa. Naselje datira s početka 3. stoljeća. Istraživanja je provodio V. Cyĝylyk 1960-ih godina.

Najveće bogatstvo Prykarpattja je oduvijek bila sol, koja se ovdje dobivala isparavanjem rasola još od bakrenog i brončanog doba. Ćalyc'ka i kolomyjs'ka sol bila je poznata u cijeloj Europi.

Gradišta-utvrde na području Prykarpattja

Kroz prykarpatts'ko područje, posebice između Dnjestra i Karpata, u davno su doba prošla mnoga plemena i narodi. To su bile vojske osvajača i seobe naroda. Sve je to prisiljavalo tamošnje stanovništvo na gradnju prvih utvrđenih naselja, tvrđava, skloništa. Nešto su kasnije nove utvrde postajale mjesto prebivanja aristokracije i glavarata. U srednjem se vijeku pojavljuju utvrde bojara i prvi gradovi. Na područjima našega kraja poznato je više od 40 utvrda – davnih utvrđenih središta društvenog, ekonomskog, kulturnog i religijskog života. Raniji pripadaju brončanom i željeznom dobu, a kasniji srednjem vijeku. Najbrojniju grupu čine utvrde koje pripadaju Ćalyc'koj Rus'i i Ćalyc'ko-Volyns'koj državi.

Pidĝorodivs'ka utvrda – predljetopisni Roĝatyn

Utvrda je smještena sjeverozapadno u blizini sela Pidĝoroddja u šumi Ćorodyšče (Verhisljan), na lijevoj obali rijeke Ćnyla Lypa. S vanjske strane zaštićeno je sa šest redova nasipa i rovova. Ukupna dužina utvrde iznosi oko 600 m, a širina 500 metara. Ukupna površina utvrđenog dijela iznosi oko 42 hektara. Na području utvrde nađene su stambene i gospodarske zgrade i veliko svetište od kamenih ploča. Utvrda datira iz 10–13. st. (iskopi B. Tomenčuka, 1980-te godine).

Prema istraživanjima, utvrda je bila uništena u 13. stoljeću. U sredini ulazne zgrade pronađeno je šest kostura, od kojih dva dječja. Do njih se nalazi još jedna utvrda, groblje s kurganima i kameno-spiljski kompleks. Prema tome, ovdje, u blizini sela Pidgoroddja u 10. st., a zatim i u 12–13. st., postojao je administrativni centar Roğatyns'ke zemlje – predljetopisni Roğatyn.

Bukivnjans'ka utvrda – ljetopisni grad Bykoven

Nalazi se istočno u okolici sela Bukivna, na visokoj desnoj obali rijeke Dnjestar. Utvrda se sastoji od dva mala trga koja su utvrđena rovom i nasipom, a činila su zamak (šuma Zamčyšče) i trgovačko-obrtnički dio (šuma Ğorodyšče) ljetopisnog grada Bykovna (spomenutog 1214. god.) Istraživanja su ovdje utvrdila devet kulturnopovijesnih slojeva između paleolitika i srednjega vijeka. Tijekom 1980-ih godina iskapanjem su pronađena 192 objekta namijenjena stanovanju, gospodarstvu i obrtništvu. Od njih je 60 stambenih objekata iz 10–13. stoljeća. U središnjem dijelu trgovačko-obrtničkog dijela grada, nasuprot vrata, istraženi su ostaci drvenog hrama i 72 groba. Bukivnjans'ka utvrda je jedan od najvećih gradskih kompleksa središnjega Podnistrov''ja. Prve su utvrde ovdje bile izgrađene već u doba Tripiljske kulture. Tome dobu pripadaju rudnici kremenja pronađeni u okolici utvrde. U sjevernom dijelu okolice sela, u šumi Spas'ke, nalazi se velika utvrda koja pripada prijelazu iz brončanog doba u mlađe željezno doba.

Oleškivs'ka utvrda – manastirski kompleks s drvenom rotandom

Utvrda je smještena u sjeveroistočnom dijelu sela Oleškiv u šumi Zamčyšče na lijevoj obali rijeke Prut. Trg utvrde (116m×104m) okružen je nasipom i rovom. Na njegovu području pronađeni su tragovi stambene i gospodarske gradnje. Istražen je ulazni sustav: vrata, toranj, most. Središnje mjesto utvrde zauzima velika crkva – rotonda, s grobljem. Utvrda je očito bila izgrađena sredinom 12. st. kao crkveni manastirski kompleks koji je pripadao gradskom kompleksu. Njegovi ostaci su dvije tvrđave i veliki trgovačko-obrtnički dio (iskapanja B. Tomenčuka, 1980-te godine).

Oleškivs'ka rotonda

Oleškivs'ka rotonda je najveća drvena crkva davne Rus'i. Njezina dužina iznosi 19,45m, a širina 18,5m. Podloga je obložena trokutastim glaziranim keramičkim pločama sa sljedećim modularnim redanjem: žuta-zelena-žuta-smeđa-žuta. U središnjem dijelu, u sredini kolonade, nalazili su se unikalni mozaički prikazi smješteni unutar ornamentalnih omfalosa. Prikazani su primjerice orao, golub, grifon, serafini. Pod podlogom su pronađene 23 grobnice. Na prostoru groblja pronađeno ih je još 110. Graditelj crkve i manastira mogao bi biti ĝalyc'ki knez Jaroslav Osmomysl ili bizantski car Andronik Komnin (iskapanja B. Tomenčuka, 1980-te godine).

Mykola Kuġutjak

Spomenici povijesti i kulture. Gradišta Pruto-Bystryc'koga podgorja

Područje etnografske oblasti „Ġuculjščyna“, koje geografski pripada gorju i predgorju Ukrajine i Rumunjske (180 km x 80 km), odnosi se na osobitu povijesno-geografsku regiju srednjoistočne Europe, točnije na Ġalyc'ko-Bukovyns'ko Pрыкарпаття, gdje se u srednjem vijeku smjestila Mala Ġalyc'ka zemlja, a zatim Pokuttje i Bukovyna. S povijesnoga gledišta bila je stjecištem mnogih euroazijskih civilizacija, kultura i država, a s prirodoslovnog, u njoj su se dodirivale šumske stepe, stepe i gorja. Štoviše, u predgorju sjeveroistočnih Karpata završavala je Velika euroazijska stepa. Započinjala je u dalekoistočnom gorju Khingana i završavala u Pokutti, dolinama rijeka Vorone i Bystryc'e (Nadvirnjans'ke i Solotvyns'ke), gdje se za globalnih klimatskih promjena (zahladnjenja) stvorilo veliko (20x15 km) jezero¹, pogodovajući nastanku davne prašume („Silva pieczyngarum“, današnji „Čornyj Lis“). U Moldaviji, Velika je stepa završavala u dolini rijeke Seret Karpats'kyj. Tim su se veličanstvenim stepskim koridorom sa Zapada na Istok isprva kretali europski narodi (od mezolitika do brončanog doba), a zatim su se (od ranoga željeznog doba do srednjeg vijeka) s Istoka na Zapad probijala iranogovorna i turkijskogovorna plemena. Ona su se, u vrijeme aridizacije klime na Istoku, iz stepskih stočara pretvarala u ratoborne nomade, da bi se već kasnije na Zapadu opet pretvarala u stepске stočаре.

Ništa manje složeni procesi na tome sjecištu bili su i oni etnopolitički, povezani s narodima šumskih stepa Sjevera i Zapada, te Karpato-Dunavskog (Balkanskog) Juga. Mnogi njihovi predstavnici dolazili su u različita doba i na duže vrijeme naseljavali te plodne krajeve u kojima se moglo baviti i stočарством, i zemlјoradnjom. Ipak, neophodno je spomenuti prirodne i klimatske uvjete u gorskom, predgorskom i stepskom području, koji su odredili odgovarajući tip gospodarstva i etnokulture stanovništva². U takvim doticajima prirodnih (šumske stepe, stepe i gorja) i etničkih područja povjesničari ističu postojanje polietničkih polјoprivredno-stočарskih arheoloških kultura i plemenskih zajednica, kao i njihovih etnopolitičkih granica.

1 Posljednji put zabilježeno na kartama Europe iz 15. i 16. st.

2 *Природа Івано-Франківської області*. – Львів, 1978. – С. 158; Мандибура, М. *Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.* – К., 1978. – С. 190; Лаврук, М. *Гуцули Українських Карпат* (етногеографічне дослідження). – Львів, 2005. – С. 85.

Stepski etnokulturni i etnografski tip stanovništva bio je prilično blizak Ćuculjščyni (svojevrskom produžetku stepe) s njezinim brojnim planinama (iznad 270 m). Procesi davnog naseljavanja Ćuculjščyne i gospodarskoga regionalnog razvoja bili su isprva povezani s planinskim stočarstvom i dobivanjem soli s izvora soli. U prvom je procesu začeto ne samo gradsko stanovništvo, nego i zemljoradničko i stočarsko stanovništvo Prykarpattja, Podillje i Moldavije. Proizvodnjom soli su se, osim gradskog stanovništva, bavile i brojne (nevelike) specijalizirane artilje³, predstavljajući interese raznih plemenskih i ranih državnih tvorevina Karpatske regije. Uglavnom, uzgoj domaćih životinja i proizvodnja soli bili su tehnološki povezani te su u davnoj prošlosti zauzimali važno mjesto u razmjeni i trgovanju.

Osim toga, tuda su prolazili i pradavni transeuroazijski putovi kojima se odvijala migracija, osvajanje i kolonizacija, a bili su i od osobite važnosti za razvoj unutrašnje i vanjske trgovine. Budući da su bili pod kontrolom raznih država, trgovački su putovi oduvijek imali i vojno-političko značenje. Zahvaljujući složenim etnokulturnim i etnopolitičkim procesima u dijelu davnih transkarpatskih (Dnjestarskog i Seretsko-Dunavskog) putova, ovo se područje ističe i brojnim raznolikim spomenicima arheologije, među kojima posebno mjesto zauzimaju gradišta⁴, središta općeg političkog, gospodarskog i religijskog života staroga stanovništva.

U ovom tekstu opisat ćemo samo utvrđena gradišta Ćalyc'ke Ćuculjščyne (90 x 45 km), s prijelaznim područjem među rijekama Ćeremošem, Prutom i Bystrycom Solotvyn'skom. Na tom nevelikom području trenutno je poznato više od dvadeset gradišta, koja se, s povijesnoga gledišta, mogu promatrati kao periferna, pogranična grupa, neposredno povezana s etnopolitičkim procesima cijeloga Ćalyc'kog Prykarpattja i Srednjega Podnistrov'ja⁵.

Na temelju provedenih istraživanja može se zaključiti da su najstarija gradišta metalne epohe (bakreno, brončano i rano željezno doba) na tom području, s

3 Артил – skupina ljudi neke profesije ili obrta, koji su se udruživali radi podruštvljenja načina proizvodnje.

4 Городище на украјинском; označava naselje okruženo nasipima i rovovima, što su ga štitili od neprijatelja. U hrvatskom jeziku upotrebljava se naziv gradina ili gradište. Zdenko Vinski daje znanstvene prikaze pojma, značajne u području arheologije.

5 *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды)*. – К., 1990. – С. 190; Ратич, О. *Древньоруськи археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР*. – К., 1957. – С. 96; Пивоваров, С. *Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра*. – Чернівці, 2006. – С. 300; *Карпато-дунайские земли в средние века*. – Кишинёв, 1975. – С. 321; Тимошук, Б. *Восточные славяне: от общины к городам*. – М., 1995. – С. 261; Возний, І. *Поселення X–XIV ст. у межиріччі Верхнього Серету та Середнього Дністра*. Ч. 1.: *Укріплені поселення та давньоруські міста*. – Чернівці, 2005. – С. 256; Томенчук, Б. *Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття*. Матеріали досліджень 1976–2006 років. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 695.

полјопривредно-стоčарским становништвом, била грађена као градишта-склоништа (за људе и животиње) у вријеме ратне опасности. Већ се у то вријеме јављају и градишта с невеликим војним гарнизоним, која су омогућавала заштиту и функционирање транскарпатских путова. У каснославенском, старогалычком и раздобљу Кијевске Рус'и већ су била повезана са социјално-економским и политичким процесима у пријестолници Ćалычу и Ćалыч'кој земљи. Укључивала су замке, светишта и манастире. Она су се, као и раније, углавном налазила на подручју транскарпатских путова, који су имали посебно ваћну улогу у процесима настанка др­жава и градова.

Прва градишта у сјевероистоћној Карпатској регији настају у доба бакра-бронце, у нестабилним вremenима ратне опасности због међуетничких конфликта. Баš на том природном сјечишту степа и гора сјекли су се и сусретали први миграцијски путеви балканско-дунавских полјопривредника и стоčара с истока. Šтовише, отуда су проишле двије велике повијесне етничко-етнографске зоне: истоћно-индоeuropsка (с основном индоиранском саставницом) и средишњо-индоeuropsка (с праславенским и пратракоилрским саставницама)⁶.

До миграција и преселјаванја дове­ле су, у првоме реду, глобалне климатске промјене. Између осталог, за брончано је доба карактеристично оштро заћладнjenje од 3500. до 2500. год. пр. н. е. (с врхунцем у 3250. год. пр. н. е.). У раном жељезном добу поновно је дошло до великог заћладнjenja (с врхунцем у 750. год. пр. н. е.). Хладно 1. тисућљеће пр. н. е. се пред крај поћело заћријавати, да би се нормализирало на граници тисућљећа. У 1. и 2. ст. н. е. поћело је нагло затопljenje, а од 3. до 4. ст. н. е. већ је дошло до новог заћладнjenja (с врхунцем у 500. год. н. е.). Велико заћладнjenje („велика зима“) било је присутно у 5. и на поћетку 6. ст. н. е. Од средине 7. до средине 8. ст. већ се ustalilo снаћно затопljenje, које ускоро затим, у 60-им годинама 8. ст. прелази у дуго и снаћно заћладнjenje (до средине 10. ст.). Тринаесто столјеће било је пријелазно раздобље између двију најзначајнијих климатских промјена 2. тисућљећа н. е.: средњовјековног топлог раздобља (9–12. ст.) и „малог ledenог доба“ (14–19. ст.). Заћладнjenje је довело до ширенја шума и smanjenja степа, поплава, кратког хладног лјета и великих снјегова, који су прекивали горске пријелазе, транскарпатске путове и планине. Становништво је било приморано одмах напустити горје, као и преселити се у Поднистров”је. Нагло затопljenje довело је до ширенја степа, али и smanjenja земљорадње. Међутим, отварају се транскарпатски путеви и планине, те се враћа старо

6 Толочко, П., Козак, Д., Моця, О., Мурзін, В., Отрощенко, В., Сегада, С. *Етнична історія давньої України*. – К., 2000. – С. 44; Пелешишин, М., Конопля, В. *Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік)*. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – Ц. 31-114; Пелешишин, М., Крушельницька, Л. *Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці*. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 115-144.

(novo) stanovništvo u Karpatsku regiju. Stabilni klimatski uvjeti značili su i stabilan gospodarski razvitak stanovništva kraja. Prvo nalazište gradišta na Prykarpattju, a osobito na Ćuculjščyni, po pitanju arheologije, odnosi se na rano razdoblje kulture tračkoga halštata (11–8. st. pr. n. e.) i tračko-kimerijsko razdoblje (9–8. st. pr. n. e.). Ta su gradišta-skloništa bila velika površinom, te su posjedovala značajne, kako gospodarske i stambene komplekse, tako i posebne komplekse za slavljenje kultova. U zaštitnim su se nasipima mogle naći kamene konstrukcije i pokrov od glinenih premaza (zapečenog). Već su neka od njih mogla biti i vojno-političkim središtima međuplemenskih saveza. Slični prvi urbanistički procesi tog halštatskog razdoblja mogli su se uočiti u čitavoj Srednjoistočnoj Europi.⁷

Raspadom odnosa prvotnih zajednica započeo je proces prelaska na vojnu demokraciju i protodržavu. Moguće je da je ovdje u sjeveroistočnoj Karpatskoj regiji i na Prykarpattju nastalo i carstvo Agatirsa (prema Herodotu), koje je nestalo dolaskom Bastarna⁸ i usponom Dačana. U skitsko su razdoblje Agatirsi očito bili pod vojno-političkim utjecajem Skita, koji su u 6. st. pr. n. e. pokorili i Karpatsku regiju. O tome svjedoči nastanak skitskih gradišta, izgrađenih na strateški važnim putovima, i, između ostalog, na Dnjestarskom stepskom koridoru s izlazom na transkarpatske gorske prijelaze.

Na granici 3. i 2. st. pr. n. e., Istočnokarpatska se regija suočila s velikim i većinom istodobnim prodorom triju naroda: Bastarna (Germana) sa zapada, Sarmata s istoka i Kelta-Galaćana s juga. Jedino su Keltima-Galaćanima, s njihovom visokoorganiziranom fortifikacijskom arhitekturom, bila svojstvena gradišta, izgrađena na svježe pokorenim području. Keltska su gradišta (oppidumi) s masivnim drveno-kamenim zidovima bila važna vojno-politička, gospodarska i trgovačka središta na području transkarpatskih putova. Dačani su pod Burebistovom organizacijom, a kasnije Decebalovom, suzbili Kelte i prestali o njima ovisiti. Izgradnjom čitavog niza novih gradišta na pokorenim zemljama, dački su se vojno-politički utjecaji proširili na cijelu Karpatsku regiju. Na stepskom području Karpatske regije (Potyssja i Podnistrov''ja) prevladavali su Sarmati, koji su se, ovdje se nastanivši, bavili krupnim (planinskim) stočarstvom. Nevelike vojne grupacije Bastarna koje su, pojavivši se, osnovala ovdje nekoliko naselja (kolonija), većinom su zanimali transeuroazijski putovi s izlazom na transkarpatske gorske prijelaze⁹.

7 Бандрівський, М. *Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза*. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 145-162; *Археологічні пам'ятки Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо)*. – К., 1990. – С. 185.

8 Drevni narod keltsko-germanskoga podrijetla.

9 Козак, Д. *Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і в*

U kasno rimsko doba, Dacija postaje rimskom provincijom (117–271. god. n. e.). U Karpatima se javljaju deseci utvrda uzduž rimskog limesa, a područje Ćuculjščyne postaje pogranična zona s velikim barbarskim svijetom sjevernih Dačana, Germana i Sarmata, te Slavena-Veneta. U prvoj polovini 1. tisućljeća n. e. u povijesti Podnistrov”ja započinje ranoslavensko (venetsko) razdoblje. Veneti počinju prodirati na jug i osobito u Karpatsku regiju, a istodobno započinje i proces asimilacije getodačkoga stanovništva, Germana i Sarmata sa Slavenima. Arheološki izvori potvrđuju rastuću kulturnu vezu i političku konsolidaciju među svim ranoslavenskim grupama stanovništva Podniprovlja, Volynja, Podillje i Prykarpattja¹⁰.

Postupni proces formiranja venetskog, ranoslavenskog etniciteta u srednjoistočnoj Europi, koji se aktivno provodio i na Prykarpattju, bio je isprekidan Gotima (Istočnim Germanima). Upavši na slavenski teritorij, razjedinili su Venete. Veliki dio volynjs’kih i podiljs’kih plemena bio je prisiljen migrirati u Srednje Podnistrov”je, gdje se već nalazilo etnički slično slavensko stanovništvo. To je dovelo do znatnog povećanja slavenskog udjela na tom području. Ovladavši Volynjem, Goti su se uputili na Zapadni Buğ i Seret (starim Istočnoeuropskim jantarskim putom) do Dnjestra, gdje su se razdvojili. Jedni su krenuli niz Dnjestar prema Crnome moru, a drugi na Seret Karpats’kyj do Dunava. Ovi su posljednji zauzeli i Rimsku (Karpatsku) Daciju, koja danas nosi naziv „Gotija“ (271–375. god. n. e.).

Iznimno složena bila je etnopolitička situacija na Prykarpattju. Jedno od germanskih plemena – Taifali („konjanički puk“), koje je pridošlo s Gotima, odsjelo je u sjeveroistočnoj Karpatskoj regiji (prema L. V. Vakulenku). Oni su postali jedan od sastavnih dijelova (politički) svojevrstne tračko-slavenske kulture karpatskih kurgana, rasprostranjenih na obje strane Karpata, uključujući Ćuculjščynu (3–5. st. n. e.)¹¹. Goti (Wielbark kultura) postaju političkom osi polietničke provincijsko-rimske černjahivske kulture, rasprostranjene na velikom teritoriju Ukrajine, Moldavije i Rumunjske. Oni su u njoj ujedinili Slavene-Venete (područje šumskih stepa), Gete-Dačane (međurječje Dnjestra i Dunava) i Skite-Sarmate (primorje Crnoga mora). U Gornjem Podnistrov”ju, kojim nisu vladali Goti, počeo se formirati Dulibski vojno-politički savez slavenskih plemena¹². Taj je proces do kraja dovršen tek u razdoblju od 6. do 8. st., ali tada je već obuhvaćao i Volynj, kamo se vratio dio staroga venetskoga stanovništva koje su protjerali Goti.¹³

перших століттях нашої ери. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. Львів, 1999. – С. 163-226.

10 Isto.

11 Вакуленко, Л. *Населення східних Карпат в пізньоримський час. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 227-262; Вакуленко, Л. *Українські Карпати у пізньоримський час. – К., 2010. – С. 310.**

12 Dulibi – jedno od ukrajinskih plemena.

13 Толочко, П., Козак, Д., Моця, О., Мурзін, В., Отрощенко, В., Сегеда, С. *Етнічна історія*

Potkraj 4. st. u ukrajinskim su se stepama pojavili Huni, potaknuvši novo razdoblje velike seobe naroda. Prvo su pokorili Sarmate, a potom Gote. Slavensko-gotski i hunsko-gotski ratovi doveli su do napuštanja čitavog područja Ukrajine i Karpatske regije od strane Gota. Karpatsku su regiju zauzeli Huni (420–454. god. n. e.), a Prykarpattje, gdje se počela formirati ranosrednjovjekovna slavenska kultura Sklavina (Praško-Korčakovska kultura), počeli su naseljavati Veneti Gornjega Podnistrov”ja. U istočnome dijelu ukrajinskih šumskih stepa s raširenom polietničkom (slavensko-gotsko-skitsko-sarmatskom) černjahivskom kulturom, formira se ranoslavenska kultura Anta (penkovska kultura)¹⁴.

Najsloženija je i dalje ostala etnopolitička situacija na Prykarpattju, koje je odavno bilo stjecištem tračkog, germanskog, sarmatskog i staroslavenskog stanovništva. Sada se tu stvorilo novo stjecište Sklavina i Anta. Već u 5. st. n. e. javljaju se spomenici Sklavina i Anta na desnoj obali Dnjestra, na Prutu i Seretu Karpatskom. Bez sumnje, oni su se tako rano pojavili na tom području stoga što je bilo neophodno ovladati transkarpatskim putovima, a ponajviše drevnim transeuropskim Istočnim jantarskim putom na njegovu nižemu dijelu (Dnjestar – Prut – Seret Karpatskyj – Dunav). Spomenuti dio Istočnoga jantarskog puta imao je osobito značenje za razdoblje između 6. i 8. st., kad se odvijala Velika seoba Slavena na Balkan. Sklavini su, uspevši se na Srednji Dunav, činili osnovu Moravljana, Slovaka i Čeha. Anti su došli do Balkana, gdje su postali osnovom bugarske, makedonske, srpske, hrvatske i ostalih etničkih grupa Južnih Slavena. Kako je Avarski kaganat onemogućavao transkarpatske putove, Dnjestarsko-Seretsko-Dunavski put postao je glavni u Velikoj seobi Slavena (568–799. god. n. e.). Vladajući Karpatskom regijom, Avarski je kaganat imao značajan politički utjecaj na sklavino-antsko stanovništvo Prykarpattja, koje je najvećim dijelom sudjelovalo u seobi na Dunav i Balkan. Baš stoga je Volynj postao političkim središtem Dulibskog saveza.

To je bilo vrijeme brzog rasta kulturno-etničke samosvijesti slavenskog jedinstva, nastalog u doba ratne demokracije. Odvija se proces utvrđivanja teritorijalnih granica zasebnih političkih tvorevina i na njihovoj zemlji jednakomjerno niču posebna gradišta – politička (gospodarska) središta plemenskih saveza. Ondje su prebivali vojni poglavica i bojna družina, te obrtnici koji su opsluživali vojsku i političku vrhušku. Ipak, nestabilnom političkom sustavu onovremenoga slavenskoga ranosrednjovjekovnog društva, u vremenima seoba bez jasnih teritorijalnih (plemenskih) granica, još nije bio potreban veliki broj gradišta koja bi bila središtima političke vlasti i točke obrane. Uglavnom su sva prva slavenska gradišta pod udarima Avara ubrzo prestala postojati već na početku 7. stoljeća. Avari su očito najviše priječili integracijske procese Slavena

давньої України. – К., 2000. – С. 153-174.

14 Баран, В. *Східнокарпатський регіон у – VII ст. н. е.* // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 263-308.

u Podnistrov''ju i Volynju, koji su već u kratkom vremenu uspjeli stvoriti veliki Dulibski plemenski savez. On je bio prirodna etapa u razvoju državotvornih procesa na području Gornjega Podnistrov''ja i Volynja, čije je stanovništvo pripadalo jednoj povijesno-kulturnoj zoni, stvorenoj već na početku 1. tisućljeća n. e. Dulibski se savez, nakon Sklavina i Anta koji se još nisu oslobodili starih ostataka višeeetničnosti, može smatrati početnom etapom državnosti Istočnih Slavena.

U 8. i 9. st. taj je proces počeo zadobivati novi oblik organizacije istočnoslavenskih plemenskih saveza koji su se pretvarali u plemenske kneževine. To su, prema nedatiranome dijelu Ljetopisa: Poljani, Derevljani (Drevljani), Novgorodjani, Poločani, Dregoviči, Sjeverjani, Bužani, Dudljebi (Duljebi, Dulibi), Volynjani, Radimiči, Vjatiči, Tiverci, Uliči i Hrvati. Poljanima, Derevljanima, Dulibima, Bužanima, Volynjanima, Uličima, Tivercima i Hrvatima arheološki odgovara kultura (kulture) Luke Rajkovec'ke¹⁵, smještene od Pryp''jata do Dnjeptra te do Seretsko-Prutsko-Dnjestarskog međuriječja¹⁶. Takva jedinstva materijalne kulture nije bilo čak ni po opsegu ravnopravnoj joj Černjahivskoj kulturi. Prva (višeeetnička) bila je provincijsko-rimska kultura, koju su politički ujedinili Goti. Druga je već bila etnički istovrsna i prebivala je u području provincijsko-bizantskih utjecaja. Dojmljivo jedinstvo materijalne kulture Luke Rajkovec'ke zasada teško popušta arheološkom izdavanju njenih ljetopisnih plemena. Međutim, može se smatrati da su se na Podnistrov''ju rasprostranili Uliči (lijevo priobalje), Tiverci (desno priobalje) i Hrvati (Srednje Podnistrov''je). Valja istaknuti da je temeljna organizacijska os Hrvata bio Istočnoeuropski jantarski put.

Na lijevom priobalju Srednjega Dnjestra, „Bavarski Geograf“ (poč. 9. st.) smješta „oblast Sitici“, gdje je bilo „mnogo naroda i čvrsto utvrđenih gradova“, a na desnom priobalju (Galyc'ko-bukovyns'ko Prykarpattje) „Stadike“, „brojni narod, koji je imao 516 gradova“ (naselja). Konstantin Porfirogenet (10. st.) isticao je kako etnonim „Hrvati“ označava „žitelje velike zemlje“ na grčkome. Na staroiranskome „Hrvati“ označavaju još i „čuvare stoke“ (pastire). Etnonim „Volohy“, koji su bili smješteni u susjednoj istočnoj Karpatskoj regiji, očito također posjeduje gospodarsko-kulturni aspekt („pastira“). Sve to odgovara i posebno velikoj gustoći zemljičarskog (stočarsko-zemljičarskog) stanovništva tih zemalja, te jednome od osnovnih tipova njegova gospodarskog sustava (planinsko stočarstvo). Povijesno je to regija kasnije Terebovljans'ke i Male Galyc'ke zemlje.

15 Istočnoslavenska arheološka kultura VIII.–IX. st., rasprostranjena po šumskom i stepskom području Ukrajine od Dnjeptra do Zakarpattja. Postala temeljem Kijevske Rus'i.

16 Приходнюк, О. *Східні Карпати у VIII–IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 309-340; Михайлина, Л. *Населення Верхнього Попрття VIII–X ст.* – Чернівці, 1997. – С. 144.

U 9. st. hrvatska su plemena bila pod političkim utjecajem Prvoga bugarskog carstva, koje je sebi podvrglo cijelu IstočnokarpatSKU regiju (sve do Tise). ZapadnokarpatSKa regija bila je pod vlašću Velike Moravske koja je proširila svoj utjecaj na Gornje Povislannje i Gornje Podnistrov''je. Time je Velika Bugarska imala prevlast nad Istočnoeuropskim jantarskim, a Velika Moravska nad Srednjoeuropskim (Visla–Morava–Dunav) putom. Podržavljenje Karpatske regije Velikom Bugarskom i Velikom Moravskom odvijalo se usporedno sa širokom izgradnjom utvrda. Kristijanizacija stanovništva IstočnokarpatSKe regije za bugarskoga kneza Borisa Mihajla (prvoga bugarskog sveca), nakon 865. god. dovela je i do odgovarajućih početaka prvih kršćanskih manastirskih i crkvenih kompleksa na tom području. Sličnim se načinima u vezi s kristijanizacijom stanovništva ZapadnokarpatSKe regije (uključujući Gornje Podnistrov''je) poslužila i Velikomoravska vlada. Potkraj 9. i na početku 10. st. hrvatske su se zemlje našle pod političkim utjecajem i mlade Kijevorus'ke države, koja se počela boriti za transeuropske (osobito za Dnjestarski) i transkarpatske trgovačke putove. Za vrijeme Olega i Igora, istočnohrvatske su se zemlje, kao i susjedne tiverske zemlje, prema svim pokazateljima, našle u zavisnom položaju (nominalnom) od Kijevorus'ke države. Bez obzira na tako složenu etnopolitičku situaciju u danoj regiji, hrvatska su plemena nastavljala formirati svoju plemensku (zajedničarsku) strukturu. S arheološkoga gledišta malim su plemenima (jednostavnih zajednica) podudarni skupovi (gnijezda) naselja sa središtima zajednica kao jezgrom, koja s vremenom počinju poprimiti izgled gradišta¹⁷.

Potkraj 9. i na početku 10. st. na području Āalyc'ko-Bukovyns'koga Prykarpatija (uključujući Āuculjščynu) javljaju se prva kasnoslavenska gradišta. Nakon više od stotinu godina postojanja, većina ih je uništena u prvoj polovini 10. st., u doba nastanka Velikohrvatske kneževine. U to su se vrijeme ondje oblikovala (postupno razvila) četiri osnovna tipa gradišta, što svjedoči o prilično organiziranoj društveno-političkoj strukturi onodobnoga društva.

Između ostalog:

1. Zajedničarsko-plemenska središta s dodatnim funkcijama skloništa za ljude i životinje. Smještena u gusto naseljenim područjima. Karakterizira ih velika (2–5 ha) površina.

2. Zajedničarsko-plemenska središta s dodatnim funkcijama trgovačko-obrtničkog obilježja. Smještena većinom na području transeuropskih (transkarpatskih) putova.

17 Тимошук, Б. *Слов'яни Північної Буковини V–IX ст.* – К., 1976. – С. 176; Тимошук, Б. *Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.)*. – К., 1982. – С. 206; Тимошук, Б. *Восточные славяне: от общины к городам.* – М., 1995. – С. 261.

3. Utvrde uz granicu. Smještene na stjечишту drugih etnosa i држава (kultura). Karakterizira ih nevelika (1 ha) površina.

4. Gradišta-svetišta. Smještene na području stanovništva zajednice (plemena). Karakterizira ih nevelika (dijametrom 20–30 m) površina.

Bez obzira što su ta kasnoslavenska gradišta bila prva za duga razdoblja kad ih nije bilo, imala su prilično djelotvoran sustav obrane s korištenjem naprednih tehnoloških rješenja europske fortifikacije i tradicionalnoga slavenskoga graditeljstva gospodarskih i stambenih kompleksa. Između ostalog, fortifikacijskom osnovom bili su obrambeni zidovi dvočlane potporne konstrukcije (širine 2–3,5 m), podijeljeni na posebne vojne prostorije. To su bile jednokatnice s puškarnicama na vanjskom zidu i jednonagibnim (do obrambenog rova) krovom. Ispred zida (u ravnini s puškarnicama) bili su načinjeni zemljani nagibi koji su sezali do unutarnje strane obrambenog rova. Osim potpornog zida (dvočlanog i jednočlanog) koristio se drveni zid i sustav bermi. Blizu obrambenog zida, s unutarnje strane, često su se smještali (pripajali) i posebni gospodarski i stambeni kompleksi.

Sredinom i u drugoj polovini 10. st., kao rezultat unutrašnjeg podržavljenja, započetog na hrvatskim zemljama u vezi sa slabljenjem velikokijevske i velikobugarske vlade, stvorena je posebna Hrvatska kneževina, poznatija pod nazivom „Velika Bijela nekrštena Hrvatska“ (prema Konstantinu Porfirogenetu). Ona je bila „Bijela“ – zapadna, u odnosu na Konstantinopol i „nekrštena“, za razliku od krštene Balkanske Hrvatske. To je bila prva uistinu državna tvorevina na Pryкарпаттју, koja je u prvom redu nastala kao protučin aktivnim pokušajima vanjskog podržavljenja, koje su provodile susjedne државе (Velika Moravska, Velika Bugarska, Ugarska). Kao drugo, taj proces unutrašnjeg podržavljenja organizirala je novostvorena velikohrvatska vrhuška protiv zajedničarskog (plemenskog) plemstva „malih Hrvatski“. Ono se, u odsutnosti državnih struktura i zahvaljujući prevlasti nad transкарпатским (transeuropskim) putovima, osobito brzo obogatilo. Taj proces unutrašnjeg podržavljenja pratilo je uništavanje starih središta zajednica (plemenskih) i posebnih predstavnika starog rodovskog plemstva. Provodila se reforma čitavog starog političko-administrativnog sustava i gospodarske strukture malohrvatskog društva¹⁸. Ostao je nepromijenjen jedino poganski („nacionalni“) religijski sustav.

Na zemljama Velike Hrvatske gradi se čitav niz, sada već državnih (kneževskih) gradišta tipa polisa. Ti prvi procesi izgradnje grada, a tako i државе, nisu dovršeni. Mnoga gradišta ostala su neizgrađena i malo naseljena. Najviše ih je izgrađeno u zemljama uz granicu. Posebno na Хотynској visoravni sa strane Tiveraca i Stepe, te u Карпатском

18 Майоров, А. *Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*. – Санкт Петербург, 2006. – С. 208; Томенчук, Б. *Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація*. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 328.

podgorju sa strane Velike Bugarske i Ugarske. Posebna se pažnja pridavala i ključnim dijelovima transkarpatskih putova. Ipak, glavna je zadaća velikohrvatske vlasti bila stvaranje novih, velikih političko-administrativnih središta, koja su istovremeno bila trgovačko-obrtnička i religijska središta. To je bio novi tip gradišta-polisa, površine 5–50 ha. U to vrijeme i dalje postoje gradišta-svetišta, ali se počinju javljati i nova religijska središta strukture samih polisa.

Osnova fortifikacije velikohrvatskih gradišta još uvijek su obrambeni zidovi potporne konstrukcije (dvočlani i jednočlani), ograde od drvenih kolaca, kao i sustav bermi. Zasebne se utvrde moderniziraju i postaju djelotvornije. Između ostalog, javljaju se već i dvočlani zidovi trupaca (s jednim i dva kata), podijeljeni na posebne vojne prostorije, koji su često premazani glinom. Ispred zida prave se ne samo zemljani nagibi, nego i kameni zidovi-potpore (nagibi). Zemljani nasipi također su često obloženi kamenom. Napreduje fortifikacija gradišta. Ona se sama mijenjaju ovisno o političkoj i socijalnoj strukturi društva, promjenama u gospodarstvu i religiji. Osjeća se i znatan utjecaj fortifikacijskih metoda susjedne Velike Bugarske, kao i cjelokupnih bizantskih tradicija. Osobito u planskoj strukturi, mnoštvu obrambenih linija i korištenju kamenih konstrukcija. Velikohrvatska gradišta nisu dugo postojala (30–45 godina) te su uništena u rus'ko-hrvatskom ratu (992–993. god.).

Tako su potkraj 10. st. i na početku 11. st. zemlje Velike Hrvatske kao rezultat drugog vanjskog podržavljenja (za Volodymyra Svjatoslavyča) ušle u sastav Kijevske Rus'i, dok su administrativno bile pripojene Volynjs'koj volosti¹⁹, kako se jasno može uvidjeti. Sada su bila zauzeta ne samo vanjska pogranična područja Velike Hrvatske, nego i unutrašnja. Međutim, državni su utjecaji Kijevske Rus'i ostali i dalje slabi. Zasnivali su se uglavnom na osiguravanju danka vojsci, koje je provodio prilično mali broj kijevorus'kih vojnih utvrđenih središta. Ona su se isticala pojavom među susjednim kurganskim vojnim grobnicama²⁰. Ta su gradišta bila još uvijek poprilično velika (1,5–2 ha). Na njihovu teritoriju smjestile su se gospodarske i stambene građevine te podrumske prostorije (ili temelji). Njihova su fortifikacijska osnova bili dvočlani zidovi (širine 2,5 m) drvene konstrukcije, podijeljeni na posebne vojne prostorije. Njima su na posebnim mjestima pripojene stambene i gospodarske građevine s temeljima.

Sredinom 11. st. na krajnjim dijelovima Kijevske Rus'i primjetni su znakovi rascjepkanosti na manje kneževine²¹. Gospodarski ojačani, kneževi nastoje povratiti tradicije gradskih samostalnih političkih zajednica (saveza), kneževina, neovisnih o

19 U Kijevskoj Rus'i područje pod vlašću kneza.

Моща, О. *Карпати у X–XI століттях*. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 341-360.

20 Могила – visoki grobni humak.

21 Misli se na уділ, удільне князівство – dio vlasništva kao administrativno-teritorijalna jedinica Kijevske Rus'i, nastala podjelom većih kneževina.

velikokijevskoj vladi. U drugoj polovini 11. st. na starim se velikohrvatskim zemljama obnavlja proces novoga unutrašnjeg podržavljenja, koji se završava potkraj 11. st. stvaranjem triju manjih (*udil*) kneževina od strane roda Rostyslavyča: Peremyšljs'ke, Zvenygorods'ke i Terebovljans'ke.

Proces unutrašnjeg podržavljenja ġalyc'kih zemalja odvijao se u borbi s kijevsko-volynjs'kim političkim središtem i bio popraćen uništavanjem ili pokoravanjem tamošnjih vojno-administrativnih središta. Obnavljaju se stare velikohrvatske prijestolnice (Peremyšlj, Terebovlja, Ģalyc) i grade mnoge nove utvrde i gradovi. Povećava se i broj veleposjedničkih zamaka zbog preporoda velikohrvatskog plemstva. Potkraj 11. st. na ġalyc'kim se zemljama uočava i naglo povećanje stanovništva, prema svemu sudeći zahvaljujući Tivercima. Oni su napustili Nyžnje Podnistrov''je prvo pred opasnošću od Pečeneza, a zatim (12. st.) i Polovaca (Kumana). Polovci su, kao i Pečenezi, sa svojim taborima stizali čak do Pokuttja. Ugarski je kralj Bela IV., uz podršku papinske kurije, osnovao čak i Kumansku episkopiju sa središtem u gradu Milkovu. Time se Ģalyc'ka zemlja iznova nalazi na pograničnom dijelu s nomadima i Ugarskom, što je dovelo do tamošnje izgradnje golemog sustava pograničnih zamaka i utvrda²².

Sredinom i u drugoj polovini 12. st. (za Volodymyrka Volodarevyča i Jaroslava Osmomysla), Ģalyc'ka je kneževina, objedinjujući Peremišljs'ku, Zvenygorods'ku, Terebovljans'ku i Malu Ģalyc'ku zemlju, dosegla najveći gospodarski procvat i političku neovisnost, što je potvrdio i veliki broj gradišta koja su tada nastala. Upravo tada se proširila kristijanizacija stanovništva, popraćena nicanjem niza crkvenih i manastirskih kompleksa. Krajem 12. st. i na početku 13. st. Ģalyc'ka kneževina ulazi u epohu složenih političkih odnosa sa susjednim državama. Osobito s Ugarskom, u vrijeme kada su određeni ġalyc'ki kneževi bili u vazalnoj podređenosti ugarskim kraljevima. Oni su se (Bela III., Andrija II., ġalyc'ki kralj Koloman, herceg Andrija) i sami smatrali „kraljevima Galicije i Lodomerije“. U tom su razdoblju i posebni predstavnici volynjs'ke, čerņigivs'ke i novgorods'ke kneževske obitelji bili ġalyc'ki kneževi. Ipak, jedino se volynjs'komu knezu Romanu Mstyslavyču, a posebno njegovu sinu Danylu, uspjelo utvrditi u Ģalycu i čak stvoriti Ģalyc'ko-Volynjs'ku državu. Svi su ti državotvorni procesi, bez sumnje, utjecali na stvaranje gradova, uvjetovali pojavu novih zamaka i utvrda izgrađenih korištenjem različitih arhitektonsko-građevinskih tradicija (često s višetetničkim garnizonima). U njihovoj se gradnji uočava osnovni utjecaj fortifikacijskih značajki Kijevorus'ke države²³.

22 Рожко, М. Міста, дерв'яне будівництво. Наскельні оборонні споруди Карпат 9-15ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 361-460.

23 Пивоваров, С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прутата Середнього

Pogranične utvrde (čiji se broj povećava), zamkovi (čiji se broj smanjuje), vezano uz koncentraciju veleposjedništva (boljara) u prijestolnomu Ćalyču, zatim manastiri i neveliki gradski kompleksi, odnose se na osnovne tipove gradišta 12., 13. st. i kasnije. Kao obrambene konstrukcije šire primjene sluĝe zemljani nasipi (uključujući zemljane platforme), oblikovani kao drveno-zemljane utvrde. Na njima se grade zidovi od drvenih trupaca, podijeljeni na posebne vojne prostorije. Vanjski su zidovi ponekad premazani glinom. S unutarnje strane nasipa (vrta, širine 3–5 m i visine do 2 m) nalazile su se stambeno-gospodarske graĊevine. Ponekad su se još koristila i stara tradicionalna fortifikacijska obilježja (drveni zid, zidovi potporne konstrukcije, kao i zemljani nagib), ali se većinom grade zidovi od trupaca. Najvećih razmjera i najstroženija bila je gradnja fortifikacija gradskih kompleksa, gdje su dytyneć' i posad²⁴ imali svoje posebne utvrde. U njihovim graĊevinama nalazi se stambeno-gospodarski i obrtnički dio. U tim gradskim središtima posebno se odjeljuju crkveni i manastirski kompleksi²⁵.

Nakon poraza od Mongola 1239, Polovci, istoćni susjedi Ćalyć'ke zemlje, sele se u Ugarsku, prešavši Karpatske prijelaze onako kako su to nekad učinili, meĊu ostalima, Sarmati, Huni i Avari. Već 1240. Mongoli zauzimaju Kijev i ratujući prolaze kroz Volynjs'ku i Ćalyć'ku zemlju, podvrgavajući ih tako sebi. Istoćna granica Ćalyć'ke zemlje ponovno je u doticaju s nomadima, ali sada već sa Zlatnom hordom. Nyĝnje Podnistrov''je i Ponyzzje neposredno su ovisili o Mongolima i bili podrućje njihova naseljavanja. Sredinom 14. st. kriza u Mongolskom Imperiju, kao i zaoštravanje kneĝevsko-veleposjednićkih sukoba na ĝalyć'kim zemljama, dovode do njihova zaposjedanja i podjele od strane Poljske, Litve, Ugarske i Moldavije.

S ukrajinskoga prevela Vjera Peršić

Дністра. – Чернівці, 2006. – С. 300.

24 Дитинець і посад – у Кієвској Русі, dytyneć' oznaćava dio utvrdenoga grada u kojem su bili dvori kneĝeva, duhovništva i vojske, kao i gradsko vijeće; посад je dio u kojem su ĝivjeli trgovci i obrtnici.

25 Томенчук, Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006 років. – Івано-Франківск, 2008. – С. 695.

B. P. Tomenčuk

Doba kneževa (od 9. st. do sredine 14. st.)

Davni Ğalyč

Ako bismo za Kijev rekli da je „drugi Jeruzalem“, onda bi Ğalyč, prema ljetopiscu, pretendirao na ulogu „drugog Kijeva“. To je bila jedna od najvećih prijestolnica Kijevske Rus'i i jedan od najvećih gradova srednjovjekovne Europe.

Novija arheološka istraživanja i analiza pisanih izvora daju mogućnost podjele razvoja Ğalyča na tri razdoblja: predljetopisno razdoblje, ljetopisno razdoblje i kasni srednji vijek.

Prve utvrde na prostoru davnog Ğalyča (Krylos'ka utvrda) nastale su već u kasnijem brončanom dobu i mlađem željeznom dobu. Upravo tada Krylos'ka utvrda prvi put postaje politički, ekonomski i religijski centar nekog velikog vojno-političkog plemenskog saveza na srednjem dijelu Dnjestra. Ono je bilo povezano s pojavom novog tračkog naselja u Karpatsko-Dunavskoj regiji. Kroz 1000 godina, već u 8–9. st., ovdje nastaje nadplemensko središte Hrvata. To je bilo doba postojanja istočnoslavenske Luko-rajkovečke kulture, koja je ujedinila brojna istočnoslavenska plemena od Pryp'jati do nižeg Dunava i od Dnjepra do Karpata. Bavarski geograf (9. st.) između ostalog govori da „narod Ulyča ima 318 gradova, a... narod Tyveraca 148“. Među stanovnicima nižeg Podnistrov'ja i među Bužanyama (Volynjanima) živjeli su „Stadici“ – „brojan narod koji ima 516 gradova“. To je, očito, uključivalo i Hrvate, kojima su pripadale stotine naselja i deseci utvrda koje su arheolozi pronašli u Prykarpattju.

Potkraj 9. st. i na početku 10. st. Hrvati su, poput njima susjednih Ulyča i Tyveraca, bili priključeni Kijevorus'koj državi. Na području hrvatskoga Ğalyča počela je djelovati mala vojna utvrda velikokijevskih kneževa. Sredinom 10. st. Ğalyč, očito, postaje jednim od najvećih vladajućih središta „Velike Bijele nekrštene Hrvatske“, koja je nastala u doba tadašnjeg slabljenja utjecaja Kijevske Rus'i na tom području.

Bizantski car Konstantin Porfirogenet isticao je da je od Hrvatske („Bijele“ u značenju zapadne) do Crnog mora bilo trideset dana putovanja, a sam naziv naroda u prijevodu s grčkoga na slavenski znači „stanovnici velike države“. Stara tračka utvrda bila je pretvorena u snažnu tvrđavu velikohrvatskih kneževa koja je zauzimala površinu od približno pedeset hektara. U središnjemu, najvišem njezinu dijelu, na vijećničkom

trgu, nalazila se ljetopisna Ćalyčyna Moĝyla¹. Pod nasipom kurgana (promjera 36m), pojačanog drvenim potpornim nasipom, arheolozi su pronašli simboličnu grobnicu u koju je, prema varjaškom obredu, pokopan prvi velikohrvatski knez – osnivač grada i države. U čamcu je pronađen pozlaćeni okrugli štit, tri bojne sjekire, dvije strijele i veliki bojni nož – skramasaks. U granicama tog ranoga grada-države nalazilo se i veliko područje (50km²) za poljoprivrednu djelatnost. Očito se upravo u to doba pojavio eponimski naziv „Ćalyč“ i počela se formirati Ćalyč’ka zemlja. Prema arheološkim podacima, njezin teritorij obuhvaćao je u to doba gotovo cijelo ukrajinsko Prykarpattje i Zakarpattje te gornje Posjannje, osim istočne Bukovine (zapadni Tyverci) i Podillja (zapadni Ulyči), koji su tek nakon nekog vremena ušli u sastav kasnije Ćalyč’ke zemlje (12–13. st.). Općenito su se Ćalyč i Ćalyč’ka zemlja nalazili na križanju važnih transeuroazijskih i transeuropskih putova, što je na mnoga stoljeća odredilo njihovu ulogu u geopolitici europskih država.

Nakon uništenja Velikohrvatske kneževine, što je bila posljedica rus’ko-hrvatskog rata (992–993), predljetopisni Ćalyč nakratko propada kao političko središte. Velikohrvatske zemlje pripale su Volyns’koj volosti², koja je postala domena kijevskih kneževa. Potkraj 11. st. počinje proces obnove državnosti hrvatskih zemalja oko Rostyslavyča (Rjuryk, Volodar, Vasylyko). Stvorene su Peremyšljs’ka, Zvenyĝorods’ka i Terebovljans’ka kneževina. Godine 1141. stari velikohrvatski Ćalyč postaje središte velike ujedinjene Ćalyč’ke kneževine i episkopsko sjedište. Istodobno je Ćalyč bio i središte velikog okruga – Ćalyč’ke zemlje u užem značenju tog termina. U širem smislu označava Ćalyč’ko-Bukovinsko Prykarpattje, koje je površinom te ekonomskim, prirodnim i ljudskim potencijalom bilo najveće od svih drugih zemalja.

U ljetopisnom su Ćalyču postojala dva arheološka gradska centra: stariji boljarski koji se nalazio oko Krylos’ke utvrde i noviji kneževski, na Dnjestru, na mjestu gdje su pridošle dinastije Rostyslavyča i Izjaslavyča gradile svoje utvrđene rezidencije. Točnije, riječ je o kneževskom dvoru Volodymyrka Volodarevyča, s Crkvom sv. Spasa (Karpycja-Ceĝolnja) i Romana Mstyslavyča s Crkvom sv. Pantelejmona (selo Ševčenkove). Oko tog novog kneževskog središta na obali Dnjestra formira se veliki (50 ha) kneževski trgovačko-obrtnički rajon. Nasljednici Volodymyrka Volodarevyča, a poslije i Romana Mstyslavyča, cijelo su vrijeme živjeli na području staroga velikohrvatskog Ćalyča (Krylos’ka utvrda), gdje se nalazio zamak. On se sastojao od dva osnovna dijela: kneževskog i episkopskog. Kneževski dvor (površine 7 ha) nalazio se u središnjem dijelu Krylos’ke utvrde, gdje su se nalazili Uspens’ka katedralna

1 Ćalyčyna Moĝyla (ukr. Галичина Могила) – jedini kurgan na području staroga grada Ćalyča. Ukrajinski povjesničar Myhajlo Ćruševs’kyj smatrao je da je ondje pokopan osnivač grada Ćalyča.

2 Volost’ – teritorij u vrijeme Kijevske Rus’i podređen vlasti kneza, samostana i sl.

crkva i kneževski administrativno-stambeni-gospodarski kompleks. Na Zolotomu Toci, gdje se u vrijeme velikohrvatskoga Ćalyča očito nalazilo pogansko svetište, izgrađen je utvrđeni katedralni manastir – boravište ģalyc'kih episkopa (površine 1 ha). Niže, uz rijeku Lukvy, smjestio se veliki obrtničko-trgovački dio grada (površine 30 ha), osnovni dio kojega su činila brojna boljarska imanja, kao i imanja tamošnjih stanovnika. Koncentracija većeg dijela, ako ne i sve zemlje dijela boljara u Ćalyču objašnjava njihovu moć i utjecaj u državi i društvu.

Na teritoriju kneževskoga Ćalyča bilo je gotovo 20 crkvenih kompleksa (episkopskih i manastirskih, kneževskih i boljarskih, obrtničkih i seljačkih), od kojih je 15 pronađeno i istraženo. Najveći hram Ćalyča i Ćalyc'ke kneževine bila je Uspens'ka katedrala, također i obiteljsko pogrebno mjesto Rostyslavyča. U njoj su pokopani Jaroslav Osmomysl (1187), njegova kći, sin Volodymyr i unuci – kneževi Iğorevyčy, sinovi Efrosinije Jaroslavne – žene Igora, junaka *Spjeva o pohodu Igorovu*.

Godine 1199, nakon smrti posljednjeg Rostyslavyča, Volodymyra Jaroslavyča, Ćalyč je okupirao volyns'ki knez Roman Mstyslavyč i nazvao ga prijestolnicom Ćalyc'ko-Volyns'ke države. Ali nakon njegove smrti (1205) počinje teška četrdesetogodišnja borba za Ćalyč, u koju su bile uključene ne samo druge kneževine (Volyns'ka, Novğorods'ka, Ćernjiğivs'ka), nego i susjedne države (Poljska, Mađarska). Kao posljedicu te borbe Ćalyč je doživio više od 30 vojnih napada, opkoljavanja i zauzimanja armija koalicija rus'kih kneževa, ugarskih i poljskih kraljeva, Kumana i drugih napadača. Tako su se u 40 godina na Ćalyc'kom prijestolju više od dvadeset puta promijenili rus'ki kneževi: Danylo Romanovyč (pet puta, vladao gotovo deset godina), Volodymyr Iğorevyč Ćernjiğivs'ki (dvaput), ukupno gotovo pet godina, Roman Iğorevyč (dvaput), oko tri godine, Rostyslav Rjrykovyč (jednom) gotovo godinu dana, Mstyslav Jaroslavyč-Nimyj Peresopnyc'kyj (jednom), oko dvije godine, Mstyslav Mstyslavyč-Udatnyj Novğorods'kyj (dvaput), ukupno oko osam godina, Myhajlo Vsevolodovyč Ćernjiğivs'kyj sa sinom Rostyslavom (dvaput), tri godine i ugarski kraljevi – sinovi Andrije II.: Koloman II. (dvaput), ukupno oko dvije godine, Andrija III. (dvaput), gotovo pet godina. Gotovo dvije godine Ćalyčem je upravljao i boljaryn Volodyslav Kormyljčyč. Od tadašnjih ģalyc'kih episkopa poznat je samo episkop Artemij.

Bez obzira na vrlo složene i nestabilne političke uvjete života u Ćalyču u tih četrdeset godina, nastavili su se razvijati trgovina i obrt. To je bilo doba najveće boljarske moći koji su kneževima diktirali i političke i ekonomske uvjete. Arheološkim istraživanjima zamka kneževskog Ćalyča i njegovih trgovačko-obrtničkih dijelova pronađeno je desetak stambeno-gospodarskih i proizvodnih kompleksa. Oni pokazuju visok stupanj razvoja materijalne i duhovne kulture kneževskoga Ćalyča. Ti su procesi bili karakteristični i za cijelu Ćalyc'ku zemlju-kneževinu.

Na teritoriju Male Ğalyc'ke zemlje (Ğalyc'ko-Bukovyns'ko Prykarpattje) u to se vrijeme pojavljuju deseci novih ljetopisnih gradova, među kojima su najpoznatiji Tysmenycja, Kolomyja, Tovmač, Bykoven, Ğorodnycja, Oleškiv, Vasylijiv, Plav, Čern, Kučelmin. Povećava se i broj seoskih naselja od kojih je arheološki potvrđeno više od 300. To je bilo doba najvećeg razvoja Ğalyc'ke zemlje, za čija su se bogatstva stalno borili pojedini kneževi Kijevorus'ke države, a također i kraljevi Ugarske i Poljske. Kneževsko-boljarski otpor doveo je u sredini 13. st. do opće krize grada-prijestolnice, a kasnije, sredinom 14. st., do gubitka državne nezavisnosti. U tom razdoblju (od 1241) prijestolnice Ğalyc'ko-Volyns'ke države postaju Holm i Volodymyr, a kasnije (1260–1349) prijestolnicom zasebne Ğalyc'ke kneževine postaje Lavov. Ali stari kneževski Ğalyč ostaje i nadalje religijsko, duhovno središte Galicije i Ğalyc'ko-Volyns'ke države (u vrijeme Danyla Ğalyc'kog, Leva Danylovyča, Jurija Ljvovyča, Andrija i Leva Jurijevyča, Boleslava-Jurija II. Trojdenovyča). Već od sredine 12. st. i do sredine 13. st. u Ğalyču se nalazilo sjedište galicijskih episkopa (Oleksija, Kuz'my, Artemija). Od početka 14. st. (1301) u Ğalyču-Krylosu bilo je i boravište i prebivalište prvih galicijskih mitropolita (Njifonta i Petra Ratens'kog). Od 1338. do 1340. galicijski mitropolit bio je Teodor, a 1370–1391. Antonij i Ivan. Tako je do kraja 14. st. Ğalyč-Krylos bio crkveno-administrativni centar Galicije i Volynja, a u staroj Uspens'koj katedrali održavali su se crkveni sabori, redili su se svećenici i episkopi, odlučivalo se o složenim pitanjima crkvenih odnosa unutar eparhija.

Od 1363. do 1412. na starom kneževskom dvoru Romana sagrađeno je sjedište galicijskih katoličkih episkopa. Crkva sv. Pantelejmona iznova je posvećena kao katedralna katolička crkva sv. Stanislava (Šćepanovskog) – zaštitnika Poljske.

Od kraja 14. st. (1397) počinje vrijeme propadanja galicijskog episkopskog centra. Postaje samo sjedište mitropolitskih namjesnika (do 1490).

Potkraj 16. st. i na početku 17. st. u Ğalyč-Krylos preneseno je sjedište lavovskih (galicijskih) „neujedinjenih episkopa“ (Ğedeona Balabana, Jeremije Tyssarovs'kog, Arsenija Želybors'kog). S tim je događajem povezana gradnja velikog (7 ha) i snažno utvrđenog episkopsko-manastirskoga kompleksa na starom zamku kneževskoga Ğalyča. Gradi se nova Uspens'ka crkva, koja je naslijedila titulu i prava stare katedrale. U jednoj od zgrada smjestila se bratska škola³ i tiskara.

Istodobno s obnovom velikog pravoslavnog episkopskog centra u Ğalyču-Krylosu, na području staroga kneževskog dvora Romana i kasnijega katoličkog arhiepiskopskog sjedišta kraj crkve Pantelejmona (sv. Stanislava) gradi se snažno utvrđen franjevački samostan.

3 Bratske škole – škole koje su organizirala bratstva - udruge pravoslavnih građana čiji je cilj bilo jačanje pravoslavlja i otpor utjecaju poljskih katoličkih i protestantskih škola.

U drugoj polovini 16. st. počinje postupno propadanje Ćalyĉa-Krylosa nakon izgubljene uloge prvog episkopskog centra, koja se opet vratila u Lavov – prijestolnicu rus'kog vojvodstva Poljsko-Litavske unije.

Godine 1772. Galicija je nakon podjele Poljske pripala Austro-Ugarskoj Monarhiji, a 1785, naredbom Josipa I., uklonjena su sva redovniĉka sjedišta na teritoriju davnoga Ćalyĉa i Galicije i tada je završilo treće i posljednje crkveno razdoblje staroga Ćalyĉa. Stari Ćalyĉ nije bio samo važno europsko političko i crkveno središte, nego i jedno od najvećih kulturnih središta Rus'i-Ukrajine. Ljetopis spominje trojicu tadašnjih kulturnih djelatnika: „premudrog poznavatelja knjiga Tymofija, iskusnog kipara Avdiju i slavnog pjevaĉa Mytusa“. Rodom iz Ćalyĉa bio je i kipar Bakun, poznat po cijeloj Rus'i. Ovdje su bila prepisana znamenita Ćalyĉ'ka Evanĉelja 1144. i 1226. godine. Mnogi prouĉavatelji smatraju da je *Spjev o pohodu Igorovu* takoĉer napisan u Ćalyĉu. Njegovim autorom smatraju Volodymyra Jaroslavovyĉa – sina Jaroslava Osmomysla. Ipak, pravi tvorci kulture Ćalyĉa bile su tisuće nepoznatih majstora keramiĉara, kovaĉa, tkalaca, zidara, tesara, rezbara, puškara, slikara i zlatara, ĉije su ruke stvorile Ćalyĉ'ku povijesnokulturnu baštinu.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjĉec

Ćalyĉ

V. V. Ğrabovec'kyj, M. V. Syĝydyn

Prykarpattje u sastavu Poljske (od sredine 14. st. do 1772. godine)

Sredina 14. stoljeća postala je prijelomno doba u povijesti Ğalyc'ke države. Nekad moćno Ğalyc'ko-Volynjs'ko kraljevstvo, koje je nakon pada Kyjiv'ske države preuzelo njezinu političku i kulturno-nacionalnu tradiciju, postupno propada u uvjetima međusobnog suprotstavljanja i neprekidnih pokušaja osvajača da osvoje nepokornu Rus'⁴. U to su doba najveća vanjska prijetnja bili poljski, ugarski i litavski vladari. Litavski knez Liubartas Gediminas, brat velikoga kneza Algirdasa, osvaja 1340. volynjs'ke zemlje. Galicija je snažno pružala otpor. Pokušaji poljskoga kralja Kazimierza 1340. i 1349. u širenju svoje vlasti na Ğalyc'ku kneževinu, iako su na kraju imali dramatične posljedice, nisu završili gubitkom neovisnosti. Umjesto toga Liubartas, oženjen kćerkom posljednjega ĝalyc'ko-volynjs'koga kneza Jerzyja II. Bolesława, formalno je dobio pravo na baštinu svojega tasta i titulu ĝalyc'ko-volynjs'koga vladara. Oružani sukob za baštinu Ğalyc'ko-Volynjs'ke države između njega i poljskoga kralja Kazimierza te ugarskoga kralja Lajosa prerastao je u krvavi rat između Litve s jedne, i Poljske i Ugarske s druge strane, za pravo prevlasti u ukrajinskim zemljama. S promjenjivim uspjehom rat je trajao do 1387, kada su ĝalyc'ke zemlje konačno postale dijelom Poljskoga kraljevstva. Kraljica Jadwiga uz pomoću vojske zadržava Galiciju pod vlašću poljske krune na dugo stoljeća. Tek 1772, u doba prve podjele Poljske, Galicija je isto tako nasilno pripojena Habsburškomu Carstvu.

Kroz ta stoljeća ĝalyc'ki kraj imao je tešku sudbinu. Izgubivši vlastitu državu, stanovništvo Prykarpattja je na gotovo 400 godina palo pod teški jaram inozemnoga poljsko-plemskoga ropstva. Umjetno se uvode novi zakonski redovi, provodi se nova administrativno-teritorijalna podjela upravljanja krajem, ĝalyc'ki čovjek još više osjeća oštrinu svih „prednosti“ folwarkova⁵ plemićkoga gospodarstva, stalno se pojačava nacionalno-vjersko ugnjetavanje Ukrajinaca. Na okupiranu teritoriju Prykarpattja iz unutarnjih poljskih vojvodstava masovno počinje dolaziti sitno zemljovlasničko plemstvo, koje oslanjajući se na mjesne rus'ke plemiće i vladajući kraljevskim privilegijama zauzima gradove i sela.

4 Rus' – stari naziv za srednjovjekovnu Kijevsku kneževinu, koji se zadržao kao naziv za Ukrajince i Ukrajinu do 19. st. i razdoblja buđenja nacionalne svijesti (ovdje i dalje op. prev.).

5 Folwark – gospodarska jedinica slična feudu.

Novi administrativno-teritorijalni sustav prykarpats'kih zemalja predvidio je u sastavu Čalyc'ke države Rus'kog vojvodstva veći dio današnjega teritorija Ivano-Frankivs'ke oblasti u sastavu Čalyc'kog, Kolomyjs'kog i Snjatyns'kog okruga (povit) te Terebovljans'kyj okrug, koji tvori dio sadašnje Ternopyljs'ke oblasti. Teritorij današnjih Kalus'kog i Dolyns'kog rajona ušao je u sastav Ljvivs'ke zemlje Rus'kog vojvodstva s administrativnim središtem u Ljvivu. Nekadašnje kneževe župe (volost') zamijenila su starostva, tj. takozvani korolivščyny, kojima su upravljali starosty ili kaštelani, ljudi koje je odabirao kralj između brojnih velikih feudalaca-zemljoposjednika.

Kada je 1435. u Čalyc'koj zemlji uvedeno poljsko i njemačko pravo, prikarpatski seljaci u potpunosti gube slobodu i dolaze u položaj feudalno zavisnih kmetova. Od tog doba seljaci mogu prelaziti drugom vlastelinu samo jednom godišnje, na Božić, pod uvjetima unaprijed plaćenog i ustanovljenog otkupa. Istodobno se u nekim mjestima i naseljima Prykarpattja kroz 15. i 16. st. nastavlja provoditi rus'ko, vlaško i armensko pravo te ostale pravne norme. Te okolnosti ponekad su usporavale proces konačnog porobljavanja seljaštva, ali postojao je i niz čimbenika koji su otežavali položaj čalyc'kog čovjeka. To su obvezna državna zaduženja, porezi i prolazi unajmljene vojske, neograničena dopustivost i međusobni sukobi plemstva, prirodne nepogode, česti prodori tatarskih hordi i sl.

Osobito razorne posljedice za žitelje Prykarpattja od 15. do 17. st. imale su navale tursko-tatarskih osvajača. Počevši od sredine 15. st. tatarske horde često su napadale čalyc'ke gradove i sela, uništavajući vatrom sve naokolo i odvođeci u zatočeništvo tisuće zarobljenika. Izvori svjedoče kako se većina napada na Prykarpattje događala 1498, 1594, 1617, 1620. i 1624. godine.

Prema pretpostavci poljske znanstvenice E. Horn⁶, Čalyc'ka država doživjela je 1590–1639. najmanje 29 tatarskih napada, ne ubrajajući sitne sukobe. Samo između 1612. i 1624. Tatari su počinili 17 napada. Svaki takav napad donosio je strahovito uništavanje čalyc'kih gradova i sela, upropaštavao gospodarstvo, sijao smrt i zauvijek odvodio tisuće ljudi u ropstvo.

Međutim Čalyc'čani su uvijek branili rodni kraj i polagali vlastiti život. Ponekad je protivniku prelazila vojska poljske krune. Većinom su se seljaci i mještani sami branili. Poznati borac protiv osvajačkih hordi u prvoj polovini 17. st. bio je seljak iz sela Viktorov, Čalycijs'kog povita, Ćnat Vysočan, koji je sa sinom Semenom organizirao i predvodio neveliku naoružanu skupinu suseljana koja se borila s hordom i oslobađala zarobljenike. Stekavši vojno iskustvo u brojnim bitkama s neprijateljem, poslije je Semen Vysočan predvodio najveći narodnooslobodilački ustanak na Prykarpattju protiv poljskog plemstva.

6 Elizabeth Horn – američka povjesničarka, predavačica na Sveučilištu Albany u saveznoj državi New York.

Posljedica proširenja *filwark* gospodarstva u Galiciji potkraj 15. st. bilo je jačanje plemstva, što je bio najteži teret za seljaka. Ako je na kraju 15. st. tlaka na Prykarpattju iznosila 14 dana na godinu, sto godina kasnije bila je dva dana na tjedan za jednu zemljišnu parcelu.

Zbog takvih uvjeta seljaci toga kraja otvoreno su se borili za svoja prava. Izrazit primjer oružanog otpora nasilju poljskoga plemstva postala je prva velika buna pokuts'kyh i moldavs'kyh seljaka od 1490. do 1492, pod vodstvom seljaka Muhe, tijekom koje pobunjenici osvajaju najvažnije gradove i utvrde Prykarpattja; Snjatyn, Kolomyju i Ćalyč; podmukla izdaja i ubojstvo Muhe ugušili su pobunu. Taj istup seljaka, prema istraživanjima akademika V. Ćrabovec'kog, bio je jedan od najvećih ne samo u Ukrajini nego i u Europi na kraju 15. stoljeća.

Znatno manja ali vremenski duža i ne manje silovita bila je buna seljaka na Dolynščyny protiv tlake i maltretiranja kraljevskog starješine na kraju 16. st., tj. u prvoj polovini 17. stoljeća.

Najjači i istodobno osebujan način oslobodilačke borbe pućanstva Prykarpattja postao je opryškiv'ski pokret. Uzrokovan isključivo socioekonomskim razlozima u posebnim uvjetima Ćuculjščyne, upivši u sebe nepokorni duh narodnih osvjetnika, opryškiv'skij pokret postao je fenomen ukrajinske povijesti. Od svog nastanka u 16. st. i sve do sredine 19. st. karpatsko opryškivstvo personificiralo je neslomljivo nastojanje slobodoljubivog i hrabrog pućanstva prykarpats'koga kraja za slobodom, socijalnom pravdom i boljim životom. Nije slučajno da je glavno središte opryškivstva postala Ćuculjščyna, teško dostupna i slabo naseljena regija karpatskoga gorja. Zbog prirodne zaštićenosti i povoljnih uvjeta za stvaranje uporišnih mjesta narodnih ustanika, taj se kraj može usporediti s donjim tokom Dnjepra, Velykym lugom, gdje su nastajale Zaporoške Sić⁷ i gdje su pronalazile sklonište i spas tisuće ukrajinskih seljaka-bjeginaca, od kojih je stvoreno ukrajinsko kozaštvo.

Među zaporoškim kozaštvom bilo je mnogo bjeginaca iz Galicije, o čemu svjedoče kozački popisi i drugi izvori. Određeni poticaj povezanosti Ćalyčana sa Zaporoščima dao je marš kozačkih divizija Severyna Nalyvajka⁸ kroz Pokuttje 1594. godine. Nije bio slučajan niti pohod 300 zaporoških kozaka na čelu s pukovnikom Toporovs'kym na Ćuculjščynu i Pokuttje 1613, na poziv Kolomyjca Ferenca Ćorbaša. Nije poznato s kojim ciljem su kozaci pristigli na Prykarpattje, ali pri pomoći mjesnom stanovništvu kaznili su poljsko plemstvo i katoličko svećenstvo, osvojili su gradove Kolomyj i Potik i stvorili veliko komešanje među Ćalyč'kim plemstvom. Nakon povratka kozaka na Sič, F. Ćorbaša su zarobili Poljaci i pogubili u Ćalyču.

7 Zaporoška Sič – vojna formacija ukrajinskoga kozaštva sa središtem na otoku Hortycja na rijeci Dnjepar.

8 Severyn Nalyvajko – legendarni ukrajinski hetman, koji je, iako je na tom položaju bio samo godinu dana, ostavio dubok trag u narodnoj predaji.

Godine 1629. kozačka pukovnija registriranih vojnika na čelu s hetmanom Ğ. Čornym zajedno s poljskom vojskom uništila je kod Burštyna veliki tatarski vod, ubivši 800 krimskih tatara koji su pljačkali kraj.

Povezanost Ğaličana i Zaporožaca dobiva kvalitativno novu razinu u nacionalnooslobodilačkom ratu ukrajinskog naroda pod vodstvom Bogdana Hmeljnyc'kog u 18. st., u razdoblju najviše razine opryškivskog pokreta.

Zato i nije čudno što razlozi koji su doveli do tih dviju pojava u ukrajinskoj povijesti, i ostali čimbenici, a i sam kontinuitet u vremenu, oblici i metode borbe (osobito na početku nastanka), socijalni i nacionalni sastav sudionika, geografska rasprostranjenost stanovništva, gdje su se formirali pokreti (udaljenost, teška dostupnost, ukrštavanje granica nekoliko država, što je osiguralo jaku mobilnost ustanika) – sve to svjedoči o vjerojatoj srodnosti kozaštva i odmetnika kao osebnih izraza nacionalnooslobodilačke i antikrimske borbe ukrajinskog naroda.

Tijekom 16. i 17. stoljeća poljska i moldavska vlada bile su primorane stvoriti specijalne vojne odrede samoobrane zbog zaštite plemstva i vlasti od napada opryška. Osobito aktivne bile su akcije pokutts'kih i bukovyns'kih odmetnika 1618. godine u Snjatyńščyni. Dvadesetih godina 17. stoljeća opryškiv'ski odredi do 40 osoba, na čelu s vođama Ğrynem Kardašem i Čurylom, pomažući slugama vlastele uspjeli su zavladatai najjačom utvrdom na Prykarpattju, Pnivs'kom utvrdom, učinivši masakr nad plemstvom.

Opryškiv'ski pokret dobio je veliki zamah u vrijeme nacionalnooslobodilačkog rata ukrajinskog naroda pod vodstvom B. Hmeljnickog. Pedesetih godina 17. stoljeća odmetnički vodovi, kako svjedoče izvori, višekratno su ugrozili utvrde u gradovima Snjatyn, Ğalyč i Pnev, napadali su posjede šljahte i stupali u kontakt s kozačkim formacijama.

Vječnom slavom su se ovjenčali prykarpats'ki pobunjenici u vrijeme pohoda kozačke vojske Bogdana Hmeljnyc'kog u zapadnoj Ukrajini 1648. i 1655. godine. Već prije dolazaka kozačke vojske u Galiciju seosko-gradske pobune proširile su se na većinu teritorija. Glavno središte ustanka postalo je Pokuttje. Njegovim vođom postao je stanovnik sela Viktorova današnjeg Ğalic'kog rajona Semen Vysočan, koji je pomažući kozačkom vodu osvojio gradić Otyńiju i pretvorio ga u svoju glavnu bazu.

U kratko vrijeme je S. Vysočan uspio objediniti razbacane skupine pobunjenika Prykarpattja i stvoriti seljačku vojsku od 15.000 ljudi. Uz pomoć kozačkih formacija, koje su mu priskočile u pomoć, osvojio je Pnivs'ku utvrdu, gdje se skrivalo poljsko plemstvo, zavladao mnogim gradićim i selima i stavio pod kontrolu znatan dio Prykarpattja.

U drugim regijama Prykarpattja – na Kaluščyni i Dolynščyni, narodni ustanak u jesen iste godine predvodio je pravoslavni svećenik Ivan Ğrabiv's'kyj iz sela Ğrabivka.

Ukupan broj pobunjenika iznosio je do 500 ljudi, od kojih su većina bili seljaci. Svojim snagama oni su uništili plemstvo i uspostavili kontrolu nad oslobođenim teritorijem.

Posvuda se na Prykarpattju odvijao proces masovnog pokožačivanja mjesnog stanovništva. Karakteristično za to razdoblje nije samo kozaštvo u zapadnoukrajinskim zemljama, nego i opryškiv's'ki pokret koji se znatno proširio u susjednoj regiji Podillji. Iz izvora su poznate činjenice da su skupine odmetnika od 1645. do 1650. godine ne jednom opsjedale Kamjanec'-Podiljs'ku utvrdu i ugrozile spokoj plemstva u drugim gradovima Podiljs'kog vojvodstva. Te okolnosti svjedoče o popularnosti i rastu autoriteta opryškiv's'tva među običnim ljudima kao jednog od aktivnih oblika narodnog otpora u Ukrajini 17. stoljeća.

Ali povlačenje kozačke vojske Hmeljnyč'kog iz Galicije potkraj 1648. negativno je utjecalo na stanje u kraju. Ostavljene same s preostalom vojskom poljskog plemstva, divizije Vysočana, herojski braneći kraj, bile su primorane s bitkama prijeći na teritorij Podillja. Pritom je poginulo mnogo ustanika. Najviše je stradalo mirno stanovništvo prykarpats'koga kraja, jer su kaznene divizije plemstva i vlastelinski hajduci nakon povlačenja Vysočana počeli s masovnim represijama i ubijanjem svih koji su suosjećali s kozacima i ustanicima.

Dramatičnost, a osobito socijalne napetosti označile su aktivan pristup ustanika, seljaka i građana u doba drugog pohoda vojske B. Hmeljnyč'kog u zapadnoukrajinskim zemljama 1655. godine. Ali opseg te borbe bio je zbog niza razloga znatno manji nego u prošlom razdoblju. Već po tko zna koji put galicijski je čovjek osjetio okus slobode, međutim okuse njezinih plodova nisu dopuštale okolnosti i konačan rezultat borbe Galicijaca za slobodu ovisio je o općem uspjehu nacije. Prisilno povlačenje kozačke vojske Hmeljnyč'kog u naddnprjans'ku Ukrajinu pokopalo je na nekoliko stoljeća očekivanje žitelja Galicije nacionalnog i socijalnog oslobođenja.

Ali borba pučanstva za slobodu i svoja prava nije se zaustavljala. Ona je poprimala različite oblike: od masovnih bježanja do oružanih ustanaka. U to doba jedini zaštitnici porobljenog seljaštva Prykarpattja postaju opryškivci. Osobito aktivni bili su na ukrajinsko moldavskom pograničju. Narodne legende i predaje, pune heroizma i slave branitelja naroda uzele su imena vođa opryškiv's'kog pokreta druge polovine 17–18. stoljeća. To su Bordjuk (1673. god.), Nestor (1670–1681), braća Lunğ (1698), Ivan Pysklyvyj i Stepan Pyntja (1702–1704), Vasylj Solonyka (1717), Petro Sabat i Ğrygori Dranka (1734). Svi su se oni proslavili u borbi s plemstvom, zemljoposjednicima i seoskim kneževima na Kolomyjščyni.

Važno mjesto među desecima opryškiv's'kih vođa 17. i 18. stoljeća ima legendarna pojava narodnog heroja Ğuculjščyne, zaštitnika nesretnih i velikog borca protiv nepravde Olekse Dovbuša. Kroz sedam godina, od 1738. do 1745, on je sa svojim pobratimima u 30 pohoda napadao dvorce i plemićka imanja, uzimajući

zemljoposjednicima i dajući siromašnima. Područje njegovih pohoda obuhvaća većinu teritorija zapadne Ukrajine koju su dijelile stotine kilometara od Droğobyča i Turke na zapadu do Borščeva na istoku, od Roğotyna i Stratyna na sjeveru do Čornoğory na jugu. Djelovanje ustanika na čelu s Dovbušem bilo je toliko aktivno da je dovelo do oživljavanja seljačkih istupa na cijelom Pokuttju, Zakarpattju i čak Podillji.

Prema narodnim predajama, broj Dovbuševa odreda u raznim razdobljima bio je od 12 do 200 ljudi. Tu su bili predstavnici raznih društvenih klasa: seljaci, građani, unajmljenici, propali obrtnici, plemićki sluge, ali svi su oni bili najbjedniji dio stanovništva. S pobratimima je Dovbuš osvojio utvrdu Bogorodčani, spalio dvorce u selima Verbiž, Voskresinci, Mykulyčyn, Jaseniv, organizirao iznenadni napad u Solotvyni, Nadvirni, Droğobyču, Turki. Ono što je vlastela uzela bijednima, Dovbuš je vratio nesretnim ljudima.

Popularnost opryškiv'skog čelnika kod malih ljudi bila je toliko velika da je već za života postao narodni miljenik i legendarna osoba. Oslanjajući se na aktivnu potporu seljaka, Dovbuš je neprijateljima bio neuhvatljiv. I samo je zbog podmukle izdaje bio uhvaćen u zamku; 24. kolovoza 1745. smrtno ga je u selu Kosmač ranio seoski krvnik Stepan Dzvinctuk. Čak su ga se i mrtvog neprijatelji bojali: tijelo su mu rasjekli na 12 komada i objesili na štapove u gradovima i selima Guculjščyne kao opomenu stanovništvu.

Dovbuševa smrt potresla je pučanstvo. O njemu su nastale legende, predaje i pjesme. Jedna od njih govori:

*Umro je Dovbuš mlad, takvog neće biti!
Kukakvica njemu poje, trembita tuguje,
Ali Dovbuš u grobu ne zna, ne čuje.
Tà i ne zna, da sve gore za njim tuguju,
Tà i ne zna, da svi ljudi za njim nariču...*

Herojska smrt O. Dovbuša nije zaustavila borbu opryškivaca, kao što su neprijatelji očekivali. Njegovu borbu nastavili su pobratimi Vasylj Bajurak, Ivan Bojčuk i Pavlo Orfenjuk. Velika aktivnost opryškiv'skog pokreta trajala je do kraja 50-ih godina 18. st., a posljednje pobune opryškivstva austrijska je vlada ugušila sredinom 19. stoljeća.

Ako je od 16. st. do sredine 17. st. za većinu ukrajinskih zemalja, uključujući i Prykarpattje, bilo razdoblje formiranja i aktivnog razvitka gospodsko-kmetškoga modela plemićkoga gospodarstva, osnovu kojega je činio *filwork* sustav gospodarenja, onda su razdoblje od kraja 17. st. do sredine 18. st., koje u cjelini karakterizira politički i ekonomski pad Poljske kao rezultat dugih ratova i jačanja plemićko-magnatske anarhije, u znatnoj mjeri uvjetovali pad gospodarstva, kriza zemljoposjedničkoga gospodarstva

te osiromašenje seljaštva i pad gradova. Osobito je teško bilo stanje seljaka, koji su činili više od 80% stanovništva. Na teritoriju Prykarpattja, osim kmetske obveze, jako su porasli prirodni i novčani porezi i razne desetine. Ako na kraju 17. st. seoska jedinica odrađuje gospodi na raznim mjestima od dva do šest dana na tjedan, sredinom 18. st. odrađuje četvrtinu parcele 2–4 dana. Osim toga gospoda je prisiljavala seljake raditi i neugovorene poslove: žetvu, sjetvu, opkose, zakose, zaoravanja, oboravanja, vršidbe, prijevoze, noćne straže i dr. Težak teret na leđima seljaka bili su i obvezni državni porezi.

Istraživanja akademika V. Ćrabovec'kog svjedoče da su na teritoriju Galicije bile oštre ekonomske podjele u tri rajona. Prva se odnosi na veći dio Kolomyjs'kog povita (tzv. Pokuttja) i dio Ćalyc'kog povita. To je bio gorski teritorij koji se specijalizirao za stočarstvo i razne obrte, među kojima su najvažniji bili solinarstvo, drvodjelski obrt i obrada rude. Drugi rajon se odnosi na desnu obalu Dnjestra i u osnovi na Ćalyc'ki povit. To je bio prigorski teritorij, gdje se jednako razvijalo ratarstvo i stočarstvo. Treći nizinski rajon odnosio se u potpunosti na Terebovljans'ki i dio Ćalyc'kog povita. Njegovo se stanovništvo uglavnom bavilo tradicionalnim ratarstvom. U mnogim selima Galicije postojali su kožarstvo, krojački zanat i limarstvo, produkcija kojih je u osnovi imala gradsku potražnju. Općenito su 50-e godine 18. st. bile pogodne za razvitak unutrašnje trgovine Galicije i kako svjedoče suvremena istraživanja, prije okupiranja Galicije pod Austrijom, one nisu bile trenutkom totalnog pada. Upravo suprotno, u mnogim područjima gospodarstva kao i imetku zemljoposjednika, također i u seoskim gospodarstvima, vidio se uvjerljiv napredak, uvjetovan aktivnim uključenjem regije u trgovinsko-financijske odnose.

Znatno se u tom razdoblju povećao broj gradova i sela u Galiciji. Ako je prema podacima (kućanskog registra) 1677. Galicija imala 565 sela i 38 gradova, prema istom registru 1735. postojalo je 717 sela i 43 grada. Neki gradovi, čak i veća sela zajedno s grupom okolnih sela, formirali su s ekonomske točke gledišta općine. Osamnaesto stoljeće u Galiciji, kao i u cijeloj Poljskoj, sačuvalo je uglavnom iste socijalno-ekonomske odnose koji su se razvijali od 16. do 17. stoljeća.

Za razliku od gospodarstva, nacionalno-kulturni život Ukrajinaca Prykarpattja je od razdoblja njegove kolonizacije od strane poljskoga plemstva od kraja 14. stoljeća neprekidno doživljavao diskriminaciju, pritiske i progon. Nacionalna kultura Prykarpattja od 15. do 18. stoljeća razvijala se u izrazito nepovoljnim uvjetima inozemnog porobljavanja. Iako su na početku plemićkoga gospodarenja u Galiciji poljski kraljevi svoje povelje za stanovništvo kraja često izdavali na ukrajinskom jeziku, režim nacionalno-političke diskriminacije starosjedilačkog stanovništva Prykarpattja, uspostavljenog od strane poljske krune, prilično se brzo izrazio. Pravno porobljavanje seljaka, političko bespravlje, nasilna polonizacija i pokatoličivanje gradskog stanovništva,

prezriv odnos prema jeziku, tradiciji, običajima i vjeri Ukrajinaca uvjetovali su pojavu takvih oblika nacionalno-kulturnog života u Galiciji koji su osiguravali ukrajinskom puku očuvanje sebe kao nacije.

Važna središta nacionalne kulture Prykarpattja postala su pravoslavna bratstva, koja su se počela pojavljivati na kraju 16. st. u brojnim galyčkim gradovima i aktivno su provodila kulturnoobrazovni i društveno važan rad kod stanovnika Prykarpattja. Prva bratstva pojavila su se u Rožatyni, Ćalyču, Bolehu, Stanislavu i drugim gradovima. Osobitu pozornost pripadnici bratstava pridavali su razvoju školovanja, tiska, proširenju polemične literature, stvaranju skloništa i lječilišta za siromašne. Od kraja 17. st. djelovale su škole bratstva pri crkvi Svetog Uskrsnuća u Stanislavu, Rožatynu, Kolomyji i drugim gradovima

Od doba svojeg osnivanja 1611. i sve do danas utvrdom pravoslavlja i simbolom neuništivosti ukrajinske nacije bio je Skyt Manjavs'kyj, pravoslavni manastir u selu Manjava Boğorodčans'kog rajona. Osnovao ga je usred slikovitih karpatskih gora Jovo Knjağynyc'kyj, podrijetlom iz Tysmenycje; manastir već 1620. dobiva pravo stavropigije (autonomije) od carigradskoga patrijarha Tymoteja II. Godine 1621. manastir je bio opasan kamenim zidom s trima obrambenim kulama, iza kojih se skrivalo gradsko stanovništvo, spašavajući se od napada Turaka i Tatara. U doba najveće razvijenosti manastira (sredina 17. st.) u njemu je živjelo do 200 monaha. Godine 1628. Skyt postaje prota manastira Rus'kog, Belz'kog i Podiljs'kog vojvodstva i njemu je bilo podređeno više od 550 pravoslavnih manastira. Godine 1676. manastir su uništili Turci, ali kroz pet godina je obnovljen. Unikatnim se smatra ikonostas glavnog hrama; rad monaha Jova Kondzelevyča i njegove umjetničke škole (1698–1705).

Skyt Manjavs'kyj je tijekom stoljeća bio centar duhovnog i kulturnog života u Galiciji, imao je veliku biblioteku, profesionalni zbor i umjetničku školu. Suvremenici su ga nazivali „Ukrajinski Atos“. Tu nije jednom boravio znameniti ukrajinski pisac i polemičar Ivan Vyšens'kyj. Prema predajama u Skytu je pokopan getman Ukrajine Ivan Vygovs'kyj sa suprugom, moldavski gospodar Vasylj Turkul i drugi. Godine 1785. manastir je zatvorila austrijska vlada i od toga doba stalno je rušen. U doba nezavisnosti Ukrajine to sveto mjesto je ponovno obnovljeno i danas se tamo nalazi manastir Ukrajinske Pravoslavne Crkve Kijevske Patrijaršije (VIII КІІ).

Važan trenutak u duhovnom i kulturnom životu Prykarpattja postala je pojava tiskanih knjiga. Tiskare su postajale važne ćelije kulturnoobrazovnog pokreta. Tiskanje knjiga utjecalo je na razvoj ukrajinskog jezika i književnosti Prykarpattja. Godine 1602. galyčki i ljvivs'ki episkop Ćedeon Balaban u gradiću Stratyn (danas u Rožatyns'kom rajonu) je na trošak svojega nećaka Fedora Balabana osnovao prvu tiskaru na Prykarpattju. Istodobno je ondje bila osnovana grkoslavenska škola, u

kojoj su predavali ugledni intelektualci i kulturni djelatnici Fedir Kasjanovyč, Pamvo Berynda i drugi.

U Stratynu su bile tiskane liturgijske knjige *Službenyk* (1604) i *Trebnyk* (1606). Na njihovu izdavanju radio je talentirani galyč'ki tiskar Semen Budzyna. Upravo u stratyns'kim izdanjima se prvi put u praksi istočnoslavenskog tiskanja knjiga javlja gravirani siže, na ukrasnim vinjetama i inicijalima postali su primjetni utjecaji renesanse.

Nakon smrti F. Balabana (1606) tiskara je bila prenesena u selo Krylosa, u susjedstvu staroga Galyča, gdje je iste godine svjetlost dana ugledalo *Jevangelije učyteljne*. Godine 1607, nakon smrti G. Balabana, obje tiskare su prestale s radom. Godine 1615. opremu stratyns'ke i krylos'ke tiskare kupio je arhimandrit Kyjevo-Pečers'ke lavre Jelysej Pletenec'kyj (rodom iz Galicije). Prema tvrdnjama I. Oğijenka⁹, upravo je stratyns'ka tiskara pokrenula „slavne Kyjevo-Pečers'ke tiskare, a time i kyjivs'ko tiskarstvo općenito“.

Voditelj tiskare Pečers'ke lavre i ujedno urednik mnogih kyjivs'kih izdanja bio je Pamvo Berynda, rodom iz gradića Jezupolja u Galiciji. Vrhuncem njegova stvaralaštva kao pisca, intelektualca i tiskara postalo je izdanje *Leksykon slovenoross'kyj*, koje je odigralo važnu ulogu u razvitku ukrajinske, ruske i bjeloruske leksikografije. Istovremeno se P. Berynda smatra jednim od začetnika ukrajinske poezije i školske drame.

Od 17. st. na Prykarpattju počinje kazališna umjetnost. Javljaju se školska drama i intermediji, napisani narodnim jezikom. Od kraja 18. st. širi se vertep – lutkarska predstava. Osobitu popularnost doživjelo je usmeno narodno stvaralaštvo; najpopularniji žanrovi postaju kolomyjky, balade, socijalne i lirske pjesme, predaje i legende. Omiljene tema djela bili su događaji Hmeljnyšcyne, borbe s tursko-tatarskim osvajačima, aktivnost narodnih osvetnika-opryška i njihovih vođa.

Na području likovne umjetnosti Galicije od 16. do 18. st. najznačajnije mjesto zauzima neponovljivo ikonopisno slikarstvo. Pravo remek-djelo drvene arhitekture i slikarstva je starinska Svjatduhivs'ka crkva u Rožatynu (16. st.), crkva Blažoviščennja u Kolomyju (16. st.), crkva Svjatožo Voskresinnja u Pečenižyni, crkva Rizdva Hrystova u Vorohta (17. st.) te drugi hramovi.

S ukrajinskoga preveo Ivan Kukić

9 Oğijenko Ilarion (1882–1972), – metropolit, istaknuti ukrajinski crkveni, društveni i politički djelatnik.

V. V. Marčuk, O. S. Žernoklejev, I. J. Rajkivs'kyj

Pod vlašću Austro-Ugarskoga Carstva (1772–1918)

Godine 1772. zbog prve podjele Poljske Galicija je bila pripojena Austriji, koja je 1774. okupirala i Bukovinu. Godine 1772 (25. listopada) austrijska vojska je došla do mjesta Stanislava. Pod vlašću Austrijskoga Carstva (nakon 1867. Austro-Ugarskoga) zapadnoukrajinske zemlje su ostale sve do njezina raspada u studenome 1918. i stvaranja ZUNR-a, tj. gotovo pola stoljeća. U to doba su Ukrajinci bili podijeljeni između dvaju imperija; znatno veći dio teritorija Ukrajine (Naddniprovanščyna) je potpao pod vlast Rusije.

Unutar granica Austrije zapadnoukrajinske zemlje ostale su razjedinjene; pripadale su različitim administrativno-teritorijalnim jedinicama prema veličini i polietničkom obilježju. Povijesna Galicija (današnje Ivano-Frankivs'ka, Ljvivs'ka i Ternopiljs'ka oblast) bila je sjedinjena s dijelom poljskih zemalja u jedno kraljevstvo – „Kraljevstvo Galicije i Lodomerije (Volodymyrija – prema nazivu grada Volodymyra Volyns'kog) s velikom Krakovskom kneževinom i kneževinama Oświęcim i Zator“ sa središtem u Lavovu. Cijeli kraj je zadržao skraćeni naziv Galicija; samo uvjetno se dijelio na Istočni (ukrajinski) i Zapadni (poljski) dio. Ukrajinske zemlje Bukovine, zajedno s dijelom rumunjskih zemalja, ušle su u sastav jednog, Bukovinskog hercega; bile su njegov sjeverni dio. Zakarpattje je unutar granica Imperija neposredno ušlo u sastav Ugarske.

Austrija je zauzela Galiciju, formalno se pozivajući na činjenicu vladanja ugarskih kraljeva tim krajem kroz kratko razdoblje u 13. st.; zato su svi austrijski monarsi, počevši od Marije Terezije, nosili titulu „kraljeva Galicije i Lodomerije“.

Istočna Galicija, pretežito s ukrajinskim stanovništvom (*Rusyny*, kako su se najčešće nazivali do kraja 19. st.), podijelila se na okruge, a od 60-ih godina 19. st. na povite.

Prykarpattje je zauzimalo jedno od prvih mjesta po udjelu grkokatolika, Ukrajinaca, osobito Kosivs'ki, Božorodčans'ki, Snjatyns'ki, Kalus'ki i Nadvirnjans'ki povit, gdje ih je bilo (prema podacima popisa iz 1869) više od 80%. Kada je riječ o nacionalnim manjinama, najveći postotak bio je rimokatolika, Poljaka, koji se prati u Tlumac'kom, Stanislavs'kom i Rožatyns'kom povitu, te Židova u Stanislavs'kom i Kolomyjs'kom povitu.

Istodobno su se Armenci, brojčano velika nacionalna skupina u razdoblju srednjega vijeka, u to vrijeme gotovo u potpunosti asimilirali.

Prema stanju iz 1900. godine, na teritoriju Prykarpattja (današnja Ivano-Frankivs'ka oblast) živjelo je 1,087.700 ljudi; 73,5% Ukrajinaca, 13,4% Židova i 12% Poljaka. Primjetna etnička grupa za austrijske vladavine postaju Nijemci; 1900. godine u cijeloj istočnoj Galiciji bilo ih je više od 60,000.

Godine prijašnjeg, poljskog vladanja, za Čalyčane je doba političke anarhije, feudalnih razdora i samovolje. U sastavu feudalno rascijepljenoga Poljskoga Kraljevstva, koje je živjelo u stanju neprekidnih ratova i socijalnih potresa, Galicija je bila zanemarivana, praktički bez obrta i velikih gradova, bez ikakve socijalne infrastrukture, sustava obrazovanja i dr., seljaci su živjeli u teškom kmetskom ropstvu. Stoga je lokalno stanovništvo radosno pozdravilo dolazak Austrijanaca, i njihova očekivanja su se u velikoj mjeri ispunila. Austrijska država je odjednom ograničila samovlašće poljskog plemstva. Reforme austrijske carice Marije Terezije i njezina sina Josipa II. u duhu prosvijećenog apsolutizma (70–80-ih god. 18. st.) ukinule su osobnu ovisnost seljaka, dale su im osnovna građanska prava, ograničile su plemstvo, uvele su obvezno osnovnoškolsko obrazovanje na narodnom jeziku te podignule status Grkokatoličke crkve. Zbog reformi se malo poboljšalo i socijalno i materijalno stanje dvaju osnovnih slojeva ukrajinskog naroda, seljaka i grkokatoličkog svećenstva, što je otvorilo mogućnosti za kulturni preporod Rusyna-Ukrajinaca.

Austrijsko razdoblje u povijesti Galicije postalo je doba relativne socijalno-političke stabilnosti, integracija kraja u opću europsku modernizaciju i kulturni proces. Odjednom su se pojavila i s vremenom postigla zamjetan razvitak područja djelatnosti koja praktički još utvrđuju ekonomsko lice Prykarpattja: rudarstvo, nafta, šumarstvo, iskapanje soli, proizvodnja soli, kožarstvo i dr.

Na početku 20. st. galic'ka produkcija soli davala je oko 50.000 tona proizvoda godišnje. Glavne solane nalazile su se u Bolehu, Dolyni, Kalušu, Delajtynu, Lančyni, Kosovu i drugim lokacijama regije. Među produkcijom, koja se izvozila izvan granica, prvo je mjesto na kraju 19. i na početku 20. st. zauzimala nafta. Na početku 20 st. Galicija je osiguravala do 5% svjetske proizvodnje nafte. Njezin najznačajniji dio pripadao je Droğobyc'ko-Boryslavs'kom bazenu (danas u Ljivivs'koj oblasti). Jednako važni depoziti i kopovi bili su i na Stanislavščyni: Bytok, Sloboda Runğurs'ka, Ripno, čiji rad počinje 60-ih godina 19. stoljeća. Znatniji dio galic'ke nafte prerađivao se u austrijskim i ugarskim rafinerijama.

Tisuće grla stoke, uzgojene na Prykarpattju, pronalazile su prodaju na tržištima Austrije. Godine 1843. u tvornici šećera u Tlumaču bio je pušten u rad jedan od prvih parnih strojeva u Galiciji. Ranije nego na područjima Ukrajine koja su bila pod Rusijom, postavljene su prve željezničke tračnice: 1861. godine Ljviv je bio spojen s

Krakovom i Bečom, nedugo zatim liniju su produžili kroz Stanislav do Černivaca i Rahova. Mreža željeznica u zapadnoukrajinskim zemljama u sastavu Austro-Ugarske je 1914. bila jedan i pol puta gušća nego u Naddnprjanščyni.

Za popravak vagona i parnih lokomotiva u Stanislavu je bila otvorena specijalna radionica. Željezničke stanice su se pojavile i u manjim gradovima i gradićima. Pored novih vrsta komunikacije, zadržali su značenje i tradicionalni putovi spajanja. Transportiranje šume brzacima gorskih rijeka bio je dugo nezamjenjiv oblik prijevoza sirovina za šumarsku i drvnu industriju. Nizinske rijeke su kao i prije ostale važne prometne arterije.

Gradovi i gradići postaju ne samo administrativna i obrtničko-trgovačka, nego i industrijska središta, te željeznička čvorišta. Uloga seoskoga gospodarstva u životu gradskog stanovništva primjetno se smanjila. Prema stanju 1910. godine, u cijelom Čaličkom krunskom kraju Austro-Ugarske Monarhije službeno je postojalo 98 gradova i 197 gradića. Na prostorima sadašnje Ivano-Frankivs'ke oblasti u austrijskom razdoblju status grada su imali Stanislav, Dolyna, Bolehiv, Kolomyja, Kuty, Roğatyn, Ğalyč, Snjatyn i Tysmenycja, a gradića: Boğorodčany, Rožnjativ, Ğorodenka, Kaluš, Kosiv, Nadvirna, Deljatyn, Pečenižyn, Biljšivci, Burštyn, Zabolotiv, Tlumač i Otnynja.

Središnji dijelovi gradova dobivali su moderan europski izgled. Mnoge zgrade imaju nekoliko katova, ulice su popločene, javljaju se i trotoari za pješake. Prizemlja zgrada zauzimaju dućani, ateljei, radionice, ljekarne i kavane.

Austrijski administrativno-teritorijalni ustroj predviđao je podjelu cijele Galicije na 82 politička i 190 sudskih povita, koji bi se ujedinjavali u 17 sudskih okruga (1910. godine). Teritorij današnje Ivano-Frankivs'ke oblasti činilo je tada 12 političkih povita (Boğorodčans'kyj, Dolyns'kyj, Ğorodenkivs'kyj, Kalus'kyj, Kolomyjs'kyj, Kosivs'kyj, Nadvirnjans'kyj, Roğatyns'kyj, Snjatyns'kyj, Stanislavs'kyj, Tovmac'kyj, Pečenižyns'kyj). Središte Čalic'koga krunskoga kraja bio je Ljviv, gdje se nalazila rezidencija uprave kraja, Čalic'kog namjesništva. Među činovnicima lokalnih organa državne vlasti prevladavali su Poljaci.

Važnu ulogu u životu ĝalic'kih gradova imale su nacionalne manjine. Na Prykarpattju su samo u u Ğalyču, Deljatynu i Pečenižynnu više od polovine populacije činili Ukrajinci. U većini gradova i gradića prevladavalo je poljsko i židovsko stanovništvo. Prosječan broj Ukrajinaca među gradskim žiteljima u cijelosti nije prelazio trećinu, ali karakteristično je što su u najvećim gradovima kraja Ukrajince znatno bročano nadmašili Poljaci i Židovi, na primjer u Stanislavu ih je pri kraju 19. st. bilo 10% (prevladavali su Poljaci), a u Kolomyji 20% (većina stanovništva grada bili su Židovi).

Novo lice gradova označili su objekti socijalne infrastrukture, izgrađeni u austrijskom razdoblju povijesti. Među njima isticale su se prije svega obrazovne i

kulturne ustanove, te one za zaštitu zdravlja. Ukrajinska muška gimnazija u Kolomyji (1893) bila je jedna od dviju ukrajinskih državnih gimnazija na prostoru Prykarpattja. Još je jedna počela s radom 1905. u Stanislavu. Privatne ukrajinske gimnazije nastale su na početku 20. st., također u Ğorodenci, Roĝatynu i Dolyni. Općenito, obrazovanje je ostalo pretežito na poljskome. Poljaci su činili 80% učenika srednjih škola. U isto vrijeme više od 60% stanovništva Galicije ostalo je nepismeno.

Ali ipak, unatoč utjecaju modernizacijskih promjena, Galicija je ostala jedna od najvećih agrarnih regija Austro-Ugarske Monarhije. Godine 1900. u seoskim gospodarstvima je živjelo više od 80% sveukupnog stanovništva, a pred Prvi svjetski rat iznad 70%. Većina seljaka bili su sitni zemljoposjednici.

Pod utjecajem naprednih ideja sa Zapada, prosvjetiteljstva i romantizma, Francuske revolucije 1789–1794, u prvim desetljećima 19. stoljeća u kraju počinje pokret za očuvanje samoopstojnosti ukrajinskog naroda, za nacionalna prava koja se pojavljuju u razvitku njegove duhovne kulture, težnji za stvaranje vlastite prošlosti i očuvanje jezika. Napredna inteligencija u prvo vrijeme bili su gotovo isključivo svećenici, zanimala ih je znanost i književna djelatnost, što je pridonosilo usvajanju nacionalne posebnosti ukrajinskog stanovništva. Granični događaj u nacionalnom preporodu postala je djelatnost pisaca „Rus'ka trijca“¹ od 1830. do 1840. godine, koja je uvela narodni jezik u književnost i poticala ideju zajedništva Rus'-Ukrajine.

„Proljeće naroda“ 1848. godine, revolucionarni događaji u europskim državama, došavši do Austrije, započeli su nacionalno-politički preporod ukrajinskog naroda. U tijeku revolucije u Ljvivu je osnovana ukrajinska politička organizacija Ğolovna Rus'ka Rada, koja je otvoreno govorila o nacionalnom jedinstvu Galicijaca s Naddniprojancima. Ukupno je u Galiciji 1848. bilo osnovano 50 mjesnih *rus'kyh vijeća* podređenih Ğolovnoj Rus'koj Radi, uključujući na Prykarpattju: u Stanislavu, Boĝorodčanu, Bolehovu, Ğalyču, Kaluši, Kolomyji, Kosovu, Roĝatynu, Snjatynu te u nekim drugim gradovima, gradićima pa čak i selima. Istodobno su se pojavile prve ukrajinske novine *Zorja Galyc'ka*, prvi put u Kolomyji izvedena je predstava na ukrajinskom narodnom jeziku. Nešto prije nego u Rusiji, 5 mjeseci prije nego u svim ostalim provincijama Monarhije, bilo je ukinuto plemstvo, 37 Ukrajinaca (seljaštva i svećenstva) izabrano je u Bečki parlament – Reichsrat. U borbi za nacionalna prava, protiv dominacije poljskoga plemstva i činovništva, ĝalic'ki Ukrajinci su se nadali da će austrijska vlada poboljšati njihove uvjeta života.

Ukinuće kmetstva otkrilo je put prema utvrđivanju trgovinskih, kapitalističkih tendencija u industriji i poljoprivredi. Seljaci su postali osobno slobodni, ali su bili primorani plaćati veliki otkup u korist zemljovlasnika, koji su do tog trenutka zadržali

1 Rus'ka trijca – druga ĝalic'kih pisaca-preporoditelja 1830-ih godina, koju su činili M. Šaškevyč, J. Ğolovac'kyj, I. Vaĝylevyč.

u rukama tzv. servitute – šume i pašnjake (njima su se ranije koristile i seljačke zadruge). Iako se materijalno stanje većine stanovništva nije poboljšalo, život je uskoro dobio nove crte, izazvane stvaranjem tvorničke industrije. Industrijska revolucija u kraju pojavila se ranije nego u središnjim i zapadnim regijama Austrijskog Imperija. Galicija, kao i Bukovina i Zakarpattje, ostala je unutarnja kolonija Imperija, služila je kao prodajno tržište i dostupan izvor mineralnih sirovina i poljoprivrednih proizvoda. Teški socijalno-gospodarski uvjeti i agrarno prenaseljavanje, koji su počeli s demografskim skokom u drugoj polovini 19. st., postali su razlog masovnih emigracija seljaka u susjedne države i Ameriku.

Desetljeće političke reakcije se u 1850-im godinama, nakon poraza revolucije, završilo, kada je austrijski car pod pritiskom unutarnjopolitičkih nedaća reformirao unutrašnje ustrojstvo Monarhije. Godine 1867. ona je bila reorganizirana kao dualistički (dvojni) austro-ugarski imperij, u kojemu je Galicija zajedno s Bukovinom ostala u granicama austrijskoga (Cislajtanije), a Zakarpattje ugarskoga dijela (Translajtanija). Politički-pravno stanje Ukrajinaca pod vlašću Austrije određivalo se „Državnim osnovnim zakonom“ iz 21. prosinca 1867. godine. Tako članak 19. tog zakona garantira ravnopravnost svim narodima u državi i njihovo pravo na očuvanje i razvoj svojega nacionalnog jezika. Konstatiralo se državno priznanje ravnopravnosti svih jezika, korištenih u prosvjeti, upravi i zajedničkom životu svakoga krunskog kralja. Austrijski građani su se, sukladno trenutačnom zakonodavstvu, mogli obraćati državnim organima na bilo kojemu od državnih jezika, stvarati nacionalna društva, a time i politička, izdavati knjige na materinskom jeziku, također i tiskovine, govoriti njime u parlamentu, regionalnom vijeću, i pred organima mjesne samouprave. Sve se to razlikovalo od stanja Ukrajinaca pod vlašću Ruskog Imperija.

Austrijski ustav iz 1867. godine, koji je s nekim ograničenjima garantirao slobodu riječi, tiska, okupljanja i ujedinjenja, imao je veliko značenje za razvitak društvenog života Ukrajinaca i aktiviziranje procesa nacionalnog preporoda. U isto vrijeme nejednaki uvjeti, u kojima su bili ğalic'ki Ukrajinaci u odnosu na Poljake, otvorili su put polonizaciji kraja. Tako je izborni sustav u Ğalic'ko regionalno vijeće, sazvano 1861. godine, osigurao poljsku monopolizaciju vlade. To je uvjetovalo zaoštavanje ukrajinsko-poljskih odnosa u regiji, iako je svijest o neophodnosti koordinacije nacionalnih interesa povremeno poticalo pokušaje zblizavanja obaju naroda.

Nacionalni oslobodilački pokret je od 60-ih godina 19. stoljeća sve aktivniji. Važan utjecaj na pretvaranje zapadnoukrajinskog čovjeka u okupljenu naciju, objedinjenu u zajedničkoj ideji vlastite države, ima djelatnost *narodovaca*.

U rujnu 1868. je austrijsko Ministarstvo unutarnjih poslova potvrdilo statut društva „Prosvita“, koje je bilo osnovano iste godine u Ljvivu i u kratko vrijeme je proširilo djelatnost na Prykarpattje te dalo značajan doprinos u razvitku nacionalne

svijesti stanovnika kraja. Godine 1881. nastalo je Ukrajinsko pedagoško društvo (potom „Materinja Škola“), književno društvo „Taras Ševčenko“, osnovano 1873; reorganizirano je 90-ih godina u Znanstveno društvo Tarasa Ševčenka, koje je postalo prava ukrajinska akademija znanosti. U svibnju 1900. u selu Zavallja na Snjatyńščyni organizirano je prvo društvo „Sič“; sičovyj pokret kasnije je postavio temelje za organizaciju prvih modernih ukrajinskih vojnih formacija. Na prijelomu 19. i 20. st. počeli su se pojavljivati i proširivati svoju djelatnost prve ukrajinske zadruge, banke i osiguravajuća društva.

U doba kada Ruski Imperij nakon ozloglašenog Valujevskog ukaza 1863. godine i Emskog ukaza 1876, općenito prema zakonu ukrajinski jezik i duhovnu tiskanu riječ zapravo stavlja izvan granica zakona, u Galiciji slobodno izlaze ukrajinske knjige i časopisi (*Meta, Nyva, Pravda, Dilo* i mnogi drugi). Važan izdavački centar Galicije u austrijsko doba bila je Kolomyja.

Ako u Ruskom Imperiju na početku 20. st. nije bilo niti jedne ukrajinske škole na državnoj skrbi, u Galiciji je prije Prvoga svjetskog rata djelovalo oko 3000 ukrajinskih pučkih škola.

U razvojnom procesu ukrajinskoga narodnog preporoda na Prykarpattju veliko značenje imale su veze s ukrajinskim društveno-političkom i kulturnim djelatnicima Naddniprjanščyne. Selo Kryvorivnja (danas Verhovyns'ki rajon Ivano-Frankivs'ke oblasti) na kraju 19. st. i na početku 20. st. bilo je omiljeno mjesto odmora i pisanja mnogih istaknutih pisaca, znanstvenika i javnih djelatnika. Tu su često gostovali Myhajlo Ćruševs'kyj, Volodymyr Ćnatjuk, Kocjubyns'kyj, Lesja Ukrajinka, Ćnat Hotkevč, provodili su ljetni odmor Ivan Franko, Vasylj Stefanyk i drugi.

Godine 1890. u Galiciji je bila stvorena prva u povijesti Ukrajine masovna politička stranka suvremenog tipa: „Rus'ko-Ukrajins'ka radikalna stranka“ (vođe – I. Franko i M. Pavlyk), a 1899. pojavili su se nacionaldemokrati i socijaldemokrati. Sve tri stranke su zahtijevale neovisnost i parlamentarnu ukrajinsku državu. Njihove središnjice u cijelosti su legalno djelovale na početku 20. st. u mnogim naseljenim mjestima Prykarpattja, a među vođama stranaka bilo je nemalo stanovnika iz te regije.

Godine 1907. je u Austriji provedeno opće izborno pravo na izbor za parlament. U austrijskom Reichsratu u Beču iznova se javila dovoljno brojna (do tridesetak ljudi) skupina ukrajinskih zastupnika („poslanika“). Bečki parlament izdvajao se razmjernom demokratičnošću formiranja i rada, barem u usporedbi s Ćalyc'kim regionalnim vijećem, koje se okupljalo na temelju zastarjeloga kurijskog sustava i s osiguravanjem dominacije Poljaka u njemu, prije svega velikih zemljovlasnika.

Posve je prirodno što na početku Prvoga svjetskog rata 1914. vodeće Ćalyc'ko-ukrajinske političke sile nastupaju složno na strani Austro-Ugarske. Manifest Glavnog Ukrajinskog Vijeća od 3. kolovoza 1914. pozvao je ukrajinski narod „složno stati

uz bok toj državi u kojoj je ukrajinski nacionalni život pronašao slobodu razvitka”. S dopuštanjem austrijskih vlasti oformljena je legija Ukrajinskih sičovih strijelaca (USS)², koja je postala zametak ukrajinske nacionalne vojske; imala je značajnu ulogu u nacionalnooslobodilačkim borbama.

Karakteristično je što se čak u uvjetima faktične dezintegracije Habsburškoga Carstva u jesen 1918, većina glavnih galyc'kih političara nije žurila odcijepiti od Austrije. Na vijeću Ukrajins'ke Konstituante u Ljvivu 19. listopada 1918. odlučeno je da se na zapadnoukrajinskome prostoru stvori Ukrajinska država. Prijetnja okupiranja vlade od strane Poljaka i njezino uključivanje u obnavljanje poljske države potaknula je ukrajinske djelatnike na odlučne akcije. Prvi studenoga 1918. u zapadnoukrajinskim zemljama počela je nacionalno-demokratska revolucija, a već 13. studenoga proglašena je Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika (ZUNR), koja je postala konačni rezultat austrijskog razdoblja u povijesti kraja i započela novu etapu stvaranja nacionalne države.

S ukrajinskoga preveo Ivan Kukić

B. P. Savčuk, P. I. Arsenyč

Razdoblje Zapadno-Ukrajinske Narodne Republike (studenj, 1918 – lipanj, 1919)

U jesen 1918. nacionalno oslobodilačka borba zahvatila je cijeli Austro-Ugarski Imperij, što je dovelo do njegova kraha te pojave novih samostalnih država na ruševinama Habsburške Monarhije. Tom povijesnom prilikom nisu se mogli ne okoristiti i galicijski Ukrajinci, koji su 18. listopada uspostavili Ukrajinsko Nacionalno Vijeće (UNR) s autoritetom parlamenta. U uvjetima duboke državne krize, 18–19. listopada 1918. u Ljvivu se održao predstavnički skup ukrajinskih poslanika u parlamentu i lokalnim sejmovima istočne Galicije i Bukovine, episkopata, delegata ukrajinskih stranaka, koji su činili Ukrajinsko Nacionalno Vijeće na čelu s advokatom Jevgenom Petruševyčem. U svojem prvom mandatu Ukrajinsko Nacionalno Vijeće proglasilo je 19. listopada 1918. Ukrajinsku državu na ukrajinskim etničkim zemljama

² Sičovi strijelci – nacionalna vojna formacija u sastavu austrougarske vojske, stvorena za Prvoga svjetskog rata.

Imperija, pozvavši na njezino stvaranje sve nacionalne manjine kraja. Također je odlučeno sastavljanje demokratskog ustava i biranje predsjednika Ukrajinskoga Nacionalnog Vijeća, što je postao J. Petruševyč.

U tijesnom dodiru s Vijećem djelovao je Ukrajinski generalni vojni komitet pod vodstvom poručnika Ivana Rudync'kog, oformljen još u rujnu, koji je počeo s radom oko pripreme oružanog otpora austrijskoj vladi. U njega su ušli stručni ukrajinski starješine Senj Ćoruk, Dmytro Palijiv, Volodymyr Starosols'kyj, Leonid Ogonovs'kyj, koji su pokrenuli propagandu u vojsci. Osim dijela Ljvivs'kog garnizona, gdje je služilo mnogo Ćalyčana, komitet je podržavao veze s ukrajinskim formacijama u Peremyšlju, Stanislavu, Ternopolju, Kolomyji, Zoločevu, Brodyma i osobito tijesno s legijom Ukrajinskih sičovih strijelaca u Černivcima. Centralni vojni komitet u Ljvivu počeo je organizaciju oružanih sila za utvrđivanje ukrajinske državnosti. Pripremno djelovanje ušlo je u završni stadij 30. listopada 1918, kada je komitetom predsjedao Dmytro Vitovs'kyj, satnik Ukrajinskih sičovih strijelaca.¹

Međutim, poljski političari su jedva čekali obnoviti Poljsku državu i ozakoniti svoja prava na istočnu Galiciju. Prije svega su si osigurali podršku SAD-a te zemalja Antante. Za ostvarenje tih planova u Krakovu je stvoren Poljski likvidacijski komitet², koji je 1. studenoga trebao stići do Ljviva i uz pomoć poljskih vojnih organizacija uzeti vlast. Trideset prvi listopada pukovnik V. Sikorski je u pismu Varšavi izvijestio kako sve poljske sile istočne Galicije stoje u stanju povišene pripravnosti.

No događaji u Ljvivu i u cijeloj Galiciji 1. studenoga nisu se odvili prema poljskom scenariju. Kada se saznalo za dolazak Poljske likvidacijske komisije u Ljviv, koja je od austrijskog namjesnika trebala preuzeti vlast nad cijelim krajem i uključiti ga u sastav Poljske, vijeće UNR-a postavilo je pred austrijski kabinet pitanje o predaji svoje vlasti u Galiciji i Bukovini. Stoga je austrijski namjesnik Galicije general K. Gujn odgovorio na taj zahtjev nacionalno-demokratskih sila kategoričkim odbijanjem (kako se zatim razjasnilo, tog istog dana general je uvjerio delegaciju Poljske vojne organizacije kako će im u najskorije vrijeme predati vlast u kraju). U Narodnom domu je 31. listopada Kost' Levyc'kyj okupio na konzultacije članove Nacionalnog vijeća i Vojnoga komiteta. Većina govornika predložila je čekanje obećanoga Bečkog manifesta, ali Nacionalno vijeće na čelu s predsjednikom Petruševyčem u Beču je zauzelo stav očekivanja. Strilec'ki komandant Dmytro Vitovs'kyj je u ime Vojnog vijeća izjavio: „Ako ove noći ne osvojimo Ljviv, onda će ga sutra osvojiti Poljaci“. Kategoričnost vojnog predvodnika uvjerila je čak i najumjerenije kako je vrijeme da se poduzmu odlučne mjere i preuzme vlast u Ljvivu oružanim putem.

1 Zaporoška Sič je središte ukrajinske vojske 15-18. stoljeća; *sičovi strijelci* nastaju prema tradicijama kozaštva sa sjedištem na Siči u Podniprovlju (ovdje i dalje op. prev.).

2 Poljski likvidacijski komitet – naziv za privremenu poljsku vladu u Galiciji koja je imala ulogu likvidacije novostvorene Ukrajinske Narodne Republike.

U ноћи на 1. студени 1918. стрилец'ки одреди, предвођени сатником D. Vitovs'kym, zauzeli su sve најважније установе у граду. Украјински војни водови су уклонили аустријско-полјску администрацију у Лјиву и предали власт у руке UNR-a. До зоре су Лјив у потпуности контролирали Украјинци, вијећнице су истакнуле плаво-жути барјак, којег је поставио млади стрилец' Степан Панјкив'кј. Украјински војни одреди и пододреди постали су језгром устанка такођер џак и у Станиславу, Сtryју, Коломыји, Brodyma, Zbaraжу, Буџаџу. Тако је био проведен славни Студенски преврат, којим је почео побједнички марш Студенске национално-демократске револуције у западним украјинским земљама. До 13. студеног скоро у свим повитима (опџинама) истоџне Галиције влада је прешла на страну представника UNR-a.

Nakon Studenskog prevrata razvio se buran proces nacionalnodrжавne izgradnje. Deveti studenoga 1918. UNR je donio rješenje za stvaranje прве народне владе, Privremeni државни секретаријат, којим је предсједао државни секретар Kost' Levyc'kij. Trinaesti studenoga 1918. она је усвојила закон који је одредио назив проглашене државе, Zapadno-Ukraјinska Narodna Republika (ZUNR). Utvrђeni su njezini државни симболи: плаво-жути барјак и грб са златним лавом на плавој подлози.

Organizirano, bez krvoprolića, obavljena је smjena vlasti на Прыкарпаттју. Новине *Stanyslavs'kij žolos* су 5. studenoga 1918. obavijestile о томе процесу у Станиславу, Tovmaџу (Тлумаџ), Roğatynu, Nadvirnji, Deljatyni, Kolomyji i Kalušu. Ljudi су s одушевљенјем примили нову власт и организирали рад нјејиних органа. Ideja државне независности, deklarirana UNR-ом, brzo је задобила подршку становника краја.

Ti nezaboravni dogaђaji ostali су naslijеђе stotine imena vojnika, seljaka, intelektualaca, duhovnika, koji су се борили за украјинску власт у крају. Organizator studenskog prevrata у Коломыји и на Pokuttју postao је Volodymyr Bemko. Od 21. studenoga 1918. povitov државни комесар ZUNR-a у Peџенижynu postao је правник Myhajlo Ğenyk-Berezovs'kij, а povitov комесар у Tovmaџу Volodymyr Klodnyc'kij.

Aktivno sudjelovanje у Studenskom prevratu imali су seljaci i mladeж. Andrij Bandera, sveџеник из Staroğo Ugrynova, organizirao је војни seljaџки одред, koji је у ноћи са 1. на 2. studeni razoruжао gradsku аустријску formaciju (300 vojnika). Seljaci су zvali velečasnog Banderu „maršal Ukraјine“. Petnaestogodišnji gimnazijalac Vasyљ Velyџkovs'kij iskazao се у studenskom prevratu у Gorodenci, gdje је комесар povita postao Teofil Okunevs'kij.

Meђutim stvaranje ZUNR-a prošlo је у zamršenim vanjskopolitiџkim uvjetima. Poljska се nije pomirila са stvaranjem mlade украјинске државе. Pod pritiskom poljske voјске украјинска voјска је оставила Лјив. UNR-ovo вијеће премјестило се на poџетку у Ternopilj, а 23. prosinca 1918. у Stanislav, koji је postao prijestolnica ZUNR-a.

Drugi sijeџnja 1919. у Stanislavu је poџело drugo zasjedanje UNR-ova вијеџа, dopunjeno novoizabranim predstavnicima из gradova i sela Прыкарпаттја. Sedmi

siječnja ono je izabralo novu vladu, Vijeće državnih sekretara na čelu sa Sydorom Čolubovyčem. U vladi je bilo devet državnih sekretara (ministara); ozakonjeno je neovisno funkcioniranje sudova. Nemalo domorodaca Prykarpattja postali su čelni ljudi UNR-ova vijeća i ministri ZUNR-a.

Upravo se u Stanislavu dogodila najvažnija zakonodavna etapa stvaranja države ZUNR. Nacionalno-demokratska suština tog procesa je posvjedočila usvajanju niza važnih zakona: „O osnovama školstva“, „O zemlji“, „O jeziku“, „O sejmju ZO UNR“, „O izborima u sejm ZO UNR“ i dr. Od prvih dana postanka nova vlada je uspijevala stvoriti široke mogućnosti za razvitak ratom uništenoga gospodarstva, nacionalnog i kulturnog života kraja. Već 5. studenog u programu Manifesta Ukrajinske Nacionaljne Rade osigurano je opće izborno pravo, ravnopravnost svih građana pred zakonom neovisno o vjeri, jeziku, socijalnom stanju ili spolu, osmosatno radno vrijeme, socijalna sigurnost ljudi starije životne dobi i invalida, zaštita rada i građanskog mira, provođenje agrarne reforme. Stvorili su se uvjeti za gradsku samoupravu i nacionalno samoodređivanje, demokratizaciju i liberalizaciju građansko-političkog života. Utvrđen je državni status ukrajinskog jezika, obveznost njegova korištenja u državnim ustanovama i organizacijama te društvenim institucijama. Počela je obnova sustava narodnog obrazovanja. Posebice u zakonu o osnovama školstva: javne škole su proglašene državnima, a učitelji državnim službenicima. Pedagozi državnih škola bili su obvezni dati profesionalnu prisegu na vjernost zemlji koja se zvala Zahidno-Ukrajinska Narodna Respublika. Reforme obrazovanja zaključio je kongres učitelja, koji se održao u Stanislavu (u ožujku 1919). Vladini programi, bez obzira na svoju nedovršenost i kratko razdoblje funkcioniranja, posvjedočili su demokratsko obilježje nove vlade, njezinu iskrenu želju za stvaranje suvremene nacionalne republike.

Četvrti siječnja 1919. UNR-ovo vijeće donijelo je zakon o stvaranju svojega kolegijalnog organa upravljanja, odjela od 10 osoba. Njime je predsjedao predsjednik (*golova*) UNR vijeća Jevgen Petruševyč.

Znatno državno postignuće Zahidno-Ukrajinske Narodne Respublike postalo je stvaranje Čalyc'ke vojske od 125.000 ljudi. Ona se počela stvarati na osnovi legije USS. Već na početku studenoga 1918, inicijativom nekadašnjih sičovih streljaca te pod vodstvom povitovih vojnih brigada, počeli su se formirati mjesni bojni odredi. Krvave studentske bitke Čalyc'ke vojske s poljskom vojskom u Ljvivu i okolici, sukobi s rumunjskim vojnim formacijama pod Snjatynom i Nadvirnom, na Bukovini su pokazali da neće biti jednostavno samo vlastitim snagama odbiti pritisak agresora. Sve je to ponukalo mladu vladu da pomoć potraži kod naddnprjans'kyh pobratima. Delegati Ukrajinskoga Nacionalnog vijeća su 6. studenoga 1918. došli u Kijev moliti vojnu i moralnu političku pomoć Čet'manata³. A već 10. studenoga je Ukrajinsko

3 Čet'manat – naziv za ukrajinsku državu koja je kratko postojala na prostoru oko rijeke Dnjepar istočno od Galicije sve do Crnog mora.

Nacionalno vijeće donijelo važnu rezoluciju: „Državnom sekretarijatu je potrebno donijeti potrebne mjere za ujedinjenje svih ukrajinskih zemalja u jednu državu“. Međutim kratki odnosi među vladama ZUNR-a i Ćet'manata bili su ponešto napeti: Ćalyčane je plašila pomalo pronjemačka orijentacija i federalno orijentiranje politike Skoropads'kog, mogućnost završetka pod patronatom „jedine i nedjeljive Rusije“. Zato je konstruktivniji bio dijalog s direktorijem: 1. prosinca u gradu Fastovu priređen je obostrani „predpristupni“ dogovor o „o budućem ujedinjenju dviju ukrajinskih država u jednu državnu jedinicu“. Treći siječnja 1919. Ukrajinsko Nacionalno vijeće je, prvi put se sastavši u novoj prijestolnici Stanislavu, svečano proglasilo ujedinjenje ZUNR-a „s UNR-om u jednu jedinstvenu suverenu narodnu republiku“.

Ujutro 16. siječnja ĝalyč'ka delegacija na čelu s Levom Bačyns'kym i Stepanom Vytvc'kym otišla je iz Stanislava do Kijeva. Među 36 parlamentaraca bili su i članovi Ukrajinskoga Nacionalnog vijeća i vlade, poznati ukrajinski građanski djelatnici: Dmytro Vitovs'kyj, Ljonĝyn Ceĝeljč'kyj, Vasylj Stefanyk, Roman Perfec'kyj, Semen Vityk i dr.

Svečani Akt ujedinjenja počeo je 22. siječnja 1919. Državni sekretar Ceĝeljs'kyj pročitao je i predao predsjedniku direktorija Volodymyru Vynnyčenku povelju Ukrajinskoga Nacionalnog vijeća od 3. siječnja 1919. godine. U odgovoru predstavnik direktorija proglasio je dugo očekivani Universal I: „Od sada u zajednicu se stapaju stoljećima odvojeni jedan od drugoga dijelovi jedne Ukrajine, Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika (Galicija, Bukovina i Uĝgorods'ka Rus') i Naddniprojans'ka – Velika Ukrajina. Ispunjeni su višestoljetni snovi, za koje su živjeli i za koje su umirali dragi sinovi Ukrajine. Od danas je jedina neovisna Ukrajinska Narodna Republika. Od danas ukrajinski narod, nadahnut snažnim naletom svojih vlastitih sila, ima mogućnost sada ujediniti sva dostignuća svojih sinova za stvaranje nerazdvojive neovisne ukrajinske države za dobrobit i sreću radnog čovjeka.“ Nakon svečanog proglašenja Akta ujedinjenja 22. siječnja 1919. godine na Sofijivs'kom majdanu u Kijevu ZUNR je promijenio službeni naziv u „Zapadna oblast UNR-a“, a također i svoj državno-pravni status; postao je sastavnim dijelom UNR-a, zadržavajući vlastite oblike upravljanja.

Najveća prepreka razvoju državotvornih procesa u ZUNR-u bio je ukrajinsko-poljski rat. Konačnu prevagu u korist poljske strane donijela je vojska od 80.000 vojnika generala J. Gallera, poslana na protuukrajinsku frontu u travnju 1919. Četrnaesti svibnja 1919. poljska vojska počela je ofenzivu na cijeloj fronti. Vojska Kraljevine Rumunjske okupirala je Pokuttje.

Dvadesetpeti svibnja institucije vlade ZUNR-a napustile su Stanislav. Nakon neuspjela pokušaja sastavljanja primirja s Poljacima, na sjednicama vojnog i političkog vodstva ZUNR-a i direktorija UNR-a odlučeno je napuštanju Galicije. 16-17. srpnja

1919. Ćalyč'ka vojska od 100.000 ljudi, vlada ZUNR-a i puno civila otišli su iz Zbruča. Na Prykarpattju je uspostavljen žestok poljski okupacijski režim.

Herojska nacionalno oslobodilačka borba ukrajinskog naroda za svoju slobodu i državnost doživjela je neuspjeh. Međutim nije bila uzaludna, već je uzdrmla duboke osnove narodnog života, uzrokovala je kolosalno uzdizanje nacionalne svijesti i donijela na povijesnu scenu nova pokoljenja neslomljivih boraca za slobodu Ukrajine.

S ukrajinskoga preveo Ivan Kukić

Myhajlo Lozyns'kyj

Galicija u životu Ukrajine

Myhajlo Lozyns'kyj – istraživač povijesti Galicije

Predajući u ruke čitatelja djelo Myhajla Lozyns'koga „Galicija u životu Ukrajine“, koje je ugledalo svijet u Beču 1916, uvjereni smo da će ono potaknuti ne samo obnovu povijesnog sjećanja naroda, nego će postati i poticaj za pojavu potpunih istraživanja na temu povijesnoga nacionalnog pokreta u Ukrajini.

Myhajlo Lozyns'kyj (1880–1937) ušao je u povijest ukrajinske političke misli 20. st. kao autor zanimljivih znanstvenih radova o suvremenoj povijesti zapadne Ukrajine. U središtu njegove pozornosti bila su pitanja poljsko-ukrajinskih odnosa u godinama proglašenja i postojanja ZUNR-a („Poljski i rus'kyj revolucionarni pokret i Ukrajina“, 1908; „Galicija od 1918. do 1920. godine: istraživanja i građa“, 1992). On je jedan od prvih koji je napravio skicu političke povijesti ZUNR-ZOUNR-a¹. Ništa manje zanimljiva nije njegova društveno-politička djelatnost. Myhajlo Lozyns'kyj bio je dugi niz godina suradnik i kourednik brojnih časopisa kao što su „Dilo“, „Ćasla“ (organ RUP-a), „Ćromads'ka dumka“, „Rada“ i dr. Od ožujka 1919. bio je pomoćnik ministra vanjskih poslova ZUNR-a. U vrijeme održavanja Pariške mirovne konferencije (1919) bio je član ukrajinske delegacije koja je vodila pregovore o sklapanju ukrajinsko-poljskog primirja.

Nakon kraha ukrajinske državnosti znanstvenik je živio u emigraciji. Od 1921. do 1927. bio je profesor međunarodnog prava na Ukrajinskom Slobodnom Sveučilištu. Godine 1923. u Zborniku tog Sveučilišta, posvećenom Stanislavu Dnistrijans'kom, objavljen je njegov rad „Zaštita nacionalnih manjina u međunarodnom pravu“. Kasnije

1 ZUNR – Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika. Godine 1919. ZUNR se ujedinila s Ukrajinskom Narodnom Republikom i dobila naziv Zapadna Oblast Ukrajinske Narodne Republike (ZOUNR).

je pisao zanimljive znanstvene radove o Myhajlu Dražomanovu, Myhajlu Pavlyku i drugima. Nešto kasnije preselio se u Ukrajinu. Vodio je Katedru za pravo na Institutu narodnog gospodarstva u Harkovu. Godine 1930. zadesila ga je ista sudbina kao i veliku većinu ukrajinske inteligencije, koju je uništio staljinistički režim. Bio je uhićen i prognan na Sjeverni Ural.

Osobitost ukrajinskoga nacionalnog preporoda bila je što su se njegovi koraci odvijali u uvjetima podijeljenosti ukrajinskog etno lingvističkog teritorija između Ruskog i Austrijskog Carstva, povrh toga kandže Ruskoga Carstva obuhvaćale su 90% ukrajinskog teritorija i 85% svih Ukrajinaca. Bez obzira na „manjinu“ u Austrijskome Carstvu, galicijski Ukrajinci odigrali su važnu, a ponekad i odlučujuću ulogu u određivanju glavnog pravca ukrajinskoga nacionalnog pokreta. Upravo je značenju Galicije u ukrajinskome nacionalnom preporodu i posvećeno ovdje ponuđeno istraživanje Myhajla Lozyns'kog.

I. Uvod

Povijesne okolnosti učinile su tako da ukrajinski narod još od početaka svoje državnosti u zasebnim kneževinama nije prešao na viši općenacionalni oblik državnog ustroja, nego je pao pod vlast susjednih država, pod kojima se, prošavši kroz niz promjena vlastite državne pripadnosti, nalazi i danas. Ne stvorivši vlastitu državnu organizaciju, niti ušavši u cijelosti u neku stranu državnu organizaciju, nije živio u istim uvjetima ni jednakim, kontinuiranim životom, samo je, u razvoju svojih zasebnih cjelina, ovisio o raznim državnim prilikama, nastavljajući biti pod raznim kulturnim utjecajima. To je dovelo do toga da zasebni dijelovi ukrajinske zemlje zauzimaju zasebno mjesto u povijesti razvoja ukrajinskog naroda kao cjeline.

Ukrajinski nacionalni preporod zadesio je ukrajinski narod u dvije državne formacije: u velikoj većini u ruskoj državi i manje – u Habsburškoj Monarhiji, koja od 1876. tvori savez dviju država – Austro-Ugarsku. Osim te glavne podjele na dvije državne formacije, u životu ukrajinskog naroda postojale su također i podjele unutar granica tih državnih formacija. Tako u Rusiji imamo podjelu na Desnoobalnu i Lijevoobalnu² Ukrajinu: dok je u Lijevoobalnoj jači bio utjecaj ruske kulture, u Desnoobalnoj je, koja se nalazila pod Poljskom sve do pada te države, prisutniji bio utjecaj poljske kulture, čime se približila susjednoj Galiciji. U Habsburškoj Monarhiji ponovno imamo podjelu, prvo na austrijsku i ugarsku Ukrajinu: kada je ugarska potpuno nestala, kao grančica otrgnuta od panja, bez svijesti o svojoj nacionalnoj jedinstvenosti s cijelom Ukrajinom, tada je austrijska Ukrajina postala do određene mjere centar cjelokupnog ukrajinskog života. Na kraju je i austrijska Ukrajina bila podijeljena – zahvaljujući pravno-državnoj podjeli Austrije na takozvane 'povijesne

2 Prema ukrajinskoj terminologiji rijeka Dnjepar dijeli Ukrajinu na Ukrajinu desne obale i Ukrajinu lijeve obale (Livoberežna i Pravoberežna Ukrajina).

zemlje' (zapravo je ta podjela, posebno što se tiče ukrajinskog teritorija, uglavnom proturječna povijesnim činjenicama), na galicijsku i bukovynsku, koje, tvoreći svaka dio zasebne pravno-državne cjeline (Galicije i Bukovyne), žive do neke mjere različitim životom.

Sve te podjele nisu ništa drugo nego podjela nacionalnog teritorija, koji tvori samostalnu državu, na zasebne pokrajine. Samo podjela ne razjedinjuje zasebne dijelove te nacionalno-državne cjeline. Umjesto toga, gore spomenuta podjela ukrajinske zemlje, povezujući njene zasebne dijelove s nacionalno stranim zemljama i narodima u jednu državnu ili regionalnu cjelinu (Galicija i Bukovyna), izlažući ih pri tome tuđim interesima, utječe na njihov razvoj na razjedinjujući način, sprječava stvaranje cjelovitoga nacionalnog života.

S tog stajališta najvažnija podjela je ona između dvije državne formacije, podjela na rusku i austrijsku Ukrajinu³, k tomu, govoreći o austrijskoj Ukrajini, treba imati na umu prije svega Galiciju, gdje je ukrajinski narod stvorio centar svog nacionalnog života ne samo u Austriji, nego i, do neke mjere, u cijeloj Ukrajini.

Upravo to značenje Galicije u ukrajinskome nacionalnom životu tijekom stoljeća ukrajinskoga nacionalnog preporoda želimo istražiti. Kao uzrok toga, uz opći interes za takvu vrstu istraživanja, javlja se uloga koju Galicija ima u sadašnjem ratu, uloga spora između Austro-Ugarske i Rusije, pri čemu to nije samo spor oko pograničnog teritorija, nego i, i to prije svega, spor za zemlju koja, s obzirom na njezin nacionalni karakter i tendencije nacionalnog razvoja s jedne strane i na karakter unutrašnje i vanjske politike obiju država s druge, ima za njih posebno značenje. Za taj spor je ponajviše zainteresiran ukrajinski narod – i to je razlog zbog kojeg se odlučujemo govoriti o nacionalnom značenju Galicije za Ukrajinu.

II. Politički položaj ukrajinskog naroda u Rusiji i Austriji

Nakon gubitka državne samostalnosti, u obliku različitih kneževina pod stranom vlašću, sudbina zasebnih dijelova ukrajinskih zemalja bila je različita, ali te državne granice koje su ih dijelile nikada nisu tvorile među njima neprelazni zid. Razlog tome ležao je dijelom u slabosti tadašnje državne organizacije, dijelom u karakteru vladanja stranih državnih organizacija nad ukrajinskim narodom: to vladanje bilo je tako novo i slabo da nikako nije moglo ugušiti oslobodilačku borbu ukrajinskog naroda i načiniti od njega organski, skladni dio svoje državnosti. Ti državni odnosi prouzrokovali su nepostojanje definiranih nacionalno-kulturnih granica među zasebnim ukrajinskim zemljama, granica koje bi zaustavljale nacionalno-kulturne međudnose i razmjenu nacionalno-kulturnih vrijednosti.

3 S obzirom da ukrajinska zemlja u ugarskoj državi čini samo neznatan dio Ukrajine i pri tome ne sudjeluje u ukrajinskome nacionalnom životu, pod nazivom Austro-Ugarska podrazumijevamo, govoreći o ukrajinskome nacionalnom životu, samo austrijski dio Ukrajine.

Takvom nacionalno-kulturnom granicom postala je pak državna granica između Austrije i Rusije koje su podijelile ukrajinske zemlje među sobom tada kada je ukrajinski narod bio dokraja oslabljen vjekovnom podčinjenošću i stalnom borbom, kako protiv Poljske tako i protiv Rusije.

Otad oba dijela Ukrajine žive u velikoj mjeri različitim životom, koji ovisi o političkim i kulturnim uvjetima njihove državne pripadnosti. Njihova nacionalno-kulturna veza u početku se gotovo sasvim prekida a kasnije se opet veže na rast nacionalnog preporoda, uzrokujući ne samo sve prisnije nacionalno-kulturne odnose nego i stvaranje jednoga nacionalno-političkog ideala. Ipak, u tom procesu državna pripadnost ima ulogu kočnice.

S druge strane pripadnost dijela Ukrajine Austriji, državi sa zapadnoeuropskim, u odnosu na Rusiju višim načinom života, uzrokuje da se ukrajinski nacionalni život razvija na korisniji način nego što bi bio slučaj da se cijela Ukrajina nalazila u sklopu Ruske države.

* * *

Opći uvjeti državnog života u kojima je živio ruski dio Ukrajine, mogu se prikazati u glavnim crtama ovako:

Od 1781. godine, kada su ostaci političke autonomije Ukrajine uništeni, zemlja podijeljena na gubernije i uvedeno je kmetstvo, Ukrajina je s pravno-državnog stajališta postala organski dio Ruskoga Carstva, prolazeći kroz, jednake za sve dijelove Carstva, etape političkog razvitka; dakle ukidanje kmetstva 1861. godine, nade u Aleksandra II. i razočaranje koje su donijele godine reakcionarnog režima za vrijeme njegove vladavine, revolucionarna previranja koja su dovela do revolucije 1905–1907, i na kraju, kao posljedica te revolucije, prijelaz na formalno-ustavnu monarhiju, koja se svejedno u suštini ničim ne razlikuje od prijašnjeg razdoblja apsolutističke monarhije.

Na osnovi tih općih uvjeta državnog života jasno se očitava politika ruske države u odnosu na Ukrajinu. Apsolutistička država, kada se sastoji od više naroda, po svojoj prirodi je država nacionalne potlačenosti u kojoj nema mjesta za nacionalna prava u području pravnog i javnog života. Ali glede Ukrajine Rusija je vodila posebnu politiku koja je imala za cilj uništiti ukrajinsku nacionalnu individualnost kao takvu, ne dopustiti razvoj ukrajinske nacionalne kulture čak ni u skromnim mogućnostima koje pruža apsolutistički državni ustroj, pretvoriti ukrajinski etnografski materijal u temeljni dio ruske nacionalnosti. Kako svaka politika pokušava pronaći opravdanje u nekoj ideologiji, tako je i ruska politika glede Ukrajine sebi našla ideologiju „nacionalnog jedinstva *ruskih plemena*“.⁴ Šireći to „jedinstvo“ u Ukrajini, ruska politika došla je do toga da ukazima 1863, a posebno 1876. zabrani korištenje ukrajinskog jezika u

4 O nazivu Rus': *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest-tradicija-identitet*. Zagreb, 2013. (op. urednika).

književnosti, na taj način zakonski zavijajući u tamu ukrajinski nacionalno-kulturni razvoj. U takvu je stanju, smatran državnim zločinom, ostao ukrajinski jezik u Rusiji sve do revolucije 1905–1907. Ukaz iz 1876. izgubio se sam od sebe u revolucionarnom vrtlogu i ukrajinski jezik je vratio ona prava koja je imao prije, a i pravo biti dijelom kulturnog razvoja u području književnosti. Ruska revolucija nije donijela nova prava ukrajinskom jeziku u području pravnog i javnog života. Umjesto toga, u razdoblju reakcije, koje je nastupilo nakon raspuštanja druge Deržavne Dume⁵, vlada je pokušavala ograničiti i ta vraćena prava, da bi na kraju, okoristivši se izbijanjem rata, zatvorila sve ukrajinske periodične izdavačke kuće⁶.

* * *

Habsburška Monarhija je, otkad se pod njezinu vlašću nalazio ukrajinski teritorij, prolazila kroz znatno veće i temeljitije promjene državnog života. Revolucija i ustav 1848, koji su bili posljedica ne toliko revolucionarnog pritiska u samoj državi koliko revolucionarnih pokreta u cijeloj Europi, međutim nisu ojačali nove državne temelje, te je cisars'kyj patent⁷ iz 31. prosinca 1851. ponovno vratio apsolutistički režim. Godine 1860. ipak ponovno počinje ustavni preustroj monarhije koji završava 1867: podjela monarhije na dvije države, Austriju i Ugarsku, i ustavno uređenje u njima.

Politički razvoj nije se na tome zaustavio. Ostvarivši manje promjene u parlamentarnom sustavu, kao što su omogućavanje pučanstvu da izravno izabire zastupnike Državnog Sabora⁸ iz 1873. (dotad se zastupnički odbor sastojao od delegacija pokrajinskih skupština) i uvođenje 1896. općeg izbornog prava širenjem istog na one koji ga dotad nisu imali (tzv. peta kurija⁹ u kojoj su glasovali svi građani), zakon iz 1907. uvodi opće, izravno, ravnopravno i tajno izborno pravo u Državni Savjet, dajući Austriji mjesto među demokratskim državama Europe.

Austrijska politika glede ukrajinskih poslova nikad nije bila jasna i određena; bila je stalno opterećena ostavštinom poljsko-ukrajinskih odnosa u Poljskoj.

Nakon pripajanja Galicije Austriji u apsolutističkom razdoblju austrijska je vlada pokušavala oslabiti poljsko plemstvo, računajući na to da se ono ne slaže s novim okolnostima i mašta o obnovi poljske države, i činila je to štiteći ukrajinsko seljaštvo.

5 Deržavna Duma (Держвная Дума) – naziv predstavničkog zakonodavnog organa vlasti u Ruskome Carstvu i Ruskoj Federaciji.

6 Detaljniji pregled ruske politike glede Ukrajine pogledati u radu: „Rusija i Ukrajina. Povodom sadašnjeg svjetskog rata“. Napisao M. Myhajlenko. 1915.

7 Cisars'kyj patent – dekret kojim je ukinut ustav i vraćen apsolutistički režim u Habsburškoj Monarhiji.

8 Državni Sabor (Державна Рада) – naziv državnog organa u nizu država (u prošlosti i sada) koji može imati različite funkcije.

9 Austrijski parlament tog razdoblja sastojao se od tzv. kurija.

No ta zaštita nije prelazila skromne granice onih ponajprije pravno-ekonomskih reformi na kojima se mogao temeljiti apsolutizam.

Naum o suprotstavljanju ukrajinskog naroda poljskim težnjama da obnove svoju državu stvorilo je u ruskim mjerodavnim krugovima plan za podjelu stečenog teritorija, pod izlikom pada Poljske, na dvije nacionalne provincije: poljsku i ukrajinsku. Taj je naum, iznikao 1846. i poduprt 1848. političkom akcijom Ukrajinaca, postao vrlo aktualan, ali u odgovarajućem trenutku vlast nije imala dovoljno odlučnosti da ga provede. Umjesto toga, regionalni ustav za Galiciju uspostavljen od strane vlade 29. rujna 1850, koji je sačuvao jedinstvenost područja koju su Poljaci branili, dijeli to područje na tri okruga: Krakivs'kyj, Ljvivs'kyj i Stanyslavis'kyj, tvoreći tako od povijesnog teritorija Ukrajine dva okruga.

Ukidanjem svih ustavnih stečevina 1848, koje su, naposljetku, bile samo stečevine na papiru i nikada nisu zaživjele, i vraćanjem apsolutizmu, austrijska politika se glede ukrajinskih pitanja počinje ponovo okretati prema poljskim interesima. Pri ustavnom preuređenju države pitanje podjele Galicije više uopće nije aktualno. Istovremeno s ustavnim preuređenjem države završava se mirenje austrijske vlasti s Poljacima – cijena tog izmirenja bilo je priznavanje poljske političke vladavine u Galiciji.

Na taj se način austrijska vlast ogradila od rješavanja pitanja poljsko-ukrajinskog spora na teritoriju koji je dobila pri podjeli Poljske, a samim time je, dajući političku vladavinu nad tim teritorijem u poljske ruke, riješila to pitanje u korist Poljaka^{10*}. Usprkos tomu, porast ukrajinske nacionalne svijesti i snage, koji se uobličio kroz neprestanu borbu s Poljacima s jedne strane, i demokratizacija političkog ustroja Austrije s druge, postavili su ukrajinsko pitanje u Austriji ponovo u središte državnih pitanja i prisilili austrijsku vlast da se bavi njime.

Istodobno, stoljeće probuđenog ukrajinskog nacionalnog života, razlike u političkom položaju ukrajinskog naroda u Austriji i u Rusiji te sve jasnija neizbježnost vojnog sukoba Habsburške Monarhije i Rusije podižu ukrajinsko pitanje na pozornicu međunarodnih zbivanja.

Iako prijelaz s poljske vlasti pod austrijsku nije uklonio, kako bi se moglo nadati, poljsku vladavinu nad austrijskom Ukrajinom, ipak je pripadnost Austriji stavila taj dio ukrajinskih zemalja u takve političke uvjete u kojima su mogle razvijati svoj nacionalni život i braniti ga od poljskih napada.

10 Detaljniji prikaz austrijske politike u ukrajinskom pitanju čitatelj može naći u radu „Stvaranje ukrajinskog krunskog kraja u Austriji“, 1915; također i na njemačkom jeziku: „Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Österreich“. Von Dr. jur. Michael Lozynskyj. Herausgegeben vom Allgemeinen Ukrainischen Nationalrat. – Berlin, Juni 1915.

Postavši ustavnom državom, Austrija je istovremeno postala i državom nacionalne ravnopravnosti, koja je utemeljena u članku 19 osnovnog državnog Zakona o općem pravu državljana, uvedenog 21. prosinca 1867.¹¹

Istina je da ukrajinski narod još nije bio dovoljno moćan da bi kako treba stao u svoju obranu.

To je imalo teške posljedice za daljnji razvoj ukrajinskog života u Rusiji. Izvan jako ograničenoga književnog djelokruga svaki društveni rad na ukrajinskoj nacionalnoj formi bio je zabranjen. Tko je izlazio iz toga djelokruga radio je unutar ruske nacionalne forme – ili kao znanstvenik, ili pisac, ili kao društveni djelatnik. Nije preostajalo ništa drugo nego čekati dok se ne promijene politički odnosi u državi i davati svoj doprinos ostvarenju takvih promjena. Ipak, kako je već rečeno, ukrajinski nacionalni pokret bio je premlad i preslab da bi dao znatniju aktivnu snagu borbi za političke promjene u državi. To je imalo za posljedicu da su se aktivni predstavnici u Ukrajini bavili ruskim političkim pokretom, udaljavajući se od ukrajinstva i bivajući izgubljeni za ukrajinsku ideju.

A tko nije bio izgubljen, taj je bio podvojen: bio on znanstvenik, pisac, društveni djelatnik ili ilegalni revolucionar – svakako su u njemu bile dvije duše: jedna ruska, koja je u cijelosti odgovarala njegovim duhovnim interesima, i druga ukrajinska koja se skrivala negdje u kutku prve i podsjećala ga ponekad da je on Ukrajinac, odgovarajući tako na njegove duhovne potrebe koje su bile povezane s njegovim ukrajinskim podrijetlom, sentimentalnom ljubavi prema narodu, njegovoj svakodnevicu, njegovim pjesmama i dr.

U takvu se stanju nalazila ukrajinska nacionalno osviještena i poluosviještena inteligencija; ostatak inteligencije ukrajinskog podrijetla bio je rusificiran i iz njega su vrlo često proizlazili najoštriji neprijatelji ukrajinstva. Šire mase stanovništva – građanstvo, seljaštvo, radnička klasa – predstavljali su sirovi etnografski materijal koji u takvim uvjetima nije mogao pretvoriti svoj osnovni osjećaj nacionalne osobitosti u nacionalnu svijest i, pokoravajući se sili, padao je pod površni utjecaj rusifikacije.

Ukratko, ukrajinski nacionalni pokret nije prelazio iz manjih grupa u široke mase, nije tvorio vrijednosti u nacionalnom obliku, vrijednosti koje ispunjaju društveni život, nije stvarao tip ukrajinskoga nacionalnog državljanina koji bi u svim domenama svog života mogao biti samo i isključivo Ukrajinac, nije pretvarao ukrajinske narodne mase u ukrajinsku naciju jer su sve to sprečavali politički uvjeti u ruskoj državi.

11 Prve dvije stavke tog članka glase: „Svi narodi države su ravnopravni i svaki narod ima pravo, koje se ne može narušavati, čuvati i razvijati svoju nacionalnost i jezik.“ „Država priznaje ravnopravnost svih jezika manjina u školi, administraciji i javnom životu.“

Ipak ti uvjeti nisu mogli ubiti ukrajinsku nacionalnu misao, a ni zaustaviti njezin razvoj. Ona je živjela i razvijala se, samo što u njoj nije sudjelovao cijeli ukrajinski narod i nije se mogla istovremeno sa svojim razvojem ostvariti u njegovu životu. To je bio kapital ideja koji je tvorio nacionalno osviješteni dio naroda za cijeli narod, kapital koji je trebao postati dobro cijeloga naroda kada nestanu prepreke koje su onemogućavale slobodan nacionalni život.

Drađomanov¹² je, naznačujući kao cilj ukrajinskoga nacionalnog pokreta povratak ukrajinskog naroda u obitelj kulturnih naroda Europe, ovako okarakterizirao bit ukrajinske nacionalne misli: ona je živjela onim vrijednostima koje su stvorili kulturni narodi Europe i razvijala ih je u skladu s potrebama Ukrajine¹³.

Prve temelje procvata ukrajinske političke misli u Rusiji susrećemo u Kyrulo-Mefodijiv'skom Bratstvu¹⁴. Kao slavenofilski romantičari, članovi Bratstva vidjeli su svoj politički ideal u sveslavenskoj federaciji, smatrajući je savezom politički samostalnih slavenskih naroda, nešto poput „Sjedinjenih slavenskih država“. U toj sveslavenskoj federaciji trebala se, po mišljenju članova Bratstva, ostvariti i politička samostalnost Ukrajine.

Iskazom te misli o političkoj samostalnosti Ukrajine treba smatrati ukrajinski glas u Gercenovu časopisu *Kolokol* u povodu diskusije o poljsko-ruskim odnosima. U broju 61 *Kolokola* iz 1860. nalazi se članak „Ukrajina“, autor kojega je, pretpostavlja se, bio Kostomarov¹⁵. Davši povijesni pregled poljsko-ukrajinskih i rusko-ukrajinskih odnosa, autor upozorava na pravo Ukrajine na neovisnost u budućoj slavenskoj federaciji i poziva: „Neka više ni Rusi ni Poljaci ne nazivaju svojima zemlje naseljene našim narodom.“

Kako je Kyrulo-Mefodijiv'sko Bratstvo povezivalo političku samostalnost Ukrajine sa svojim sveslavenskim idealom, tako ju je Drađomanov povezivao sa svojim sveljudskim idealom anarhije – bezvlada. U programu časopisa *Ėromada* – „ukrajinskog časopisa“ iz 1880, zahtjev za samostalnošću Ukrajine izražen je u obliku „pune samostalnosti za slobodna udruženja građana u cijeloj Ukrajini“.

Istodobno, kao realni političar, Drađomanov se zalaže za suvremeni val reformi Rusije u federaciju autonomnih država, stvorenih „u skladu sa cjelovitošću geografskih,

12 Myhajlo Drađomanov (Михайло Драгоманов) 1841–1895, ukrajinski povjesničar, publicist, filozof, ekonomist, folklorist i društveni djelatnik.

13 Ovdje i dalje glede Drađomanova vidjeti rad: „Ukrajinsko nacionalno pitanje u djelima Myhajla Drađomanova. S nacrtom o životu i djelatnosti Myhajla Drađomanova“, 1915.

14 Kyrulo-Mefodijiv'ske Bratstvo (Кирило-Мефодіївське Братство) – tajna ukrajinska politička organizacija stvorena u Kijevu 1845.

15 Mykola Kostomarov (Микола Костомаров) 1817–1885, istaknuti ukrajinski povjesničar, etnograf, prozaik, pjesnik, mislilac te društveni djelatnik.

ekonomskih i etnografskih uvjeta“, zastupajući misao da se u autonomiji tako stvorenih država „najbolje može manifestirati i nacionalna autonomija“.

Uz misao o reformaciji Rusije u skladu s ukrajinskim interesima rađa se također i misao o odvajanju podruske Ukrajine od Rusije uz pomoć susjednih država (Austro-Ugarske i Njemačke) prilikom međunarodnoga vojnog sukoba. Ta separatistička misao izranja iz same prirode stvari tada kada na međunarodnom horizontu oblaci predviđaju ratnu oluju: tj. na prijelomu 1880-ih i 1890-ih godina i opet pred kraj 1900-ih godina, da bi s eksplozijom sadašnjega svjetskog rata dobila i posve konkretan oblik.

Pred kraj 1890-ih godina, kada je u Rusiji sve više rasla nada u skorašnju revoluciju, ne samo političku nego i socijalnu, ukrajinska politička misao krugova koji su vjerovali u dolazak i pobjedu revolucije povezuje s njom i ideju o nacionalnoj revoluciji: odvajanje Ukrajine od Rusije u samostalnu ukrajinsku republiku. S takvim uzvikom, na prijelomu 19. i 20. stoljeća, nastupa Revolucionarna Ukrajinska Partija, prva ukrajinska socijalistička organizacija s, do neke mjere, masovnim obilježjem, iz koje su kasnije nastale druge socijalističke organizacije.

U osvit Ruske revolucije organiziraju se i ukrajinske demokratske grupe, koje se, priznajući ideal Samostalne Ukrajine, ipak, računajući na stvarne mogućnosti ustavne reformacije ruske države, zalažu za autonomiju Ukrajine u okvirima ruske države.

Autonomiju Ukrajine uvrštavaju u svoje programe, kao zahtjev koji je bliži ostvarenju od onog za odvajanjem Ukrajine od Rusije, i ukrajinske socijalističke grupe tako da taj zahtjev postaje, od 1905. do 1907. (tj. do gušenja Ruske revolucije), nacionalno-politički program cijelog ukrajinstva u Rusiji.

Tako se razvijala ukrajinska nacionalna misao u političkom smislu.

Ipak s *razvitkom* misli nije išla i njezina *realizacija*. Pravno-politički položaj ukrajinskog naroda kao odvojene nacije, u usporedbi sa stanjem prije protuukrajinskih ukaza 1863. i 1876, nije se promijenio prijelazom s apsolutističkog oblika vladavine u Rusiji na formalno-ustavni. A svemogućnost administracije onemogućuje mu koristiti, u borbi za dobivanje nacionalnih prava, čak i ta ograničena općegrađanska prava, koja su plod Ruske revolucije; npr. izbor ukrajinskih izaslanika u Dumu nije moguć, ne toliko kroz izborni sustav koliko kroz nemogućnost slobodne izborne propagande.

Takvo je bilo stanje podruske Ukrajine neposredno prije izbivanja rata. Ukrajinski narod ne samo da nije ovladao nikakvim nacionalnim pravima u području pravno-političkog života, nego je i to što mu je donijela Ruska revolucija – pravo da ukrajinski jezik bude sredstvom književnog razvitka – bilo toliko nezaštićeno da je vlada, s izbijanjem rata, mogla uraditi tako da to pravo u stvarnosti bude nevažćim.

* * *

U podaustrijskoj Ukrajini ideja samostalnosti Ukrajine javlja se gotovo istovremeno s Kyrlyo-Mefodijiv'skim Bratstvom. O tome svjedoči brošura svećenika Vasylja Podolyn'skog pod nazivom „Słowo przestrogi“, koja se pojavila 1848. Autor dijeli tadašnje ukrajinsko građanstvo u Austriji na četiri partije: čisto ukrajinsku¹⁶, poljsko-ukrajinsku, austrijsko-ukrajinsku i rusko-ukrajinsku. Prelazeći na karakteristike tih partija autor stavlja na prvo mjesto čisto ukrajinsku partiju, kojoj, očigledno, sam pripada i piše:

„Čisto ukrajinska partija želi slobodnu i neovisnu Ukrajinu i zahtijeva je jednostavno, bez obzira na sve ili kroz slavenstvo ...

Da, mi smo Ukrajinici i čvrsto vjerujemo u uskrnuće slobodne i nezavisne Ukrajine; prije ili kasnije, o tome nam ništa ne ovisi niti se uznemirujemo udaljenošću trenutka kad ona ima nastati; jer što je jedno stoljeće u životu naroda? Ono nije nešto dugotrajno! Prošlo je to vrijeme kada smo u kutu oklijevali reći svoje ime; danas Ukrajinac to ime pokazuje svijetu; ništa nas ne može zadržati dalje od nadmetanja u Europi; nećemo zašutjeti; možda Europa ušuti; svi želimo biti slobodni i ravnopravni s drugim narodima ...

Želimo biti narod, i neizbježno ćemo to biti jer je glas naroda Božji glas, a strpljivosti u potomaka nam neće nedostajati; ipak su nas učili toj čestitosti.“

Kako vidimo, svećenik Podolyn'skyj povezuje ideju samostalnosti Ukrajine s demokratskim pokretom u tadašnjoj Europi i time stoji više od Kyrlyo-Mefodijiv'skoga Bratstva koje je tu ideju povezivalo samo sa slavenstvom.

Očigledno je čisto ukrajinska partija o kojoj govori Podolyn'skyj bila samo skupina ljudi a ne politička partija u punom smislu te riječi. Ali važno je to što je ona bila i što je ona u brošuri Podolyn'skog ostavila trag o sebi. Dodat ćemo još da se Podolyn'skyj rodio 1813, zaredio se 1843*, tj. pisao je svoju političku brošuru već u zrelim godinama.

Što se tiče ostalih partija, pod „poljsko-ukrajinskom“ partijom autor smatra tadašnji polonofilski pravac koji se brzo manifestirao u političkoj organizaciji „Rus'kyj Sabor“; pod „austrijsko-ukrajinskom“ – politički pravac koji je predstavljala organizacija „Glavni Rus'ki Sabor“¹⁷; pod „rusko-ukrajinskom“ – moskofilski pravac.

Na temelju tadašnjih realnih odnosa ideal samostalnosti Ukrajine kako ga je doživljavalo Kyrlyo-Mefodijiv'sko Bratstvo i „čisto ukrajinska partija“ bio je samo jako daleki ideal, prije politički san nego politički program.

16 Za pojmove: *Ukrajina, Ukrajinac, ukrajinski* autor upotrebljava riječi: *Rus', Rusyn, rus'ki*.

17 Glavni Rus'ki Sabor (Головна Руська Рада) – prva ukrajinska politička organizacija u Galiciji osnovana 1848. u Lavovu.

No politički život austrijske države postavio je i ukrajinsko pitanje kao pitanje realne politike.

Austrija se sastojala od odvojenih teritorijalnih formacija koje su pod raznim nazivima (kraljevstva, kneževine, grofovije itd.) do neke mjere sačuvale političku odvojenost. Pri ustavnom preustroju države 1848. pojavilo se pitanje kako označiti granice tih odvojenih krajeva, a također i pitanje kakve ustavne forme dati njihovoj odvojenosti.

Austrijska Ukrajina nije tvorila odvojeni kraj, samo je ulazila u sklop kraja koji je bio stvoren iz cijele stečevine Austrije pri podjeli poljske države i iz stečevina od Turske 1775.¹⁸ Stvaranje jednoga kraja iz tog cijelog teritorija bilo je privremeno i austrijska vlada cijelo se vrijeme poigravala s mišlju o podjeli Galicije u skladu s njezinim nacionalno-povijesnim sastavom na dva kraja – poljski i ukrajinski.

Kada je 1848. zajedno s ustavnim preustrojem države i političkom autonomijom zemalja na površinu izašlo pitanje ustavnog značenja podjele na krajeve, austrijski Ukrajinci pod vodstvom „Glavnog Rus’kog Sabora“ nastupaju sa zahtjevom o stvaranju, od ukrajinskog teritorija Austrije, odvojenoga kraja s političkom autonomijom i sa svom pravno-državnom upravom koju državni ustav priznaje krajevima.

Tako se rađa ideja o autonomiji austrijske Ukrajine, rađa se ne kao daleki san, nego kao konkretan zahtjev sa svim izgledima za ostvarenje, rađa se iz konkretnih uvjeta u austrijskoj državi kao dopuna tih uvjeta prema ukrajinskim potrebama. Takvo je značenje za razvoj političke misli austrijske Ukrajine imala njezina pripadnost austrijskoj državi.

Ideja političke autonomije austrijske Ukrajine, iako je imala 1848-ih godina sve izgleda za ostvarenje, nije se ostvarila. Ali se zadržala kao politički kapital ukrajinskog naroda u Austriji, kojim je on živio od tog časa u svim svojim nacionalnim težnjama; ona je narodu bila mjerilo onoga što mu pripada u Austriji i onoga čime mora ovladati da bi imao zaista potpunu nacionalnu ravnopravnost u državi.

Autonomija austrijske Ukrajine bila bi donijela ukrajinskom narodu tu mjeru nacionalne ravnopravnosti odmah; bila bi to, takoreći, „vlastita kuća“, u kojoj bi on mogao živjeti po svojoj volji.

Kada je, umjesto toga, nastupio život u „zajedničkoj kući“ (u Galiciji s Poljacima, u Bukovyni s Rumunjima) trebalo je raditi na nacionalnoj ravnopravnosti od dna prema gore, stupanj po stupanj, u neprekidnoj borbi sa susjedima.

Politička autonomija, koju su s povratkom ustava u Austriji dobili svi krajevi, postala je u Galiciji alat za političku vladavinu Poljaka. Ali ta vladavina nije mogla ići tako daleko da sasvim liši ukrajinski narod nacionalnih prava; prepreka tome bio

18 Bukovyna, dobivena od Turske 1775., tvorila je do 1850, zajedno s Galicijom, jednu administrativnu jedinicu.

je državni ustav koji je priznao nacionalnu ravnopravnost svim narodima države. Poljska politička vladavina u Galiciji mogla je utjecati samo na to u kojim se razmjerima ukrajinski narod može koristiti nacionalnom ravnopravnošću. Iz povijesti poljsko-ukrajinskih odnosa samo po sebi je razumljivo da su Poljaci željeli svesti te razmjere na minimum; za povećanje tih razmjera vodila se borba, koja do danas tvori bit poljsko-ukrajinskih odnosa u Galiciji.

Ustavno uređenje austrijske države učinilo je tako da ta borba ne bude neuspješna. Propisujući svakom narodu „pravo, koje se ne može narušiti, na čuvanje i razvijanje svoje narodnosti i jezika“, austrijski ustav dao je ukrajinskom narodu u Austriji zakonske osnove za nacionalni razvoj; „ravnopravnost jezika svih krajeva u školama, vladi i javnom životu“, koju je priznavala država, dala mu je zakonsku mogućnost da dobije cijeli niz nacionalnih prava u području pravnog i javnog života, prava bez kojih je pravilan nacionalni razvoj nemoguć.

Na taj način je ukrajinski jezik postao u Austriji ne samo sredstvo književnog i potpunog kulturnog razvoja ukrajinskog naroda u domeni građanske djelatnosti, nego i sredstvo pravno-javnog života: može se govoriti na ukrajinskom jeziku u austrijskom parlamentu i u galicijskom i bukovynskom lokalnom vijeću, ukrajinskim jezikom oglašavaju se državni i regionalni zakoni i odredbe vlade, ukrajinskim jezikom, u odnosima s državljanima ukrajinske narodnosti, služe se državni i autonomni organi vlasti (administracija, sudstvo i dr.), na ukrajinskom jeziku se predaje u školama, ne samo narodnim, nego i u srednjim, a također i na sveučilišnim katedrama.

Očigledno, to još ni izdaleka nije sve što je potrebno za slobodan nacionalni razvitak i što se može postići na osnovi austrijskog ustava. To nije sve ni količinom ni kvalitetom. Što se tiče količine – za svaku nacionalnu potrebu trebalo je voditi tešku političku borbu protiv Poljaka tako da zadovoljavanje nacionalnih potreba ukrajinskog naroda nije bilo proporcionalno s njihovim rastom; to je bio normalan način razvoja ukrajinskog nacionalnog života. Kada je riječ o kvaliteti – austrijskoj Ukrajini nedostaje ono što može biti jamstvo pravilnog nacionalnog razvoja: politička autonomija koja bi činila ukrajinski narod gospodarom svog života na svojoj zemlji.

Tako zahtjev za stvaranjem odvojenog ukrajinskog kraja u Austriji ostaje neostvaren. Ne mogavši vidjeti u austrijskoj stvarnosti izglede za njegovo brzo ostvarenje, politički vođe postavili su, u međuvremenu, program nacionalne autonomije na eksteritorijalnu osnovu, koji je imao bolje izglede za ostvarenje s obzirom da se počeo provoditi i u drugim nacionalno mješovitim krajevima države. I u tom smjeru postignuti su samo počeci: osiguranje broja ukrajinskih predstavnika u austrijskom parlamentu i u lokalnim vijećima Galicije i Bukovyne pomoću sustava nacionalnih kurija¹⁹ – pri čemu, ipak, posebice u Galiciji gdje novi zakon o predstavnštvu u vijeću

19 Kurija – *pov.* izbornički razred u nekim izbornim sustavima (do uspostave općeg prava glasa),

još nije stigao stupiti na snagu, brojčana snaga ukrajinskih predstavnika ni približno ne odgovara demokratskom principu ravnopravnosti izbornog prava.

Tako je, ipak, austrijski državni ustroj ukrajinskom narodu, čineći ga aktivnim sudionikom političkog života ustavne države na osnovi nacionalne ravnopravnosti, dao mogućnost razvoja, koji je pretvorio etnografsku masu u naciju. Ovdje ukrajinski narod od običnog seljaka do najviše inteligencije živi svojim nacionalnim životom: uči se u svojoj školi, obraća se na svom jeziku svim državnim administracijama, umiruje svoje kulturne potrebe svojim novinama i svojom knjigom, manifestira svoju građansku djelatnost u svojim organizacijama, a, budući da nedostatak političke autonomije predstavlja prepreku svemu tome, on se, svjestan toga, bori za dobivanje iste. Drugim riječima, u austrijskoj Ukrajini ukrajinski narod sudjeluje u državnom životu kao odvojena nacija, koja tvori sve vrijednosti društvenog života u ukrajinskoj nacionalnoj formi i – ukoliko joj austrijski ustroj u tome predstavlja prepreku – bori se za dobivanje punog prava da živi slobodnim nacionalnim životom. Ovdje Ukrajinac ne dvoji, on je u svim sferama svog života Ukrajinac; ovdje se stvarao ukrajinski nacionalni tip državljanina, jednak nacionalnom tipu drugih europskih nacija.

* * *

Kada uspoređujemo ukrajinski nacionalni razvoj u Austriji i Rusiji, vidimo veliku razliku u korist austrijske Ukrajine. Kada je ideal Kyrlyo-Mefodijivs'koga Bratstva bio više politički san nego realan politički program – u austrijskoj Ukrajini, u isto to vrijeme, uz bok samog ideala o samostalnosti Ukrajine rodila se i ideja političke autonomije kao realni program sa svim izgledima za ostvarenje. Kada je podruska Ukrajina kao zasebna nacionalna jedinica lišena prava (1863–1905), austrijska Ukrajina je, istovremeno, imala mogućnost graditi svoj nacionalni život u ustavnoj državi, stvarati sve vrijednosti suvremenoga društvenog života u ukrajinskoj nacionalnoj formi. Kada je podruska Ukrajina, zbog posljedica revolucije 1905. godine, jedva zadržala mogućnost očitovanja nacionalnog života u sferi građanske djelatnosti, austrijska Ukrajina dobila je tada prve osnove za nacionalnu autonomiju.

Na tu veću mogućnost nacionalnog razvoja u austrijskoj Ukrajini obraćao je veliku pozornost najveći politički um Ukrajine – Drağomanov, koji je samim tim smatrao austrijsku Ukrajinu korisnom za rusku Ukrajinu, jer ona živi boljim, zapadnoeuropskim životom, a pritom, zahvaljujući određenoj nacionalnoj slobodi, može služiti kao utočište nacionalnog rada cijele Ukrajine dok promjena političkog ustroja u Rusiji ne donese nacionalnu slobodu ruskoj Ukrajini.

U diskusijama o ukrajinskom pitanju, u vezi s podjelom Ukrajine na austrijsku i rusku, često se obraćala pozornost na nizak stupanj ukrajinske kulture galicijskog tipa.

npr. po staležima, po imovinskom cenzusu.

Stupanj ukrajinske kulture u Galiciji je, bez sumnje, niži od kultura drugih naroda, ne samo od zapadnoeuropskih nego i od najbližih susjeda: Rusa i Poljaka. Ipak, kada uspoređujemo austrijsku i rusku Ukrajinu, usporedba će pokazati prednost austrijske Ukrajine. Stvar je u tome što ovdje ukrajinski narod živi svojim životom, stvara svoju kulturu, dok u ruskoj Ukrajini politički ustroj ne dopušta živjeti svojim životom, stvarati svoju kulturu. U ruskoj Ukrajini zasebne jedinice, ili čak cijeli krugovi, mogu imati veću kulturu od jednakih krugova u austrijskoj Ukrajini; ipak, ta je njihova veća kultura – ruska, dobivena sudjelovanjem u ruskom kulturnom životu; kao Ukrajinci, oni zauzimaju kulturno nižu poziciju od jednakih krugova u austrijskoj Ukrajini jer, dok jedni žive kulturne vrijednosti u ukrajinskoj nacionalnoj formi, kod drugih kulturne vrijednosti u ukrajinskoj nacionalnoj formi tvore samo jedan dio njihove kulture.

Ističući to ne želimo nikoga ni uzdići ni poniziti, samo utvrditi objektivno stanje stvari, iz kojeg je nastajao cijeli niz uzroka povezanih s podjelom Ukrajine na austrijsku i rusku.

III. Sudjelovanje ruske i austrijske Ukrajine i njihovi uzajamni odnosi u ukrajinskome nacionalnom preporodu

Kako smo već istaknuli, podjela Ukrajine između Rusije i Austrije, koja je nastupila kada je ukrajinski narod bio dokraja onemoćao zbog dugogodišnje podčinjenosti i stalne borbe i protiv Poljske i protiv Rusije, uzrokovala je, ispočetka, da se nacionalno-kulturne veze između dva dijela Ukrajine gotovo sasvim prekinu. Ipak, bez obzira na dugogodišnju podčinjenost i iscrpljenost borbom protiv njih, oba dijela Ukrajine imala su još uvijek toliko životne snage da se – svaka svojim snagama – probude u novi život, da uđu u eru nacionalnog preporoda.

U ruskoj Ukrajini, gdje se nit ukrajinskog života nikada nije potpuno prekinula, nacionalni preporod počinje brže – *Eneidom* Kotljarev'skog (1798), koja se izravno nadovezuje na ukrajinsku književnu tradiciju.

Prijelaz s tadašnjega knjiškog²⁰ jezika na narodni bio je znatno teži u Galiciji. Taj prijelaz, koji je završila „Rus'ka trijca“ (Šaškevyč, Ćolovac'kyj, Vağylevyč) *Rusalkom Dnistrovom* (1837), nije se odvijao bez utjecaja iz ruske Ukrajine; ipak, značajniju ulogu odigrali su tu utjecaji nacionalnog preporoda slavenskih naroda Austrije.

Godine 1848. ukrajinski predstavnici u Austriji bili su potpuno svjesni nacionalne jednakosti s ruskom Ukrajinom. O tome svjedoče njihove političke izjave u kojima sebe nazivaju dijelom ukrajinskog naroda, podijeljenog između Austrije i Rusije te njihova publicistika, njihova književnost. Karakterističan detalj tog svjedočanstva je Lev

20 Knjiški jezik (книжна мова) – umjetno stvoreni standardni ukrajinski jezik koji se upotrebljavao u književnosti srednjega vijeka i baroka, u suprotnosti sa živim narodnim jezikom.

Treščakivs'kyj koji predlaže ukrašavanje „Narodnog Doma“²¹ bistama Hmeljnyč'kog i Kotljarevs'kog.

Bliže i čvršće veze između ruske i austrijske Ukrajine nameću se tek u 1860-im godinama. Tadašnja mlada generacija galicijsko-ukrajinske inteligencije, koja nastupa pod imenom *narodovci*²², ne živi samo u književnosti, nego i, počesto, u društveno-političkoj sferi i to idejama Ševčenkova Kobzara, koji postaje, za njih, nacionalnim evanđeljem. Taj idejni utjecaj ruske Ukrajine na austrijsku mijenja se pomoću specifičnih veza.

Ukazi o zabrani ukrajinskog jezika 1863. i 1876. godine povećavaju interes podruskih Ukrajinaca za austrijsku Ukrajinu i daju tom području posebno značenje za ukrajinski nacionalni razvitak: značenje duhovnog središta za cijelu Ukrajinu. Od tog trenutka na vrijednosti koje se stvaraju u procesu nacionalnog razvoja u austrijskoj Ukrajini ne utječe samo rad lokalnih elemenata; u njihovu stvaranju sudjeluju i duhovne a i materijalne snage ruske Ukrajine. U Galiciji ukrajinski pisci iz Rusije tiskaju svoja djela; u Galiciji se pojavljuju politički proglašeni političkih grupa iz ruske Ukrajine, ruski Ukrajinci materijalno potpomažu stvaranje ukrajinskih nacionalnih institucija u Galiciji imajući u vidu da će te institucije postojati za nacionalne potrebe cijele Ukrajine.

Na taj način austrijska Ukrajina postaje mjesto gdje se zajedničkim snagama cijele Ukrajine razvija ukrajinski nacionalni život, gdje se stvaraju ukrajinske nacionalne vrijednosti za potrebe cijele Ukrajine.

Od tog razdoblja nadalje duhovne veze između dva dijela ukrajinske zemlje postaju sve čvršće, tvoreći jednu nacionalnu kulturu, jednu političku ideju, jedan nacionalni ideal.

Od najistaknutijih djelatnika iz ruske Ukrajine koji su imali žive, ne samo književne nego i osobne veze s austrijskom Ukrajinom, treba kronološki na prvo mjesto staviti Kuljiša koji je, počevši od 1860-ih godina, doduše s prekidima, sve do smrti održavao odnose s Ukrajinacima iz Galicije, a na početku 1880-ih pokušavao je čak i utjecati na ukrajinsku politiku u Galiciji trudeći se dovesti do čvrstoga poljsko-ukrajinskog razumijevanja – očito bez uspjeha.

Djelatnik čije značenje treba okarakterizirati kao naročito sveukrajinsko bio je Drağomanov; on je sve u svemu najistaknutija politička osoba suvremenog ukrajinstva. Počevši od polovine 1870-ih godina on je kao osoba svojom djelatnošću vođenom u emigraciji povezivao dva dijela Ukrajine u jednu cjelinu. Za austrijske Ukrajinke on

21 Narodni Dom (Народний Дім) – građevina za organizaciju kulturno-prosvjetiteljskih događanja, koju su izgradili uglavnom građanstvo ili razni sponzori.

22 Narodovci (народовці) – društveno-politički pravac mlade zapadnoukrajinske inteligencije koja je nastala 1860-ih godina u Galiciji, Bukovyni i Zakarpattju.

je bio ne samo predstavnik vodećih krugova ukrajinskoga građanstva u Rusiji, nego i glavni predstavnik europske evolucijske misli; ruskim Ukrajinacima je cijeloga života ukazivao na iznimnu važnost činjenice da se dio ukrajinske zemlje nalazi izvan granica Rusije, unutar ustavne države pomoću koje ulazi u područje europskih političkih interesa.

Nećemo nabrajati imena svih ukrajinskih pisaca i djelatnika koji su na ovaj ili onaj način sudjelovali u razvoju ukrajinskog života u Galiciji jer bismo tada morali nabrojiti sve one koji su svojim radom ostavili nekakav trag u ukrajinskom životu. Osobito pisce koji su, ne imajući mogućnost da tiskaju svoja djela u Rusiji, tiskali ista u Galiciji svjesni da tamo stvaraju ukrajinske kulturne vrijednosti za cijelu Ukrajinu.

Prisjetit ćemo se, od najstarijih i već pokojnih, samo Antonovyča i posebice Konys'kog, koji su utjecali na smjer ukrajinske politike u Galiciji koji je od početka 1890-ih pokušavao postaviti ukrajinsko pitanje na sigurnije temelje i to kroz poljsko-ukrajinski sporazum. Sporazum koji se u danim okolnostima pokazao nemogućim i uzrokovao je samo nepopularnost ukrajinskih djelatnika koji su radili na poljsko-ukrajinskoj nagodbi. Dalje ćemo se prisjetiti pokojnog Mykole Kovalevs'kog, koji je bio živa poveznica između pristalica drađomanovskog pravca u Rusiji i Austriji.

Od galicijskih Ukrajinaca toga doba u ruskoj Ukrajini bila su najpoznatija imena: iz tabora poljsko-ukrajinske nagodbe – Oleksandra Barvins'kog, iz radikalnoga, drađomanovskog tabora – Franka i Pavlyka.

Od sredine 1890-ih i sve do zadnjih trenutaka živom vezom između ruske i austrijske Ukrajine bila je u najvećoj mjeri osoba Myhajla Ğruševs'kog, ruskog Ukrajinca koji je od strane Antonovyča i građana Kijeva općenito, završivši fakultet u Kijevu, bio predstavljen kao kandidat za nastavu na Katedri ukrajinske povijesti Lavovskoga sveučilišta. Obnašavši tu dužnost, istaknuo se ne samo kao znanstvenik nego i kao vrlo aktivan organizator znanstvenoga, publicističkoga i društvenog rada u Lavovu i Kijevu.

Pred kraj 1890-ih godina sve do Ruske revolucije, Lavov (djelomično i Černivci) postaje središte ukrajinske političke emigracije iz Rusije koja je u njemu razvijala svoju, prije svega izdavačku djelatnost za rusku Ukrajinu. Sve tadašnje ukrajinske socijalističke grupe (ukrajinska revolucionarna partija, ukrajinska socijalistička partija, ukrajinska radnička socijalno-demokratska partija, ukrajinski socijalno-demokratski savez, ukrajinska narodna partija) imale su ovdje svoje inozemne organizacijske centre, svi su tu izdavali svoja periodična i neperiodična izdanja namijenjena ilegalnom širenju po ruskoj Ukrajini.

Djelatnici tih grupa bili su većinom pripadnici mladeži te su, stvorivši brzo veze s lokalnom ukrajinskom mladeži, stvorili zajednički duhovni život ukrajinske mladeži cijele Ukrajine.

Neposredno prije Ruske revolucije Galicija je služila kao središte djelatnosti (uglavnom izdavačke) također i za političke grupe starijih krugova ukrajinskoga građanstva u Rusiji (radikalna, demokratska grupa i dr.).

Nakon Ruske revolucije, kada je ukrajinska riječ dobila, iako ograničena, prava u Rusiji, dio djelatnosti koji su do tada zajedničkim snagama oba dijela Ukrajine provodila u Galiciji seli se u Kijev. Tamo se preselila izdavačka kuća „Ukrajinsko znanstveno društvo“, koja je postala centar za tamošnje ukrajinske znanstvenike koji su do tog trenutka mogli raditi samo u „Znanstvenom društvu Tarasa Ševčenka“ u Lavovu.

Ukratko, obostrani odnosi postajali su sve življi, obostrani utjecaj sve veći. Ukrajinski narod, iako podijeljen državnim granicama, postajao je svjestan jedinstvenosti svoje nacije i provodio je tu jedinstvenost u djelo stvarajući zajedničke vrijednosti jedne nacionalne kulture, jedne političke misli.

U tom je procesu uloga oba dijela Ukrajine bila sljedeća: probudivši se svaka za sebe u novi nacionalni život nakon sloma koji je ukrajinskom narodu donijela borba za slobodu protiv Poljske i Rusije, one su počele brzo tražiti putove jedna do druge te, našavši ih, svaki je dio sukladno svojim mogućnostima davao svoj doprinos stvaranju nacionalnog života. Ruska Ukrajina, ne mogavši unutar svog teritorija tvoriti nacionalni život, davala je prije svega ideju; austrijska Ukrajina je provodila ideju u djelo tvoreći tako suvremeni ukrajinski nacionalni život. Ruska Ukrajina je austrijskim Ukrajincima davala osjećaj snage koju mogu imati samo sinovi velikog naroda; u cijeloj svojoj djelatnosti oni su osjećali da ih nije samo 3–4 milijuna u austrijskoj državi, da su oni dio velikog naroda koji broji iznad 30 milijuna, naroda koji je nekada bio važan u povijesti Istočne Europe i ponovo je to postao. Za ruske Ukrajinke austrijska Ukrajina bila je živo svjedočanstvo da ukrajinski narod ide prema boljoj sudbini. U Rusiji je povijesni neprijatelj Ukrajine ugušio čitav ukrajinski život, ali je sada, izvan granica, tamo gdje je prestajala njegova vlast, ukrajinski narod živio i razvijao se, zadobivajući mjesto među kulturnim narodima Europe.

IV. Razvoj ideje o samostalnosti Ukrajine

Najviši izraz ukrajinskoga narodnog preporoda, izraz protesta protiv nacionalne potlačenosti i izraz osviještene slobode za čuvanjem i razvijanjem svoje individualnosti sve do zadobivanja ravnopravnog mjesta među slobodnim narodima kulturnog svijeta jest ideja o ukrajinskoj nacionalnoj samostalnosti, ideal samostalne Ukrajine.

Vidjeli smo kako je ukrajinska misao već u prvih 50 godina nacionalnog preporoda postala svjesna svog ideala. Gotovo istovremeno i zasebno jedni od drugih taj ideal proglašavaju Kyrilo-Mefodijiv'sko Bratstvo u Rusiji i „čisto ukrajinska partija“ u Austriji.

Ideje Kyrilo-Mefodijivs'kog Bratstva razvija Dražomanov dajući im, umjesto općeslavenskih, općeljudske osnove. Dražomanova propaganda utječe na ukrajinsku misao u Galiciji koja je prije toga bila prožeta djelima članova Kyrilo-Mefodijivs'koga Bratstva: Ševčenka, Kostomarova, Kuljiša.

Očito je da o ostvarenju ideala o samostalnoj Ukrajini u prošlim realnim okolnostima nije bilo moguće niti razmišljati. Vidimo kako se oni koji su za njega glasovali nadaju njegovu ostvarenju u bliskoj beskrajnoj budućnosti, budućnosti u kojoj se nadaju ostvarenju onih političkih ideala s kojima povezuju svoj nacionalni ideal.

Da su predstavnici dražomanovog pravca imali jasan ideal o samostalnosti Ukrajine pokazuje Frankova pjesma „Rasti, ti visoki hraste“, datirana 17. ožujka 1883²³. Evo prvih strofa:

*Rasti, ti visoki hraste,
Predivno proljeće će nastati!
Raspast će se drevni okovi,
Probudit će se ljudi.
Raspast će se drevni okovi,
Teški lanci,
Nepobijedena od zlog neprijatelja
Ustat će Ukrajina.
Ustat će slavna majka Ukrajina
Sretna i slobodna
Od Kubana pa do rijeke Sjan
Jedinstvena, nerazdjeljiva.²⁴*

„Od Kubana pa do rijeke Sjan jedinstvena, nerazdjeljiva“ – to nije samo poezija, to je već definicija političkih granica i političke samostalnosti ukrajinskog naroda na svojoj zemlji.

Daljnji razvoj ukrajinske političke misli trudi se dati što konkretnije forme idealu o samostalnosti Ukrajine. Dakle, nakon što su predstavnici dražomanovskog pravca osnovali ukrajinsku radikalnu partiju (1890) u Galiciji, unutar nje stvara se frakcija tzv. nacionalnih radikala. Njihov najistaknutiji predstavnik bio je V'jačeslav Budzynovs'kyj. Oni, po analogiji s češkim državnim pravom, grade ukrajinsko državno pravo u Austriji. Posljedica toga je uvrštavanje postizanja samostalnosti Ukrajine u program ukrajinske radikalne partije 1896.

23 *S vrhova i iz nizina*. Zbirka pjesama Ivana Franka. – Lavov, 1893. – Str. 74.

24 Doslovan prijevod pjesme Ivana Franka je naš (M. M.).

Godine 1895. pojavljuje se „društveno-politička skica“ „Ukrajina *Irredenta*“ Juliana Bačyns'kog koji, sa stajališta marksizma, pokušava pokazati putove kojima bi razvoj proizvodnih snaga trebao dovesti do stvaranja kapitalističke ukrajinske države²⁵.

Kada je 1899. osnovana ukrajinska socijalno-demokratska partija, postizanje samostalnosti Ukrajine našlo se u njezinu programu. Isti cilj našao se i u programu nacionalno-demokratske partije, koja je nastala pri kraju 1899. kao rezultat reforme partije 'narodovaca' i pristupanja u njezine redove radikala koji su u radikalnoj partiji predstavljali prije svega nacionalni radikalizam.

U isto vrijeme s ciljem postizanja samostalnosti Ukrajine istupila je „Revolucionarna Ukrajinska Partija“ u ruskoj Ukrajini, povezujući ostvarenje tog cilja s revolucijom u ruskoj državi, revolucijom koja je za potlačene narode trebala biti ne samo politička i socijalna, nego i nacionalna. Svoj prvi politički iskaz spomenuta je partija izrazila brošurou „Samostalna Ukrajina“ (1903). Ukrajinska mladež je na svom vijeću u srpnju 1900. u Lavovu također objavila da je njezin politički ideal samostalnost Ukrajine. Na taj se način, zajedničkim trudom oba djela Ukrajine, stvarao i širio ideal o samostalnosti Ukrajine, obuhvaćajući sve šire mase ukrajinskog naroda te izazivajući rasprave o putovima i načinima ostvarenja.

Od 1908, kada je neizbježnost općeeuropskog sukoba postajala sve izraženija, ukrajinska politička misao skrenula je pozornost na mogućnost postizanja samostalnosti Ukrajine odvajanjem ruske Ukrajine uz pomoć Centralnih sila. Ta je tema, između ostalih, bila temom referata pokojnog Dmytra Doncova („Suvremeni politički položaj nacije i naše zadaće“) te temom rezolucija na skupu ukrajinske akademske mladeži u Lavovu 1913.

Tako se predstavlja, u općim crtama, povijest razvoja misli o samostalnosti Ukrajine. Kao što se vidi, ta misao ima iza sebe ne puno kraću povijest od suvremenog ukrajinskog preporoda općenito. Tko bi jednu od pojava te misli prikazao kao rađanje same misli ne bi radio samo povijesnu pogrešku, nego bi i umanjivao vrijednost misli o samostalnosti Ukrajine prikazujući je, suprotno povijesnoj istini, kao nešto novo, nedavno rođeno i što samim time ne može biti duboko ukorijenjeno u svijest naroda.

25 U svojim memoarima o Drağomanovu (*Vjesnik Saveza za oslobođenje Ukrajine*, broj 23-24, 15. kolovoza 1915) autor zamjera negativan odnos Drağomanova i Franka prema njegovu radu. Ali taj negativni odnos nije se odnosio na ideal o samostalnosti Ukrajine, nego na samo djelo autora koji je sa samopouzdanjem mladog sljedbenika marksizma olako govorio o sveukupnom dotadašnjem razvoju ukrajinskog naroda i koji je isto tako olako predviđao kojim će putem ići ostvarivanje ideala o samostalnosti Ukrajine. Danas, 20 godina nakon, zasigurno i sam autor poprilično kritički gleda na ta predviđanja koja su bila predstavljana kao neizbježna. Čini se da autor prilično uveličava vlastiti utjecaj na daljnji razvoj ukrajinske političke misli, pripisujući (u tim istim memoarima) sve buduće radove o pitanju samostalnosti Ukrajine isključivo utjecaju njegova rada.

Navedena skica razvoja misli o samostalnosti Ukrajine govori na koji se način ona spominjala u praktičnoj politici postizanja nacionalnih prava, koja su u danim uvjetima imala izgleda da se ostvare. Ono najvažnije o toj temi bilo je naznačeno na drugim mjestima; ovdje naglašavamo samo da se kao najcjelovitiji izraz misli o samostalnosti Ukrajine u političkoj praksi javlja postizanje autonomije Ukrajine. U Austriji se s tim ciljem susrećemo već 1848. godine. U Rusiji je on prošao dugu evoluciju, od Dražomanova programa do programa autonomije Ukrajine u vrijeme Ruske revolucije.

V. Austrijska Ukrajina i Rusija

Rusija je, smatrajući se nasljednicom Kijevske države Volodymyra Velikog²⁶ i smatrajući da sva ru'ka plemena moraju tvoriti jedan nacionalni i državni organizam – „jedinstvenu, nepodijeljenu Rusiju“, već pri prvoj podjeli Poljske imala namjeru uzeti i Galiciju. Koristeći se bezvlašćem u poljskoj državi poslala je 1767. dio vojske pod vodstvom generala Krečetikova u Lavov pod izlikom očuvanja reda, a zapravo da bi pripremila temelje za rusku okupaciju Galicije. Kada je 1772. Austrija odlučno poželjela za sebe Galiciju s Lavovom gotovo je došlo do oružanog sukoba između Rusije i Austrije. Konflikt se ipak dalo smiriti diplomatskim putem, tako da je Rusija odstupila.

Ali se svojih namjera nije odrekla.

Već u vrijeme treće podjele Poljske 1795. ruski general Tutoljmin je u proklamaciji od 18. srpnja 1795. izjavio da su zemlje Holms'ka, Belz'ka i Luc'ka, koje je uzela Austrija, odavno bile sastavni dio ruske države.

Nakon toga, u vrijeme Napoleonskih ratova, kada je car Aleksandar I. u rujnu 1805. sastavljao plan ujedinjenja svih zemalja poljske države pod svojim žezlom, ruska se diplomacija obratila Austriji s prijedlogom da im ustupe Galiciju u zamjenu za šles'ko-bavars'ko područje. Te je planove raspršio poraz kod Austerlitz.

Ubrzo nakon toga ruski plan glede Galicije se, iako djelomično, ostvario. Sudjelujući u Austrijsko-francuskom ratu 1809. na strani Napoleona dobila je, nakon pobjede, takozvani ternopiljs'kyj okrug.

Knez Golicyn, glavni vođa ruskoga korpusa kojem je zadaća bila okupacija Galicije, dobio je od cara Aleksandra I. tajnu instrukciju:

„1. Približiti Rusiji narod Galicije uvjeravajući ga da Rusija, nastupajući protiv Austrije, smatra dobrobit Galicije svojom vlastitom. Izazivajući među stanovnicima Galicije takvo blagonaklono raspoloženje, urediti akciju vojske na taj način da vojnici regrutirani iz Galicije tvore predstražu našoj vojsci, koja onda njima treba davati

26 Volodymyr Velykyj (Володимир Великий) vladao je Kijevskom državom od 980. do 1015. Godine, 988. uveo je kršćanstvo.

sigurnu potporu.

2. Zauzeti snažnu poziciju na desnoj obali Visle, a kada na lijevoj obali ne bude značajnih neprijateljskih korpusa, prijeći Vislu imajući u vidu da ruski interes zahtijeva, po mogućnosti, najveće proširenje svoje vladavine u Galiciji.“

Ternopiljs'ki kraj nije dokraja zadovoljio Rusiju. Ono što nije uspjela ostvariti u savezu s Napoleonom, to se car Aleksandar I. spremao ostvariti u političkoj kombinaciji protiv Napoleona. Spremajući se za odlučujuću raspravu s njim, car je u vlastitim tajnim instrukcijama iz veljače 1811. za svog poslanika u Beču izrazio „apsolutnu neophodnost zadobiti cijelu Poljsku“, tj. također i Galiciju, za koju je Austrija trebala kao odštetu dobiti moldavo-volos'ki teritorij. Ipak, poraz Napoleona i Bečki kongres 1815. imali su za Rusiju takve posljedice da ona ne samo da nije uspjela proširiti svoju vlast u Galiciji, nego je morala i vratiti Austriji ternopiljs'ki kraj. Prisjetila se Rusija pitanja Galicije ponovno za Nikole I., u vrijeme nesporazuma s Austrijom u povodu Turskog rata. Ruski poslanik u Beču, grof Tatiščev, dobio je naredbu da istraži raspoloženje stanovnika Galicije prema Rusiji. Izvršivši tu naredbu, on je u lipnju 1828. dojavio Sankt Peterburgu: „Stanovništvo ternopiljs'ke i zališčyc'ke zemlje blagoslivlja godine provedene pod ruskom vlašću i žali za tim vremenom svoje sreće.“ U proljeće sljedeće godine u ruskom generalnom stožeru razmatrali su plan vojnog pohoda na Galiciju. Ruski plan glede Galicije u to doba vrlo jasno razotkriva zapis grofa Muravjova „Pogled na Austriju“, napisan oko 1840. godine. Njegov autor kaže da je okupacija Galicije za Rusiju neophodnost i obveza. Godine 1846. sam Nikola I. je izjavio rusku želju za Galicijom, planirajući se „zamijeniti s Austrijancima Galiciju za Poljsku do rijeka Bzure i Visle“. Tom prigodom je izjavio: „Uzeo bih ja odmah Galiciju jer je to naš stari kraj.“ Namjesnik Paskevič nazvao je taj carski projekt „pravednim činom velikog ruskog monarha“, objašnjavajući to ne samo time što je Galicijom koja je naseljena dvama narodima koji se međusobno bore lakše upravljati nego nacionalno jedinstvenom Poljskom, nego i time što je „Galicija u davnim vremenima bila ruski kraj, a i sada tamo žive pravoslavni unijati“.

U tom pitanju zanimljivi su i „Zapisi o Galiciji 1846. godine“ Soncova, pobočnika generala Paskeviča. On spominje „nastrojenost prema Rusiji u cijeloj Galiciji“. Također: Krakov se želio priključiti ruskoj Poljskoj; poljsko plemstvo je nakon masakra 1846. uvidjelo razliku između reda u Rusiji i bezvlašća u Austriji; sav narod slavenskog plemena, nekad silne Galicijske kneževine, koji je pripadao staroj Rus'i, pretežito grčke vjere, unijati, želi biti pripojen Rusiji; austrijska vojska nije hrabra i demoralizirana je; ukratko „potrebna je samo jedna riječ i nekoliko bataljuna i Galicija je naša“²⁷.

27 Materijali za ove dijelove poglavlja preuzeti su iz publikacije: Ivan Krevec'kyj. *Galicija i*

Navedene činjenice svjedoče kako Rusija ni na sekundu nije maknula oka s Galicije čekajući „pogodan trenutak“ kada će je moći ugrabiti. Nije ona samo čekala, nego je i pripremala taj „pogodan trenutak“, trudeći se usaditi ukrajinskom narodu Austro-Ugarske ideju da je on dio ruskog naroda i da treba nastojati u tome da bude sjedinjen s Rusijom. Ta ruska agitacija ukrajinskog naroda Austro-Ugarske nije bila iznimna pojava; Rusija je na isti način agitirala i sve slavenske narode Austro-Ugarske i Turske, nastupajući kao osloboditelj Slavena od njemačkog, mađarskog i turskog jarma i obećavajući im „zlatno doba“ pod njezinom zaštitom – „slavensko doba“, kada će se sve „slavenske rijeke uliti u rusko more“. Među tom panslavističkom, u stvarnosti panruskom, agitacijom drugih slavenskih naroda i ruskom agitacijom ukrajinskog naroda Austro-Ugarske postojala je samo jedna razlika – dok je prema drugim slavenskim narodima Rusija nastupala kao branitelj i pokrovitelj slobodnog razvoja njihovih nacionalnosti, među ukrajinskim je narodom širila misao da njegova nacionalnost, njegov jezik, njegova književnost, njegova kultura jest ruska nacionalnost, jezik, književnost, kultura.

Već 1840-ih vidimo u Lavovu tzv. Pogodinsku koloniju, čiji vođa Denys Zubryč'kyj ostaje u bliskim odnosima s moskovskim povjesničarom Pogodinom i koja među galicijsko-ukrajinskom inteligencijom širi misao o ruskoj nacionalnosti ukrajinskog naroda. Nedugo nakon toga, iz nevelike grupe nastaje cijela partija koja je širila tu misao među ukrajinskim narodom Austro-Ugarske i pripremala temelje za pripajanje austrijske Ukrajine Rusiji. Riječ je o moskvofilnoj partiji, kako ju je nazivala ukrajinska strana ili rusko-nacionalnoj („русско-народная партия“), kako se sama nazivala.

Cijela povijest moskvofilne partije u austrijskoj Ukrajini svjedočila je o tome da su njezin nastanak i razvoj bili dijelom ruske politike; sada, u svjetlu činjenica koje je donio rat, ne može o tome biti nikakve sumnje. Moskvofilni djelatnici su, naravno, isticali da priznaju nacionalnu jednakost ukrajinskog naroda s ruskim i da ne misle o odvajanju „ruskog teritorija“ Austro-Ugarske i pripajanje istog Rusiji, samo žele u granicama Austro-Ugarske države stvoriti „ruskoj nacionalnosti“ mogućnost slobodnog razvoja. Međutim, već prije rata bio je poznat cijeli niz činjenica iz kojih se vidjelo da moskvofilna partija ostaje u bliskim odnosima s ruskim vladinim krugovima i čeka pripajanje austrijske Ukrajine Rusiji. Doduše, moskvofilni iz Galicije i njihovi ruski zaštitnici znali su tako vješto skrivati te činjenice da austrijska vlast nikako nije mogla u kazneno-sudskim procesima dokazati da moskvofilni djelatnici teže odcjepljenju austrijske Ukrajine i njezinu pripajanju Rusiji.

Jedan od takvih procesa, proces protiv Olge Ćrabar i suradnika za državnu izdaju 1882, završio je samo osudom optuženih za sitne političke krivnje. Koliko se

od stvarnosti tog procesa razlikovala pravedna stvarnost, neka o tome svjedoči pismo jednog od glavnih osumnjičenih u procesu, svećenika Ivana Naumovyča, koji je nakon procesa prešao s unije na pravoslavlje i preselio se u Rusiju. U pismu na koje mislimo, napisanom 1891. za jednog od peterburških zaštitnika galicijskog moskvofilstva Kornilova, svećenik Naumovyč prikazuje tadašnje stajalište moskvofilnog svećenstva, okrenuto protiv mitropolita Siljvestra Sembratovyča i njegove politike (mitropolit je bio pristalica tadašnje poljsko-ukrajinske nagodbe), kao dokaz diskreditacije unijatskog metropolita i piše: „Ipak to nije bez Božje volje. To je bilo nužno da bi u onaj dan, kada kozak napoji svoje konje na onoj strani rijeke Zbruč, pravoslavlje nastalo u jedan dan preko telegrama... Ipak ja poznajem moj narod. Mi ćemo se ujediniti u milijunskom broju, a Moskva nam neće dostaviti toliko zvona da njima opremimo 2000 crkvi; zvona ima i kod nas. Kažu da živimo u ozbiljnim vremenima. Austrija je dan prije novog eksperimenta s novom još neizvjesnom formom upravljanja lukavo ugasila parlament, lukavo raspisala izbore u tako kratko vrijeme. Ona je izolirana, a teško je vjerovati da će je Rusija 1891. spasiti od njenog naroda kako je to Rusija napravila i 1848. Serius ocius sors exitura... I ako nam se ne posreći na izborima, protiv bajuneta se nenaoružanom teško boriti, ni to je neće spasiti, još će više razdražiti narod. Žrtve Rusije za Galiciju nisu izgubljene ali reći ću istinu, bez ruskih žrtava ta borba bila bi ipak nemoguća.

Rusija je posijala i požet će povijesni urod.²⁸

Neposredno prije rata imali smo u Austro-Ugarskoj seriju od tri procesa za državnu izdaju protiv moskvofila: u Maramureškoj Sygoti u Ugarskoj 1913, gdje su zbog pravoslavne agitacije bili optuženi te za manje političke krivnje i osuđeni sami seljaci, u Lavovu 1914, gdje su optuženi intelektualci (dva svjetovna i dva pravoslavna svećenika koji su prihvatili pravoslavlje u Rusiji i tamo su bili posvećeni) posve oslobođeni i u Černivcima, gdje do procesa nije došlo jer su osumnjičeni istodobno s oslobađanjem u lavovskom procesu pobjegli iz istražnog zatvora u Rusiju.

Ovaj put pravedna stvarnost nije dopustila da ju se dugo čeka: optuženi (Bendasjuk, Koldra) i branitelji (dr. Dudykevych, dr. Ćluškevyč) iz lavovskog procesa, otišavši pred sam rat u Rusiju, kao i černivecki optuženici (braća Gerovs'ki) vratili su se u austrijsku Ukrajinu s ruskom vojskom da bi pomogli provesti u djelo njezino „oslobođenje i pripajanje“ s Rusijom.

Ukratko, moskvofilna partija trebala je u austrijskoj Ukrajini ispuniti – dok ne nastane „pogodan trenutak“ njezinu pripajanje Rusiji – istu onu zadaću koju je protiv ruske Ukrajine ispunjavala politika ruske vlade uz pomoć nekih krugova ruskoga građanstva: širiti ideju da je ukrajinski narod dio ruskog naroda i ostvarivati tu ideju

28 Pismo je dano u cijelosti u već citiranim „Materijalima“ Svenic'kog te je navedeno u citiranoj publikaciji Krevc'kog.

kočenjem ukrajinskoga nacionalnog razvoja. U Austriji, očito, ta ruska politika protiv Ukrajine nije mogla računati na iste uspjehe kao kod kuće, jer je ovdje mogla samo agitirati u svoju korist a nije imala državnu vlast da guši, zabranjuje i progoni ukrajinski nacionalni razvoj; ovdje joj je odgovaralo da bar jednom dijelu ukrajinskog naroda usadi i održi misao o nacionalnoj jedinstvenosti i potrebi državnog spajanja s Rusijom dok ne dođe trenutak vojnog pohoda na austrijsku Ukrajinu.

Treba reći da je austrijska politika u ukrajinskom pitanju učinila politici Rusije glede Ukrajine veliku uslugu. Prepustivši političku vlast nad ukrajinskim narodom u Galiciji u poljske ruke, Austrija je dala u ruke moskvofilne propagande snažno oružje. Dok je ukrajinski pokret u Austriji bio politički slab, moskvofilna partija je agitirala činjenicom da samo Rusija može osloboditi „galicijsko-ruski narod“ od poljskoga jarma. A kada je ukrajinski pokret postao tako jak da su se Poljaci počeli bojati za svoju političku vlast u Galiciji, oni su jednostavno počeli podupirati moskvofilnu partiju da ga oslabe. Isprva su to radili iz lokalnih interesa jer im ona nije ugrožavala političku vlast, a kasnije vezano uz novi smjer poljske političke misli koji je na općeslavenskom kongresu u Pragu 1908. proglasio ideju poljsko-ruskog primirja.

Istina je da je ukrajinski nacionalni pokret u Austriji bez obzira na sve to postao snaga koja je ovladala cijelim životom ukrajinskog naroda i potisnula moskvofilstvo izvan granica nacionalnog života naroda. Stvar bi se ipak pokazala sasvim drugačije da je Austrija u ukrajinskom pitanju pošla putem kojim je bila krenula 1848-ih godina, da je austrijska Ukrajina dosegla političku autonomiju u granicama austrijske države. Ukrajinski život bio bi se, kao posljedica toga, toliko razvio da moskvofilstvo tu ne bi imalo nikakvih osnova; cijela ruska Ukrajina bi gledala na autonomnu austrijsku Ukrajinu kao na obećanu zemlju slobodnog ukrajinskog nacionalnog života.

Međutim Austrija nije imala razumijevanja za to međunarodno značenje ukrajinskog pitanja, iako su ju na to upozoravali već na prvom austrijskom parlamentu 1849, i to stranci – npr. češki političari Paljacki i Riger. Ocjenjujući odnose na teritoriju nekadašnje poljske državnosti, mislila je da joj jedina sigurnost od Rusije može biti stvaranje, na teritoriju dobivenom pri podjeli Poljske, ognjišta slobodnog poljskog života – slobodnog u poljskom kontekstu, s pravom da podredi prava ukrajinskog naroda pravima poljskog naroda. Politika austrijske vlade nije štitila interese ukrajinskog naroda u Austriji, to je radio samo austrijski ustav; austrijska vlada bavila se ukrajinskim pitanjem samo kao pitanjem Galicije, ne obraćajući pozornost na rusku Ukrajinu i na međunarodno značenje ukrajinskog pitanja sve do zadnjeg trenutka.

Sve dok politika Rusije nije počela Austriji otvarati oči u odnosu na ukrajinsko pitanje. Kako je austrijska Ukrajina postajala prostor na kojem se gradio ukrajinski život ujedinjenim snagama Ukrajine, tako je Rusija počela sve intenzivnije pripremati temelje za njezino osvajanje. To se pokazalo, s jedne strane sve jačim podupiranjem

moskvofilne partije među ukrajinskim narodom u Austro-Ugarskoj, a s druge – izjavama onih krugova ruskoga građanstva koji su u ukrajinskom pitanju imali isto stajalište kao i ruska vlada: da Rusija neće ugušiti ukrajinski pokret u svojoj državi sve dok se on izvan njezinih granica može slobodno razvijati. Zadnjih godina cijelo rusko novinarstvo protuukrajinskoga smjera praktički je pozivalo Rusiju na rat s Austro-Ugarskom za odcjepljenje austrijske Ukrajine i njezino pripajanje Rusiji. Što je bivalo jasnije da dolazi ratna bura svjetskih razmjera, tim je jasnije postajalo i da će rat između Austro-Ugarske i Rusije s ruske strane biti rat za dobivanje i restrikciju austrijske Ukrajine.

VI. Rat za austrijsku Ukrajinu

Čim je počeo rat, odmah se pokazalo kakvu je zadaću imala moskvofilna partija u austrijskoj Ukrajini. Najistaknutiji vođe te partije još su pred izbijanje rata otišli u Rusiju i tamo osnovali „Karpato-Ruski Oslobodilački Komitet“, koji si je postavio zadatak surađivati s ruskom vojskom u odcjepljenju austrijske Ukrajine od Austrije, njezinu pripajanju Rusiji i s ruskom državnom vlasti po pitanju uništavanja ukrajinstva i nametanja ruskosti u već okupiranoj zemlji. U sastav komiteta ušli su: dr. Julijan Javors'kyj, koji je već nekoliko godina prije emigrirao u Rusiju i živio u Kijevu, radeći u krugovima kijevskih ruskih nacionalista i u njihovu glasilu *Kijevljanin*; Semen Labens'kyj, urednik moskvofilskih novina *Prykarpatskaja Rus'* u Lavovu; moskvofilski odvjetnici iz Galicije, dr. Ćluškevyč, dr. S'okalo i dr. Sohoc'kyj. Da je taj komitet smatrao svoju djelatnost samo nastavkom djelatnosti moskvofilne partije među ukrajinskim narodom u Austriji najbolje se vidi iz njegovog iskaza da će se nakon što ruska vojska okupira Galiciju preseliti u Lavov i predati sve svoje ovlasti upravi moskvofilne partije, takozvanom „Ruskom Narodnom Savjetu“. Komitet je izdao (s datumom 29. srpnja 1914) proklamaciju „ruskom narodu“ Galicije u kojoj obećava oslobođenje od Austrije i ujedinjenje s Rusijom. Komitet se, nadalje, pobrinuo za izdavanje informativne brošure o Galiciji za ruske oficire²⁹, u kojoj se djelatnost moskvofilne partije prikazuje kao pripremanje terena za dolazak Rusije; među ostalim, na karti Galicije koja je bila dodatak brošuri označena su mjesta gdje žive članovi „Ruskog Narodnog Savjeta“ i dana su njihova imena.

Po kijevskome general-gubernatoru Trepovu komitet je poslao caru telegram u kojem su poimence naznačeni članovi komiteta: „ova imena okupljena u majci ruskih

29 Современная Галичина: Этнографическое и культурно-политическое состояние ея, въ связи с національно-общественными настроеніями. Записка, составл. при Военно-Цензурномъ отдѣл. Управл. Генераль-Квартирм. Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. 1914. – 3 допискою: „Довѣрительно. Для шырок. ознакомл. г.г. офицеровъ Дѣйствующей арміи.“ (Suvremena Galicija: Etnografsko i kulturno-političko stanje u vezi s nacionalno-javnim sklonostima. Zapis, sastavljen pri Vojno-cenzornom odjelu...),

gradova, drevnoj prijestolnici Kijevu, stanovnici i narodni djelatnici Karpatske Rus' stavljaju pod noge Njegovog Carskog Veličanstva osjećaje beskonačne podaničke predanosti i, moleći Svevišnjeg da podari slavnu pobjedu ruskom oslobodilačkom oružju, ponizno mole Njegovu Carsko Veličanstvo da milostivo prihvati Karpatsku Rus' koja je dugi niz godina patila u divljoj i stranoj nevolji u rodno krilo Velike Ruske Obitelji i završi sveti povijesni cilj ujedinjenja Zemlje Ruske.“

Na taj telegram car je, po tom istom kijevscome general-gubernatoru odgovorio: „Prenesite moju blagonaklonost Karpato-ruskom osloboditeljskom komitetu za osjećaje koje su izrazili. Svom dušom dijelim njegovu tajnu nadu, ako bude Božja volja, vidjeti našu rusku braću izvan granica slobodno ujedinjenu s Velikom Rusijom.“ U isto vrijeme druga skupina vođa moskvofilne partije djelovala je u Sankt Peterburgu. Tamo je bio i dr. Dudikevyč, kojeg je car primio na zasebnoj audijenciji³⁰. Kada se tome doda poznati manifest velikoga kneza Nikolaja Nikolajeviča „ruskom narodu“ Galicije³¹, ne ostaje nam ni najmanja nedoumica u kakvu je odnosu bila Rusija s moskvofilnom partijom među ukrajinskim narodom u Austriji. Ne zaboravljajući na dovršavanje „ujedinjenja ruskih zemalja“ pripajanjem austrijske Ukrajine, Rusija je planski njegovala partiju među ukrajinskim narodom Austrije, partiju koja je trebala krčiti put ruskoj vojsci i ruskoj politici nastrojenoj protiv ukrajinskog naroda.

Da je u planovima za osvajanje austrijske Ukrajine veliko značenje imala protuukrajinska politika Rusije, jasno se vidi iz izjave ruskog ministra vanjskih poslova Sazonova u Deržavnoj Dumi u veljači 1915. Nabrajajući uzroke koji su prisilili Rusiju na rat s Njemačkom, Sazonov se prisjetio i Galicije gdje su, kako je rekao, njemački novci stvorili ukrajinski pokret neprijateljskoj Rusiji. Da je njegov pogled na genezu ukrajinskog pokreta netočan i javlja se samo kao argument stvoren u diplomatske svrhe spomenutog vala, nije potrebno raspravljati. Ali da je razvoj ukrajinskog pokreta u Galiciji i njegovo značenje za nacionalni život cijele Ukrajine bio jedan od uzroka koji je primorao Rusiju da vodi rat za austrijsku Ukrajinu, to je i bez izjave Sazonova, koja to potvrđuje, bilo sigurno. To je potvrdila također i cijela ruska politika prema ukrajinskom pitanju u vrijeme ruske okupacije austrijske Ukrajine. Ta politika nije ostavljala sumnje da je najvažnija stvar za rusku državnu vlast u austrijskoj Ukrajini bila uništenje sveukupnog ukrajinskog života i rusifikacija ukrajinskog naroda. Na cijelom prostoru ukrajinskih zemalja pod ruskom vlašću počela je protuukrajinska politika sa samo jednim ciljem: u ruskoj Ukrajini administrativnim propisima ukrajinskom narodu su oduzeti i oni mali dobitci koje mu je bila donijela revolucija

30 Navedene činjenice uzete su iz publikacije: *Galicija u vrijeme ruske okupacije. Kolovoz 1914. – lipanj 1915*. Napisao Ivan Petrovyč.

31 „Oslobodilački manifesti ruske vlade u sadašnjem ratu“. Napisao M. Myhajlenko. 1915.

uvodeći u stvarnosti stanje kakvo je bilo za vladavine ukaza iz 1876: na okupiranom teritoriju austrijske Ukrajine provodili su se postupci koji su imali za cilj izjednačiti je s ruskom Ukrajinom, koja je već bila lišena prava. Kako je politika ruske vlade smatrala rusku Ukrajinu ne samo nacionalnim nego i državnim dijelom „jedne, nepodijeljene Rusije“, tako je car Nikola II. za vrijeme boravka u Lavovu javno proglasio završetak „ujedinjavanja ruskih zemalja“ okupacijom austrijske Ukrajine koju on, car, proglašava dijelom „jedne, nepodijeljene Rusije“ u državnom i nacionalnom smislu. Carske riječi su potvrdile da Rusija smatra sadašnji rat ratom za austrijsku Ukrajinu s ciljem da povijesnu borbu Ukrajine i Rusije riješi neopozivo u korist Rusije.

VII. Značenje austrijske Ukrajine za ukrajinsko pitanje u Rusiji za vrijeme ruske okupacije

Da Rusija te svoje ciljeve ne bi bila ostvarila, iako je i mogla uspjeti zadržati austrijsku Ukrajinu u svojim rukama, sigurnost u to nam daje sveukupna dosadašnja povijest ukrajinskog naroda. Uništivši više oblike nacionalnog života koji su se razvili u austrijskoj Ukrajini, Rusija bi bila prouzrokovala kočenje ukrajinskoga nacionalnog života koji bi sada imao nove prepreke na svom putu, iako bi ukrajinski narod zasigurno prebrodio i te prepreke. Tim više jer bi viši oblici ukrajinskoga nacionalnog života u Austriji i kada bi ih uništila ruska vlada ipak ostavili svoj trag, trag koji bi se i u najtežim uvjetima morao korisno odraziti na daljnji život ukrajinskog naroda.

To se jasno vidjelo u vrijeme ruske okupacije austrijske Ukrajine. Činjenica da je Rusija ovdje zatekla više oblike ukrajinskoga nacionalnog života, oblike koji u ruskoj Ukrajini nisu postojali i za čije su stvaranje ruski nacionalisti ukrajinskom narodu uskraćivali ne samo prava nego i mogućnosti, dovela je do interesa za ukrajinsko pitanje u Rusiji. Dok su se u Rusiji tim višim oblicima nacionalnog života postavljale prepreke, u okupiranoj austrijskoj Ukrajini trebalo je te oblike uništiti jer su tu već postojali. Činjenica da su viši oblici ukrajinskoga nacionalnog života postojali nije mogla ne probuditi, bar kod jednog dijela ruskoga građanstva, kritičan odnos prema protuukrajinskoj politici ruske vlade. Nije mogla ne izazvati polemike o tome koji je put ispravan: uništiti više oblike ukrajinskoga nacionalnog života u okupiranoj austrijskoj Ukrajini ili pak priznati legitimitet takva razvoja i ne postavljati mu prepreke ni u ruskoj Ukrajini.

Očigledno se takvo ocjenjivanje vrijednosti odvija sasvim polako, a u Rusiji je, gdje državna vlast toliko guši stav građanstva i to posebice kada je riječ o ukrajinskom pitanju, gdje je politika vlade ostavila duboke tragove na politički stav cijeloga građanstva, tim više bilo uzaludno čekati neku veliku promjenu, pogotovo u vrijeme rata. Rusko se novinarstvo, ipak, nikada nije toliko zanimalo za ukrajinsko pitanje kao u vrijeme ruske okupacije austrijske Ukrajine. O ukrajinskom pitanju je prije toga pisalo samo i isključivo rusko protuukrajinsko novinarstvo, a onaj dio ruskog

novinarstva od kojeg se sudeći po njegovim političkim i društvenim nazorima moglo očekivati da stane u obranu ukrajinskog pitanja ili je posve šutio ili je o tom pitanju govorio i načinom i sadržajem vrlo malo. Sada su se uz protuukrajinske izjave ruskoga nacionalističkog novinarstva, kako konzervativnog tako i liberalnog, pojavili i brojni glasovi koji su stali u obranu ukrajinstva općenito, a i onog zasebnog u austrijskoj Ukrajini. Podrazumijeva se da ti glasovi nisu izlazili iz okvira ruske državnosti, to se nije moglo ni očekivati od njih, ali ipak su branili prava ukrajinskog naroda na slobodni nacionalni razvitak unutar ruske države. Upadanje ruske vojske i ruskih vlasti u austrijsku Ukrajinu nije bilo bez korisnih posljedica za ukrajinsko pitanje u Rusiji. Tu su dobili praktičnu lekciju o ukrajinskom nacionalnom životu; vidjeli su kao živu činjenicu ono što puno njih nije niti poznavalo; uvjerali su se da ono što im je rusko protuukrajinsko novinarstvo prikazivalo kao, gnječeći ukrajinska nastojanja u Rusiji, apsolutno nemoguće ovdje živi i razvija se; spoznali su i svu neistinu tvrdnji tog istog novinarstva o postojanju „ruskog naroda“ u Galiciji i o snazi ruskog nacionalnog pokreta, kao što su spoznali i moralno ništavilo vođa tog pokreta, vođa koje je oficir ruskog tabora kapetan Narkevič, urednik *Lavovske ratne riječi*, javno nazvao ljudima s „moralom robova“ i „dezerterima vlastitog naroda“.

Osobito značenje imala je ruska okupacija austrijske Ukrajine za onu ukrajinsku narodnu masu koja je došla na taj teritorij u sklopu ruske vojske, kao i za one intelektualce „također maloruske“ koji su tu došli ili s vojskom ili kao dio vlade. Ta ukrajinska masa sa snažnim ukrajinskim etnografskim osjećajima je, iako nije bila dokraja ispunjena ukrajinskom nacionalnom svijesću, tu vidjela sasvim novi svijet za sebe – živi organizam ukrajinskoga nacionalnog života koji je otvorio pred njom mogućnosti o kojima je prije mogla samo sanjati. I ruski zatočenici ukrajinske nacionalnosti vratili su se iz Habsburške Monarhije u svoju državu drugačiji od onih kakvi su bili kad su pali u zatočeništvo. Zahvaljujući tome što je dio ukrajinske zemlje pripadao Habsburškoj Monarhiji i tim višim oblicima nacionalnog života koje je tu stvorio ukrajinski narod, tim ljudima su se otvorile oči glede ukrajinskog pitanja kao i njihove obveze prema tom pitanju. Kako je, po riječima rimskoga pisca, okupirana Grčka svojom kulturom zatočila svog osvajača – Rim, tako je austrijska Ukrajina, iako pod ruskom invazijom, svojim višim oblicima ukrajinskoga nacionalnog života donijela korist ukrajinskom pitanju u Rusiji. Čak i da je austrijska Ukrajina morala ostati pod ruskom vlašću, čak i da su njezini viši oblici nacionalnog života bili uništeni, oni bi ipak ostavili trag koji bi imao značenje za razvoj ukrajinskog pitanja u Rusiji. Zbog toga se sada kada je austrijska Ukrajina ponovo slobodna od ruske invazije treba nadati da će ukrajinsko pitanje, zahvaljujući razvoju viših oblika ukrajinskoga nacionalnog života u austrijskoj Ukrajini, izići iz sadašnjeg rata pobjedonosno, da će se ukrajinski narod kroz ovaj rat značajno približiti ostvarenju svog ideala o slobodnoj Ukrajini.

VIII. Rat i budućnost Ukrajine

Kako je Rusija objavila rat protiv Austro-Ugarske, prije svega kao rat za završetak „okupljanja ruskih zemalja“ kroz osvajanje austrijske Ukrajine, tako je ukrajinski narod pozdravio rat Austro-Ugarske i Njemačke protiv Rusije kao rat za oslobođenje Ukrajine od ruske vlasti. To je, u ime ukrajinskog naroda u Galiciji, izjavila „Glavna Ukrajinska Rada“, međustranačka organizacija svih ukrajinskih partija u Galiciji, stvorena kada je izbio rat da bi se bavila pitanjima ukrajinske nacionalne politike za vrijeme rata. Izjavio je to u ime ruske Ukrajine „Savez za oslobođenje Ukrajine“, nestranačka organizacija stvorena od onih elemenata ruske Ukrajine koji su u izbijanju rata vidjeli mogućnost za ostvarenje ideala o slobodnoj Ukrajini odcjepljenjem Ukrajine od Rusije. Zastupa taj uzvik i „Opća Ukrajinska Rada“, međunarodna organizacija svih ukrajinskih partija austrijske Ukrajine i „Saveza za oslobođenje Ukrajine“, koja je stvorena da bi se bavila pitanjima sveukrajinske politike u vrijeme sadašnjega rata. Dakle, osvajanje austrijske Ukrajine i njezino pripajanje Rusiji s jedne strane, te oslobođenje Ukrajine od ruske vlasti i stvaranje ukrajinske države s druge, to su ratni ciljevi postavljeni u sadašnjem ratu kada je riječ o Ukrajini.

* * *

U vezi s tim treba obratiti pozornost na razliku između ratnih ciljeva Rusije i ratnih ciljeva Centralnih sila. Rusija je, smatrajući austrijsku Ukrajinu ruskom zemljom, njezino osvajanje i pripajanje u vlastiti državni organizam postavila sebi kao glavni i izravan cilj rata. Neki krugovi ukrajinskoga građanstva iz toga donose ishitren zaključak da je glavni i izravni ratni cilj Centralnih sila oslobođenje ruske Ukrajine i stvaranje Ukrajinske države. Kada ratna događanja nisu potvrdila njihove nade, jako su se razočarali.

Realno gledajući na situaciju, vidi se da oslobođenje ruske Ukrajine nema takvu ulogu u ratnom programu Centralnih sila kakvu ima osvajanje austrijske Ukrajine u ratnom programu Rusije. Već to što Rusija smatra austrijsku Ukrajinu dijelom svojega nacionalnog teritorija i što bi je, kada je osvoji, samo pripojila svojoj državi, čini da Centralne sile ne mogu gledati rusku Ukrajinu kao svoj nacionalni teritorij niti bi je mogle u slučaju da je osvoje učiniti dijelom svojega državnog tijela. To jasno upućuje na razliku između ratnih planova Rusije što se tiče austrijske Ukrajine i ratnih planova Centralnih sila glede ruske Ukrajine.

Glavni i izravan cilj Centralnih sila u sadašnjem ratu je toliko oslabiti Rusiju da osiguraju koristan i čvrst mir. Da je najsigurniji način da do toga dođu upravo oduzimanjem ukrajinskog teritorija od Rusije, na to ukazuju ne samo s ukrajinske strane, nego to razumiju i politički krugovi Centralnih sila. Takav je način, iako najsigurniji, također i najteže ostvariti. Zato nije isključeno da Centralne sile neće ići toliko daleko u ostvarenju svojih ratnih planova.

S time se teško pomiriti onome tko se nadao od sadašnjeg rata dobiti oslobođenje cijele Ukrajine od Rusije i stvaranje ukrajinske države. Ali treba razumjeti da rat protiv Rusije ne vodi Ukrajina, nego Centralne sile, a one ga ne vode za ukrajinske, nego za vlastite interese. Interese Ukrajine Centralne sile imaju u vidu samo ukoliko se oni podudaraju s njihovim interesima. Isto tako su gore navedene ukrajinske organizacije u ovom ratu stale na stranu Centralnih sila jer, po njihovu mišljenu, pobjeda Centralnih sila nad Rusijom jest interes Ukrajine.

* * *

Što ukrajinski narod očekuje od pobjedničkog rata Centralnih sila objavio je „Opći Ukrajinski Sabor“ u svom programskom iskazu iz 12. svibnja 1915.³², u kojem se pretendira na stvaranje ustavne austrijske Ukrajine kao odvojenog autonomnog ukrajinskog dijela Austrije i stvaranje samostalne ukrajinske države od ukrajinskog teritorija koji će Centralne sile osvojiti od Rusije.

S obzirom da je temelj težnje za stvaranjem ukrajinske države osvajanje ruske Ukrajine, pa ako ne u cijelosti onda barem u tolikoj mjeri da od nje bude moguće stvoriti državni organizam koji je sposoban zaživjeti, o tome se može govoriti samo u slučaju odgovarajućih ratnih događaja. Istina je da se vojska Centralnih sila već nalazi na teritoriju ruske Ukrajine, ali još uvijek nije došla tako daleko da bi se moglo govoriti o organiziranju osvojenog ukrajinskog teritorija u zasebnu državu.

Zbog toga se u ovom trenutku može realno govoriti samo o ostvarenju onog dijela programa „Općeg Ukrajinskog Sabora“ koji se odnosi na austrijsku Ukrajinu: o stvaranju autonomnog ukrajinskoga krunskog kraja u Austriji. To bi značilo podjelu dosadašnjeg državnog teritorija Galicije na poljski i ukrajinski dio, istu takvu podjelu državnog teritorija Bukovyne na ukrajinski i rumunjski dio te konstituiranje cijelog ukrajinskog teritorija u Austriji u zasebnu autonomnu zemlju.

Ukoliko Centralne sile ne osvoje od Rusije toliko ukrajinskog teritorija da bi se moglo razmišljati o stvaranju zasebne ukrajinske države, jedino rješenje pitanja što napraviti s osvojenim ukrajinskim teritorijem bilo bi njegovo ujedinjenje s dosadašnjim ukrajinskim teritorijem u Austriji u jedan pravno-politički organizam – ukrajinski autonomni dio Austrije.

IX. Poljske težnje glede ukrajinskih zemalja

Kada se potkraj 1880-ih i na početku 1890-ih u vezi s tadašnjim nategnutim odnosima između Austro-Ugarske i Rusije i Bismarckovim projektom odcjepljenja Ukrajine od Rusije među ukrajinskim građanstvom, ne samo u Austriji nego i u Rusiji, jače uskomešala politička ideja separatizma od Rusije na austrofilskoj osnovi, Dražomanov je, kritizirajući tu ideju kao nerealnu, pisao: „Čak i da Austrija pobijedi

32 Pogledati „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates“ od 12. svibnja 1915. (tiskano kao rukopis).

Rusiju, Ukrajinci iz Galicije neće dobiti ništa, čak ni s nacionalnog stajališta. Nadati se da bi velika europska koalicija u kojoj po svoj prilici neće biti Francuska a možda ni Engleska mogla oduzeti Rusiji sav ukrajinski teritorij sve do Dona i Kubanja može biti samo luda ili djetinjasta fantazija. Sva 'podjela Rusije' koju možemo pretpostaviti završit će tako da će Rusiji oduzeti Poljsku³³, Besarabiju³⁴ i neku točkicu zemlje na Volynju i Podillji³⁵. Ukrajinci će platiti tu podjelu jer će u Besarabiji romanizirati podnjistrovske Ukrajinke, a kada Poljsku ujedine s Galicijom i nazovu cijeli taj kraj Carstvom Poljskim, tamo će Poljaci biti u tolikoj većini protiv Ukrajinaca da će se Ukrajincima biti još teže nego sada boriti za sebe. Točkica zemlje Volinja i Podillje neće promijeniti omjer.³⁶ Opasnost o kojoj je pisao Drađomanov sve do danas nije prošla.

Čim je izbio sadašnji rat, onaj dio poljskog tabora koji je stao na stranu Centralnih sila, nadajući se da će od njihove pobjede dobiti obnovu poljske države, počeo je među mjerodavnim krugovima Centralnih sila veliku političku akciju za obnavljanje Poljske u njezinim povijesnim granicama, tako da bi u sastav planirane poljske države ušle sve ukrajinske, bjeloruske i litavske zemlje o čijoj će sudbini odlučivati Centralne sile nakon svoje pobjede nad Rusijom. Ta poljska težnja u političkom svijetu Centralnih sila popularizira cijeli niz publikacija³⁷, a nakon osvajanja Varšave s istom tom težnjom službeno je istupio vođa poljskoga „Glavnog Nacionalnog Komiteta“ (Naczelny Komitet Narodowy), međustranačke organizacije onoga dijela poljskog tabora koji je stajao na strani Centralnih sila, dr. Vladyslav Leopold Javorski, objavljujući u poljskim novinama programski iskaz³⁸ u kojem se teži stvaranju poljske države od „nedjeljivoga Kraljevstva“ i „nedjeljive Galicije“. Usporedno s daljnjim napretkom ofenzive vojske Centralnih sila Poljaci šire granice planirane poljske države na Holmščynu, Volynj, Podillju pa sve do Dnjepra. Stoga ne bi samo ukrajinske zemlje koje bi Centralne sile osvojile od Rusije trebale ući u sastav planirane Poljske, nego bi toj planiranoj državi Austrija trebala prepustiti sav svoj ukrajinski teritorij. Ukratko, ono čega se Drađomanov bojava prije 25 godina trebalo bi se sada, po poljskim težnjama, u cijelosti

33 Poljska (ukr. Королівство Польське) je od 1814. do 1915. bila u personalnoj uniji s Rusijom.

34 Besarabija – povijesna pokrajina smještena većim dijelom u Moldaviji te manjim južnim dijelom u Ukrajini.

35 Volynj (ukr. Волинь) je povijesna ukrajinska pokrajina koja se danas nalazi većim dijelom u Ukrajini i manjim u Bjelorusiji i Poljskoj. Podillja (ukr. Поділля) je povijesno-zemljopisna oblast Ukrajine.

36 Lavovski *Narod*, broj 2 od 15. siječnja 1819. Članak „Nepolitička politika“.

37 Najvažnije među njima spomenute su u mom radu „Rat i poljska politička misao“ (Lavov, 1916), kao i u mojim radovima na njemačkom jeziku: „Wie die Polen ihre Freiheit verstehen“ (Berlin, 1915) i „Wie die Polen Freiheit Anderer verstehen“ (Berlin, 1916).

38 Pogledati krakovske dnevnik „Czas“ i „Nowa Reforma“ od 8. kolovoza 1915.

ostvariti. Iz pobjede Centralnih sila nad Rusijom ne bi proizišlo oslobođenje Ukrajine, nego vraćanje na stanje kakvo je bilo prije prve podjele Poljske, tj. iz te pobjede bi proizišla podjela vlasti nad ukrajinskim narodom i njegovom zemljom između njegova dva povijesna neprijatelja – Poljske i Rusije.

Kada je riječ o pravno-državnoj formi koju bi imala obnovljena poljska država, na početku rata u austrofilskom dijelu poljskog tabora prevladavala je misao o stvaranju samostalne poljske države. Uzimajući u obzir da je nezamislivo da bi se Austrija odrekla Galicije u korist te samostalne poljske države, na prvo mjesto dolazi ideja da se obnova Poljske odvije uz pomoć Habsburške Monarhije. Kako je Habsburška Monarhija sada savez dviju država: Austrije i Ugarske, tako bi u budućnosti ona trebala tvoriti savez triju država: Austrije, Ugarske i Poljske. Austrija bi, istina, odricanjem Galicije u korist Poljske postala slabija, ali taj gubitak austrijske države ne bi bio gubitak za habsburšku dinastiju i Monarhiju; naprotiv, dinastija i monarhija polagale bi pravo na još jednu državu – Poljsku.

U slučaju da se reorganizacija Habsburške Monarhije u savez triju država iz nekog razloga ne bi mogla ostvariti (Poljaci su se odmah susretali s otporom Ugarske koja je već s pravno-državnog stajališta trebala činiti *polovicu* Habsburške Monarhije, nikako nekakav manji dio, kao na primjer trećinu), Poljska je imala plan takve reorganizacije Austrije u kojoj bi ona nasuprot Ugarske tvorila jednu državu, ali bi se unutar sebe dijelila na dva ravnopravna državna organizma: Austriju i Poljsku. Na taj način Poljaci smatraju da u svakom slučaju treba biti obnovljena poljska država, što znači da Poljska treba biti zaseban državni organizam a ne provincija više državne cjeline i da ta poljska država treba obuhvaćati sve ukrajinske zemlje kojima će upravljati Centralne sile, tj. austrijsku Ukrajinu i ukrajinski teritorij oduzet Rusiji. Da Poljaci u političkom svijetu Centralnih sila provode intenzivnu akciju u korist svog plana za obnovu poljske države vidi se iz toga što je jedan od mađarskih političara, bivši ugarski ministar Jyula Andrassy, objavio i u novinama i u ugarskom parlamentu da je za obnovu poljske države kroz ujedinjenje poljskih zemalja oduzetih Rusiji i Galicije u jednu pravno-državnu cjelinu³⁹. Poljaci su se u svojim težnjama prema ukrajinskim zemljama sve vrijeme trudili ukrajinsko pitanje učiniti nebitnim predstavljajući se kao jedini važan politički faktor na ukrajinskoj zemlji nekadašnje poljske države te prikazati ukrajinski narod kao politički nezreo i nesiguran element koji je plemenskim i kulturnim vezama toliko povezan s Rusijom da će sve vući prema njoj. Kada je ukrajinsko pitanje, ne obraćajući pozornost na poljske radnje protiv njega, ipak zadobilo razumijevanje političkog svijeta Centralnih sila, Poljaci su naglo promijenili taktiku i nastupili kao zaštitnici ukrajinstva kojima Centralne sile trebaju dopustiti da i dalje štite ukrajinski pokret. Feldman u svom radu „Die Zukunft Polens und der

39 Prvi od njegovih članaka u „N. Fr. Presse“ podudara se u cijelosti s izjavom Javors'kog.

deutsch-polnische Ausgleich“ u raspravi protiv ukrajinske situacije i gospodin Javorski u svojoj poluslužbenoj izjavi koja se nalazi u prvom broju novog poljskog časopisa *Polnische Blätter* (od 1. listopada 1915) osnovanog u Berlinu radi propagiranja obnove Poljske u Njemačkoj izjavljuju⁴⁰ da, budući da je Galicija pod poljskom vlasti bila ognjište normalnog ukrajinskog života, tako se i ubuduće „ukrajinski Piemont“ treba nalaziti u sastavu planirane poljske države. Poljska mora postati – i samo ona to može postati – zapadna država na koju se Ukrajina treba osloniti u borbi za svoje nacionalno postojanje protiv Rusije. „Ukrajinski Piemont“ bi se u obnovljenoj Poljskoj, prema mišljenju spomenutih političara, temeljio na tome da bi ukrajinski narod zadržao svoju nacionalnu i kulturnu autonomiju.

Na taj način pobjeda Centralnih sila nad Rusijom treba, prema poljskom mišljenju, okrenuti kotač povijesti ukrajinskog naroda unazad i vratiti stanje koje je postojalo prije podjela Poljske: podjelu Ukrajine između Poljske i Rusije.

S ukrajinskoga prevela Martina Matana

A.V.Kentij, O. J. Lysenko, O. V. Maruščenko

U ognju Drugoga svjetskog rata i oslobodilačkih napora OUN i UPA (od 1939. do sredine 1950-ih)

Početak Drugoga svjetskog rata i zapadnoukrajinske zemlje

Drugi svjetski rat zapamćen je kao jedno od najdramatičnijih razdoblja u novijoj povijesti Prykarpattja. Početak rata, 1. rujna 1939, zauvijek će ostati povezan sa sporazumom o nenapadanju koji su 23. kolovoza 1939. potpisali Staljinov SSSR i Hitlerova Njemačka, a čiji su tajni dodatni protokoli postavili SSSR u položaj faktičnog saveznika zaraćene Njemačke.

Tajni sovjetsko-njemački dogovori, poznati i kao pakt Molotov-Ribbentrop, bili su akt proizvoljne podjele Europe na „sfere interesa i utjecaja“ između SSSR-a i Njemačke te su faktično odvezali ruke vođama „Trećega“ Reicha za početak Drugoga svjetskog rata. Strelovit napredak Wehrmachta koji je uništio poljsku vojsku, njegovo približavanje zapadnoukrajinskim zemljama koje su prema tajnim dogovorima trebale

40 O ovim poljskim izjavama govori se u mojim radovima „Rat i poljska politička misao i „Wie die Polen Freiheit Anderer verstehen“.

potpasti pod sovjetsku kontrolu te strah od mogućnosti stvaranja nezavisne države u slučaju daljnjeg odgađanja, pogurnuli su Staljina da pristupi ratu i faktičnoj agresiji na Poljsku. Ona je započela 17. rujna 1939. snagama ukrajinskog fronta pod geslima „oslobađanja“ i „zaštite istokrvne braće“ od fašističkog ropstva. Na Stanislavščynu su došli elementi 12. vojske pod zapovjedništvom generala I. Tjuljenjeva. Te događaje je pozitivno percipirao dio ukrajinskog stanovništva, koji je cvijećem te crvenim i plavozutim zastavama pozdravljao borce Crvene armije.

Godine 1939. (28. rujna) sovjetsko-njemačka vojno-politička alijansa, zapečaćena zajedničkim borbenim djelovanjima protiv Poljske i pobjedničkim paradama, potvrđena je novim sovjetsko-njemačkim dogovorom o prijateljstvu i granicama. Utvrdivši liniju razgraničenja između Njemačke i SSSR-a na teritoriju Poljske, taj je dogovor formalno potvrđen priključenjem zapadnih ukrajinskih i bjeloruskih zemalja u sastav SSSR-a. Radi uspostave pravno-zakonskog sustava na tim područjima novoga društveno-političkog i državnog ustroja iz Moskve je naređeno snagama političke uprave ukrajinskog fronta da organiziraju provođenje „dobrovoljnih“ izbora u zapadnoj Ukrajini. Izbori za Narodni Zbor održani su 22. listopada 1939. Prema sovjetskoj tradiciji glasalo se za jedini popis kandidata „bloka komunista i nestranačkih“, koji su dobili 93% glasova. Istina, prema svjedočenjima operativnih podataka o tijeku izbora, oni se nisu odvijali u skladu sa scenarijem. Na primjer, u selima Krasna i Dobrotiv u Nadvirnjans'kom distriktu ljudi nisu otišli u izborne jedinice, već su se okupili pred crkvom, gdje su odjekivali glasovi: „Mi za komuniste glasati nećemo. Neka živi vjera i samostalna Ukrajina!“ U selu Bidniv oglašeno je: „Van Crvena Armija! Van sovjetska vlada i komunizam!“

U takvom „demokratskom izjašnjanju“ od sudjelovanja na izborima bile su uklonjene sve nekomunističke političke stranke i organizacije, duhovništvo te kulturno-obrazovna društva. Dvadeset i šesti listopada Narodni Zborovi odlučili su se obratiti Verhovnoj Radi SSSR-a radi ujedinjenja zapadne Ukrajine s USSR-om¹. Godine 1939 (1. studenoga) Verhovna Rada SSSR-a usvojila je zakon „O priključenju Zapadne Ukrajine u sastav SSSR-a te ujedinjenju s Ukrajinskom SSR“. Tu je odluku formalno potvrdila treća sjednica Verhovne Rade USSR-a 14. studenoga 1939. godine.

Jednim od najozbiljnijih iskušenja Prykarpattja postalo je provođenje novih, radikalnih društveno-ekonomskih pretvorbi. Njihova zadaća bila je kontinuirana sovjelizacija, s ciljem pretvorbe toga kraja u sastavni dio SSSR-a, s odgovornim i analogičnim, unificiranim te uravnoteženim političkim, ekonomskim i društvenim strukturama. U cijelosti, promjene koje su se odvijale imale su višeznačno i suprotno obilježje. S jedne strane one su se provodile izvlaštenjem imetka poljskih

1 Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika (ovdje i dalje op. prev.).

zemljoposjednika, preraspodjelom njihove zemlje među ukrajinskim seljacima, ukrajinizacijom sustava narodnog obrazovanja, državnih ustanova, zakonskih procedura, svojevrsnom ukrajinskom kulturnom revolucijom u zapadnoukrajinskom području, poboljšanjem zdravstvenih usluga (osobito na selu), nacionalizacijom industrijskih poduzeća, nestajanjem nezaposlenosti i drugim metodama. Tako je nova sovjetska vlada stremila na socijalno-ekonomskom planu pokazati svoje prednosti nad prijašnjim poljskim okupacijskim režimom. U početku se proces pretvorbe odvijao uz podršku lokalnog ukrajinskog stanovništva, koje je nastradalo tijekom poljske okupacije.

S druge strane, odvijale su se likvidacije političke i kulturne infrastrukture, koju je stvorila lokalna ukrajinska inteligencija, kao i nasilna kolektivizacija i istiskivanje bogatih seljaka, anticrkvene akcije, represije protiv takozvanih „buržuaznih nacionalista“ te masovne deportacije. Početak „socijalističke izgradnje“ pratila je zabrana djelovanja raznih nacionalno-patriotskih, kulturno-obrazovnih te građanskih organizacija i ustanova koje su pomagale formiranju i razvitku nacionalne svijesti („Prosvita“, Znanstveno društvo Taras Ševčenko i dr.) te političkih stranaka državničkog usmjerenja.

Pravi genocid nad žiteljima Prykarpattja bili su zločini deportacije stanovnika toga kraja. U istočne oblasti Sibira, na sjever, u Kazahstan te druge regije SSSR-a samo u jednoj godini – od jeseni 1939. do jeseni 1940. godine – iz Stanislavs’ke je oblasti bez suda, istrage i tužiteljstva prema političkim oznakama deportirano 1.616 obitelji, ili 9.302 osobe. Prema podacima mitropolita Andrija Šeptyc’kog, samo iz jedne Ćalyčyne sovjetska vlada deportirala je gotovo 400.000 Ukrajinaca. Ukupno je iz zapadne Ukrajine i zapadne Bjelorusije od 1939. do 1940. bilo deportirano 1,173.170 osoba, ili 312.800 obitelji, što je činilo gotovo 10% stanovništva toga kraja.

Nepomirljivom i prema komunistima i politici sovjetizacije ostala je OUN², na koju se NKVD obrušio žestokim represijama, i koja se odupirala novoj vladi i njihovim predstavnicima, smatrajući je okupacijskim režimom. Politika boljševičkog terora nije zastrašivala, već suprotno, pogurnula je mladež toga kraja da pristupi u OUN. Od svibnja do srpnja 1940. organizacija se popunila novim sudionicima. Neobično uspješnu djelatnost u tom smjeru ostvario je Stanislavs’ki oblasni centar na čelu s O. Luc’kym, D. Kljačkov’kym, B. Čyževs’kym, M. Senjkivym i N. Bilobramom. Mreža podzemnih središta OUN širila je letke, grupirala mladež te ostvarivala oružane akcije protiv sovjetskih ustanova i vojnika. Od travnja do listopada 1940. odgovorni organi nove vlade uspjeli su uništiti 7 nacionalističkih organizacija u Stanislavs’koj oblasti. U vezi s tim upravitelj oblasne komande OUN O. Luc’kyj bio je primoran prijeći u

2 Organizacija Ukrajinskih Nacionalista (Організація Українських Націоналістів).

Krakov. OUN nije prestajala sa svojim djelovanjima, nije im trebala ničija dozvola za pravo njihova postojanja i funkcioniranja. Njihovim idealom nepromjenjivo je ostajala neovisna, cjelovita Ukrajina.

Karakterizirajući pripajanje zapadne Ukrajine u sastav USSR-a te konstatirajući svu višeznačnost i suprotnost politike staljinskog režima u zapadnoukrajinskim zemljama, treba pozitivno ocijeniti činjenicu ujedinjenja ukrajinskih zemalja. Nažalost, dugo očekivani „zlatni rujani“ postao je krvavo crven, a ujedinjenje zapadnoukrajinskih zemalja u Veliku Ukrajinu u granicama USSR-a i SSSR-a ostvarilo se ciničnim, nasilnim metodama, grubim rušenjem principa međunarodnog prava te ignoriranjem civilizacijskih normi međunarodnih odnosa i morala.

Njemačko-sovjetski rat i okupacija kraja od strane fašističkih intervenata

Dan prije njemačko-sovjetskog rata 40-milijunski ukrajinski narod, lišen vlastite države, našao se među nacističkim i sovjetskim totalitarnim režimima, nezaštićen pred opasnošću rata koji se postupno približavao. Kao rezultat teritorijalne ekspanzije Sovjetskog Saveza, ostvarene 1939. i 1940. u tijeku realizacije tajnih dogovora između Njemačke i SSSR-a, zapadne granice Ukrajine, još donedavno prikrivene neutralnim državama, našle su se pred neposrednom opasnošću od strane „Trećega“ Reicha.

Pripremajući se za agresiju na SSSR, Hitler je imao strvinarske planove za Ukrajinu u budućem ratu: osvojiti u Moskvi tu važnu i razvijenu ekonomsku regiju i pretvoriti je u agrarno-sirovinsku, koja bi služila kao izvor zaliha Reichu. Generalni razlog bio je osvajanje novog životnog prostora na Istoku i njegova nemilosrdna germanizacija. Na taj način ukrajinsko društvo, teritorij Ukrajine, njezin industrijski potencijal, velike sirovine i resursi zaliha bili su uvučeni u epicentar ubojitog sučeljavanja dvaju totalitarnih strvinara. Ukrajinu je zadesila tragična sudbina teatra ratnih djelovanja među dvama suparnicima.

Godine 1941. (22. lipnja), napadom Njemačke na SSSR teritorij Prykarpattja, kao i cjelokupno područje Ukrajine, postaje arena žestokih borbi. Plan „Barbarossa“ predviđao je, posebice, uništiti sovjetsku vojsku brzim i dubokim udarima, koji su trebale zadati velike tenkovske formacije, s tim da ne dopuste povlačenje efikasnih sovjetskih jedinica u dubinu zemlje.

Njemačka vojna grupa „Jug“, koja je djelovala u smjeru Žytomyra i Kijeva, imala je zadatak uništiti sovjetsku vojsku u Čalyčyni i zapadnom dijelu Ukrajine, a zatim brzo izaći na Dnjeper i zahvatiti Donbas. Njemačkim jedinicama pomagali su mađarski i rumunjski elementi. Napadačke snage brojale su 57 divizija i 13 korpusa vojne grupe „Jug“, što je činilo 36% cijele njemačke vojske. Njima je bilo suprotstavljeno 80 divizija kijevskoga posebnog te odeskoga vojnog okruga, pretvorenih nakon početka rata u jugozapadnu i južnu frontu.

U pograničnim bitkama Wehrmacht je zadao prve ozbiljne gubitke postrojbama Crvene armije koje su, ispostavivši se nesposobnima i nespremnama za obranu, razbijene i okružene. Razlozi dramatičnog tijeka događaja na početku rata ležali su u predratnom razvoju sovjetskog društva, u uspostavljenom staljinskom totalitarno-represijskom režimu, u njegovim pogreškama, iskrivljavanjima i zločinima u vanjskoj i unutrašnjoj politici, u izgradnji oružanih snaga te u definiranju glavnih namjera vodstva nacističke Njemačke i termina njezinih napada na SSSR, što je omogućilo agresoru da zemlju i vojsku iznenadi. Ne susrevši vješto organiziran otpor, protivnik je u kratkom roku uspio postići ozbiljne uspjehe.

Stanislavščyna je, kao i druge pogranične zapadne oblasti Ukrajine, zauzimala važnu stratešku poziciju u sustavu obrane cijeloga Sovjetskog Saveza. Državnu granicu na području Stanislavs'ke oblasti pokrivala su 12. armija KOVO (zapovjednik – general-major, P. G. Ponedjelin), podgrupe 94. Skolivs'kog i 95. Nadvirnjans'kog pograničnog odreda, posebnoga Kolomyjs'kog zapovjedništva, koji su uspješno presreli napad njemačko-fašističkih snaga ujutro 22. lipnja 1941. Velika količina naseljenih mjesta oblasti bila je podvrgnuta bombardiranju neprijateljskog zrakoplovstva. Toga je dana poručnik A. Butelin nad Čalyčem ostvario jedan od prvih u povijesti zračni taran³.

Usprkos brojnim oružanim okršajima, treba spomenuti da tijekom prvoga tjedna rata njemačko zapovjedništvo nije na tom dijelu fronta ostvarilo široka ofenzivna djelovanja, već su težili, prema planu „Barbarossa“, prići sa stražnje strane sovjetskim snagama, te ih okružiti u području Prykarpattja i uništiti.

U takvim uvjetima organi vlade reorganizirali su život oblasti prema vojnom redu: proveli su mobilizaciju vojnih obveznika, gradnju vojnih utvrđenja te osigurali razmještaj i liječenje ranjenika. Stanovništvo oblasti bilo je uključeno u pomaganje graničnim snagama i regularnim vojnim jedinicama. Mobilizacija vojnih obveznika na Prykarpattju odvijala se neobično komplicirano. Zbog brzog napredovanja njemačkih snaga, ona je uglavnom bila spriječena, ili je nerijetko prolazila pod paljbom nadolazećeg protivnika. Posebice, je tako bilo u vrijeme poziva Stanislavs'kog ureda za regrutaciju vojnim obveznicima za 44. i 58. pješadijsku diviziju, koje su bili popunjene sa samo 600 Prykarpattjana. Zato se dio vojnih obveznika bio primoran evakuirati, ili je ostajao u okupaciji. Takva pojava imala je objektivne i subjektivne razloge: s jedne strane brz napredak neprijatelja, naravno, utjecao je na tijek mobilizacije, a s druge – znatan dio žitelja zapadne Ukrajine i dalje je živio pod utjecajem ideja OUN, a za njih su bila karakteristična antikomunistička te antisovjetska raspoloženja. Potonji su živjeli

3 Vojni manevar u kojem pilot uništava neprijateljski zrakoplov zabijajući se u njega svojim zrakoplovom.

politiku represije, deportacija i progona, koju su provodile sovjetske vladajuće strukture od 1939. do 1941. nad onima koji nisu prihvaćali „socijalistički način života“.

Kada je postalo jasno da se Crvena armija ne može oduprijeti agresoru, počela je evakuacija dijela industrijske opreme, sirovina i transporta s Čalyčyne. Tako je oprema Stanislav'ske tvornice za remont lokomotiva prenesena u Ufu⁴; u isto vrijeme otišli su i stručnjaci, kvalificirani radnici tog poduzeća, jednog od najvećih u oblasti. Što se tiče evakuacije stanovništva, na stražnja područja su odvođeni samo članovi obitelji radnika državnih ustanova, vojnika te gradskog aktiva. Posebice je iz Stanislav'ske oblasti u Uzbekistansku SSR evakuirano 250 ljudi.

Uz to, i dalje nije jenjavala djelatnost Staljinove represivne mašinerije. Nemajući mogućnosti na vrijeme evakuirati političke osuđenike u dubinu teritorija SSSR, još prije dolaska Nijemaca između 22. i 29. lipnja 1941, organi NKVD-a proveli su u Stanislavu, Kaluši, Kolomyji, Nadvirni i drugim gradovima Prykarpattja masovna pogubljenja, bez suda i istrage, svih osuđenika te uhićenih ili zadržanih građana. Općenito, u zatvorima Stanislav'ske oblasti pogubljeno je gotovo 1.000 zatvorenika. Mjestom masovnih ubojstava, posebice u Stanislavu, postao je zloglasni Dem'janiv Laz u okolici grada. Godine 1989. članovi društva „Memorijal“ tamo su našli ostatke 532 nedužnih žrtava staljinizma.

Trideseti lipnja 1941. glavno zapovjedništvo izdalo je naredbu o odlasku sovjetskih snaga na liniju utvrđenih područja uzduž državne granice 1939. uz rijeku Zbruč. U noći 1. srpnja pod pritiskom protivnika jedinice 12. armije i granične jedinice započele su odlazak i do kraja dana 2. srpnja su se u potpunosti povukle na prijašnje pozicije. U takvim uvjetima vladu u Stanislavu i oblasti je u svoje ruke preuzela OUN, što je obznanjeno posebnim obraćanjem stanovništvu.

Još 21. lipnja 1941. u oblasnom centru odvijalo se nelegalno savjetovanje članova OUN, gdje se razmatralo pitanje preuzimanja vlade nakon povlačenja dijela Crvene armije. Oblasnu vlast preuzeo je inženjer I. Sem'jančuk. Drugi srpnja u Stanislav dolaze saveznici Nijemaca – hortisti⁵, koji su ustrojili mađarsku vojno-administrativnu upravu, te uveli smrtnu kaznu i za najmanje kršenje reda. U vezi s proglašenjem akta obnove ukrajinske državnosti u Lavovu 30. lipnja 1941, u Stanislavu i većini gradova i sela Prykarpattja odvijala su se blagdanska okupljanja i proslave bogoslužja. Ta radost i uzdizanje ljudi pokazali su se preuranjenim. Takav razvoj događaja nije pogodovao hitlerovcima, čiji plan nije uključivao stvaranje ukrajinske države i njezinu zaštitu ukrajinskim oslobodilačkim naporima. Zbog toga su ubrzo članovi novonastale vlade uhićeni, a represije se šire po cijeloj Čalyčyni – kako protiv istaknutih članova OUN, tako i protiv lokalnog stanovništva. Ispunjavajući naredbu koju je izrekao Hitler 16.

4 Grad u Baškiriji, priuralska regija Ruske Federacije.

5 Jedinice pod kontrolom Miklósa Horthyja, mađarskog admirala.

srpnja 1941. o neophodnosti pretvaranja Āalyčyne u oblast Njemačkog Imperija, okupacijske vlasti 1. kolovoza te godine stvaraju novu administrativnu organizaciju – „Distrikt Āalyčyna“. Uključivala je teritorij Lavovske, DroĀobyc'ke, Ternopiljs'ke i Stanislavs'ke oblasti, koje su zajedno priključene general-gubernatorstvu stvorenom u Poljskoj 1939, na čelu s G. Frankom. Ta kreacija nije uzimala u obzir etničke i državničke interese Ukrajinaca i bila je usmjerena na uništavanje njihove nacionalne svijesti. Za službeni jezik u distriktu proglašen je njemački. Formiran je sustav upravljanja tim područjem koje je vodila njemačka civilna administracija. Sve nade o obnavljanju ukrajinske državnosti ostavljene su na stranu.

U gradovima i selima Prykarpattja uvodio se takozvani Novi Poredak. Stanislavs'ki okružni starješina Aljbrecht, preuzevši u svoje ruke upravu od mađarskoga vojnog zapovjednika, 8. kolovoza 1941. izjavio je da će „svaki otpor biti uništen silom“. Tada je i počela masovna eliminacija stanovništva, što je odgovaralo nacističkom programu totalnoga genocida. U vrijeme njemačke vladavine u Stanislavu su do smrti mučene 128.272 osobe – većinom civilno stanovništvo i ratni zarobljenici, u Kolomyjs'koj općini mučeno je 37.087, u Kalus'koj 7.678, Nadvirnjans'koj 6.635 te RoĀatyns'koj 5.858. U cijelosti, kao što je ustanovila Izvanredna državna komisija istraživanjem zločina njemačko-fašističkih uljeza, u svojoj razgranatoj mreži koncentracijskih logora i komora za mučenje, „logora smrti“, geta i plinskih komora život je izgubilo 223.920 stanovnika oblasti. Ukupan broj gubitaka nanesenih oblasti, prema podacima komisije, iznosi više od 14 milijardi karbovanaca⁶. Barbarsko pljačkanje, rekviziciju i razbojništvo pratio je i odlazak mladića i djevojaka na prisilan ropski rad. U godinama okupacije na odsluženje kazne u Hitlerov Reich odveden je 68.361 stanovnik kraja. Progonjene su i bilo kakve pojave razvoja ukrajinskog obrazovanja ili kulture, što je bilo u potpunosti u skladu s nacističkom politikom prema Ukrajini. Okupacijske vlasti odjednom su zatvorile više od 170 škola, prestaju postojati bezbrojni klubovi, kulturne ustanove i knjižare. Uništen je i sustav zaštite zdravlja; zatvorene su ljekarne, poliklinike i ambulante. Kao posljedica toga, među ljudima su se širile epidemije, a mortalitet je narastao.

Opisujući ove događaje, mitropolit A. Šeptyc'kyj u kolovozu 1942. u pismu papi Piu XII. piše da „nova vlada uvodi pravi opasan režim terora i korupcije, koji iz dana u dan postaje sve teži i nepodnošljiviji. Danas je cijeli kraj sloŹan u tome da je njemačka vlada zla, istinski vraŹja i da nije ništa bolja od boljševičke vlade.“

Razvoj antinacističkog pokreta otpora na Prykarpattju

Razvoj antinacističkog pokreta otpora prema okupacijskim vlastima na Prykarpattju bio je prirodan. U uvjetima toga kraja njegova svojevrsnost bila je u tome što su borbu s okupatorima vodili ne samo i ne toliko organizirane tajne komunističke

6 Ukrajinski novac, koji se koristio u sovjetsko doba.

i komsomolske⁷ grupe i partizanski odredi, već prije svega članovi OUN i njihovo vodstvo u zapadnoukrajinskim zemljama, te borci ukrajinske pobunjeničke vojske, čije se ujedinjenje na Ğalyčyni oformilo pod općim nazivom Ukrajinska Narodna Samoobrana (UNS).

Ipak, kao posljedica mjera u organizaciji sovjetskoga partijsko-komsomolskog antifašističkog pokreta u oblasti su određeno vrijeme djelovali ilegalni oblasni komitet KP(b)U, Zabolotivs'ka antifašistička grupa, jezgra Lavovske antifašističke organizacije „Narodna garda Ivan Franko“, kao i niz drugih. Brojnost drugih grupa i organizacija bila je mala, i većina drugih članova je poginula. Stvaranje jakog sustava antifašističkoga partijsko-komsomolskog podzemlja na kraju nije uspjelo. To je bilo povezano s brzom okupacijom, manjkom iskustva ilegalnog djelovanja, kaznenim akcijama hitlerovaca prema lokalnom stanovništvu kao odgovor na djelovanja partizana i ilegalaca te slabom socijalnom bazom komunističke partije i sovjetske vlade u tom kraju.

Karakteristično je bilo i to što na terenima Stanislavščyne od lokanog stanovništva nisu bile formirane sovjetske partizanske grupe. Zato je ukrajinsko sjedište partizanskog pokreta (USPR), stvorenog u ljeto 1942, poslalo na Pryкарпаття grupacije iz istočne Ukrajine. Kroz zemlje Stanislavščyne prolazi put partizana pod vodstvom S. Kovpaka, Ğ. Isajeva, Ğ. Kulagina, M. Naumova, P. Sapožyns'kog i M. Šukajeva. Između ostalog, u vrijeme Kovpakova pohoda u Karpate 1943. godine sovjetski su partizani uništavali hitlerovce, raznijeli naftne bušilice Boryslavo-Droğobyč'koga naftnog bazena, kao i mostove te kolosijeke. Svojom zadaćom oni su smatrali potkopati mobilizaciju Ğalyč'ke mladeži u njemačku vojsku, demonstrirati sovjetsku prisutnost u zapadnoukrajinskim zemljama i voditi borbu s „nacionalističkim formacijama“ UPA⁸. Sovjetski partizani često su ulazili u sukobe s grupama UPA, a lokalni stanovnici nerijetko su od njih trpjeli rekvizicije i nasilje. Kao rezultat, partizanske grupe, lišene široke podrške stanovništva, nakon neuspjeha pod Deljatynom u oružanom sukobu između 4. i 6. kolovoza 1943. s njemačkom policijom ali također i sa UNS-om napustile su Ğalyčynu. To je bila direktna posljedica i oštre ideološke borbe za utjecaj među lokalnim stanovništvom, koja se nije preokretala u korist boljševičkih komesara. Ipak su Pryкарпаттяни identificirali partizanske skupine i grupe, kojima su upravljali boljševici s prijašnjom represivno-kaznenom i terorističkom politikom sovjetske vlade.

Centralna i ukrajinska sjedišta partizanskog pokreta, ispunjavajući naredbe Moskve, zahtijevala su vođenje grube borbe s pobunjenicima. Ignorirajući instrukcije centra, zasebni partizanski vođe stupali su u kontakte sa zapovjedništvom elemenata

7 Komsomol (rus. Коммунистический союз молодёжи) – Komunistička omladinska organizacija.

8 UPA (ukr. Українська Повстанська Армія) – Ukrajinska ustanička vojska; bila je sastavni dio OUN-a.

UPA. Komesar kovpakiv'skog ujedinjenja general S. Rudnjev napomenuo je da su „nacionalisti naši neprijatelji, ali napadaju Nijemce“, i da se sa UPA, zajedničkim snagama koje bi štatile ukrajinsko stanovništvo od okupatora, „može živjeti odvojeno, ali neprijatelja treba tući zajednički“. U vrijeme Karpatskog napada u srpnju 1943. sudjelovao je u pregovorima sa zapovjednicima UPA, a kao posljedica toga pobunjenici su propustili partizane kroz teritorij pod njihovom kontrolom. Razumije se da se Moskva, kao i Berlin, koristila svim mjerama kako bi podijelila ukrajinski pokret otpora. Za razliku od S. Rudnjeva, većina zapovjednika (S. Kovpak, O. Saburov, M. Naumov, P. Veršyğora), koji su djelovali pod kontrolom NKVD-a bespogovorno su slušali zapovijedi Moskve. Oni su pokušali silom osvojiti ustaničke odrede te su uključivali lokalne Poljake u borbu s elementima UPA. Međutim, svi pokušaji sovjetskoga vodstva da pretvore zapadnoukrajinske zemlje u bazu „boljševičkog partizanstva“ i pripreme stanovnike za njihov budući povratak nailazili su na oružani otpor UPA. Ona je težila partizanske grupacije i stražarsko-diverzantske grupe na čelu s komunistima istisnuti iz Ğalyčyne, koja se smatrala podzemljem OUN i UPA i koja imala odlučujuću ulogu u oslobodilačkim naporima.

Na Prykarpattju se postupno budio duh nacionalnooslobodilačkog, patriotskog otpora hitlerovcima, obnavljale su se organizacijske strukture OUN, uništene sovjetskim represivnim režimom od 1939. do 1941, ali također i nacističkim. Nakon proglašenja Akta obnove ukrajinske državnosti u Lavovu 30. lipnja 1941. razvio se oružani otpor hitlerovcima od strane lokalnih formacija UPA i podzemlja OUN(b). Borba je imala organizirano obilježje, protiv okupatora su istupale odvojene hrabre i snažne, dobro naoružane grupe. Nacionalnooslobodilački pokušaji s novom snagom razvijaju se u Kolomyjs'kom, Roğatyns'kom, Rožnjativs'kom, Snjatyns'kom, Tlumac'kom, Jaremčans'kom i drugim rajonima Stanislavščyne. Inicijator i organizator pokreta otpora na Prykarpattju postala je revolucionarna OUN pod vodstvom S. Bandere (OUN(b)).

Rajoni Ğalyčyne ne odjednom postali su područje aktivnih djelatnosti OUN-ovaca, kao na primjer Volynj. To je bilo povezano posebno s tim što ovdje okupatorske vlasti u početku nisu pribjegavale potpunom teroru, kao u sjeverozapadnim rajonima Ukrajine, ne želeći izazvati u vrijeme rata nemir među lokalnim ljudima, ali uz to i obnoviti stare njemačko-austrijske utjecaje u kraju. Ipak, general-gubernatorstvo, dio kojega bila je strateški važna i približena do zone ratnih djelovanja Ğalyčyna, smatrali su Nijemci dijelom Reicha i održavalo se u strogoj izolaciji od većine ukrajinskih zemalja. To je dovelo do toga da je tijekom prve dvije godine okupacije Ğalyčyna bila relativno stabilan kraj, a položaj lokalnih Ukrajinaca i Poljaka nešto bolji nego u susjednim zonama okupacije. Koristeći se tim faktorom, OUN(b) od rujna 1941. stvara u Ğalyčyni raširenu mrežu stanica i kampova, gdje je pripremala svoje političke

i vojne kadrove. Ipak, bez prisutnosti vlastite moćne vojne sile o nikakvoj državnoj samostalnosti i slobodi Ukrajine – glavnog razloga djelovanja ukrajinskih nacionalista – nije moglo biti ni riječi.

Već u lipnju 1943. na terenima Stanislavščine bile su organizirane dvije područne škole UNS, a također i dvije školovane vojne jedinice. U rujnu te godine u oblasti je već djelovalo devet od dvanaest vojno obučениh formacija, svaka sa tri satnije.

U srpnju 1943. pojavio se letak „Za što se bori UPA“, u kojemu je napisano: „UPA, braneći ukrajinski narod pred terorom okupatora, stvara oružane snage, koje ojačavaju dobitke Narodne armije, i staje u obranu USSD pred vanjskim neprijateljima. UPA se bori: za samostalnu cjelovitu ukrajinsku državu na ukrajinskoj zemlji, za novi pravedni sistem i poredak u Ukrajini bez gospode, zemljoposjednika, kapitalista i boljševičkih komesara, protiv njemačkih i moskovskih imperijalističkih osvajača koji pokušavaju porobiti i uništiti ukrajinski narod.“

Deseti listopada 1943. njemački okupacijski režim, reagirajući na porast pobunjeničkih djelovanja, proglasio je u Ćalyčyni vojno stanje i uveo javna pogubljenja. U prosincu 1943. grupe narodne samoobrane Ćalyčyne ujedinile su se u bojnu grupu UPA-Zapad, a za zapovjednika je imenovan pukovnik V. Sydor. Ta grupa je vodila gotovo neprestane uporne bitke s njemačkim vojnim jedinicama u rajonima Bolehova i Skole do jeseni 1944. godine. S pojavom UPA, u ožujku 1944. na Prykarpattju je stvoren vojni okrug 4 „Ćoverla“, kojemu je pripadala opća kontrola nad svim elementima UPA, razmještenima na Stanislavščyni.

Postojanje OUN i UPA te njihove antinacističke akcije izazvale su masivni teror okupacijskih vlasti nad sudionicima oslobodilačkog pokreta. Samo u razdoblju od 23. listopada do 6. svibnja 1944. u Stanislav'skoj oblasti, prema nepotpunim podacima, strijeljano je 533 Ukrajinaca zbog optužbi za pripadnost OUN i za pomaganje pobunjenicima. Međutim, likvidirati OUN i UPA, koji su se oslanjali na požrtvovnu podršku lokalnog stanovništva, okupatori nisu uspjeli.

Trideseti rujna 1943. satnija UPA „Trembita“ iz Podillja pod planinom Magurom organizirala je zasjedu dolynskim žandarima. Kaznena akcija žandarmerije iz Dolyne završila je porazom Nijemaca. U studenom te godine odvija se usađeni sukob s onima koji kažnjavaju pobunjeničke jedinice u Ćornomu Lisu, a u prosincu hitlerovci nisu uspjeli likvidirati pobunjenike na Dolynščyni. Prema ocjenama sudionika tih događaja, akcija kojom se pokušalo „sломiti do kraja otpor Ukrajinskog naroda“, „kao posljedicu je donijela neprijatelju jedan veliki neuspjeh“.

U jesen i ljeto 1944. grupacije UPA na terenima Stanislavščyne vodile su bitke također i s elementima prve mađarske vojske. Veliku bitku s njemačkim jedinicama UPA je vodila od 9. do 16. srpnja 1944. u Karpatima na granici Lavovske i Stanislav'ske oblasti u području sela Kam'janka (Skoliv'skyj rajon) i Lypy (Dolyn'skyj

rajon). Pobunjenici su zadali velike gubitke dvama njemačkim divizijama, koje su bile prisiljene na povlačenje.

Dakle u godinama Drugoga svjetskog rata osnovni strateški cilj formiranja OUN i UPA bila je obnova ukrajinske državnosti. Oni su u vrtlogu njemačko-sovjetskoga suprotstavljanja aktivno pokušavali odigrati ulogu „treće sile“, koja predstavlja i štiti interese ukrajinskog naroda. Takva pozicija uvjetovala je borbu istodobno na tri fronta – protiv njemačkih okupatora, sovjetskih partizana i poljskih formacija Armije Krojove, koje su se zalagale za obnavljanje Poljske u predratnim granicama. S obzirom na to da UPA, za razliku od pokreta otpora u Europi, nije imala podršku nijedne od država, bila je prisiljena pridržavati se svojevrsne taktičke linije, u čijoj osnovi su bili okupljanje i ojačavanje vlastitih sila i otpora, pokušaji širenja svoje kontrole na što je moguće veći dio ukrajinskih zemalja, čekanje idealnog trenutka za odlučujući udar te dogovori s mogućim saveznicima.

Nije moguće ne obratiti pozornost i na činjenicu stvaranja 16-tisućne ukrajinske pješačke divizije „Ġalyčyna“ iz redova Ġalyčana, pod zaštitom njemačkoga vojnog zapovjedništva, radi sudjelovanja u borbama s Crvenom armijom. Ideju stvaranja divizije podržavao je i dio OUN, kojeg je vodio A. Meljnyk i koji su tu diviziju smatrali začetkom ukrajinske vojske u sastavu Wehrmachta prema modelu legije Ukrajinskih sičovskih strijelaca⁹ iz vremena Prvoga svjetskog rata. OUN(b) i zapovjedništvo UPA bili su protiv formiranja divizije, smatrajući to jednim od pokušaja „daljnijeg iskorištavanja... fizičke snage naroda“ u intresima „bankrotirajućeg germanskog imperijalizma“. OUN(b) je procijenila taj akt kao pokušaj „prikočiti nas do njemačke kočije za koju postaje sve više očito da se kotrlja u propast“. I tako su Ġalyč'ki mladići pristupali toj formaciji sa željom da će naoružani i obučeni vojnom vještinom još biti korisni u budućnosti u borbi za neovisnu Ukrajinsku državu. Hitlerovcima je bilo potrebno popunjavanje, da bi uništili napredujuću sovjetsku vojsku. U bitci pod Brodama na Ljvivščyni od 17. do 22. srpnja 1944. spasilo se oko 3000 vojnika. Ostatak je odveden u zarobljeništvo ili ubijen. Odlukom sudbine Ukrajinci su bili primorani ratovati u formacijama Crvene armije, ukrajinske pobunjeničke te njemačke vojske. Zbog nepostojanja vlastite države ukrajinska nacija našla se u situaciji u kojoj je brat išao na brata.

Oslobođenje kraja od nacističke okupacije i obnova sovjetske vlade.

Borba OUN i UPA protiv totalitarnog režima (druga polovina 1940-ih – prva polovina 1950-ih godina).

Početak oslobađanja Stanislavs'ke oblasti od njemačko-fašističkih intervenata dogodio se u tijeku Proskuryvs'ko-černivec'ke operacije sovjetskih oružanih snaga. Na

9 Regularne ukrajinske jedinice u Prvome svjetskom ratu.

kraju ožujka 1944. dijelovi 8. mehaniziranog korpusa 1. gardijske tenkovske vojske pod zapovjedništvom generala M. Katukova u borbama su izbili na Dnjestar. Prešavši rijeku u oblasti sela Ustečka, tenkisti su došli na teritorij Stanislavščyne. Tijekom travnja 1944. oslobođeni su od Nijemaca Ğorodenkivs'ki, Snjatyns'kyj, Ğvizdec'kyj, Obertyns'kyj, Koršivs'kyj, Zabolotivs'kyj te dijelovi Kuts'kog, Lančyns'kog Otyjnijs'kog i Tlumac'kog rajona. Na tim terenima počela su se graditi industrijska poduzeća te poljoprivredna proizvodnja za potrebe fronta. Sljedeća dva mjeseca vojna djelovanja na teritoriju Prykarpattja imala su, u osnovi, pozitivno obilježje.

U srpnju 1944. počela je Lavovsko-Sandomyrs'ka operacija vojske 1. Ukrajinskog fronta. Odredi 1. ukrajinske gardijske i 18. vojske oslobodili su Stanislav (27. srpnja 1944), Ğalyč, Dolynu, Kaluš, Nadvirnu, Roĝatyn, Tlumac i druga naselja u oblasti. U tijeku istočnokarpatske operacije 4. Ukrajinskog fronta 18. listopada 1944. sovjetske vojne jedinice dostigle su glavni karpatski planinski lanac i ovladale najvažnijim prijelazima. Na taj način bilo je završeno oslobađanje teritorija oblasti. Na Stanislavščyni je u krvoprolićima i borbama poginulo 14.413 sovjetskih vojnika – predstavnika 31 nacionalnosti. Tisuće boraca odlikovano je visokim vladinim nagradama, 41. pododjel Crvene armije dobio je naziv „Karpatski“, 1. tenkovska brigada – „kolomyjs'ka“, a druge vojne formacije nazvane su prema nazivima naseljenih mjesta. Više od 100.000 autohtonih Prykarpattjana ratovalo je u sastavu Crvene armije protiv njemačkih fašističkih uljeza, a više od 26.000 poginulo je u borbama, nestalo ili podleglo ozljedama u vojnim bolnicama.

Dolazak Crvene armije u zapadnu Ukrajinu označio je povratak represivnoga sovjetskoga partijsko-totalitarnog režima s njegovim boljševičkim ekstremizmom i represivnim aparatom te željom da se osveti za vlastite zločine i promašaje i za „gubitak obraza“, kao posljedicu ratnih katastrofa 1941–1942. godine. Te nove okolnosti postavile su pred vodstvo UPA složeno pitanje o isplativosti nastavka borbe s prevladavajućim sovjetskim snagama. Ono je očekivalo, posebice, da će se razbijeni Nijemci dogovoriti sa zapadnim državama, kako bi se spriječila sovjetska ekspanzija. To je potaknulo vodstvo OUN i zapovjedništvo UPA da nastave borbu s boljševicima i usredotoče se na oružane protuakcije Crvene armije i sovjetskih partizana. Za one koji su se borili za ideju neovisnosti ukrajinske države nastalo je novo, tragično razdoblje konfrontacije sa sovjetskom vladom. UPA je organizirala niz akcija da bi podrivala sovjetske mobilizacije, spriječila deportacije „nepouzdanih elemenata“ i zaustavila represije protiv Grkokatoličke crkve. One su, prije svega, bile usmjerene protiv NKVD-a, članova kompartije i onih koji su surađivali sa sovjetskim režimom. Poseban primjer rušenja mobilizacijskih planova sovjetske vlade bila su djelovanja OUN i UPA na Stanislavščyni, gdje se do 21. kolovoza 1944. moralo rajonskome vojnom komesarijatu javiti 30.268 pozvanih, a zapravo je došlo samo oko 15.000 ljudi.

U jesen 1944, kada očekivanje skorog sukoba Zapada sa SSSR-om čini strategiju OUN i UPA, aktivnost njihovih oružanih formacija dosegla je vrhunac. Tereni Stanislavščyne bili su najviše naseljeni borcima OUN i poddijelovima UPA, a opća količina sudionika nacionalnooslobodilčkog pokreta na kraju te godine dosegla je 30.000 ljudi. Prema izračunima, 70 formacija UPA (22.000 osobnog sastava) koje su djelovale na Stanislavščyni u kolovozu i prosincu 1944. izvele su 743 borbene akcije, od toga 10 napada na rajonska središta i mjestašca u kraju – Boğorodčany, Biljšivci, Bukačivci, Vojnyliv, Lysec'ke, Soltovyn, Tysmenycja, Tlumač, Jezupilj, Pereğins'ke i Rožnjativ. Najbrojnije su bile pobunjeničke formacije Groma, Blakytnog i Rizuna, u kojima se nalazilo 400–450 pobunjenika naoružanih strojnicama, automatskim puškama, protutenkovskim oružjem te čak minobacačima i topovima. Pritom se koristio fleksibilan arsenal taktičkih djelovanja, uključujući kombiniranu suradnju pješništva i artiljerije, a ilegalno-partizanska taktika, gledajući na ograničene mogućnosti pobunjenika, činila se najučinkovitijom.

Ta je taktika imala cilj: a) natjerati sovjetsku vladu da zadrži više snaga u gradovima i time im oslabiti prisutnost u seoskom području; b) stvoriti prepreke ojačavanju gradske vlade i paralizirati njezina djelovanja protiv oslobodilačkog pokreta; c) uništiti rekviziciju poljoprivredne produkcije i drugih mjera na selu.

Za likvidaciju formacija UPA i podzemnih organizacija OUN sovjetska vojska organizirala je blokadu velikih pobunjeničkih teritorija, slala agente radi infiltracije u strukturu UPA i ubojstva njihovih zapovjednika, te stvarala specijalne napadačke bataljune. Započela je aktivna propagandna kampanja, da bi se prikazalo OUN i UPA kao nacističke krvnike. Posebni sukobi sovjetskih snaga s UPA imali su širok razmjer. Samo na Stanislavščyni, koja se od kraja 1944. smatrala utvrdom oslobodilačkog pokreta, UPA je u jesen te godine likvidirala 1.500 sovjetskih aktivista. Sovjetski predstavnici tvrdili su da je tijekom tog vremena ubijeno 36 „bandi“ UPA u broju od 4.300 ljudi. U studenom 1944. nedaleko od Jablunova (pod Kolomyjom) pododredi UPA uništili su bataljun Crvene armije.

Ispunjavajući Staljinovu naredbu o likvidaciji pobunjeničkog pokreta u zapadnoj Ukrajini do kraja rata, vlada USSR i NKVD privukli su pred kraj 1944. u borbu protiv UPA gotovo 200.000 vojnika unutrašnjih vojski, boraca partizanskih i kaznenih elemenata, a također i artiljeriju, tenkove te avijaciju. Prakticirala su se javna pogubljenja zarobljenih pobunjenika, uveden je talački sustav i represije nad obiteljima sudionika oslobodilačkih napora. Na Stanislavščyni je pred kraj 1944. vješanjem javno pogubljeno više ljudi, od toga 3 u oblasnom centru i 15 u rajonima oblasti. U cijelosti, snage oslobodilačkog pokreta na Stanislavščyni imale su primjetne gubitke. Od 3. kolovoza 1944. do 1. siječnja 1945. protiv njih je provedeno 370 operacija, koje su za posljedicu imale smrt i odvođenje u zarobljeništvo 4.698 pobunjenika i ilegalaca. Među poginule

ubrajalo se i 16 satnijskih zapovjednika, komandant formacije „Kozak“ i zapovjednik područne škole UPA „Oleni“ „Polj“ (F. Poljovyj), a značajne gubitke imao je i kadetski sastav. Od veljače do 31. prosinca 1944. u zapadnim oblastima Ukrajine protiv OUN i UPA provedeno je 6.495 operacija, koje su za posljedicu imale 57.405 mrtvih i 50.387 zarobljenih pobunjenika. Među trofeje ubrajalo se i 35 topova, 328 minobacača, 15 bacača plamena, gotovo 3.000 strojnica, 4.230 automatskih pušaka, 18.591 pušaka te druga oprema i streljivo.

Unatoč tome, oružani otpor staljinskom totalitarizmu nije se zaustavljao. U zaleđu Crvene armije na nedavno od njemačko-fašističkih grabežljivaca oslobođenoj ukrajinskoj zemlji elementi UPA držali su cijele rajone seoskih lokaliteta, ostvarivali napade na centre rajona, napade na lokalnim terenima te uništavali partijsko-komsomolski aktiv, enkavediste i borce napadačkih bataljuna. U većini sela Pryкарпаття nelegalno su djelovale nacionalno-državne strukture OUN podupirane odredima UPA, to jest faktički je postojalo dvovlađe (ilegalaca i vlade). Dakle, UPA i njihovo političko vodstvo OUN(b) stupili su u otvoreni rat sa sovjetskom vladom.

Razdoblje mnogogodišnjega poslijeratnoga krvoprolića beskompromisnog i požrtvovnog suparništva među OUN i UPA s jedne, i sovjetskih vladajućih struktura s druge strane, u zapadnoukrajinskim zemljama, posebno na Pryкарпаття, može se uvjetno podijeliti na tri etape: 1. od 1944. do 1946. godine, kada su u tijeku vojnih operacija Sovjetske armije i unutrašnjih jedinica NKVD-MVS osnovne snage UPA podnijele poraz te je pokret otpora prešao na duboko podzemlje i taktiku djelovanja u manjim grupama; 2. od 1947. do 1951. godine, kada su se djelovanja podzemlja usmjeravala na ometanje akcija u kolektivizaciji i sovjeticizaciji regije, a snage vlade na borbu operativno-vojnih skupina s podzemnim organizacijama (vodstvom) OUN; 3. od 1951. do 1956. godine, kada su likvidirane razdvojene grupacije podzemlja i druge nelegalne formacije OUN.

U Stanislavs'koj borbenoj operaciji (travanj–svibanj 1945) sudjelovalo je 11.000 vojnika sovjetske vojske, unutarnje i pogranične snage, tenkovska satnija i 6. lovačka eskadrila NKVD. Gubitci UPA iznosili su 2.167 ubijenih i 6.311 zarobljenih. Tijekom srpnja i rujna 1945. Sovjetski vojni kontingent izveo je 2.179 vojno-čekističkih¹⁰ operacija i 556 zasjeda. Kao rezultat bili su u potpunosti razbijeni odredi V. Ćusaka (96 ljudi), M. Rybčyna („Orlyka“) od 70 ljudi, V. Zubkova („Kosa“) od 70 ljudi, 57 boraca i 11 jedinica samoobrane; likvidirano je vodstvo Ćorodenkivs'kog i Roĝatyns'kog nadrajonskog zapovjedništva OUN, tri rajonska vodstva, jedan ujedinjeni te 9 veznih stanica u Stanislavs'kom, Ćalyc'kom i Tlumac'kom rajonu. Pri tome je ubijeno 1.159, a zadržan 2.871 pobunjenik i 383 člana OUN-ovske mreže, a također 1.945 tzv.

10 Ćekisti – djelatnici ĆK (rus. чрезвычайная комиссия) sovjetske tajne policije.

„pomagača bandi“. Tijekom 4. kvartala 1945. na Stanislavščyni su provedene 2.258 vojno-čekističke operacije i 643 zasjede (od toga 903 vojne operacije i 274 zasjede u prosincu), tijekom kojih je ubijeno 455 pobunjenika i članova nacionalističkog podzemlja.

U tijeku operacije „Velika blokada“ (siječanj–travanj 1946) sovjetski garnizoni zauzeli su sve naseljene točke Prykarpattja i Karpatskoga kraja, mobilne grupe ostvarile su napadačka djelovanja, a primjenjivala se i avijacija. Brojnost sudionika pokreta otpora smanjila se, prema raznim ocjenama, na 40–60%. Prema podacima sovjetske strane, u vrijeme zimsko-proljetnih operacija 1946. na terenima Stanislavščyne bilo je razoreno 68 formacija UPA i likvidirano 145 organizacija OUN, uništeno 1.836, zarobljeno i uhićeno 3.030 članova OUN i UPA i simpatizera nacionalističkog pokreta. Godine 1946. (24. veljače), u borbi skupine pobunjenika s napadačko-izviđačkom grupom 215. pješачke pukovnije vojske NKVD u rajonu Crne Šume, poginuo je jedan od najpoznatijih pobunjeničkih vođa i zapovjednik odreda „Čornyj Lis“ UPA-zapad V. Andrusjak („Grežit“, „Rizun“).

Usmjerenja i taktička sredstva oružane borbe OUN i UPA u to vrijeme bila su raznovrsna: neočekivani napadi na garnizone i postaje sovjeta, prepadi na centre prebivanja kompartijsko-sovjetske administracije, zasjede na putovima i na ulazima u naseljena mjesta, uništavanje komunikacijske opreme i sredstava za vezu, sabotažne akcije, uništavanje industrijskih objekata te administrativnih zgrada. Veliku ulogu u praksi kaznenih organa imale su izviđačke akcije s ciljem pronalaženja i osvajanja bunkera i skloništa pobunjenika i operacije nabavka poljoprivrednih proizvoda radi otkrivanja nacionalističkog podzemlja.

Od kraja 1940-ih do početka 1950-ih borba između sovjetske vlade i oslobodilačkog pokreta na Prykarpattju vodila se u vojnoj, političko-ideološkoj i gospodarskoj sferi, osobito u djelovanju kolhozne izgradnje. Godine 1948. snage ukrajinskih nacionalista najbrojnije su bile tek u Stanislavs'koj oblasti: 158 organizacija OUN (688 ljudi) i 26 borbenih grupa UPA (345 ljudi) te 859 zasebno djelujućih pobunjenika i ilegalaca.

Od lipnja do studenog 1948. na Stanislavščyni je protiv OUN i UPA proveden niz operacija, posljedice kojih su bile likvidacija 65 borbenih grupa OUN i podzemnih središta UPA, a ubijeno je i uhićeno 1.632 pobunjenika i njihovih pristaša. Od 3. do 5. prosinca snage specijalne 215. pješачke pukovnije unutarnjih snaga MDB blizu sela Topiljske u Perehins'kom rajonu ubile su, zajedno sa suprugom, referenta službe sigurnosti zapovjedništva OUN Karpatskoga kraja V. Livyja (Mytar).

Snažna ofenziva sovjetskih snaga na pozicije OUN i UPA na Prykarpattju nije slomila otpor pobunjenika. Dvadeseti studenoga 1948. njihove snage uključene su u 22 borbene grupe UPA (149 boraca), 168 podzemnih organizacija OUN (817 ljudi) i

gotovo 500 posebno djelujućih boraca i nelegalaca. Upravo su oni zadavali osvetničke udare po objektima sovjetske vlade. U studenom i prosincu ostvarili su 38 akcija, od toga 25 terorističkih napada na kompartijsko-sovjetski i kolhozni aktiv.

S velikom aktivnošću pobunjenici su nastavili djelovati na Stanislavščyni i 1949. godine. Tu su 1. travnja njihove snage imale 26 borbenih grupa (165 ljudi), 194 podzemne organizacije OUN (901 osoba) i 329 zasebno djelujućih boraca – ukupno 1.395 ljudi. Od svibnja do listopada 1949. pobunjenici su na terenima oblasti ostvarili 212 akcija, posljedice kojih je broj umrlih, ranjenih i odvedenih u šume iznosio gotovo 200 osoba. Tijekom 1949. i u prva četiri mjeseca 1950. od ruku nacionalističkog podzemlja na Prykarpattju je poginulo 200 predsjednika seoskih savjeta, 19 vođa kolhoza i 30 predstavnika milicije.

Na djelovanja pobunjenika i podzemlja sovjetska vlada je odgovorila širokim represivnim protumjerama. Samo u prvom kvartalu 1949. uspjele joj je na Stanislavščyni uništiti u potpunosti 30 i djelomično 133 bojne grupe UPA i podzemnih organizacija OUN, čiji su gubitci bili 787 ljudi. U cijelosti su od siječnja do listopada 1949. snage oslobodilačkog pokreta u Stanislavskoj oblasti izgubile 1.820 ljudi. Nenadoknadiv gubitak za pobunjenike bila je smrt vođe OUN Karpatskoga kraja i zapovjednika UPA-zapad V. Sydora („Šelest“, „Vyštyj“) u travnju 1949. Osim toga, od siječnja do ožujka s prostora Stanislavščyne deportirano je 372 obitelji (1.038 osoba).

Godine 1950, kao i prijašnjih godina, nacionalističko podzemlje na području Prykarpattja nastavilo je djelovati s najvećom aktivnošću. Njihovi redovi imali su 940 ljudi, okupljenih u 15 borbenih grupa i 148 podzemnih organizacija OUN. Njihovim naporima su 1950. ostvarene 144 akcije. Prvi kolovoza 1951. u Stanislavskoj oblasti, prema podacima MDB, bile su 93 grupe u organizaciji OUN (586 ljudi), a također i 47 takozvanih „legalnih“ nacionalističkih centara. Za sedam mjeseci 1951. pobunjenici i podzemlje ostvarili su 63 akcije, eliminirajući 34 predstavnika sovjetskog režima.

Ipak je nacionalnooslobodilački pokret na Prykarpattju bio osuđen na propast, s obzirom da je pobijediti moćni totalitarni sustav bilo u tom trenutku nemoguće, tim više što je Zapad ostao ravnodušan na mnogogodišnju borbu ukrajinskih pobunjenika za državnu neovisnost. Ne gledajući na to što je s vojne točke gledišta antikomunistički otpor OUN i UPA završio porazom, ta borba nije bila lišena smisla i ne može biti označena uzaludnom. Oslobodilački pokret pod vodstvom OUN postao je objektivno neminovan izazov totalitarnom režimu od strane dijela Ukrajinaca koji je upoznao težinu nacionalne ideje i potrebu njezina ostvarenja u vlastitoj nezavisnoj državi.

Prykarpattje u vrijeme totalitarizma (1944–1991)

Neovisnost Prykarpattja, kao i cijele Ukrajine, ostvarena je kroz dugo razdoblje iskušenja. Jedno od najtežih bilo je razdoblje komunističkog totalitarizma, čije su posljedice javljaju u političkoj, ekonomskoj i duhovnoj dimenziji.

Približavanjem sovjetske vojske, u zapadnoukrajinskom društvu nije bilo nikakvih iluzija o budućnosti s obzirom na predratnu sovjetsku politiku u tim krajevima. Zapadne oblasti Ukrajine i nakon završetka Drugoga svjetskog rata ostale su arenom aktivnih djelovanja i primjene regularnih vojnih elemenata.

Godine 1944. na Prykarpattju je obnovljen sovjetski politički sistem. Vraćaju se partijski, sovjetski te komsomolski organi, koji su ostvarivali politiku „sovjeticizacije“ kraja. U regiju su dovedene tisuće članova partije iz istočnih oblasti USSR-a i drugih republika SSSR-a. Preseljenje velike količine službenika iz istočnih oblasti u zapadnoukrajinsku regiju postalo je osnovnom metodom provođenja kadrovske politike. Prvi siječnja 1946. u oblasti je radilo 1.600 komunista, koje je CK Kompartije Ukrajine usmjeravao na partijski rad. Do sredine 1946. CK VKP i CK KP(b)U dodatno su poslali u oblast 8.314 specijalista narodnoga gospodarstva, među kojima 3.448 komunista i 3.565 komsomolaca. „Patronat“ se odvijao povezivanjem partijskih i komsomolskih organizacija istočnih i južnih regija s oblastima zapadne Ukrajine. Stanislavs’ku (Ivano-Frankiv’sku) oblast patronirale su Lužans’ka, Žytomyrs’ka i Hersons’ka oblast.¹¹

Godine 1946. u partijskim organizacijama Stanislavs’ke oblasti radilo je samo 7,6% lokalnih komunista, budući da su se prema stanovništvu zapadnih oblasti odnosili s nepovjerenjem. Iste godine (22. siječnja) u sastav USSR-a uvedena je Stanislavs’ka (1962. preimenovana u Ivano-Franskiv’sku) oblast.

Nakon rata jedan od važnih smjerova rada partijskih i kažnjeničkih organa bila je marljiva provjera ratnih zarobljenika, zatvorenika koncentracijskih logora te nasilno odvedenih na rad u Njemačku, a također i stanovnika koji su živjeli na teritoriju pod njemačkom okupacijom. Staljinov totalitarni režim koristio se širokim arsenalom represivnih mjera: od strijeljanja, zatvaranja, do opsežnih protjerivanja te deportacija. Posebice 1. kolovoza 1946. u Poljsku je iz Stanislavs’ke oblasti deportirano gotovo 78.000 ljudi. U listopadu 1947. iz oblasti su odvedene 4.574 obitelji ili 12.476 ljudi. Ukupno je od 1944. do 1947. iz zapadne Ukrajine odvedeno 100.310 ljudi. U poslijeratnim godinama gotovo je iz svakog prikarpatskog sela u Sibir odvedeno po nekoliko obitelji, a iz njih 28 odvedeni su svi stanovnici. Tako je selo Selyšče u Ćalyc’kom rajonu uništeno za 24 sata. U akciji „Visla“ u selo Ozerce u Ćalyc’kom rajonu dovedeni su Lemki iz Poljske. Ipak, visoki porezi, odsutnost života i niske plaće prisilili su na iseljavanje u Mykolajiv’sku oblast (jug Ukrajine).

Sramotnim aktom, usmjerenim protiv ukrajinskog naroda, postala je operacija „Visla“, koju su provele poljske vlasti od travnja do kolovoza 1947. godine. Njezin je cilj bio nasilna deportacija Ukrajinaca iz njihovih etničkih teritorija na prostore

11 Rusificirane regije juga i istoka sovjetske Ukrajine.

gdje su ranije živjeli Nijemci. Poljski administrativni organi primjenjivali su represivne metode u akciji preseljenja, uključujući oduzimanje prava na zemlju, likvidacije ukrajinskih škola, kulturno-obrazovnih ustanova, grkokatoličkih crkava i dr. U isto vrijeme provedena je zajednička vojna akcija SSSR-a, Poljske i Čehoslovačke protiv skupina UPA, u tijeku koje su ukrajinske nacionalne formacije pretrpjele značajne gubitke.

Izdržavajući teškoće poslijeratnih godina, stanovnici kraja požrtvovno su radili na obnovi narodnoga gospodarstva. Osobito primjetni bili su uspjesi u industrijskom razvitku. Od 1944. do 1991. na Prykarpattju je stvorena široka industrijska infrastruktura. Posebice je reorganizirana naftna industrija (obnovljen je i proširen rad Nadvirnjans'ke naftoprerađivačke tvornice, a 1952. stvoren je naftnoindustrijski odjel „Dolynanafta“) te industrija za obrađivanje drveta (Vyğods'ki, Nadvirnjans'ki, Deljatyns'ki i Bolehivs'ki šumski kombinati). U tom razdoblju završena je gradnja Burštyns'ke termoelektrane, najveće u Europi, jedne od najmoćnijih u međunarodnom sustavu „Mir“. Djelovali su Kalus'ko proizvodno društvo „Hlorvinil“, ivano-franskijska tvornica instrumenata, tvornica „Avtolyvmaš“, prikarpatski namještajni kombinat, tysmenyc'ka tvornica krzna, kolomyjs'ka tekstilna tvornica, deljatyns'ka tvornica za obradu drveta i dr. Prekomjerna centralizacija, monopol te diktat sovjetskih ministarstava i ureda doveli su do neravnomjernosti narodnogospodarskoga kompleksa i neravnomjernosti u društveno-ekonomskom razvitku. Proširenje proizvodnje odvijalo se na račun ekstenzivnih metoda vođenja gospodarstva. Njihovu efektivnost označava nizak tehnološki nivo. Žestoka eksploatacija naftnih i plinskih izvora dovela je do njihova iscrpljenja, a kao posljedica toga količina nafte u Karpatima se od druge polovine 1980-ih postupno smanjuje.

U poslijeratnim godinama represijama se ostvarivala kolektivizacija seoskoga gospodarstva na Prykarpattju, a to je popraćeno uhićenjima i nasilnim premještanjima seljaka koji su istupali protiv kolhoznog sustava. Prvi siječnja 1949. kolhozi¹² su ujedinili u Stanislavs'koj oblasti 13% svih seoskih gospodarstava. Kolektivizacija na Prykarpattju u osnovi je završena 1951. godine. Oblast je imala 605 kolhoza.

Zanemarujući sudbinu milijuna Ukrajinaca, sovjetsko vodstvo koristilo se, isprobanom 1930-ih godina, metodom suzbijanja seljačkog otpora – izgladnjivanjem 1946. i 1947. godine. Od gladi su najviše nastradali rajoni Stanislavs'ke oblasti: Ğorodenkivs'kyj, Černelyc'kyj, Ğvizdec'kyj, Obertyns'kyj i Snjatyns'kyj.

Sovjetski način proizvodnje kočio je razvitak produktivnih snaga. Komandne metode ekonomije pogodovala su otuđenju radnika od sredstava proizvodnje u gradu

12 Kolhoz (ukr. *колгосп*) – kolektivno gospodarstvo, koje uz sovhoz (sovjetsko gospodarstvo) čini sastavnicu socijalističkoga poljoprivrednog sektora.

i na selu, a prioritet industrijalizacije grupe „A“ (proizvodnja sredstava proizvodnje) prouzročio je socijalno zaostajanje i nisku razinu života ljudi.

Sovjetski totalitarni režim je u poslijeratnom razdoblju, zanemarujući stvorenu široku mrežu kulturno-obrazovnih ustanova na Prykarpattju, ostvario potpunu kontrolu nad idejnim sadržajem obrazovanja, kulture, književnosti, umjetničkih radova, radijskog i televizijskog prijenosa, tiskovina, kazališta, filharmonija i muzeja.

U nacionalnom pitanju sovjetski režim provodio je opsežan program rusifikacije i usadio je kompleks manje vrijednosti ukrajinskoj naciji. Jedan od osnovnih alata postala je namjenska politika uništenja ukrajinskog jezika. Najveći zločin totalitarizma bio je duhovni genocid. Zatvarali su se hramovi, širila se široka ateistička propagandna kampanja, a dominantan je postao utjecaj Ruske pravoslavne crkve.

Tragična stranica povijesti bio je pokušaj sovjetskog režima da iz duhovnog života naroda izbací Ukrajinsku grkokatoličku crkvu, koja je bila glavna konfesija na tom prostoru. Od 8. do 10. ožujka 1946. Vijeće grkokatoličke crkve u Lavovu pod pritiskom vlasti poništilo je ugovor s Vatikanom i likvidiralo Grkokatoličku crkvu. Pojačani su progoni predstavnika grkokatoličkog duhovništva, koje nije prešlo na pravoslavlje. Usprkos psihološko-moralnom pritisku, administrativnim te represivnim mjerama, grkokatoličko duhovništvo i vjernici, čiji je duhovni otac bio mitropolit Josyf Slipyj, nisu podržavali odluku crkve i prešli su u podzemlje.

Bez obzira na ralje totalitarizma, pokret otpora na Prykarpattju nije jenjavao. Njegovi oblici bili su raznoliki: od oružanoga pobunjeničkog pokreta, pod vodstvom OUN i UPA, do političkog protesta – posebice bojkot poslijeratnih izbora za Verhovnu Radu SSSR-a i lokalne vlade. OUN i UPA vodili su antiboljševičku, antisovjetsku propagandu te pozivali ljude da ne izlaze na biračka mjesta. U krvavu akciju pretvorili su se izbori za Verhovnu Radu SSSR-a u mjestu Zalukvi u Čalyc'kom rajonu 10. veljače 1946. godine. Dio seljaka napustio je svoje domove zato da ne sudjeluju u izborima. Na njih je organiziran pravi lov, a silom i uz prijetnje seljaci su prisiljavani ići na birališta. Zbog propasti izbora predsjednik izborne komisije Semen Bunko bio je osuđen kao „neprijatelj naroda“. Osmi veljače 1947. na dan izbora za Verhovnu Radu SSSR-a i oblasne vlade na biračkom mjestu 1122 u Nadvirni nepoznata osoba bacila je u kutiju 5 listića s natpisima „mi glasamo za ukrajinske pobunjenike, za UPA. 10.000 Banderivaca“.

Pokušaji liberalizacije društveno-političkog života u razdoblju Hruščeva, u uvjetima očuvanja osnova komandno-administrativnog sustava, bili su neuspješni. O ograničenom obilježju procesa destaljinizacije u vrijeme Hruščevljeva „zatopljenja“ svjedoči i činjenica da izvan amnestije ostaju politički zatvorenici koji su sudjelovali u pokretu OUN i UPA, a također i oni deportirani tijekom godina kolektivizacije s područja zapadne Ukrajine.

Pred kraj 1950-ih aktivirao se kulturno-nacionalni razvoj, koji se pojavio u fenomenu „Šistdesjatyštva“¹³. Time je započeo novi nacionalni preporod. Djela pryкарпатских pjesnika i umjetnika obogatila su se širom tematikom i nacionalnim smislom. U poeziji i prozi aktivno su istupali ljudi mlađe generacije – D. Pavlyčko i R. Ivanyčuk, a u umjetnosti – O. Zalyvaha, D. Ivancev te O. Ćrycej (Vynnyk). Oni su predstavnici novog političkog, stvaralačkog i estetskog razmišljanja, koji su težili prijeći granice dogmativnog shvaćanja svijeta te donijeti duh buntovništva. Reakcija sovjetskog režima na proces obnavljanja bio je val represija, koje su se doticale mnogih književnika i umjetnika u Pryкарпаття.

Na prijelazu 1950-ih i 1960-ih u Ukrajini se rađa disidentstvo, koje postaje novi oblik građanskog protesta. Značajno iskazivanje neslaganja s totalitarizmom bilo je povezano upravo sa zapadnom Ukrajinom. Veći dio disidenata na Pryкарпаття (41 osoba) činili su predstavnici inteligencije (pjesnici, umjetnici, grkokatolički svećenici, studenti). Disidentski pokret imao je jasno nacionalno-demokratsko usmjerenje.

Građanski protest izražavao se širenjem antisovjetskih letaka, „samvydavom“¹⁴, radovima disidenata („Mojsije“, „Reportaža iz rezervata Berija“ V. Moroza), slušanjem prijenosa inozemnih radijskih programa „Glas Amerike“, „Svoboda“, „Vatikan“, upitima književnika i umjetnika sovjetskim vlastima u vezi s uhićenjima ukrajinske inteligencije, organiziranjem skupova prigodom obilježavanja sjećanja na Tarasa Ševčenka i dr. Samoizdavana literatura zapadnoga dijela Ukrajine postala je oštra kritika sovjetskog režima, traženje državne nezavisnosti te apel za prijašnje etape ukrajinskoga nacionalnooslobodilačkog pokreta, posebno OUN i UPA. Na Pryкарпаття bilo je mjesta i za vjersko disidentstvo, čiji su se predstavnici zauzimali za utvrđenje ne deklarirane, nego faktične slobode savjesti i zahtijevali obnovu Grkokatoličke crkve.

Zajedno s tim ostvarivali su se pokušaji organiziranog otpora sovjetskom totalitarnom sustavu. Posebice potkraj 1950-ih u Stanislavu je djelovala područna Ujedinjena partija oslobođenja Ukrajine, koju je stvorila skupina radnika i studenata (J. Tkačuk, B. Tymkiv, I. Strutyns'kyj, M. Jurčyk i dr.).

Od 1964. do 1967. u Ivano-Frankivs'ku je djelovala podzemna organizacija – Ukrajinски nacionalni front (UNF), a inicijatori stvaranja i vođe bili su Dmytro Kvecko – učitelj povijesti iz Dolyns'kog rajona Ivano-Frankivs'ke oblasti te nekadašnji sudionik nacionalnooslobodilačkog pokreta Zinovij Krasivs'kyj. UNF je provodio političku liniju OUN i UPA i zagovarao oružane borbe protiv režima za stvaranje samostalne demokratske države. Članova i aktivista organizacije bilo je više od 150 iz

13 Šistdesjatyky (ukr. Шістдесятники) – generacija ukrajinske inteligencije koja je djelovala potkraj 1950-ih i 1960-ih te istupala protiv Staljinova režima.

14 Samvydav (ukr. самвидав) – samostalno ilegalno izdavanje knjiga i drugih publikacija u vrijeme državne cenzure.

Lavovske, Ivano-Frankivs'ke, Zakarpatts'ke, Ternopiljs'ke, Kirovgrads'ke, Černigivs'ke i Donec'ke oblasti.

Razdoblje od 1960. do 1980. obilježeno je jačanjem pokreta zaštite prava. Deveti rujna 1976. stvorena je ukrajinska grupa za pomoć ispunjenja Helsinških ugovora, čija je osnovna zadaća bila informiranje svjetske javnosti o činjenicama povrede ljudskih prava na prostoru USSR-a. Oni podrijetlom iz Prykarpattja postali su aktivisti Ukrajinske Helsinške grupe (P. Sičko, O. Popovyč, O. Zalyvaha i dr.).

S obzirom na to, reakcija totalitarnog režima nije izostala. Javila se u valu uhićenja provedenih u središtu stvaralaštva ukrajinske inteligencije, optužene za „ukrajinski buržoazni nacionalizam“. Godine 1959. nad članovima Ujedinjene partije oslobođenja Ukrajine odvijao se zatvoreni sudski proces, na kojem su na zatvorske kazne osuđeni J. Tkačuk, B. Tymkiv, M. Ploščak, I. Strutyns'kyj, M. Jurčyk, I. Konevyč i drugi.

Istaknuta osoba u povijesti pokreta otpora bio je Vjačeslav Čornovil – duhovni otac disidentstva u zapadnoj Ukrajini. U njegovim djelima (*Zlo zbog pameti, Pravedan sud ili recidivi terora*) otkrivala se samovolja sovjetske vlade protiv onih ukrajinskih građana koji su branili pravo svog naroda na slobodu i neovisnost. U neljudskim uvjetima terora on je nastavljao borbu za nacionalne ideale i provodio akcije građanskog neposluha.

Ekonomski zastoj iz sredine 1980-ih i rast pokreta otpora totalitarnom sustavu prisilili su sovjetsko vodstvo da pribjegne reorganizaciji društvenog života. Ipak, SSSR nije bio sposoban odgovoriti na izazov povijesti, budući da reforme nisu izlazile iz granica komandnog sustava. Socijalni program pretvoren je u žrtvu rasta vojno-industrijskoga kompleksa. Pokušaji izjednačavanja elemenata tržišne ekonomije s planiranom doveli su do potpunog pada proizvodnje, sveobuhvatne sustavne krize i konačnog sloma sovjetskoga totalitarnog sustava. Strvinarsko ponašanje prema prirodnim resursima i funkcioniranje kemijskih i energetskih divova pretvorilo je industrijska središta Ukrajine u zone ekološke katastrofe.

Tragična stranica u povijesti kraja bio je i rat u Afganistanu, u kojem je sudjelovao 2.881 Prykarpatec (od toga 82 mrtvih i 105 invalida).

Postalo je očigledno da bez realnog državnog, a u tom smislu i ekonomskog suvereniteta, kao i bez vlasti naroda bitna poboljšanja nije moguće doseći. Rezultat reorganizacije postalo je osvješćivanje društva o nemogućnosti daljnjeg života u totalitarizmu. Osnovna postignuća politike glasnosti bili su: likvidacija „bijelih mrlja“ u povijesti, povratak iz ništavila političkih i kulturnih djelatnika ugnjetavanih od totalitarnog režima, povratak zabranjenih književnih djela, filmova, znanstvenih i publicističkih djela, oslabljivanje cenzure te uništenje starih ideoloških stereotipa.

Iako su se reorganizacijski procesi na Prykarpattju u cijelosti podudarali s općesaveznim tendencijama društvenih promjena, one su imale svoje posebnosti.

Posebno aktiviranje nacionalnog pokreta u Ukrajini popraćeno je brzim prerastanjem opozicijskih raspoloženja društva u široko rasprostranjenu demonstraciju aktivnog protesta u obliku štrajkova, straža, gladovanja, narodnih skupova s plavo-žutim zastavama te pokušajima rehabilitacije političkih zatvorenika. Četrnaesti svibnja 1989. u selu Voskresinci u Kolomyjs'kom rajonu u vrijeme otkrivanja spomenika Tarasu Ševčenku prvi put je na Prykarpattju bio javno podignut plavo-žuti barjak.¹⁵

Strmoglavlo su padali autoritet i povjerenje u komunističku partiju. Rezultatima izbora 1989. na Prykarpattju su na vlast došle nekomunističke snage, koje su se zauzimale za produbljivanje demokratskih procesa. Od 12 zastupničkih mjesta za Verhovnu Radu USSR-a, 11 mandata dobili su demokratski predstavnici. Uvjerljivu pobjedu nad partijskim promaknutim radnicima uzeli su nekadašnji politički zatvorenici L. Luk'janenko i B. Rebryk, vođe građanskih organizacija u oblasti. U oblasnoj vladi od 137 izabраниh zastupnika 110 je pripadalo demokratskom bloku, a samo četiri mjesta dobili su partijski i sovjetski vođe. Predsjednik oblasne vlade bio je izabrani upravitelj lokalne organizacije Narodnog Pokreta Ukrajine Mykola Jakovyna.

U siječnju 1991. u Ivano-Frankivs'koj oblasti partijska organizacija smanjila se na 20%. Širile su se masovne demontaže spomenika Lenjinu i drugim sovjetskim ličnostima.

Na Prykarpattju se širio vjerski pokret za obnavljanje djelovanja Ukrajinske grkokatoličke crkve. U proljeće 1987. u mjestima Kaluši, Ivano-Frankivs'ku te selima Tysmenyc'kog, Kalus'kog i Dolyns'kog rajona provedeni su skupovi vjernika Grkokatoličke crkve, na kojima su nakon mise odjekivali zahtjevi da se vjernicima vrate crkvene građevine. Pokretu legalizacije UGKC pogodovala je otvorena izjava skupine svećenika i vjernika UGKC od 4. kolovoza 1987. u zapadnim sredstvima masovnog informiranja o svom izlasku iz podzemlja te potpora ukrajinskim grkokatolicima pape Ivana Pavla II. Koordinaciju djelovanja grkokatolika zapadnoukrajinskih oblasti ostvario je, osnovan u jesen 1987. u Lavovu, Komitet zaštite Ukrajinske katoličke crkve. U njegovoj djelatnosti sudjelovali su žitelji Prykarpattja: Jaroslav Lesiv iz grada Bolehova i Stefanija Petraš-Sičko iz grada Dolyne.

U gradovima i selima rasla je količina nesankcioniranih od strane vlade grkokatoličkih bogoslužja, posvećenih 1000-godišnjici krštenja Kijevske Rus'i. Jedna od najvećih misa, u kojoj je sudjelovalo više od 5.000 vjernika ne samo Ivano-Frankivs'ke, već i susjedne Lavovske i Ternopiljs'ke regije, održana je 17. srpnja 1988. u Ćošivs'kom manastiru.

Važne etape uključivanja Prykarpattja u nacionalno-demokratsku revoluciju bile su sudjelovanje žitelja Prykarpattja u neformalnim građansko-demokratskim

15 Nacionalna zastava Ukrajine, koju je zabranjivao sovjetskim režim.

udruženjima: Ukrajinskom kulturološkom klubu, Društvu ukrajinskog jezika Taras Ševčenko, povijesno-obrazovnom društvu „Memorijal“, ekološkoj asocijaciji „Zelenyj Svit“, Ukrajinskom Helsinškom društvu, studentskim bratstvima i dr. Najznačajniji događaj društvenog i političkog života republike bilo je stvaranje pokreta Narodnyj Ruh (Narodni pokret) Ukrajine, a jedan od osnivača bio je Dmytro Pavlyčko.

Na Prykarpattju se stvaraju lokalna središta pokreta, koja se uključuju u borbu protiv političkog monopola vlade komunističke partije i za obnavljanje državnog suvereniteta Ukrajine.

Dvadeset i prvi siječnja 1990, uoči godišnjice akta Ujedinjenja¹⁶, Prykarpattjani su postali dijelom „živog lanca“ koji se prostirao od Ivano-Frankivs'ka do Kijeva.

Proces političke strukturalizacije društva doveo je do stvaranja niza političkih stranaka: Ukrajinske republikanske stranke, Socijal-demokratske stranke Ukrajine, Demokratske stranke Ukrajine, Ukrajinske kršćansko-demokratske stranke i dr.

Prykarpattje je s oduševljenjem primilo usvajanje Deklaracije o državnom suverenitetu Ukrajine 16. srpnja 1990. godine.

Pokušaj državnog udara od 19. do 21. kolovoza¹⁷ izazvao je val protesta ukrajinskog građanstva. Propast puča doveo je do aktivizacije procesa raspada SSSR-a. Dvadeset i četvrti kolovoza Prykarpattje je s veseljem pozdravilo odluku Verhovne Rade USSR-a o državnom suverenitetu.

Sveukrajinski referendum 1. prosinca 1991. potvrdio je želju ukrajinskog naroda o neovisnome suverenom životu.

Na taj način sovjetska perspektiva ukrajinske povijesti našla se pred zidom kao rezultat događaja od 1944. do 1991. godine. Aktivno građansko-političko djelovanje stanovnika našega kraja demonstriralo je mjerljiv doprinos Prykarpattja u nacionalno-demokratskim procesima koji su se odvijali u Ukrajini.

U neovisnoj Ukrajinskoj državi

Nova ukrajinska državnost u regiji označena je važnim promjenama društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog obilježja. Prve godine prijelaza ukrajinske ekonomije s komandno-administrativnoga na tržišni princip funkcioniranja pratile su bolne promjene, povezane sa zatvaranjem ili prenamjenom velikih industrija Vojno-industrijskoga kompleksa (BPK), padom opsega proizvodnje te rastom nezaposlenosti, koje su uvjetovale novi val radne emigracije. Na selu, umjesto kolhozno-sovjetskoga sustava, uvode se farmerski temelji gospodarstva, a raste privatna inicijativa građana.

Primjetan ekonomski napredak odvijao se na početku 21. stoljeća. U oblasti su punom snagom počeli raditi industrijski pogoni energetske kompleksa „Naftohimik Prykarpattja“, „Lukor“, „Vinisin“, te proizvodni sustavi Prykarpattransgaza.

16 ukr. Акт Злуки – ujedinjenje Zapadno-Ukrajinske i Ukrajinske Narodne Republike 1918. godine.

17 Pokušaj državnog udara u Moskvi.

Burštyns'ka toplana ušla je u sustav „energetskog otoka“, osiguravajući elektroenergiju za izvoz u zemlje Srednje Europe. Daleko iza granica naše države postali su poznati proizvođači: tvornice za obradu krzna „Tysmenycja“ i „Tykaferljuk“. U oblasti je obavljen značajan posao u plinifikaciji prykarpats'kih sela, a plin je pronađen u više od 70 naseljenih mjesta. U posljednjim godinama izgrađeno je 80 obrazovnih objekata te 20 kulturnih ustanova, također i više od 1,5 milijuna kvadratnih metara životnog prostora. Prema pokazateljima društveno-ekonomskog razvoja oblast je ušla među pet najboljih u državi.

Uspostavljene su tijesne ekonomske veze s mnogim državama svijeta, a zahvaljujući pogodnoj investicijskoj klimi ostvaren je program širokog razmjera rekonstrukcije oblasnog središta te većine mjesta u oblasti. Danas je većina prykarpats'kih gradova i mjesta dobila izrazito europski izgled, čuvajući pritom svoju povijesnu neponovljivost. U gradu Kolomyji izgrađen je jedinstveni muzej pisanica, koji je postao ukras i središte pokutts'koga kraja.

Područje se s pravom može nazvati turističkim biserom Ukrajine. Karpatske gore privlače ne samo svojom ljepotom, već i prvorazrednim hotelskim, turističkim i odmorišnim kompleksima, a u gorskim rajonima uspješno se razvija „zeleni turizam“. Europskom kvalitetom postali su općepoznati turistički kompleksi „Karpati“, „Cynjoğora“ i „Bukovelj“. U slikovitom kutku Karpata nedaleko od sela Ğuta izgrađena je državna rezidencija Predsjednika Ukrajine, u kojoj se odvijaju važni susreti na međunarodnom nivou.

U razdoblju neovisnosti Prykarpattje je razvilo svoj nacionalno-kulturni potencijal, a oblast je središte razvoja kulture i umjetnosti, obrazovanja te znanosti. U naseljenim točkama oblasti djeluje 90 državnih i društvenih muzeja, registrirano je više od 4.000 spomenika povijesti, kulture i arhitekture, te djeluje više od 1.600 kulturno-obrazovnih ustanova. Prykarpatci rado susreću goste na brojnim etnografskim i umjetničko-kulturnim forumima. Općepoznati su postali forumi kao „Rodoslav“ i „Rodoslavčyk“, „Rizdvo v Karpatah“, guculski festivali i folklorno-etnografski festivali „Bojkivs'ka vatra“.

Proslavilo se Prykarpattje i predstavnicima umjetničko-kulturnog područja. Tu je rođeno i odraslo, duhovno obogativši ukrajinski narod, 25 dobitnika nacionalne nagrade T. Ševčenka. Poznata su imena kompozitora A. Kos-Anatoljs'kog, umjetnika O. Zalyvahe i V. Kasijana, pjevačice M. Stef'juk, pisaca D. Pavlyčka, T. Meljnyčuka, S. Pušyka, R. Ivanyčuka i mnogih drugih. Europski uspjeh na festivalu Eurovizije 2004. ostvarila je Ruslana Lužyčko, zapalivši energičnim guculsk'kim motivima milijune ljudi.

Vrtoglavo se razvija obrazovno područje te se više od 40.000 mladih školuje u višim obrazovnim ustanovama oblasti. Više škole predstavljaju Prykarpats'ko nacionalno Sveučilište Vasyly Stefanyk, Nacionalni tehnički univerzitet nafte i plina te Državni

medicinski univerzitet. Tu je koncentriran značajan znanstveni potencijal. Znakovito je da je na prvu godišnjicu proglašenja neovisnosti Ukrajine, odlukom Predsjednika države na temelju najstarije visokoobrazovne ustanove u kraju – Pedagoškog instituta – stvoren Prykarpatski nacionalni univerzitet Vasylyj Stefanyk – obrazovna ustanova širokog profila, koja je postala nova važna etapa u njezinu daljnjem rastu. Na 15 instituta i fakulteta obrazuje se više od 20.000 studenata za više od 60 specijalnosti, na 68 katedri radi 775 profesora, među njima 60 akademika, doktora znanosti i profesora te 384 kandidata znanosti i docenata koji nastoje obrazovati visokokvalificirane stručnjake te vode aktivan znanstveni rad u raznim znanstvenim područjima, zahvaljujući čemu se Prykarpatsko sveučilište ubraja među bolja sveučilišta u Ukrajini. Prykarpatsko sveučilište uspješno je prešlo na bolonjski program europskog sustava visokog obrazovanja, koji značajno širi sferu njihovih mogućnosti na međunarodnom nivou.

Na državnom nivou u oblasti je 1999. obilježen važan datum 1100-godišnjice osnivanja davne kneževske prijestolnice Čalyč, te je održana velika znanstvena konferencija i svečane mjere u kojima su sudjelovali najviši politički dužnosnici države.

U lipnju 2004. u Ivano-Frankiv'sku je na inicijativu Instituta za povijest Ukrajine Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, Prykarpatskoga sveučilišta Vasylyj Stefanyk te Ivano-Frankiv'ske oblasne državne administracije u granicama sveukrajinskoga znanstveno-metodološkog projekta održana prva međunarodna znanstvena konferencija „Duhovna osovina Ukrajine: Čalyčyna – Naddniprijaščyna – Doneččyna“. U njoj je sudjelovalo više od sto znanstvenika iz svih kutaka Ukrajine te predstavnici prekograničnih država, a tema razmatranja imala je velik društveni i znanstveni odjek.

Regija ostaje izraženim arealom nacionalno-demokratskih tradicija ukrajinskog društveno-političkog života. U većini mjesta i sela oblasti obnovljeni su ili postavljeni spomenici i druga memorijalna obilježja u znak poštovanja važnih osoba iz ukrajinske povijesti: T. Ševčenka, I. Franka, S. Bandere, D. Vitov'skog, Roksolane, kralja Danyla Čalyč'kog i dr. Kao sjećanje na herojsku borbu Ukrajinaca za nacionalnu slobodu, u mjestima i selima podignuti su memorijalni spomenici te postavljeni memorijalni križevi. U oblasti je izgrađen i djeluje jedini u državi memorijalni muzejski kompleks nacionalnog vođe S. Bandere. Ulice prykarpats'kih mjesta i sela nose imena stotina heroja ukrajinske povijesti.

Značajan čimbenik duhovnog života u kraju ostala je crkva. Jednake uvjete za razvoj imaju sve crkvene organizacije, a multikonfesionalnost na Prykarpattju je izraz vjerske tolerancije. Veličanstveni duhovni hramovi su neponovljiv element gotovo svakog mjesta i sela. Na Ivano-Frankyvščini djeluje više od 860 kulturnih građevina. Sveukrajinsku slavu ostvarili su izgrađeni i rekonstruirani pravoslavni Manjav'skyj

skyt¹⁸, grkokatolički Ğošyvs'kyj manastir te davnorus'ki hram svetog Pantelejmona u selu Ševčenkovu u Ğalyc'kom rajonu.

Stanovnici Prkykarpattja su neobično aktivni sudionici društveno-političkog života naše države. Političku paletu kraja čini više od 100 oblasnih organizacija političkih stranaka, registrirano je više od 600 građanskih udruženja, a slobodu govora osigurava više od 80 tiskanih izdanja te više od tri desetine radijskih i televizijskih sredstava masovnih informacija. Sve to čini temeljnu osnovu razvoja građanskog društva.

Diplomatske tradicije Prykarpattjana osobito su izražene u građanskoj aktivnosti i svijesti u vrijeme proizvodnih kampanja te sudjelovanju u razmatranjima važnima za označavanje državnog usmjerenja.

Suvremeno Prykarpattje je kraj čiji potencijal dinamično raste, privlačeći kako poslovne ljude programom perspektivnog društveno-ekonomskog razvitka, tako i one koji se žele lijepo odmoriti te ispuniti zdravljem ljekovitih karpatskih gora, vode i povjetarca.

S ukrajinskoga preveo Andrija Presečki

Ivan Cyperdjuk

Šezdesetnici i Radio „Sloboda” (Radio Free Europe)

Dvadeseto stoljeće bilo je razdoblje velikih kušnji za ukrajinski narod. Na putu stjecanja državnosti bile su potrebne mnoge žrtve. Poseban doprinos u borbi za ukrajinsku neovisnost pripada generaciji intelektualaca šezdesetih godina (šezdesetnika). Ta je generacija zbog tzv. Hruščovljeva zatopljenja nastavila s borbom za oslobođenje, koja je započela 1940–1950-ih godina, a kasnije se susrela s prethodnicima, vojnicima UPA, u sovjetskim zatvorima i logorima.

Fenomen umjetnika koji se nisu slagali s kolonijalnom politikom Sovjetskog Saveza predmet je kontinuiranog istraživanja. Aktivnosti šezdesetnika, koji su uspjeli poljuljati, kako se činilo, nepokolebljive temelje totalitarnog sustava, predmet su analize i studija u različitim kontekstima, koji objašnjavaju i karakteriziraju njihove društvene i intelektualne napore.

18 Манявський скит – samostan Ukrajinske pravoslavne crkve Kijevskoga patrijarhata.

Iznimno vrijedna u studijama o šezdesetnicima je njihova suradnja s ukrajinskom redakcijom inozemnih radiopostaja, koje su uspjele prenijeti misli i ideje disidenata milijunima građana SSSR-a i posebno sovjetske Ukrajine. Posebnu ulogu u suradnji zauzima ukrajinska redakcija Radio „Slobode“, koja je nekoliko desetljeća emitirala djela, izjave, apele šezdesetnika i postala *de facto* glas ukrajinskih disidenata, ne samo u Sovjetskom Savezu nego i širom svijeta.

Suvremeni znanstvenici u svojim se radovima neprestano vraćaju temi odnosa šezdesetnika i ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“. Fragmentarno su o tome pisali O. Removs'ka, O. Obertas, I. Gelj, R. Korogods'kyj, O. Boguslavs'kyj, I. Maščenko i dr.

Zadatak je – analizirati važnost emitiranja u eteru ukrajinske redakcije Radio „Slobode“ dokumenata, djela te izjava ljudi koji su bili ujedinjeni pod uvjetnim nazivom „šezdesetnici“ i značenje njihove suradnje na radiju koji je prenosio informacije o aktivnostima i borbi izvan totalitarnoga SSSR-a. Objekt našeg istraživanja su uspomene šezdesetnika o suradnji s ukrajinskom redakcijom Radio „Sloboda“ i procjene suvremenih znanstvenika o tom fenomenu.

Nakon Drugoga svjetskog rata sovjetska politika kolonizacije Ukrajine dosegla je vrhunac. Asimilacija Ukrajinaca u jedini sovjetski sustav nakon poraza u borbi za neovisnost 1940–1950-ih godina nije naišla na prepreke. Međutim, nakon Hruščovljeva detroniziranja Staljinova kulta ličnosti na XX. partijskom skupu KPRS, u Sovjetskom Savezu počinje razdoblje „zatopljenja“ – relativne demokratizacije društva, slobodnijeg izražavanja misli, razvoja kreativnosti, inicijative. To razdoblje dalo je u povijesti totalitarne države poticaj za formiranje generacije mladih ljudi koji su budućnost svoje zemlje željeli vidjeti drugačijom nego što je predviđalo sovjetsko vodstvo. Te prve u početku slabašne pa čak i naivne inicijative mladih umjetnika naišle su na žestok otpor totalitarnog sustava, koji je opetovano samo simulirao promjene. Kao rezultat ubrzo je došlo do formiranja disidenata koji su kasnije ušli u povijest kao „šezdesetnici“. „U drugoj polovici 1950-ih godina 'partija – naš kormilar' – odlučila je barem malo odškrinuti vrata na percepciju staljinizma kao pojave. Odškrinuti! To je bilo dovoljno da se pojavi nada da je moguć normalan ljudski život. To očekivanje bila je iluzija. A proljeće se probilo u izglednule duše i na neko vrijeme pojavila se ideja njegovanja nacionalnog identiteta...“ [2, 30].

Ali poigravanje vlasti s mladim intelektualcima bilo je kratka vijeka. Sa šezdesetnicima su prvo pokušavali pregovarati „na lijep način“. Partijski ideolozi su ih pozvali natrag u smjernice socijalističkog realizma. To nije bilo iznenađujuće jer su većina generacije 1960-ih bili umjetnici. Ali, kako pokazuje povijest, kultura u totalitarnoj državi ubrzo postaje politika. Uz posredništvo tajne policije počeo je psihološki pritisak na one koji se nisu slagali: zastrašivanjem, zlostavljanjem, bez razloga

dobivanjem otkaza, sastavljanjem „crnih lista“ onih koje se ne smije objavljivati. Već 1965. započinju masovna uhićenja i pritvaranja, koja se nastavljaju sve do 1972. Cijeli represivni stroj bio je usmjeren na gušenje prirodne težnje mlađe generacije prema demokratizaciji društva, poštivanju ljudskih prava te očuvanju nacionalnih kultura.

Pritvaranja u zatvore i logore, zabrana službenog objavljivanja i tiskanja djela uzrokuje rađanje samizdata, a šezdesetnici ga potajno proširuju u krugu zainteresiranih osoba. Da bi obuhvatili što veći broj istomišljenika putem medija koji rade u slobodnom svijetu, šezdesetnici su počeli slati svoja djela na Zapad: „Jedan od ključnih problema šezdesetnika bilo je slanje materijala na Zapad. Većina sudionika pokreta, posebno oni koji su bili uključeni u organizaciju 'izdavačke' aktivnosti, shvaćali su da bez obzira na to koliko je na stroju tiskano materijala, još uvijek neće biti dovoljno, nedostajati će brojnim željnim čitateljima. Također su shvatili važnost emitiranja tih tiskanih materijala u Ukrajini putem zapadnim radijskih postaja ('Glas Amerike', BBC, Radio 'Sloboda', 'Deutsche Welle' i dr.). Zato su svi bili u potrazi za pouzdanim kanalom za prijenos informacija o svemu što se događa u Ukrajini, kao i za sve tiskane materijale samizdata“ [1, 221].

Postupno su šezdesetnici na razne načine uspostavili kanale za slanje svojih materijala na Zapad. Kada bi jednu vezu eliminirali, našli bi druge. Vrlo brzo je glavno mjesto za objavljivanje djela, izjava, političkih dokumenata i informacija o progonu i zatvaranju postala ukrajinska redakcija Radio „Sloboda“. „'Sloboda' bila je glavna riječ u dvadesetom stoljeću u imperiju gdje smo živjeli. Da nije bilo Radio 'Slobode', možda bi povijest krenula u drugom smjeru“ – govori Jevgen Sverstjuk, višegodišnji suradnik radija. – „Informacije koje su se tamo širile, zabrinjavale su vlast. Jedan od glavnih poticaja koje je prisilio KGB da djeluje 1962. godine bilo je širenje opasnih, eksplozivnih materijala na ovom radiju“ [11]. Često je materijal na radio dospijevao bez znanja autora i odmah se emitirao. To je, naravno, utjecalo na njihovu sudbinu unutar „velike (zatvorske) zone“, tako su disidenti nazivali SSSR: „Zabrinutost KGB-a aktivnostima šezdesetnika rasla je zbog velikog broja sudionika u pokretu i aktivnog uključivanja studenata u proces. Do sredine 60-ih godina većina obrazovnih institucija Ljviva, Kijeva, Harkiva, Odese, Ivano-Frankivs'ka, Luc'ka i drugih gradova bila je obuhvaćena samizdatom. Velik dio studenata čitao je te materijale i prosljeđivao drugima. Još veću zabrinutost KGB-a izazvala je činjenica da su te dokumente počeli prenositi 'neprijateljski glasovi' – Radio 'Sloboda', BBC, 'Glas Amerike'. To je značilo da u 'željeznoj zavjesi' postoje rupe kroz koje cure informacije. Tajni izvoz materijala samizdata na Zapad, upoznavanje svjetske zajednice s procesima koji su se događali iza 'željezne zavjese' – to je bio značajan uspjeh šezdesetnika, koji je teško procijeniti“ [1, 76].

Ukrajinska redakcija Radio „Slobode“ je nakon određenog ali vrlo kratkog oklijevanja brzo reagirala na pojavu šezdesetnika i počela doslovno svakodnevno emitirati informacije o njima, stalno pripremala emisije u kojima je izvještavala o njihovu suprotstavljanju režimu, objavljivala njihova djela: „1965. postale su poznate informacije o početku uhićenja mlade ukrajinske inteligencije. Vijest o tome Radio Sloboda je obznanila odmah. Osim aktualnih loših vijesti o redovitim hapšenjima, pritvaranjima, sudovima i progonstvima, sljedeća dva desetljeća radio je bio jedan od rijetkih medija koji su emitirali samizdat“ [10, 38]. Međutim ne treba zanemarivati činjenicu da je, prema riječima voditelja izdavačke kuće „Smoloskyp“ Osypa Zinkevyča, dospjeti u eter ukrajinske redakcije Radio „Slobode“ i „Glasa Amerike“ sa samizdatskim djelima šezdesetnika u početku bilo vrlo teško. Kao primjer navodi sudbinu samizdat knjige Vjačeslava Čornovila *Lyho z rozumu*: „Nije bilo lako probiti se ovim prvim velikim samizdat časopisom u ukrajinsku redakciju američkih radiopostaja Radio 'Slobode' i 'Glas Amerike'. Radio 'Sloboda' je nakon pomne provjere počeo emitiranje 'Lyha z rozumu' u Ukrajini i prije tiskanog objavljivanja“ [5, 236]. Rad ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“, njegova podrška, distribucija djela, informacija o represijama šezdesetnika dali su novi smisao poslu novinara koji su radili za taj radio. Oni su na kraju osim vijesti i programa iz povijesti i kulture, počeli prenositi materijale o aktualnim događajima u Ukrajini, o suprotstavljanju režimu i disidentima, podržavali su u toj borbi one koji su branili ideale demokracije i slobode. „Međutim, element koji je učinio nacionalno lice redakcije jedinstvenim bio je samizdat, materijali izvan cenzure i njihove autore ili distributere, zapravo – disidente. Samizdat – upravo u njemu suradnici redakcije crpili su inspiraciju, pronalazili dokaze koji su potvrđivali točnost svojih zapažanja i uvjerenja. Disidenti, jer su olovkom ili stavom ocrtavali moderan imidž Ukrajine u očekivanju svoje budućnosti. Bez njih bi bilo nemoguće izvršiti taj zadatak“ [8, 31]. Ove riječi višegodišnjeg suradnika ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“ Grygorija Pančuka potvrđuje voditeljica emisija Lina Gvat' (Galyna Movčan): „Ali uglavnom smo željeli komunicirati s ljudima iz Ukrajine. Posebno je zanimljivo bilo saznati što je disidentski pokret. Ivan Svitlyčnyj, Nadija Svitlyčna, Vasyly Ovsijenko, Grygorenko, Valentyn Moroz i drugi. Svi ti ljudi su prošli kroz Radio 'Slobodu'. Svi smo se okupljali kada bi oni dolazili, tako smo mogli čuti što su govorili o Ukrajini“ [7]. Zahvaljujući kontinuiranom informiranju o aktivnostima šezdesetnika ukrajinska redakcija Radio „Sloboda“ je zasluženo osvojila najviše poštovanje i pozornost slušatelja. Svojim programom pridonijela je, kako se prisjeća prvi novinar ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“ u Ukrajini Sergij Naboka, da su šezdesetnici postali za ljude koji su htjeli znati istinu, uzor koji vrijedi slijediti: „(...) ljudi koji su stajali u našim maštama na stranicama samizdata ili nemilosrdno ometani prigušivanjem emitiranja Radio 'Slobode', ljudi koje sada nazivaju šezdesetnicima –

bili su za nas jedini istinski, jedini živi ljudi, upravo tim ljudima koji su jedini vrijedan primjer“ [4].

Radio „Sloboda“ svoju je suradnju sa šezdesetnicima vodila u dva smjera. Prvi – rad sa samizdatom, što je na kraju rezultiralo formiranjem zasebnog odjela redakcije: „Početkom 1970. godine formira se poseban odjel odgovoran za kopiranje, čuvanje i distribuciju samizdata. Njegova zbirka raste vrlo brzo, do kraja 1970. godine sastojala od pet stotina dokumenata. Od 1971. godine 'Materijali samizdata' (takvo ime je na kraju dobio bilten Radio 'Slobode', u kojem objavljuju različite tekstove bez cenzure) izlazio je gotovo redovito – godišnje od 40 do 50 izdanja. Osim 'Materijala samizdata', tijekom 70. godina Radio 'Sloboda' je objavila 30 svezaka 'Zbirke dokumenata samizdata' (a to je oko 3 tisuće tekstova). Za internu upotrebu primjerke zbirke (kao i 'Materijali samizdata') slali su i u nekoliko istraživačkih centara u Europi i SAD-u, koji su imali pravo na reprodukciju dokumenata. Zbirka samizdata prikupljena Radijem 'Sloboda' smatra se najvećom zbirkom na svijetu“ [10, 38-39]. Drugi smjer rada Radio „Slobode“ glede šezdesetnika bio je posvećen njihovoj sudbini u uvjetima sovjetske „slobode“ i u zatvorima. O. Obertas primjećuje da „ponekad bi radioemisije o samizdatu na različit način utjecale na život i profesionalnu karijeru autora tih necenzuriranih materijala. Bila su barem dva uobičajena načina 'odmazde za slavu': ako autor samizdavačke publikacije još nije bio previše poznat KGB-u, počinjale su represije protiv njega i njegove obitelji, a ako je autor već bio u pritvoru, činjenica emitiranja njegova rada u inozemstvu davala mu je poseban autoritet u očima čitave uprave logora i kolega zatvorenika“ [5, 65-66]. Novinari ukrajinske redakcije Radio „Slobode“ bili su svjesni svoje odgovornosti za sudbinu disidenata, shvaćali su da čak i spominjanje određene osobe u eteru može uzrokovati represije protiv njega ili njegove obitelji. Ipak, posao se nastavljao, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da prešućivanje informacija o aktivnostima i statusu šezdesetnika čini njima i njihovim naporima znatno više štete. Istovremeno, materijali koji su ozvučeni u eteru „Slobode“ u određenoj su mjeri suzdržavali pritisak tajne policije: „Ali i KGB je imao svoje strahove, a curenje informacija o događajima unutar sovjetskih republika, posebno o masovnim progonstvima pisaca, aktivista, javnih osoba znale su poljuljati uvjerenost tijela državne sigurnosti u njihovim radnjama. Objava na zapadnom radiju ponekad je prisiljavala sovjetske vlasti da smanje svoj represivni žar: 'Nijedna prosvjedna akcija – uključujući i štrajkove, dugotrajno gladovanje – nije postigla pozitivan rezultat ako prosvjednike nisu podržavale strane organizacije ili strani političari, ako se o njima nije govorilo na stranim radijskim postajama“ – smatra Vasylyj Ovsijenko [10, 41-42]. Ovo gledište potvrđuje drugi dugogodišnji politički zatvorenik I. Gelj: „Svi ti oblici protesta imali su učinka kada su informacija o njima ili dokumenti koji opravdavaju određeni prosvjed izlazili izvan granica 'logora' i objavljeni u zapadnim medijima,

recimo na Radiju 'Sloboda', BBC, 'Glas Amerike' i drugim. Režim se užasno bojava curenja informacija iz koncentracijskih logora i svaku poruku o akcijama protesta ili nezakonito kažnjavanje zatvorenika doživljavao vrlo bolno, kao izvanredan događaj, a sama opasnost od curenja takvih informacija suzdržavala je od čuvenog sveltlašća ('bespredela') koje je vladalo prije dolaska mladih.“ [1, 247-248]

Šezdesetnici su pak bili svjesni da je ukrajinska redakcija Radio „Slobode“ odigrala jedinstvenu ulogu ne samo u njihovim sudbinama i borbi, nego i u formiranju buduće ukrajinske neovisne države. Politički zatvorenik, šezdesetnik Bogdan Gorynj, tom prigodom je izjavio: „Bez pretjerivanja može se reći da je Radio Sloboda postao glasnogovornik ideja ukrajinskog pokreta za nacionalno oslobođenje. Bez pomoći 'Slobode' ne bi bilo moguće kroz sićušnu tiražu u samizdatu prenijeti širokom krugu građanstva misli boraca za demokraciju, slobodu i nezavisnost naše zemlje. Zahvaljujući 'Slobodi' pokret za nacionalno oslobođenje dobio je zamah, jačao je, a uz njega je rasla nada za raspadom SSSR-a, mogućnost obnavljanja neovisnosti ukrajinske države. O novim izdanjima 'Ukrajinskog visnyka' kojeg je uređivao Vjačeslav Čornovil, o obnavljanju Ukrajinske Helsinške grupe, osnutku Ukrajinske Helsinške Zajednice (YTC) i njezin programski dokument – Deklaracija o načelima – sve ove informacije su objavljene u emisijama Radio Slobode. Zahvaljujući 'Slobodi' ukrajinska borba za izgradnju vlastite države dobila je potpuni i objektivni prikaz.“ [6]

Zatvorenik savjesti Levko Lukjanenko se prisjeća da je u prvim mjesecima nakon izlaska iz zatvora svaki dan sjedio satima uz radio i slušao emisije ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“, koja je emitiranjem samizdata neprestano uništavala „željeznu zavjesu“: „A kakva me samo radost obuzimala kada bih uspio čuti materijale samizdata, a posebno svoje! Bio je to pravi praznik – sav prethodni rizičan trud završavao je uspjehom, zid izolacije je srušen, a ti zboriš narodu pravu istinu!!!“ [13] Pisac i politički zatvorenik Je. Sverstjuk naglasio je da je za njega čuti njegov rad na radiovalovima „Slobode“ uvijek bilo iznimno važno: „Samo sam znao da je ta stvar dospjela na Zapad, dakle – svugdje. I na Radio 'Slobodu'.“ [3]

Prorektor Ukrajinskoga katoličkoga sveučilišta, bivši politički zatvorenik Myroslav Marynovyč, rezimira značenje koje su imale emisije ukrajinske redakcije Radija „Sloboda“ za generaciju šezdesetnika: „Ispred sebe vi vidite proizvod rada Radio Sloboda. Ne mogu zamisliti sebe bez priljublivanja uha na radio, kada su se glasovi jedva čuli, to je formiralo mene, moje prijatelje, cijelo društvo.“ [9].

Potkraj 1970-ih godina na Zapadu su se počeli pojavljivati prvi disidenti iz Ukrajine, koje su slali iz SSSR-a. Upravo u to vrijeme u ukrajinskoj redakciji Radio „Sloboda“ počela je raditi Nadija Svitlyčna, koja je još donedavno bila junakinja brojnih emisija „Slobode“. Ona je odmah postala glavni čovjek koji je skupljao sve važne informacije o aktivnostima i situaciji pokreta za ljudska prava u Ukrajini:

„Nadija je radila bez rasporeda od jutra do mraka, jer nju je boljelo sve što se događalo u Ukrajini, da su zatvarali njene prijatelje [...]. Pisala je [o kršenju ljudskih prava], sastavljala kroniku iz različitih izvora (uključujući i sovjetske), i pisala je o tome što se krije iza 'željezne zavjese'. Nadija je imala urođeni dar voditelja, jer je bila prirodna, ona se nije morala formirati, prilagođavati se s druge škole na zapadnu. Ona je to prihvatila, upijala vrlo jednostavno i energično, i sve to je bilo tako prirodno da se njen glas samo mogao slušati s oduševljenjem, nas dvoje smo radili program, čitali njenu kroniku, govorili o stvarima koje se događaju u Ukrajini“ – prisjeća se bivši voditelj njujorškog odjela ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“ Jurij Dulerajn (Vasyly Šuljkevč) [12].

S ukrajinskom redakcijom neprekidno je radio i surađivao poznati disident, intelektualac Leonid Pljušč, koji je emigrirao u Francusku. Kasnije, 1990-ih godina, kada je bilo otvoreno predstavništvo ukrajinske redakcije u Kijevu, s njim su počeli usko surađivati i stalno pripremati materijale Jevgen Sverstjuk i Roman Korogods'kyj. Tako su bivši disidenti počeli raditi u novoj ulozi na radiopostaji, od glavnih protagonista u eteru u prethodnim godinama, pretvorili su se u radijske novinare, autore i voditelje, briljantno nastupali kao stvaratelji programa „Slobode“.

Ukrajinska redakcija Radio „Slobode“ desetljećima je bila glas generacije onih koji se ne slažu s politikom SSSR-a, koji su ušli u povijest kao „šezdesetnici“. Njihova borba protiv represivnog totalitarnog sustava ne bi bila jednako učinkovita da nema informacija u SSSR-u i na Zapadu koje su se emitirale u eteru. Gotovo sve izjave, djela, programski dokumenti, koji su se pojavili u Ukrajini u obliku samizdata, na kraju su bili prezentirani u emisijama ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“. To je omogućilo ne samo informirati ukrajinsku i svjetsku zajednicu o pokretu disidenata, nego i djelomično obuzdati žar sovjetske tajne policije. Kako tvrde sami šezdesetnici, zahvaljujući pomoći zapadnih radijskih postaja, a prije svega ukrajinskoj redakciji Radio „Sloboda“, odgajan je i formiran sloj ljudi koji su od inicijative *glede* demokratizacije sovjetskog društva postupno sazreli i započeli borbu za stjecanje ukrajinske neovisnosti.

Analiza suradnje šezdesetnika i ukrajinske redakcije Radio „Sloboda“ bez sumnje će biti predmet istraživanja nekoliko generacija znanstvenika, jer je ta pojava izravno pridonijela stjecanju nezavisnosti Ukrajine.

S ukrajinskoga prevela Dariya Pavlešen

Literatura

1. Гель, Иван. *Виклик системи: український визвольний рух другої половини ХХ століття*. – Львів: Часопис, 2013. – С. 392.
2. Корогодський, Роман. *Брама світла: Шістдесятники*. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. – С. 656.
3. *Коротко про Радіо Свобода*. Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/section/radio-svoboda-60/4074.html>>
4. „*Ми український народ: національно-етнічна мозаїка*“. *Сьогодні наш випуск присвячений інакодумцям радянського часу – українським шістдесятникам*, Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/889636.html>>
5. Обертас, Олесь. *Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років)*. – Київ: Смолоскип, 2010. – С. 300.
6. *Ода Радіо Свобода і радіоприймачу ВЕФ*. Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/26668624.html>>
7. „*Особливо було цікаво знати, що таке дисидентський рух*“ – *Гвать*. Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/27440839.html>>
8. Панчук, Григорій. „*Свобода*“ і українські інакодумці. [у:] Український журнал, 2010. – № 2 (54). – С. 30-31.
9. *Радіо Свобода сформувало мене як особистість – Мирослав Маринович*. Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/26580463.html>>
10. Ремовська, Олена. *Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції*. – Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія“, 2014. – С. 163.
11. *60 років голосам „Свободи*“. Web. 27.06.2016. <http://osvita.mediasapiens.ua/tv_radio/1411981076/60_rokiv_golosam_svobodi/>
12. „*Світлична повісила в офісі обрис покаліченої у таборі руки свого брата*“ – *Дулерайн*. Web. 27.06.2016. <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/27384999.html>>
13. *Українська служба радіо „Свобода“: 50 років в ефірі*. Web. 27.06.2016. <http://www.media-objektiv.com/pages.php?gazeta_id=136&material_id=&page=18>

Serģij Adamovyč

Tendencije prema jedinstvu u društveno-političkom životu Ćalyčyne 1990–2008.

Nacionalno-demokratski preporod kraja te djelatnost Ćalyč'ke skupštine 1991.

Jačanje separatističkih tendencija u SSSR-u potkraj 1980-ih godina i razvoj nacionalnooslobodilačkih procesa u Ukrajini aktivno su se odrazili na području Ćalyčyne. Procesi demokratizacije i publiciteta doveli su do pojave društvenih i političkih organizacija u regiji koje nisu bile pod kontrolom stranačko-državnih tijela te su se bavile pitanjima ukrajinskoga narodnog preporoda.

Ideološki temelji Ćalyč'kog mesijanizma bili su, vjerojatno, postavljeni već u tekstu *Ukraina irredenta* J. Bačyns'kog¹ (1895), a zatim i do određene mjere institucionalizirani za vrijeme Prvoga svjetskog rata, za vrijeme proglašenja nezavisne Ukrajine 30.06.1941. u Lavovu te pripremanja vojnih grupa UPA² na istok Ukrajine, i na kraju, za vrijeme stvaranja „Antiboljševičkoga bloka naroda“, koji se trebao boriti „za našu i vašu slobodu“ u beznadnoj poslijeratnoj situaciji. Ali, doista su ulogu „Pijemonta“ Lavov i Ćalyčyna stekli 1950–1960-ih godina zbog brze transformacije poljskih gradova u ukrajinske (i ukrajino-govorne), zbog antisovjetskog pokreta otpora te disidentstva u regiji³.

Bitnom komponentom mitologije vezanom za Lavov iz doba SSSR-a bila je fama o Lavovu kao „osinjem gnijezdu ukrajinskog nacionalizma“. Kao što je naveo pisac Jurij Andruhovyč, „na paradoksalan način ono je, unatoč stvarnim represijama, zabranama, uhođenjima, njušenjima te drugim mjerama opreza, dalo gradu poseban šarm... Jer protuzakonit otpor uvijek privlači, a otpor takvom sustavu, kao sovok⁴, – pogotovo⁵“.

1 Julijan Bačyns'kyj (1879–1940) – ukrajinski politički i društveni djelatnik, publicist; autor političkog djela *Ukraina irredenta* (*Porobljena Ukrajina*, 1895).

2 UPA – Ukrajinska Ustanička Armija; nacionalnooslobodilačka ukrajinska vojska koja je djelovala na prostorima zapadne Ukrajine, odnosno Srednje Europe u Drugome svjetskom ratu i nakon njegova završetka, od 1942. sve do 1949.

3 Рябчук, М. *Дві України: реальні межі, віртуальні війни*. / М. Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С. 197-198.

4 Leksema *sovok* u ruskom jeziku znači lopaticu za smeće, sarkastična i kritička referenca, aludira na sovjetskog mediokriteta, Homo Sovieticus.

5 Андрухович, Ю. „Лєвова доля“. / Ю. Андрухович. // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані.-Т, 2008. – С. 11.

Zrcalni odraz ovoga mita, samo s negativnim predznakom, postala je slika takva „Banderštada“⁶ – prijestolnica agresivnog ukrajinskog nacionalizma, gdje ne vole Moskalje⁷ i Istočnjake⁸ i žele od Ukrajine napraviti jednu veliku Ćalyčynu. Funkcija takva mita je konstruiranje alternativne varijante ukrajinskog ili još bolje maloruskog⁹ identiteta, u odnosu na koji nacionalist-Ćalyčanyn igra ulogu „drugog“.

Tijekom prvih 10 poslijeratnih godina razlika u broju Ukrajinaca i Rusa iznosila je samo 10%, ali 1960–1970-ih godina ogroman priljev stanovnika okolnih ukrajinskih sela koji uporno nisu željeli prihvatiti rusko-sovjetsku kulturu, odlučno je prelomio balans u korist Ukrajinaca (79,1% god. 1989)¹⁰.

Nacionaldemokratske organizacije Ćalyčyne, stvorene potkraj 1980-ih, dobile su znatnu potporu stanovnika regije te su inicirale borbu za ukidanje partijsko-sovjetskog ustroja vlade i postizanja nacionalnog suvereniteta. Budućnost nezavisne Ukrajinske države nacionaldemokrati i nacionalisti vidjeli su kao mehaničko proširenje svojih predodžbi i ideala na cijeli teritorij Ukrajine i na sve društvene skupine.

Djelatnost „neformalnih“ organizacija nije se ograničavala na Lavov. Prema tome, analogno lavovskome Društvu Lava, u proljeće 1988. bilo je osnovano i počelo je s aktivnim radom na Prykarpattju Ivano-Frankiv'sko kulturno-znanstveno društvo „Pyx“ („Pokret“). Na Ternopiljščyni je 1988. osnovana kulturološka organizacija „Zajednica podiljs'koga kraja – Ternopiljščyna“ te socijalno-ekološki klub „Noosfera“. Nove državne organizacije osnovane su i na okružnim i gradskim razinama. Sve su one imale vidljivu ulogu u demokratizaciji društvenog života svojih regija, pridonoseći obnavljanju elemenata građanskog društva koje je postojalo u zapadnoukrajinskim zemljama u predsovjetskom razdoblju.

Stoga je „Zajednica podiljs'koga kraja – Ternopiljščyna“, osnovana pri domu kulture i tehnike poduzeća „Vatra“, svoju djelatnost usmjerila na bogaćenje duhovne kulture svakog građanina kao osnovu patriotskog odgoja u procesu nacionalno-državnog preporoda. Organizacija je predložila izgradnju spomenika i spomen-ploča u čast Bogdanu Hmeljnyc'kom, I. Franku, S. Krušeljnyc'koj i D. Sičyns'kom u gradu Ternopolu, zagovarala naziv jedne od ulica po K. Studyns'kom te ovjekovječenje B. Ćnatjuka u nazivu Ternopiljskoga pedagoškog instituta. Osim toga, Zajednica je

6 Banderštadt – neformalan i duhovit naziv za Lavov, izveden od prezimena Bandera (vođa ukrajinskih nacionalista – Stepan Bandera) i njemačke riječi „Stadt“ – „Grad“.

7 Moskalj – pogrdan naziv za Ruse; upotrebljavali su ga Ukrajinci, Bjelorusi i Poljaci.

8 Istočnjaci – Ukrajinci istočnoga dijela države, rusificirani.

9 Malorus – pokoran Ukrajinac koloniziran Rusijom.

10 Грицяк, Я. „Страсті за націоналізмом“. Историчні есеї. / Я. Грицяк. – К.: Критика, 2004. – С. 236.

tražila od vlasti popravak crkvi, povlačenje vojnih postrojbi s područja manastira, brinula se o rekonstrukciji spomenika UČA¹¹ i žrtvama Staljinova terora i dr.

Napomenimo da je Lavov u to doba bio najmanje ruski grad u europskome dijelu SSSR-a, grad koji je veličinom bio veći od prijestolnica pribaltičkih država i Moldavije i bio je manje rusificiran od bilo koje od njih. Po mišljenju R. Šporljuka, grad Lavov i istoimena oblast 1990–1991. bili su svojevrsna anomalija i kretali su se u suprotnom smjeru od ostalih oblasti republike, ali su mogli postaviti tempo i biti primjer zapadnomu dijelu. Tako su, prema računu znanstvenika, samo lavovska tiskovna izdanja (*Za viljnu Ukrajinu, Moloda Ćalyčyna* i dr.), koja su imala status regionalnih, u suštini porasla do statusa općenacionalnih izdanja¹².

Potkraj 1980-ih godina pojavili su se prvi pupoljci „ukrajinsko-govorne“ varijante dijeljenja Ukrajine. Prvi nagovještaj bio je „bačen u vatru“ tijekom mitinga na Ivano-Frankivščyny 1988: fraza V. Sička, vođe Ukrajinskoga kršćansko-demokratskog fronta, stvorenog 1989, o tome da istočna Ukrajina još nije dorasla ideji nezavisnosti i tu ideju treba ostvariti na prostoru zapadne Ukrajine.

Sovjetska partijska tijela već su na početku 1990. obavijestila Centralni komitet Komunističke partije Ukrajine da se stanovništvu Ljvivščyne nameće ideja o tzv. Ćalyč'koj isključenosti, odnosno hipertrofirana ideja o značenju Lavova u očuvanju ukrajinske državnosti, kulture, jezika i razvoju europske civilizacije.

Nacionaldemokratski vođe vjerovali su da je Ćalyčyna poligon gdje će se odrađivati taktika akcije borbe za nezavisnost Ukrajine. Stoga je za vrijeme mitinga na stadionu u Lavovu 15. 05. 1990. predsjednik Lavovskoga regionalnog vijeća V. Čornovil izjavio da se „sudbina Ukrajine odlučuje u Lavovu“.

Na izborima u ožujku 1990. za Vrhovnu Radu USSR-a i za lokalno vijeće demokratske snage u Lavovskoj, Ivano-Frankiv'skoj i Ternopil'skoj oblasti dobile su većinu i preuzele vlast od komunista. Za razliku od ostalih oblasti Ukrajine, gdje se odvijala polagana rotacija elite, u zapadnima je ona imala brže obilježje. Očuvanje stare nomenklature na vlasti ovdje je bilo više iznimkom nego pravilom. Pogotovo jer je na vlast u Ćalyčyni došla protuelita. Regionalna vijeća i vijeća nižih razina, a u određenoj mjeri i izvršna tijela, bila su formirana na osnovi isključivo političke motivacije, i sve njihove aktivnosti na početku 1990-ih bile su, izravno ili neizravno, koncentrirane upravo u domeni politike.¹³

11 Ukrajinska Ćalyč'ka armija (UČA) – bila je ukrajinska vojska Zapadno-Ukrajinske Narodne Republike za vrijeme i nakon Poljsko-ukrajinskoga rata.

12 Шпорлюк, Р. „Імперії та нації“ / Р. Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 325, 332-333.

13 Ярош, Б., Бусленко, В. „Роль політичної еліти у взаємовідносинах центру та західного регіону України“ / Б. Ярош, В. Бусленко // Регіональні та національні еліти: хто формує

Tako je u Țalyčyni opozicija osvojila 43 od 46 mjesta u Vrhovnoj Radi USSR-a, koja su se podijelila na ovaj način: 23 od 24 mjesta dobila je u Lavovu, 11 od 12 – u Ivano-Frankivs'ku i 8 od 10 – u Ternopilju.¹⁴ Samo je u Ternopiljs'kom regionalnom vijeću bilo odabrano 65,5% članova Komunističke partije Sovjetskog Saveza, dok su članovi Narodnog pokreta Ukrajine (NRU) predstavljali jednu trećinu.

To je omogućilo opoziciji započeti s provedbom svojih programskih načela (uvođenje nacionalne simbolike, religijskih te nacionalnih blagdana; izmjene po pitanjima imovine i zemljišnih odnosa, obnavljanje prava Grkokatoličke crkve, stvaranje demokratskih masovnih medija, širenje stranačke raznolikosti i deideologizacija u svim područjima javnog života, uvođenje lokalnog vremena; priznanje statusa veterana vojnicima UPA)¹⁵.

Već u ožujku-travnju 1990. g. prva zasjedanja Lavovskog oblasnog, regionalnog i gradskog vijeća, isključujući Mostys'ko, Nesterivs'ko, Țorodoc'ko, Sambirs'ko i Turktivs'ko regionalno vijeće, prihvatila su odluku o ukrajinskoj nacionalnoj žuto-plavoj zastavi, izvjesivši ih na zgrade izvršnog povjerenstva i gradskog vijeća.

Izmjena političke situacije u zemlji bila je uzrok javnih akcija voditelja Grkokatoličke crkve. U kolovozu 1987. godine, 2 episkopa i 23 svećenika Ukrajinske grkokatoličke crkve odlučili su prekinuti s ilegalnom djelatnošću, o čemu su obavijestili rimskog papu Ivana Pavla II. i molili ga da podupre legalizaciju crkve u SSSR-u¹⁶. Do travnja 1990. u Țalyčyni je više od 80 vjerskih objekata prešlo iz vlasništva pravoslavaca u vlasništvo grkokatolika. Posebna zabrinutost sovjetske vlade, pa čak i žalba patrijarha moskovskoga i cijele Rusije Pimena, izazvali su 6. travnja 1990. odluku Gradskog vijeća o predaji katedrale sv. Jura i rezidencije pravoslavnog patrijarha grkokatolicima.

O snazi vjerske dinamike u zapadnoj Ukrajini svjedoči i činjenica da se od tri tisuće župa Ruske pravoslavne crkve, registriranih od početka 1988. do studenoga 1989, više od tisuću nalazilo u Ukrajini, od kojih je 700 pripadalo Lavovskoj, Ternopiljs'koj i Ivano-Frankivs'koj oblasti¹⁷.

політику? Матеріали Міжнародної наукової конфедерації. Чернівці, 6–7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 101.

14 Басай, В., Адамович, С. „Проблема соборності в діяльності Галицької асамблеї“. / В. Басай, С. Адамович // Україна соборна. Зб. наукових статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 441.

15 Адамович, С. „Національно-державницька позиція Галичан в період розпаду СРСР“. / С. Адамович // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровск, 2005. – № 3 (27). – С. 25.

16 Бондаренко, Н. „Боротьба уніатів за легалізацію УГКЦ в Радянський Україні у другій половині 1980-х рр.“. / Н. Бондаренко // Науковий вісник Чернівецького. Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С. 174.

17 Камінський, А. На перехідному етапі. „Гласність“, „перебудова“ і „демократизація“ на Україні. / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М. Бабюка, 1990. – С. 559.

Ubrzo, 4. travnja 1990, oblasno vijeće usvojilo je rezoluciju „o vjeroispovijesti na Ljvivščyni“, koja je dala izvršnom povjerenstvu gradskog vijeća pravo registriranja vjeroispovijesti¹⁸. Nakon te odluke ispovjedna konfiguracija zapadne Ukrajine znatno se promijenila. Stoga je na početku 1991. Ruska pravoslavna crkva izgubila oko 1,5 tisuću vjerske zajednice, najviše u zapadnoj Ukrajini, iako je po broju župa (4,5 tisuća) ostala najbrojnijom. Težak udarac Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi zadala je Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva, koja je 1. siječnja 1991. brojila 940 zajednica, od kojih se 96% nalazilo na teritoriju Lavovske, Ivano-Frankivs'ke i Ternopiljs'ke oblasti¹⁹.

Kako bi podržale interese grkokatolika, nacionaldemokratske stranke stvorile su odvojene strukture. Stoga je u Ternopiljs'kom regionalnom vijeću bio stvoren „Komitet po pitanjima religija“, a u oblasnoj filijali UĖS²⁰ – „Komitet zaštite Ukrajinske katoličke crkve“. Napomenimo da su u uvjetima stvaranja nezavisne Ukrajine pojedini političari pokušali diskreditirati Ukrajinsku grkokatoličku crkvu s ciljem oslabljivanja zemlje. To je, u pravilu, bilo popraćeno iskrivljavanjem stvarne djelatnosti Crkve²¹.

Još je veća opasnost za sovjetsko partijsko vodstvo u zapadnim oblastima Ukrajine bila djelatnost stranaka stvorenih 1990: Ukrajinske republikanske stranke, Ukrajinske kršćansko-demokratske stranke, Ukrajinske seljačko-demokratske stranke, NRU (Narodnyj Ruh Ukrajiny) te aktualizacija rada nevladinih organizacija za mlade – Udruge nezavisne ukrajinske mladeži i skauta.

Istodobno, Ėalyčyna je pokazala primjere nacionalne tolerantnosti. Upravo su se zato prva nacionalna kulturna društva u Ukrajini javila na Ljvivščyni: dva ruska, mađarsko, židovsko, poljsko, čehoslovačko, armenijsko. I svima im je vlada dala veliku pomoć²².

Osim toga, Ėalyc'ki nacionaldemokrati pokrenuli su aktivan nacionalnoobrazovni program u istočnim te južnim oblastima Ukrajine. Źelja Ėalyčana da sunarodnjacima iza rijeke Zbruč²³ nametnu svoje viđenje jezičnog problema i državne politike objašnjava

18 Муравський, О. „Легалізація УГКЦ (1985–1991 рр.)“. / О. Муравський // Галичина. – 2006–2007. – № 12-13. – С. 423.

19 Муравський, О. „Легалізація УГКЦ (1985–1991 рр.)“. / О. Муравський // Галичина. – 2006–2007. – № 12-13. – С. 427.

20 Українська Хелсінська унія (УНУ) – українська друштвоно-політична організація.

21 Адамович, С. „Українська греко-католицька церква в маніпулятивних політ-технологіях ідеологів розколу України“. / С. Адамович // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. 1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. – Івано-Франківськ–Київ, 2008. – С. 160.

22 Дудок, В. „Від тоталітарного гуртожитку до спільного українського дому“. За матеріалами конференції „Українсько-російські відносини в суверенній Україні“. / В. Дудок // Дзвін. – Львів, 1991. – № 8. – С. 80.

23 Zbruč – rijeka na zapadu Ukrajine, lijevi prtok Dnjestra.

se mnogo većom težinom duhovnih vrijednosti u životu zapadnih Ukrajinaca²⁴.

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova USSR-a, političko vodstvo ternopiljs'ke regionalne organizacije Narodnog pokreta Ukrajine (NRU) je u siječnju 1991. organiziralo grupna putovanja od 100 do 150 ljudi u istočne oblasti Ukrajine, kako bi proveli svoju kampanju među stanovnicima.

Samo je na svetkovinu 500-te godišnjice Zaporoške Siči²⁵ iz Ternopiljs'ke oblasti otišlo oko 100 autobusa s ljudima. U prosvjetiteljskim akcijama, osim stranačkih struktura, aktivno su sudjelovale i društvene organizacije poput Udruge političkih zatvorenika, Represirani Ukrajine i druge.

Prosvjetiteljska zbivanja zapadnoukrajinske inteligencije na istoku i jugu Ukrajine u više su se slučajeva inicirala kao etnografske te povijesnokulturne akcije i posvećivala su se obljetnicama poznatih događaja ukrajinske povijesti. Osobito, 1. srpnja 1990. grupa Ternopiljaca, pod vodstvom sekretara oblasne organizacije URP (Ukrajinske republikanske stranke)²⁶ P. Malenkoga, je dvama autobusima išla u Poltavu na obilježavanje godišnjice poginulih ukrajinskih vojnika za vrijeme Poltavske bitke²⁷. Osmi srpnja 1990. organizirali su u gradu „živi lanac“. Nakon toga, održana je antikomunistička manifestacija ispred oblasnog komiteta Komunističke PU sa zahtjevom raspuštanja Komunističke partije, a pohod je završio mitingom na stadionu.

Na inicijativu Narodnog pokreta Ukrajine, Društva ukrajinskog jezika T. Ševčenska, Moskovskog društva ukrajinske kulture „Slavutyč“ i Ukrajinskoga kluba mladih u Moskvi, od 4. srpnja do 25. kolovoza 1990. u republici je bila provedena kulturološka kampanja „Dzvin-90“ („Zvon-90“), koja je završila 24–25. kolovoza u Kanivu²⁸, u Čerkas'koj oblasti, blagdanom jedinstva naroda Ukrajine. U akciji je sudjelovalo 600 ljudi, koji su pristigli autobusima iz Ivano-Frankivs'ke, Ternopiljs'ke, Čerkas'ke i Čerņiģivs'ke oblasti te iz Kijeva.

24 Попов, А. „Ґалицкие национлисты и восточные конформисты“. / А. Попов // *Ї. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – № 23. – С. 239.

25 Zaporoška Sič – povijesno ukrajinsko područje kozaštva, koje je postojalo između 16. i 18. stoljeća.

26 Ukrajinska Respublikanska Partija – prva registrirana politička stranka u Ukrajini, stvorena 5.11.1990.

27 Poltavska bitka – povijesni vojni sukob koji se dogodio na prostoru središnje Ukrajine, grada Poltave, 27. lipnja 1709. Poltavska bitka smatra se ključnom bitkom u sklopu dugogodišnjeg Velikoga sjevernog rata, u kojoj je ruski car Petar I. pobjedom nad udruženim švedskim i ukrajinskim snagama preuzeo dominaciju nad Istočnom Europom.

28 Kaniv – grad koji se nalazi u Čerkas'koj oblasti u središnjoj Ukrajini. Na obronku pored Kaniva pokopan je Taras Ševčenko, znameniti ukrajinski pjesnik, pisac i slikar, a također je simbol ukrajinskoga nacionalizma.

Za ujedinjenje ukrajinske nacije opozicijske sile su početkom 1990-ih koristile proslavu dana ujedinjenja ZUNR²⁹ i UNR³⁰, 22. siječnja 1919.³¹

Obilježavanje dana jedinstva³² i državnosti u Lavovu i Kijevu započelo je 1989. Izvršni komitet Ukrajinske Helsinške unije – UHU izdao je 12. siječnja 1989. poseban apel o „Povijesnom činu ujedinjenja“, u kojemu je rečeno: „Stoljećima je naš narod, razdijeljen teritorijalno između moćnih susjeda, težio slobodi i borio se za ujedinjenje svoje domovine u jedan jedinstveni organizam. Dugogodišnji san naroda ostvario se upravo početkom dvadesetog stoljeća. Inicijatorom ujedinjenja – aktom unije istupila je Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika.

UHU je pozivala obilježiti akt ujedinjenja raznim mjerama i podupirala inicijativnu grupu Marijs'kog društva³³ „Милосердя“ („Milosrđe“), koje je 22. siječnja 1989. organiziralo litanije na trgu katedrale sv. Jura u Lavovu (sudjelovalo je do 10.000 ljudi)³⁴.

Slavlje ovog povijesnog čina u Kijevu se obilježilo u privatnoj prostoriji, iako je Kijevski ogranak UHU svojedobno Ševčenkiv'skom okrugu podnio zahtjev za održavanje mitinga na Sofijs'kom trgu³⁵. Odgovor vlade bio je negativan, jer je UHU ostala neregistriranom organizacijom. Predsjednika Kijevskog ogranka UHU-a O. Ševčenka su 21. 01. 1989. čak pozvali na policiju, gdje su mu prijetili kažnjavanjem za pokušaj provođenja mitinga bez dopuštenja. Upozorenje su dobili i ostali članovi UHU-a u Kijevu.

Nacionaldemokrati su 21. siječnja 1990. organizirali simboličan „živi lanac“ ujedinjenja na potezu Ivano-Frankiv'sk – Lavov – Ternopilj – Rivno – Zhytomyr – Kijev, na kojem se okupilo 450.000 ljudi, a prema tvrdnji jednog od vođa Ruha (Pokreta) M. Porovs'kog – pet milijuna ljudi³⁶. Tako je samo u Rivnens'koj oblasti, gdje

29 ZUNR (Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika) – ukrajinska država nastala 1918. na prostoru zapadne Ukrajine u predjelima istočne srednjoeuropske regije Galicije, Bukovine i Karpatske Ukrajine.

30 UNR (Ukrajinska Narodna Republika) – ukrajinska država nastala 17. ožujka 1917. na prostoru današnje središnje i istočne Ukrajine.

31 Адамович, С. В. „Просвітницькі десанти інтелігенції наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. у контексті єднання України“. / С. В. Адамович. // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 6. Серія: історія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 9.

32 U originalu upotrijebljena ukrajinska riječ Sobornist', koja ima značenje ujedinjenosti, nepodijeljenosti.

33 Republika Marijska ili Mari-El – federalni subjekt Ruske Federacije, odnosno jedna od njezinih republika. Nalazi se u Privolškom saveznom okrugu.

34 Камінський, А. На перехідному етапі. „Гласність“, „перебудова“ і „демократизація“ на Україні. / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М. Бабюка, 1990. – С. 44.

35 Sofijs'ki trg – središnji povijesni trg ispred katedrale sv. Sofije u Kijevu.

36 Гарань, О. В. „Убити дракона (3 історії руху та нових партій України)“. / О. В. Гарань. –

opozicijski duh nije toliko prevladavao kao u Ćalyčyny, u „živom lancu“ sudjelovalo 8.500 ljudi.

Osim toga, na teritoriju Lavovske, Ivano-Frankivs'ke, Ternopiljs'ke, Rivnens'ke, Žytomyrs'ke i Volynjs'ke oblasti i grada Kijeva, u povodu proslave ujedinjenja održano je 30 mitinga na kojima je bilo prisutno oko 95.000 ljudi. U Odesi su aktivisti „Pivdennoji ĝromady“ („Južno društvo“), UHU te Ukrajinske narodno-demokratske lige uspjeli obraniti ukrajinsku zastavu tijekom skupa na Sabornom trgu³⁷.

Na taj način, Ćalyc'ka skupština nastala je kao oblik regionalne ekonomske i društveno-političke suradnje ĝalyc'kih oblasti pod pritiskom komunističko-državnih središnjih tijela vlasti. Ekonomska i politička blokada, pokušaji diskreditacije demokratske vlasti u zapadnim oblastima, sumnje oko mogućnosti postizanja nezavisnosti, primorali su ĝalyc'ko vodstvo udružiti snage kako bi ostvarili nacionaldemokratsku ideju u granicama regije.

Prema našem mišljenju, neutemeljeni su pokušaji tumačenja stvaranja i djelatnosti Ćalyc'ke skupštine kao separatističke manifestacije, koja je mogla biti uzrokom podjele Ukrajine. Najbolji dokaz tendencija prema jedinstvu Ćalyčana bio je taj, da je ideja skupštine bila zaboravljena nakon proglašenja Zakona o nezavisnosti 24. kolovoza 1991. Ipak, njezina djelatnost pridonijela je odobravanju ukrajinske nezavisnosti, spriječivši konzervativne sile u očuvanju sovjetskoga političkog režima.

Specifičnost društveno-političkog života Ćalyčyne u uvjetima nezavisnosti Ukrajine

Stjecanje ukrajinske nezavisnosti nije ispunilo većinu očekivanja Ćalyčana. Samostalnost države početkom 1990-ih godina nije donijela „ukrajinstvo“ u sva područja društveno-političkog života, nije učinila Ukrajinu bogatom i utjecajnom u međunarodnoj zajednici, već je uronila građane u ekonomsko beznađe i kaos vlade.

Ćalyčyna je 1990-ih puno izgubila i u industrijskim resursima, i općenito u razvoju. Akumulacija bogatstva, koja se tih godina odvijala u nekim istočnim regijama, zaobišla je kraj. Kao razloge I. Koliuško navodi, prije svega, oštru promjenu ĝalyc'ke upravne elite 1990-ih godina, koja nije mogla i nije htjela kao prije lobirati za interese u Kijevu, te strukturne posebnosti teritorijalnog položaja proizvodnje u postkolonijalnoj Ukrajini³⁸.

U Lavovu, kao glavnom gradu Ćalyčyne, razina korupcije postala je jedna od najviših u Ukrajini, u njemu je „nedostajalo visine duha“ i bujala je „lukava agresivna

K.: Либідь, 1993. – С. 81.

37 Saborni trg (Plošča Soborna) – trg u povijesnom središtu grada Lavova.

38 Колюшко, І. „Статус Львова: від учора до завтра“. / І. Колюшко. // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 325.

prosječnost“³⁹. Destabilizirajući faktor u regiji ostala je složena međuvjerska situacija. Tako je u ožujku 1992. u Ivano-Frankiv'sku regionalno vijeće započelo prosvjed u ime Ukrajinske autokefalne pravoslavne crkve u vezi s kršenjem prava pravoslavnih vjernika. U slučaju neispunjavanja njihovih zahtjeva, pravoslavci su upozoravali na mogućnost provođenja akcije građanskog neposlušna blokadom željeznice.

Ušavši u ulogu ukrajinskoga „Pijemonta“, Lavov dugo nije primjećivao da je njegova pretjerana arogancija postala irelevantna. A zbog količine stereotipa, koji uopće nisu odgovarali stvarnosti, Lavov je mogao dati višak i samome Donec'ku⁴⁰.

Iznimno brzo razočaranje Ukrajinaca promjenama, posebice u samoj nezavisnosti, udarilo je prije svega po „avangardi“, i neuspješnost Lavova postala je najistaknutijim aspektom neuspjeha Ukrajine u cjelini. U prvoj polovini 1990-ih godina, tvrdnje o lavovskoj provincijalnosti, zaostalosti, a time i depresiji postale su gotovo pravilom dobrog ukusa. Glavnim uzrokom takve degradacije smatralo se preorijentiranje „elite“, posebice mlade, na Kijev ili na inozemstvo, što je rezultiralo značajnim odljevom osobitosti iz grada⁴¹.

Nakon osamostaljenja, dio ġalyc'ke elite je shvatio da se njihov patriotizam samo iskorištavao, a ideal Ukrajine nikada neće biti ostvaren. Proruski tisak sarkastično tvrdi da se Ģalyčyna, stvarajući ukrajinsku državu, rastrgala. Regiju uspoređuju sa Sovjetskim Savezom koji se raspao slomljen težinom tereta koji je prelazio njegove mogućnosti.

Situaciju u regiji početkom 1990-ih jasno je opisao M. Marynovyč. Smatra da je Ģalyčyna „jedna od prvih regija SSSR-a koja je proživjela svoj strastveni žar, čija je cijela energija otišla na slamanje lokalnog komunističkog zida“. Snage za preokret tijekom zbivanja u cijeloj Ukrajini nije bilo⁴².

Populacija Ģalyčyne tijekom tri predsjedničke kampanje održavala je prvenstvo u Ukrajini na osnovi građanstva i političke svijesti. Ali nemoguće je ne primijetiti pad razine izborne aktivnosti. Tako je u Lavovskoj oblasti 1991. aktivnost iznosila 95,23%, u 1994. – 91,46%, a 1999. – 88,01% (u Ternopil'skoj oblasti sukladni podaci su iznosili – 97,07%, 91,57%, 90,28%, a na Ivano-Frankivščyni – 95,72%, 89,42%, 89,58%).

39 Маринович, М. „Люблю я Львів, та дивною любов'ю...“. / М. Маринович. // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 435-436.

40 Маринович, М. „Люблю я Львів, та дивною любов'ю...“. / М. Маринович. // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 433.

41 Андрухович, Ю. „Лєвова доля“. / Ю. Андрухович. // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 14.

42 Мартинович, М. „Україна: дорога через пустелю“. Зб. Статей. / М. Мартинович. – Харків: СП „Фоліо“, 1993. – С. 124.

Ćalyč'ka elita, koja je zamišljala buduću Ukrajinu kao „Veliku Ćalyčynu“, nije bila spremna na to da Naddnprjanci⁴³, koji su nekoć pasivno promatrali revolucionarne procese, mogu preuzeti inicijativu u procesima izgradnje države⁴⁴.

Napomenimo da ako je na početku 1990-ih godina samo Ćalyčyna bila inicijator demokratskih promjena i preporoda ukrajinske državnosti, onda se za vrijeme Narančaste revolucije protiv totalnog nasilja vladajućih struktura odvijala konsolidacija središnje, Livoberežne⁴⁵ Ukrajine sa Zapadnom.

U jutro 24. 11. 2004. V. Juščenka je priznalo ne samo Volynjs'ko, Lavovsko i Ivano-Frankivs'ko regionalno vijeće, nego i deset oblasnih središta (Kijev, Ternopilj, Ivano-Frankivs'k, Lavov, Rivne, Luc'k, Hmeljnyč'kyj, Vinnyčja, Černivci, Žytomyr), a masovni mitinzi potpore opozicijskom kandidatu odvijali su se i na istoku Ukrajine⁴⁶. Ovo je sjajan dokaz da se potpora narančastom kandidatu nije temeljila na nekoj osobitoj poziciji Ćalyčana, nego na građanskoj potpori predizbornog programa V. Juščenka te borbi s masovnim falsifikacijama i zloupotrebom vlasti.

Zauzvrat je vlada Donec'ke, Luğans'ke i Harkivs'ke oblasti⁴⁷, usprkos Narančastoj revoluciji, počela s izjavljivanjem separatističkih slogana. Inicijatori jugoistočnog separatizma prikazali su svoje postupke kao rezultat događaja u zapadnoj Ukrajini. Tako je član tima V. Janukovyča, saborski zastupnik V. Nadrağa, komentirajući ideju autonomije, istaknuo „da su Lavov i susjedne mu oblasti, priznavanjem Juščenka kao svojeg narodnog predsjednika – prvi napravili korak do toga što možemo nazivati anarhijom“⁴⁸. Situaciju koja je nastala, jasno je u intervjuu komentirala Kijevljanka N. Klymenko: „Nama su ponavljali da se zapadna Ukrajina cijelo vrijeme želi odvojiti od Velike Ukrajine. Ali, posljednji događaji evidentno su pokazali gdje žive pravi separatisti. Sada mi je neugodno što sam i ja nekada širila nepravedne glasine o Lavovljanima...“⁴⁹.

43 Naddnprjanci – stanovnici središnjega dijela Ukrajine, iznad rijeke Dnjeper.

44 Бондаренко, К. „Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України“. Интерв'ю політичному мережевому виданню „part.org.ua“. / К. Бондаренко. // *Ї. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – № 23. – С. 231.

45 Livoberežna Ukrajina – povijesno ime za dio Ukrajine na lijevoj (istočnoj) obali rijeke Dnjeper. Sastojala se od današnje Černihivs'ke i Poltav'ske oblasti te istočnoga dijela Kijevske i Čerkas'ke oblasti.

46 Новели Помаранчевої Революції / [ред-упор.: Дзіковський, П., Миронов, О., Солодько, П.]. – Дрогобич: Вид. фірма „Відродження“, 2005. – С. 95.

47 Istočne regije s rusko-komunističkim vodstvom.

48 Надрага, В. „Не 'зуб за зуб', а третій закон Ньютона“. / В. Надрага. // *Еженедельник „2000“*. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С. 4.

49 Синяк, Д. „Спецвипуск 'ВЗ' – Майбутній раритет“. / Д. Синяк. // *Високий замок*. – Львів, 2004. – 30 листопада. – С. 5.

Masovni dolazak i boravak u zapadnoj Ukrajini promatrača iz istočne Ukrajine za vrijeme predsjedničke izborne kampanje 2004. pomoglo je razbijanju brojnih mitova o Ćalyčyni i zbližavanju regija zemlje⁵⁰. Naddniprjanci su vidjeli da je osim agrarnog obilježja zapadnih oblasti, niskih plaća i dr., žiteljima regije svojstvena europska kultura, relativno visok standard života zahvaljujući inozemnoj dobiti, atraktivno investicijsko ozračje kraja. Napomenimo da su i sami Donečani konstatali: rezultatom putovanja promatrača bila je spoznaja da „nema sukoba između istoka i zapada Ukrajine, nego otvoreno politikantstvo i jeftin populizam pojedinih osoba...“⁵¹.

Pozivi na ujedinjenje zemlje odzvanjali su također uoči parlamentarnih izbora 2006. Na inicijativu nacionaldemokratskih snaga Ivano-Frankivščyne na Jablunyc'kom prijevoju kraj mogile boraca Karpatske Siči⁵² održana je 19. ožujka. 2006. akcija „Sjećanje spaja. Separatizam ne prolazi!“. Iz svakog rajona oblasti stigli su predstavnici s posvećenim kriškama kruha i grumenima soli, kako bi na taj način odali počast umrlima te izjasnili svoju poziciju da Ukrajina mora biti ujedinjena.

Nedostatak opipljivih rezultata nakon pobjede Narančaste revolucije opet je pobudilo među Ćalyc'kom mladeži razočaranje općeučajinskom politikom i okretanje prema Ćalyc'kom separatizmu. Po mišljenju K. Bondarenka, Ćalyc'ka elita počela je shvaćati da su njezini interesi nakon Narančaste revolucije, koju je ona podržavala, zanemareni⁵³.

Na internetu se pojavila izjava „Autonomna Zapadno-Učajinska republika“, u kojoj je naznačeno da je stvaranje Autonomne Zapadno-Učajinske republike u Ukrajini hitno potrebno kako bi prebrodili godinama stvaranu krizu u zapadnim regijama zemlje. Osnovom autonomije nepoznati autor smatra rusifikaciju i ekonomsko tlaćenje od strane moskvoñilske vlade, nedostatak političke sile koja bi predstavljala interese zapadne regije.

Uzroke naizmjeničnog pristupa iluziji Ćalyc'kog mita jasno je pokazao posjetitelj jedne lavovske internetske stranice: „Ćalyc'ki separatizam lišen je logike, ali je prepun gorčine ponovnog poraza sveučajinskih projekata od kojih je posljednji bio Narančasta revolucija.“

Manjak vjere u budućnost učajinske državnosti odjeknuo je u koncepciji učajinskog imperijalizma, koju je predložio početkom 2000. istaknutu književnik i publicist T. Prohas'ko. Po njegovu mišljenju, zapadne i istočne Učajince spaja stari

50 Адамович, С. Проблема соборності у суспільно-політичному житті Галичини (1991-2004 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С. 41.

51 Шевченко М. „С Востока – о Западе“. / М. Шевченко. // Голос Донбасса. – Донецьк, 2004. – 12 ноября. – С. 3.

52 Карпатска сић — паравојна организација на Закарпаттју од 1938. до 1939.

53 П'єцух, М. „Галицькі лицарі“. / М. П'єцух. // Новинар. – К., 2008. – 7-13 березня. – С. 21.

idealistički mit o velikoj zemlji, ali „ukrajinska imperija je previše bolesna da bi bila izliječena unutrašnjom silom“. Književnik smatra da je ukrajinski imperij dovoljno velik, raznolik i kontradiktoran za stvaranje više manjih ukrajinskih država⁵⁴.

Zainteresiranost za ǧalyč'ki separatizam T. Prohas'ko je objasnio time da „njegova književna vizija dolazi iz srca, a ne iz uma, i značajka je pogleda na svijet i patriotizma, a ne političke platforme“. Patriotizam je pak za književnika bio povezan s Ukrajinom na tri načina: „meni je neophodan taj krajolik, živo okruženje ukrajinskog jezika i ljudsko razumijevanje da nije potrebna percepcija drugih iskustava...“⁵⁵

„Umjesto toga“ – pisao je T. Prohas'ko – „teritorij druge Ukrajine me povrćuđuje: drugi jezik, sasvim drugo iskustvo, čujem da govore o prošlosti drugi ljudi... To je kao bezdan...“ U toj situaciji književnik ne govori o toleranciji jer su nas oni „doveli do bezizlazja“.

„Više nema sovjeta, nasilja, ali kako bi sačuvali ukrajinstvo kao takvo... Treba otići u utvrdu“ – izražava svoju verziju izlaza iz krize T. Prohas'ko. Zapravo, takvo objašnjavanje simpatija prema ǧalyč'kom separatizmu odražava nevjeru dijela zapadnoukrajinskih intelektualaca da ukrajinska vlada može zaustaviti zastrašujuću rusifikaciju i izgraditi nacionalnu državu. Ta nevjera nije agresivna, ne predlaže stvaranje nekih političkih struktura ili aktivne radnje, više je očitovanje obrane i povlačenja.

Postojanje u jednoj državi Istočne i Zapadne Ukrajine T. Prohas'ko uspoređuje s ne tako sretnom obitelji, u kojoj je Istok – muž, a Zapad – žena. Umjesto djece imaju – „jedinstvenu nezavisnu državu, preopterećenu nasljednim bolestima i razmaženu djedovima i bakama s obje strane. Zbunjena i lažljiva sa značajnom privlačnošću prema kojekakvim lošim društvima, gdje je prihvaćaju prvenstveno za stalnu krađu novaca od djece. Pije pivo, muči mačke, psuje, ide na katehezu i ne zna što želi postati“⁵⁶.

U uvjetima neprekinute krize ukrajinske vlade T. Prohas'ko ponovno kultivira ZUNR, koji će „u te revolucionarne godine, katastrofalne ponajprije zbog totalnog ukrajinskog nereda, biti jedina konstruktivna ukrajinska formacija“⁵⁷.

Na osnovi današnje društveno-političke situacije u državi književnik dolazi do zaključka da „vuk dlaku mijenja, ćud nikada. Ni svakodnevice, ni plan, ni mentalitet, ni namjere se ne mijenjanju... Ima, dakle, prostora za ponovni pokušaj“⁵⁸.

54 Прохасько, Т. „Вади українського імперіалізму“. / Т. Прохасько. // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 24 січня. – С. 3.

55 Прохасько Т. „Змінити щось у собі, або розмова про галицький сепаратизм“. / Т. Прохасько // Репортер. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 квітня. – С. 28.

56 Прохасько Т. „Що бог злучив...“. / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2009. – 22 січня. – С. 3.

57 Прохасько Т. „Побут революції“. / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2009. – 30 жовтня. – С. 20.

58 Прохасько Т. „Побут революції“. / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-

Nakon proglašenja Kosova i Metohije kao nezavisne države Albanaca srpskog kraja u veljači 2008, O. Havyč istupio je s izjavom da stanovnici zemalja nekadašnjega Ğalyč'ko-Volynjs'koga kraljevstva imaju više razloga „isprobati na sebi 'jedinstven' Kosovski slučaj. Osobito jer“, istaknuo je, „zapadni Ukrajinci, za razliku od Kosovaca, nikad nisu bili strana manjina, koja je tek nakon stoljeća njenog demografskog oružja postala državnom nacijom“. Osim toga, O. Havyč smatra da nakon predaje od strane Kijeva ukrajinskoga plinsko-transportnog sistema Rusiji, Amerikanci podržavaju zapadne Ukrajinke zbog dobivanja prednosti u utjecaju na Rusiju i EU pomoću zapadnoukrajinskih podzemnih skladišta plina⁵⁹.

Na kraju primijetimo da je postojanje regionalnih političkih karakteristika u Ğalyčyni izazvano razjedinjenošću dijela Ukrajine u prošlosti i da ima situacijsko obilježje u uvjetima političke nestabilnosti. Autonomističke ideje u kraju temelje se na emocionalnim faktorima, zastupa ih tanak sloj inteligencije, koja ne zastupa interese šire javnosti.

Simpatijama stanovništva Zapadne Ukrajine prema jedinstvu Ukrajine, svjedočili su i događaji Narančaste revolucije, zato što su Ğalyčani istupili protiv falsifikacija vlade za vrijeme predsjedničkih izbora i za očuvanje teritorijalne cjelovitosti Ukrajine. Zasiurno, rješavanjem postojećih problema u društveno-političkom razvoju i disproporcija u ekonomskom razvoju regija, a također i pružanjem stvarnih ovlasti lokalnoj samoupravi, nestat će i bilo kakve političke implikacije Ğalyč'kog autonomizma, a ostat će etnokulturne karakteristike koje samo obogaćuju našu državu.

S ukrajinskoga prevela Dorotea Žugec

Франківськ, 2009. – 30 жовтня. – С. 20.

59 Хавич, О. „Косовський урок для Західної України“. / О. Хавич. // Галицький кореспондент. – Івано-франківськ, 2008. – С. 5.

Etnički mozaik

Ivan Monolatij

Etnonacionalna i etnosocijalna struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja

Polietnička struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja¹, osobitost kvantitativnog i kvalitativnog sastava i stanja etnonacionalnih zajednica, uvjetovala je prisutnost sociokulturne i etnokulturne dimenzije, funkcionalnost dihotomije „svoj“ – „tuđi“. Objektivnu osnovu proučavanja ovoga problema predstavlja etnonacionalna i etnosocijalna organizacija stanovništva regije. Faktološki fundament pojašnjenju posebnosti međuetničke interakcije u kontekstu političkih procesa tranzitivnog razdoblja tvori skup činjenica o socijalno-ekonomskom i političkom stanju etnonacionalnih zajednica.

S jedne strane, analiza etnosocijalnog sastava regije dopušta konstatirati razliku između arealnog i disperzivnog karaktera života Ukrajinaca, Poljaka, Židova (u ukrajinskoj terminologiji se upotrebljava naziv „Jevreji“ – ovdje i dalje u tekstu u zagradi dajemo opaske prevoditelja) i drugih imigracijskih manjina, i socijalnu nestrukturiranost većine etnonacionalnih zajednica koje su živjele na zapadnoukrajinskim zemljama u razdoblju koje istražujemo. S druge, funkcioniranje u etnopolitičkoj sferi međuetničke distance u njezinu socijalnom i etnopsihološkom diskursu pojašnjuje granice socijalne podjele između grada i sela i kulturnu podjelu rada, osobitosti načina života etničkih grupa regije, a također sjecište interesa „svojih“ i „tuđih“. Neophodno je istražiti pitanje je li posljednje proizišlo iz konfliktogenog faktora interakcionizma etnonacionalnih zajednica, a poznato je kako prilikom etnopolitičkog stupanja jedne zajednice na areal naseljavanja druge, preostaju pojedini otoci (prije svega u selima) druge etnonacionalne zajednice, na koju je vršen pritisak asimilacije. Navedeni zadaci omogućuju analizu kontroverzne uloge prostora međuetničke sociokulturne distance prilikom interakcionizama grupa, nadalje, istražiti karakter međuetničkih procesa istražene regije, analizirati interakciju

1 U radu se razmatraju zapadnoukrajinske zemlje u okviru austrijskih pokrajina Galicije i Bukovine. Osobitosti interakcionizama etnonacionalnih zajednica Zakarpatja se ne razmatraju, budući da zakarpatiski dio etnički ukrajinskih zemalja nije činio zasebnu pokrajinu, a izravno je ulazio u sastav mađarskih administrativnih jedinica (komitata). – *op. a.*

etnonacionalnih grupa jednakog i različitog statusa zapadnoukrajinskih zemalja od 1867. do 1914. godine. Teritorij koji istražujemo može se smatrati svojevrsnim mehanizmom socijalnoga konstruiranja granica između etnosocijalnih grupa, za koje su etnički faktor i politički kontekst tranzitivnoga razdoblja odigrali ključnu ulogu. Zapadnoukrajinske zemlje predstavljale su prostor političkih zahtjeva etnokonfesijskih zajednica, što je za posljedicu imalo snažan kolonizatorski pritisak od strane drugih etnosa tijekom Srednjega vijeka i Modernoga doba pod okolnostima bezdržavnosti autohtonog ukrajinskog stanovništva.

Korijeni formiranja polietničnosti zapadnoukrajinskih zemalja sežu još u vrijeme Srednjega vijeka, kada su se na njima odvijale migracijske struje (dobrovoljne i političke). Prema mišljenju Natalije Jakovenko, višejezični i višeeetnički galicijski grad postao je „područjem doslovce svakodnevnih kontakata različitih kulturnih svjetova“². Potkraj 10. stoljeća Nijemci se u malim grupama počinju naseljavati i prilagođavati životu u gradovima Galicijske kneževine, gdje vode svoje trgovačke poslove. Nakon vojno-diplomatskih dodira galicijskih kneževa s raznim njemačkim političkim grupacijama došlo je, dakako, do pojave njemačkih ratnika koji su sudjelovali u vojnim akcijama na strani rus'kih vladara.

Priljev Nijemaca u galicijske zemlje povećao se nakon tatarske invazije 1240–1241. i uništenja drevnih urbanih naselja. U to vrijeme kneževi su pozivali Nijemce radi obnove gradova te razvoja trgovine i obrta. Kako bi se potaknula kolonizacija, Nijemcima su dane razne privilegije (oslobađanje od poreza na neko vrijeme i sl.), široka samouprava i vlastito pravosuđe u skladu s Magdeburškim pravom. Već u prvoj polovini 13. st. knez Danylo Romanovyč³ težio je privući u Holm „Nijemce i Rus'e, nepogane i Ljahe“⁴. Tijekom 15. st. i na početku 16. st. u gradovima Galicije formira se prvi gradski patricijat (njemačke obitelji: Arnesti, Buhgöljdci, Geljbezemi, Gennjigi, Goljdberzi, Zinrihi, Zommerštajni, Klopperi, Ljinderi, Rammeri, Smeljdfeľjdi, Templji, Fridrisi, Čornberzi, Šeleri, Štajnkeler, Šteher, Šrop)⁵ koji je odigrao značajnu ulogu u socijalno-ekonomskom razvoju regije. Upravo su njemački kolonisti zauzimali dominantan položaj u Lavovu 14–15. st., međutim, s vremenom se njihova zajednica počela asimilirati pod utjecajem brojnih poljskih doseljenika⁶.

2 Jakovenko, N. *Narys istoriji serednjovičnoji ta rannjomodernoji Ukrajinny*. Vyd. tret'e, pererobl. Ta pozšyrene / Natalja Jakovenko. – K.: Krytyka, 2006. – S. 124.

3 O knezu Danylu Romanovyču: *Ukrajinska Galicija*. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015 (op. urednika)

4 Ljah – pogrdan naziv za Poljake – op. prev.

5 Ibid. – S. 125.

6 Kapralj, M. *Nacionaljnji ģromady Ljvova XVI-XVIII st. (socialjno-pravovi vzajeminy)*. / Myron Kapralj. – Ljviv: LNU im. I. Franka, Ljvivs'ke viddilennja In-tu ukrajins'koji arheografiji ta

Već u to doba u Galiciju pristižu i Židovi te Armenci. Prebivajući izvan vojno-političke psihoze koja je zaokupila Zapadnu Europu 10–11. st., galicijske su se zemlje ispaćenim židovskim bjeguncima doimale jako pogodnima za naseljavanje, tim više što u tom pogledu za njih još nisu postojala nikakva ograničenja. Štoviše, gradski vladari tome su svakojako pridonosili, dajući im odgovarajuće povlastice. Prvim dokumentiranim izvješćem o prisutnosti Židova u Lavovu smatra se klauzula u privilegiju iz 1356. o mogućnosti organiziranja vlastitog pravosuđa od strane njih i drugih „nacija“ grada, uz predvođenje gradskog poglavara⁷ (ukr.: *vijt*). Međutim, već kraj 13. stoljeća obilježen je produblivanjem kršćanizacije svih aspekata galicijskoga društva i naviranjem njemačkih doseljenika, čiji je vojnički antisemitizam počeo postupno prodirati u središte mještana. Time su se vješto okoristili trgovci kršćanske vjeroispovijesti. Na njihovo inzistiranje 1299. galicijskim su Židovima nametnuti dodatni porezi i ograničenja, a kada je 1319. u jugoistočnoj Poljskoj nastupila ugroženost zbog gladi, za to su okrivili gradske Židove koji su protjerani iz mnogih gradova. Kasnije, 1492–1497, pridošla je nevelika grupa imućnih Židova trgovaca, protjeranih iz Portugala, koji su se, bez obzira na sve zabrane i ograničenja, brzo uspjeli „nagoditi“ s gradskom administracijom i dogovoriti uspješnu trgovinu. Samo je 16. stoljeće za galicijske Židove bilo u svakome pogledu mirno i produktivno – njihova se brojnost naglo povećala ne samo u gradovima, nego i u selima. Na granici 16. i 17. st. židovsko je stanovništvo činilo približno 6% cjelokupnog stanovništva Galicije⁸.

Naseljavanje Židova u Bukovyni započelo je približno u 14. st. Abrahamovi potomci stigli su ovdje s juga – Moldavije i Vlaške, gdje su bili pod vlašću Visoke Porte, kao i sa sjevernog Zapada – teritorija koji je nekada ulazio u sastav Poljsko-Litavske Unije. Mnogo se Židova pojavilo na Bukovyni u razdoblju Rusko-turskog rata 1768–1774. godine.⁹ Masovna emigracija židovskoga dijela stanovništva počela je tek za vrijeme austrijske vladavine.

Prisilna emigracija dogodila se i na granici 15. i 16. st. s Krima i poljsko-litavskih zemalja do Galicije, u kojoj su živjeli Karaimi (neki podaci o tome datiraju iz približno 1400. god.). Iz dokumentacije znamo da je 1550. u Čalyču već postojala njihova zajednica. Zajedno s njom je u tadašnjoj Galiciji postojala i tzv. podlavovska zajednica

džereloznavstva im. M. S. Ćruševs'koĝo NAN Ukrajinu, 2003. – S. 46-47.

7 Ibid. – S. 83.

8 Velykyj, I. *Istorična ĝeneza ĝalyc'koĝo jevrejstva*. / Ivan Velykyj. // J. – 2007. – Č. 48: Ćerbejs'kyj use-svit Ćalyčyny. – S. 13, 15, 17; Makarčuk, S. A. *Etnosocijalnoe razvitie i nacionalnjne otnošenija na zapadnoukrajinskih zemljah v period imperializma*. / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 41.

9 *Jevrejs'ke naseleńnja ta rozvytok jevrejs'koĝo nacionaljnoĝo ruhu na Bukovynji v ostannij čvrti XVIII – na počatku XX st.* / Zbirnyk dokumentiv ta materialjiv / Upor. O. Dobržans'kyj, M. Kušnjir, M. Nykyrsa. / (red.) O. Dobržans'kyj. – Černjivci: Naši knyĝy, 2007. – S. 11.

(1692–1831) i još pet sličnih – između 1768. i 1820. Unatoč tome, karaimska se dijaspora naglo smanjivala: od 350 Karaima 1790, na oko 180 god. 1857. do stotinjak 1903. Od 1820. kao jedino karaimsko naselje zapadnoukrajinskih zemalja ostao je grad Ğalyč kraj Stanyславova¹⁰.

Masovno armensko naseljavanje Galicije događa se sredinom 13. st., kada 1239. tatarske horde pod vodstvom kana Alpa Arslana uništavaju glavni grad armenske države, Ani. Nakon tih događaja brojni su bjegunci krenuli na nove teritorije, stvarajući temelje armenskoj dijaspori zapadnoukrajinskih zemalja u Lavovu i drugim galicijskim gradovima¹¹. Primjerice, osnovna je okupacija lavovskih Armenaca bila trgovina s istočnim zemljama – najprofitabilnija djelatnost u tranzitnom Lavovu – „istočnom portom“ Poljskoga Kraljevstva¹². Takvi su migracijski valovi pod određenim okolnostima bili ponajprije dobrovoljni – potraga eksteritorijalnih Židova (iz zemalja Istočne Europe i Pirenejskoga poluotoka) za utočištem ili radna emigracija Nijemaca, a zatim i politički kao u slučaju potpunoga gubitka nezavisnosti Armenske države 1319–1375. te turske opsade Krima 1475, kad su se znatne grupe Armenaca preselile u Galiciju.

Istovremeno su faktori, koji su korigirali etnodemografsku strukturu stanovništva regije, tijekom stoljeća utjecali i na promjene u državno političkom položaju zemalja, inicijative kneževske, kraljevske ili carskih vlada. Vrijedi spomenuti kako je austrijska vlada protežirala austro-njemačku emigraciju na Galiciju i Bukovynu krajem 18. st. do sredine 19. st. Austrijska je vlada podržavala preseljavanje austrijskih Nijemaca, žitelja Pruske, Saske, Bavarske, Luksemburga, Württemberga i drugih njemačkih zemalja, a također određenih pokrajina Poljske i Češke¹³.

Znatna većina Poljaka, koja je na zapadnoukrajinske zemlje stigla u 14. st., u suštini se može smatrati prvim organiziranim valom emigracije (prvi se kontakti ovdje

10 Bihl, W. „Notizen zu den ethnischen und religiösen Splitter-, Rest. und Sondergruppen in den habsburgischen Ländern“. / Wolfdieter Bihl. // *Die Habsburgermonarchie (1848–1918)*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichs-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 972 - 973.

11 Makarčuk, S. A. *Etnosocialjnoe razvitie i nacionalnjnye otnošenija na zapadnoukrainskih zemljah v period imperializma*. / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 42.

12 Kapralj, M. *Nacionaljnji ĝromady Ljvova XVI-XVIII st. (socialjno-pravovi vzajeminy)*. / Myron Kapralj. – Ljvov: LNU im. I. Franka, Ljvovs'ke viddilennja In-tu ukrajins'koji arheografiji ta džereloznavstva im. M. S. Ğruševs'koĝo NAN Ukrajiny, 2003. – S. 72-73.

13 Makarčuk, S. A. *Etnosocialjnoe razvitie i nacionalnjnye otnošenija na zapadnoukrainskih zemljah v period imperializma*. / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 42; Monolatij, I. *Žyty i davaty žyty inšym*. Njimec'kyj dyskurs zahidnoukrains'koji etnopoljityčnoji sfery. Monoĝrafija. / Ivan Monolatij. – Ivano-Frankivs'k: Ljileja-NV, 2008. – S. 112-116.

bilježe u 15. st. – zbog religijskog utjecaja Katoličke crkve) koji, međutim, nije od većeg značenja za etnodemografsku strukturu. Od druge polovine 16. st., jačanjem vlade poljskoga plemstva zemlje, regije aktivno naseljavaju izbjeglice istočnih vojvodina Poljsko-Litavske Unije – Žešuvske, Ljubljinske, Kielceške, Krakovske. Između 17. i 18. st. tom se mnoštvu poljskih naseljenika priključila populacija iz središnjih pokrajina Poljske, Mazovije i djelomično sa Mazurskog prijezerja. Poljske kolonije nastavile su nicali u raznim krajevima Galicije zaključno do kraja 19. stoljeća.¹⁴

Istraživači nacionalnih zajednica zapadnoukrajinskih zemalja, a posebno povjesničari Lavova, tvrde kako je od svih većih ukrajinskih i poljskih gradova 16–18. st. zapravo samo Lavov postao središtem (i centrom) četiriju etničkih zajednica – poljske, ukrajinske, armenske i židovske. Njihovi su se svakodnevni ekonomski, pravni i kulturni interesi presijecali, a na osnovi tog procesa formirala se prtljaga zajedničkog znanja i suradnje. Ako su prvih dvoje iz ovog etničkog kvarteta (Poljaci i Ukrajinci) imali dugotrajnu (iako neravnomjernu) kulturnu interakciju, uvjetovanu bliskošću jezika, onda su se zadnjih dvoje (Armenci i Židovi) svojim jezicima i kulturama bitno razlikovali od prvih. Međutim, ni „bliski“ susjedi nisu mogli postati u cijelosti „svojima“. Upravo se na Židove gledalo kao na „daleke i zatvorene“ susjede kršćanskih zajednica. Zgodan je zaključak ukrajinskoga povjesničara M. Kapralja da „je podijeljenost i nekoherentnost gradske zajednice, koja se zapravo sastojala od nekoliko nacionalnih zajednica s različitim političkim i kulturnim intencijama te kontradiktornim ekonomskim interesima, koji su doveli do međusobnog isključivanja, izišla na vidjelo u narednom 19. st.“ Upravo su tada, po mišljenju znanstvenika, i nastale nove linije raskola, i to među ukrajinskim, poljskim i židovskim zajednicama¹⁵. Smatra se da takvi ponešto uopćeni zaključci aktualiziraju problem međuetničke interakcije na zapadnoukrajinskim zemljama, premda već u drugom prijelomnom vremenskom prostoru i na primjeru ne jednoga grada, nego na mnogo modela međugrupnog interakcionizma.

Kao što vidimo, povijesna sudbina zapadnoukrajinskih zemalja najmanje je u zadnja tri stoljeća uvjetovala formiranje višetničke i višekonfesijske strukture istraživana kronotopa. Niz etničkih manjina regije ujedno s etničkom domaćom

14 Makarčuk, S. A. *Etnosocijalnoe razvitie i nacionalnye otnošenija na zapadnoukrainskih zemljah v period imperalizma*. / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 39; Monolatij, I., Witenko, M. *Sąsiedzi wznani: Wspólnoty etniczne Galicji Wschodniej w polityce Habsburgów*. / Iwan Monolatij, Mykola Witenko. – Iwano-Frankiowsk: Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyła Stefanyka; Instytut Historii i Politologii; Centrum Germanistyki Historycznej i Studiów Austriackich, 2007. – S. 96.

15 Kapralj, M. *Nacionaljnji ģromady Ljvova XVI-XVIII st. (socialjno-pravovi vzajeminy)*. / Myron Kapralj. – Ljviv: LNU im. I. Franka, Ljvov's'ke viddilennja In-tu ukrajins'koji arheografiji ta džereloznavstva im. M. S. Ġruševs'koĝo NAN Ukrainy, 2003. – S. 315-321.

većinom koegzistirao je i bio u tijesnoj povezanosti s etnopolitičkim i etnokulturnim tekovinama drugih etnosa zemlje. Ovi su se odnosi razvijali na kolektivnom i individualnom nivou, obilježavajući objektivne i subjektivne čimbenike koji su definirali korelate međugrupnog interakcionizma¹⁶.

Budući da u istraživanome razdoblju Ukrajinci nisu imali vlast nad teritorijalno-političkom subjektivnošću, ali nisu imali ni cjelovitost u granicama jedne države (jer od početka 18. st. do početka 20. st. ukrajinske zemlje bile su podijeljene između dvaju carstava – Austrijskog /od 1867. Austro-Ugarskog/ i Ruskog)¹⁷, zapadnoukrajinske zemlje (prije svega povijesne galicijske) ušle su u sastav Austrijskoga Carstva nakon podjele Poljsko-Litavske Unije na kraju 18. st. i stvorile zasebnu „krunsku zemlju“ pod nazivom Kraljevina Galicije i Lodomerije (*Königreich Galizien und Lodomerien*).

Zapadnoukrajinske zemlje bile su umjetno razgraničene i pripadale su administrativnim jedinicama, različitim po veličini i polietničkom karakteru – Galiciji i Bukovyni. Austrijska je vlada Galiciji priključila i dio poljskih etničkih zemalja s centrom u Krakovu. Takva je nepodudarnost administrativne povijesne Galicije, a također etnički ukrajinskoga teritorija, uzrokovala uvjetnu podjelu zemlje na zapadnu (poljsku) i istočnu (ukrajinsku) Galiciju¹⁸. Kako je povijesna Galicija bila samo ukrajinska kulturno-politička pokrajina, s kojom pripojene poljske zemlje nikada nisu tvorile nikakvu kulturno-političku cjelovitost, tako je samo Krakov ostao povijesnim, političkim i duhovnim središtem pokrajine. Umjesto toga, u Lavovu su se nalazila pokrajinska tijela uprave – galicijsko namjesništvo na čelu s namjesnikom kojeg je imenovao car, i predstavničko tijelo – pokrajinski sejm¹⁹. Teritorij pokrajine mijenjao se u više navrata (od 1787. do 1849. u njezin je sastav prema pravima pojedinog okruga ulazila Bukovyna, od 1795. do 1809. – Holmsčyna), stabilizirajući se tek nakon 1849, kada je Bukovyna postala samostalnom krunskom pokrajinom.

Galicijaska krunska pokrajina obuhvaćala je teritorij od 78,5 km², što je činilo više od četvrtine cijele površine Cislatjanije. Njezino je stanovništvo 1900. doseglo 7,3

16 Monolatij, I. „Etnokulturnye processy v polietničeskom i polikonfessionalnom regione: jevrejskij faktor“. / Ivan Monolatij // *Historija jevrejev v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope*. / Otv. red. R. Kaplanov / Dvenadcataja ežegodnaja međisciplinarnaja konferencija po iudaike. Moskva, 1-3 fevralja 2005 g. – Moskva, 2005. – S. 32-40.

17 Dnjistrjans'kyj, M. S. *Etnopoljityčna geoğrafiya Ukrajinu: problemy teoriji, metodoloğiji, praktiky*. Monoğrafiya. / M. S. Dnjistrjans'kyj. – Ljviv: Ljitypys; Vydavnyčyj centr LNU imenji Ivana Franka, 2006. – S. 141, 142.

18 Hryciuk, G. *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*. / Grzegorz Hryciuk. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – S. 25-26.

19 Sejm (ukr. sejm) – povijesni naziv za predstavničku skupštinu Poljskoga Kraljevstva, Velike Kneževine Litve (koje su se 1569. ujedinile u državnu zajednicu Poljsko-Litavske Unije) i Zemalja Češke krune. – op. prev.

milijuna, 1910. – više od 8 milijuna, ili 28% ukupnog stanovništva austrijskoga dijela zemlje. Galicija je bila najveća pokrajina Austrije, druga je (s primjetnim odmakom) bila Češka, na trećem mjestu nalazile su se isključivo austrijske zemlje (po veličini teritorija – Tirol, po broju stanovnika – Donja Austrija). Vodeći etnosi Galicije – Poljaci i Ukrajinci po brojnosti su zauzimali treće i četvrto mjesto u Cislajtaciji, nakon Nijemaca i Čeha²⁰. Nerazdvojivost poljskih i ukrajinskih nacionalnih pitanja pretvorila je Galiciju u područje istovremeno dvaju nacionalnih Pijemontova, epicentar sukoba dvaju nacionalizama i oslobodilačkih pokreta – poljskog i ukrajinskog. Ovaj se dio krunske pokrajine razlikovao jako složenom etnosocijalnom strukturom, koju je karakteriziralo miješano raseljavanje etnonacionalnih zajednica i grupa. Prema stanju iz 1900, u istočnome dijelu Galicije uz 3 milijuna Ukrajinaca (63,5% od ukupnog stanovništva) živjelo je više od 870.000 Poljaka, 613.000 Židova, 60.000 Nijemaca i drugih nebrojenih etničkih grupa (među ostalima – Česi, Armenci, Rusi). Etnokonfesijski sastav stanovništva cijele Galicije pokazuje službena vjeroispovijesna statistika:

Tablica 1

Etnokonfesijski sastav stanovništva Galicije 1869–1910.
(u apsolutnim brojkama i postocima)

Godina	Rimo- katolici	Grko- katolici	Židovi	Protestanti	Pravo- slavci	Ostali	Sveukupno
1869.	1 509 015 (46,08%)	2 317 884 (42,58)	575 918 (10,57)	39 746 (0,73)	1495 (0,03)	651 (0,01)	5 444 689 (100%)
1900.	3 350 512 (45,79)	3 105 635 (42,46)	811 371 (11,09)	45 761 (0,63)	2283 (0,03)	235 (0,00)	72 847 031 (100%)
1910.	3 731 569 (46,49)	3 381 105 (42,13)	871 895 (10,86)	37 698 (0,48)	2818 (0,03)	609 (0,01)	80 256 751 (100%)

Napomena. *Tablica 1* sastavljena je prema: Grycak, J. *Prorok u svojivitičyjni. Franko ta joğospilnota (1856–1886)*. / Jaroslav Grycak. – K.: Krytyka, 2006. – Str. 545.

Većina istraživača smatra učinkovitim odrediti etničku pripadnost stanovnika Galicije prema njihovoj vjeroispovijesti: grkokatolici se identificiraju s Ukrajinacima, pripadnici židovske vjeroispovijesti sa Židovima, rimokatolici s Poljacima. Kao primjer razgovornog (prijateljskog) jezika navodi se židovska zajednica Galicije: 1900. godine s 811.183 stanovnika pokrajine židovske vjeroispovijesti, 621.036 osoba zabilježeno je s

20 Žernoklejev, O. S. *Nacionaljni sekciji avstrijs'koji social-demokratiji v Ğalyčynji j na Bukovynji (1890–1918 rr.)*. / O. S. Žernoklejev. – Ivano-Frankiv's'k: Vydavyčo-dyzajners'kyj viddil CIT, 2006. – S. 58.

poljskim kao jezikom komunikacije, 40.445 – s ukrajinskim, 138.400 – s njemačkim. Napomenimo kako su nepodudarnosti između religijske i etničke pripadnosti u Galiciji bile veće nego u Bukovyni, zbog toga je statistika religijske pripadnosti samo približno odražavala stvaran broj etničnosti galicijske pokrajine. Suštinsku razliku u apsolutnome porastu stanovništva pojedinih nacionalnosti tijekom prvoga desetljeća 20. st. pokazuju materijali austrijskih popisa stanovništva:

Tablica 2

Dinamika brojnosti stanovništva Galicije 1900–1910.
prema jezičnim i konfesijskim pokazateljima

Religijska i etnička pripadnost, pripadnost po govornom jeziku	Stanovništvo čitave Galicije		
	1900.	1910.	Postotak do 1900. god.
Ukupno stanovništvo	7 315 939	8 025 675	109,70
Rimokatolici	3 350 512	3 736 569	111,37
Grkokatolici	3 104 103	3 379 613	108,87
Židovi	813 371	871 895	107,46
Druge religije	49 496	42 598	86,06
S poljskim govornim jezikom	3 988 702	4 672 500	117,14
S ukrajinskim govornim jezikom	3 074 449	3 208 092	104,35
S njemačkim govornim jezikom	211 752	90 114	42,56

Napomena. *Tablica 2* sastavljena je prema: Makarčuk, S. A. *Etnosocijalnoe razvitie i nacionalnjne otnošenija na zapadnoukrainskih zemljah v period imperializma.* / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 48.

Kao što vidimo, u Galiciji je bila prisutna posebna međuovisnost religijskih i etničkih čimbenika koji su utjecali na etničku strukturu stanovništva pokrajine. Osim toga se uska povezanost vjerskih odnosa s etničkim naglašeniije javila u procesima asimilacije. Upravo su iz vjeroispovijesti proizlazile i različite jezično-obredne tradicije i s njima povezan mentalitet. Vjerojatno je na prostorima jasno definiranih etnosa s

vjeroispovijesnim grupama konzervativnost religijskih kanona s jedne strane mogla usporiti procese asimilacije, a s druge – prelazak izvorno nacionalnih predstavnika i čak pojedinaca svjesnih svoje etničke pripadnosti u području konfesije, koja se jasno identificirala s drugim etnosom, mogao je dovesti do potpune asimilacije individua.

Zapadnoukrajinske zemlje, Galicija i Bukovyna, zauzimale su značajno mjesto u životu Austro-Ugarske, čineći približno 1/5 cjelokupnog stanovništva Austro-Ugarskoga Carstva i stvarajući desetinu njezina nacionalnog dohotka. U socijalno-strukturnom prosjeku su osobitosti razvitka etnonacionalnih skupina regije u bitnoj mjeri ovisile o međudnosima raznih socijalno-klasnih grupa, gradskog i seoskog stanovništva. Pritom je složenost njihove socijalne strukture neposredno definirala perspektive etnonacionalnog razvoja²¹.

U Galiciji se najveća koncentracija ukrajinskoga stanovništva nalazila u prikarpatском i karpatskom kotaru (Starosambir'skom, Turkiv'skom, Žydačiv'skom, Dolyn'skom, Kalus'skom, Boğorodčyn'skom, Nadvirnjans'kom, Tlumad'skom, Kos'iv'skom, Pečenjižyn'skom, Snjatyn'skom, Ğorodenkiv'skom). U pokrajinskome središtu, gradu Lavovu, koji je bio jedini veliki grad tog razdoblja (170.000 osoba), Ukrajinaca je prema popisu iz 1900. bilo samo 20%. U ostalim većim gradovima čije je stanovništvo činilo više od 20.000 ljudi (Droğobyč, Kolomyja, Peremyšlj, Stanyslaviv, Jaroslav) udio Ukrajinaca bio je nešto veći – od 20 do 23%, i samo u Samboru – manje od 20%. Istovremeno su u pojedinim manjim gradovima (Ğalyču, Ğorodenec'u, Deljatynu, Žydačevu, Ljubačevu, Velyky Mosty, Mykolajevu, Pečenjižynu, Tysmenyc'u, Javorovu), smještenima u krajevima s visokim udjelom autohtonog ukrajinskog stanovništva, Ukrajinci činili većinu. U Bukovyni je prema popisnim materijalima 1900. živjelo 297.800 Ukrajinaca – 41% cjelokupnog stanovništva krunske pokrajine. Oni su činili većinu u Vaškiv'skom, Vyžnyc'kom, Zastavnjiv'skom, Kicmans'kom i Černjivec'kome kotaru. U područje obitavanja Ukrajinaca uključuju se i manji dijelovi Storožynec'kog, Serets'kog, Radovec'kog, i Kimpolunz'kog kotara. Među stanovništvom pokrajinskoga centra, gradu Černivci, Ukrajinci su činili manjinu (približno 20%, analogno gradu Lavovu), budući da je tamo prevladavao rumunjski element²².

O bitnim činjenicama stanovništva pokrajinskoga centra Galicije – grada Lavova – njegovome broju, etničkom sastavu i promjenama saznajemo iz odgovarajućih podataka između 1880. i 1910. Tako su 1880. najbrojniji u gradu bili Poljaci (53,4%), na drugome mjestu bili su Židovi (28,2%), na trećem – Ukrajinci (15,9%). Za 30 je godina porast Ukrajinaca iznosio 124,7% – odnosno njihov se broj više nego

21 Eberhardt, P. *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku.* / Piotr Eberhardt. – Warszawa: Biblioteka „Obozu“, 1994. – S. 39-40, 44-45.

22 Ibid. – S. 48-49.

udvostručio. Sporije je rastao broj Židova – na 85,4% u 30 godina, a još sporije je porastao broj Poljaka – na 80%. Neravnomjernost količinskog rasta ovih triju nacionalnosti dovela je do određene promjene njihova specifičnog udjela u sastavu cjelokupnog stanovništva grada 1910; snizio se postotak Poljaka – do 51,2%, Židova – do 27,8%. Postotak Ukrajinaca se povećao i sada je činio gotovo petinu sveukupnoga gradskog stanovništva (19,1%)²³.

Etnoarealno obitavanje je u bitnome razlikovalo ukrajinsku etničku većinu regije od ostalih zajednica²⁴. Primjerice, zapadnoukrajinski areal obitavanja Židova bio je osobit, budući da je oko dvije trećine (66,2% god. 1900) austrijskih Židova živjelo u Galiciji, a najviše (75% god. 1900) ih je bilo u istočnome dijelu. U prosjeku je na jednoga Židova 1880-ih godina u Galiciji dolazilo devet, a u Lavovu 317 nežidovskih državljana²⁵. Njima se pridodavalo približno 186 naselja njemačkih kolonista, uglavnom koncentriranih u Galiciji, i nekoliko armenskih zajednica. Osnovni centar kompaktnog obitavanja Rumunja u Austro-Ugarskoj bila je Bukovyna. Istodobno su se etnički subjekti zapadnoukrajinskoga politikuma osjetno razlikovali time što su jedni od njih (osobito Židovi) prvenstveno obitavali u gradovima i gradićima („štetlima“²⁶) ili u posebno označenim jedinicama (getima); ostali su živjeli u selima ili kolonijama (Nijemci, Armenci). Tu je znatan dio etničke ukrajinske većine koegzistirao s njemačkim kolonistima, poljskim seljacima, Armencima, Moldavcima i Rumunjima, Rusima.

Nijemci, predstavnici nacije-države, pod okolnostima zapadnoukrajinskih zemalja *de facto* su bili samo jedna od nacionalnih manjina koju su protežirali državni organi vlade. Posebno je program migracije Nijemaca u istraživanoj regiji predviđao znatno investiranje na trošak državnog budžeta. Migranti su dobivali novac, konje i popudbinu, a po dolasku na određite smještaj – besplatnu zemlju s pravom nasljedstva, krupnu rogatu stoku, građevni, poljoprivredni i sjetveni materijal i sl. Njemački kolonisti bili su oslobođeni od plaćanja državnih poreza i zadržali su slobodu vjeroispovijesti. U okviru državnog programa reforme gospodarstva zemlje carska je

23 Drak, M. *Shidna Ğalyčyna: nacionalnyny sklad naseleńnja mist ta mistečok (1880-1910 rr.)*. / Mykola Drak. // *Materialy V kongresu Mižnarodnoji asociaciji ukrajinjistiv. Historija: Zbiryk naukovyh statej. Častyna 2.* – Černjivci: Ruta, 2004. – S. 277.

24 Bihl, W. „Die Ruthenen“. / Wolfdieter Bihl. // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch.* – Band III: *Die Völker des Reiches.* – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 559-565.

25 Ğrycak, J. *Prorok u svojij vitčyznji. Franko ta joĝo spiljnota (1856–1886)*. / Jaroslav Ğrycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 339-340.

26 Štetl – *pov. gradić ob. u Ukrajini, Bjelorusiji i Poljskoj s isključivo židovskim stanovništvom u kojem se govorio jidiš i poštivala židovska tradicija; više ne postoje, nestali su u holokaustu.* – op. prev.

vlada vršila naseljavanje tog teritorija njemačkim kolonistima. Doseljenike su vrbovali među brojnim osiromašenim seljacima i zanatlijama Južne Njemačke, opustošene ratovima, Elzasa, Porajnja i Sudetskog bazena / Moravske. Naseljavanje države njemačkim kolonistima u određenoj je mjeri pogodovalo njezinu socioekonomskom razvoju. Ne obazirući se na promjenu država i vlada, doseljenici ne samo da su se prilagodili, nego su se postupno naselili po cijelom teritoriju. Vlada i vlasnici imetaka u gradovima (Poljaci i Židovi) protežirali su njemačke koloniste tako što su posljednjima dozvoljavali razvijati poljoprivredu i stočarstvo u kolonijama pod povoljnijim uvjetima²⁷.

Međutim, valja napomenuti kako je upravo danas najteže odrediti točan broj etničkih Nijemaca. Stanjem iz 1900-te oni su u cijeloj Galiciji na temelju popisa prema razgovornom jeziku činili 2,9% stanovništva (212.000), uključujući u to i istočni dio; bilo je zabilježeno 3,7% njemačkoga stanovništva (175.500)²⁸.

Poljaci su 1880. u nekim gradovima činili značajnu, apsolutnu ili relativnu većinu cijelog stanovništva od 19 gradova istočne Galicije. Prema položaju u etničkom protudjelujućem interetničkom trokutu (Ukrajinci – Poljaci/Rumunji – Židovi) i brojnosti obaju zapadnoukrajinskih regija bila je židovska zajednica, koja je zauzimala treće mjesto te imala i najspecifičniji i kontradiktorniji društveni položaj. Na početku 20. st. židovski je socijaldemokrat, S. Goldelmann, opisao položaj zapadnoukrajinskih Židova na sljedeći način: „Tko je imalo upoznat s položajem Židova kao nacije u staroj Austriji, posebno u Galiciji pod vodstvom Poljaka; tko se sjeća kako se zatim priznalo cijelih deset nacija i čak tiskale papirnate novčanice na deset jezika, osim na jednom – židovskom; tko se sjeća nedavne prošlosti, kada su u Galiciji Poljaci Židove ubrajali u svoje, Nijemci u Bukovyni u svoje, a Česi u Bohemiji ih nazivali svojima; tko se sjeća kako se tim Židovima zabranjivalo nazivati se sami Židovima; tko se sjeća koliko su muka i bitki izdržali židovski studenti Lavovskoga sveučilišta želeći se registrirati

27 Monolati, I. *Žyty i davaty žyty inšym*. Njimec'kyj dyskurs zahidnoukrajins'koji etnopoljityčnoji sfery. Monoġrafiġa / Ivan Monolati. – Ivano-Frankivs'k: Ljileja-NV, 2008. – S. 32-42; Skorejko, Ġ. M. *Naselenija Bukovyny za avstrijs'kymy urjadovymy perepysamy druġoji polovyny XIX – na počatku XX. stoljittja: Istoryko-demoġrafičnyj narys*. / Ġ. M. Skorejko. – Černjivci: Prut, 2002. – S. 142, 145, 146, 147.

28 Monolati, I., Witenko, M. *Sąsiady nieznani: Wspólnoty etniczne Galicji Wschodniej w polityce Habsburgów*. / Iwan Monolati, Mykola Witenko. – Iwano-Frankivs'k: Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyła Stefanyka; Instytut Historii i Politologii, Centrum Germanistyki Historycznej i Studiów Austriackich, 2007. – S. 74-75, 83, 91; Sutter, B. „Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918“. / Berthold Sutter. // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreich-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 265-266.

kao Židovi, ili se pak očitovati na materinskom jeziku – židovskom, ili kako se vlast ponašala prema židovskim narodnim masama u vrijeme popisa stanovništva, kad ih se prisilno bilježilo kao Poljake (što su im Ukrajinci zamjerali), ili kao Nijemce (zbog čega su ih mrzili Česi)...²⁹ U gradovima i mjestascima Židovi su činili gotovo većinu cjelokupnog stanovništva. Godine 1880. imali su apsolutnu većinu u četrdesetak naseljenih mjesta.

Etnonacionalna struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja 1867–1914. predstavlja vrstu socijalne strukture. Ona je i funkcionalno i hijerarhijski organizirana brojnošću zajednica i grupa istraživanoga kronotopa, ujedinjenih ponajprije prema etničkom obilježju. Sustavnim je elementom etnonacionalne strukture stanovništva regije bez ikakve sumnje bila ukrajinska etnacija. Upravo je ona vršila funkciju demografskog i etničkog temelja pokrajinskih društava Galicije i Bukovyne. Iako se prema obilježju brojnosti osnovnih elemenata vertikalna etnonacionalna struktura galicijsko-bukovynskoga društva između 1867. i 1914, posebno za vrijeme tzv. slavnog tridesetljeća 1880–1910. (godina popisivanja), u određenoj mjeri transformirala i svojom je konfiguracijom prema spomenutom obilježju uglavnom pokazala tendenciju stabilnosti.

Kulturna podjela rada karakteristično je obilježje etnonacionalne strukture zapadnoukrajinskoga socijuma. Konkurencija „svojih“ i „tuđih“ je obilježje njihova protomodernističkoga konflikta³⁰ prema svome jastvu, koje se događalo u stvarnosti patrijarhalne ekonomske strukture Galicije i Bukovyne. Linije razgraničenja kulturne podjele rada, kao i ekonomska konkurencija između osnovnih etničkih zajednica i grupa, bili su jedan od faktora koji je uvjetovao etnonacionalne konflikte. Riječ je o tome da su tadašnja podjela rada u kulturi u Galiciji i Bukovyni i politika centra u raspodjeli ekonomskih resursa stvarali brojne preduvjete za pojačavanje međuetničke napetosti i konfrontacije. Najznačajnija je bila konfrontacija zbog zemlje. Potonja je po svojoj biti u stvarnosti agrarne regije utjelovljavala najveću ekonomsku vrijednost, dovodila je do zaoštavanja odnosa Poljaka s drugim etničkim manjinama. Karakteristična za 19. st. i početak 20. st. je međuetnička napetost; borba poljskoga plemstva i ukrajinskoga sela označila je bit poljsko-ukrajinske interakcije u Galiciji, a rumunjsko-ukrajinske u Bukovyni. Ipak, valja napomenuti da je i transformacija tradicionalnih uloga židovskog i nežidovskog (kršćanskog) stanovništva stvarala vlastita područja etničkoga konflikta. S jedne strane kupovina zemalja od strane Židova u selu i od vlastelina, a s druge

29 Ćoljdeljman, S. *Lysty žydovs'kožo social-demokrata pro Ukrajinu*. Materijaly do istoriji ukrajins'ko-žydivs's'kyh vidnosyn za časiv revoljuciji. / Solomon Ćoljdeljman. – Videnj: Žydivs'ke vydavnytvo „Ćajmon“ na Ukrajinji, 1921. – S. 27.

30 Ćon, M. *Osoblyvosti mižetnjičnoji vzajemodiji v konteksti polityčnyh procesiv na zahidnoukrajins'kyh zemljah u mižvojenyj period*. Monoĝrafija / Maksym Ćon. – Rivne: Volynjs'ki obereĝy, 2006. – S. 363.

pojava kršćanskih trgovačkih kooperativa na selu stvarali su dojam kako svaka grupa „zadire u životni prostor druge i samim osnovama ugrožava njeno postojanje“³¹.

Druga osobitost je činjenica kako je odsutnost razvijenog industrijskog proizvodnog sektora u zapadnoukrajinskim zemljama definirala strukturu svih, bez iznimke, etničkih segmenata lokalnog etnosocijalnog organizma. Kulturna je podjela rada dovela do ustaljenosti međuetničke sociokulturne distance između grada i sela. Stalna težnja pojedinih etnonacija (Ukrajinaca, Poljaka, Rumunja) prema obnavljanju vlastite socijalne strukture uzrokovala je borbu za dominacijom u gradovima. Međutim, ovdje se zapravo radilo o povlačenju Ukrajinaca iz grada kao takvog, iz urbanizacije uopće. Istraživani je socijum u svojoj imanentnoj biti ostao tradicionalističkim. Restriktivnim, mada ne osnovnim faktorima ovdje je bio inonacionalni karakter gradova (ponajviše – poljsko-židovskog, djelimice rumunjsko-njemačkog itd.) i odsutnost u njima razgranate industrijsko-proizvodne strukture³². Glavni je uzrok samoodricanja Ukrajinaca od potpune integracije u gradove ležao u posebnoj karakteristici razmišljanja tradicionalnoga društva. Upravo je u njemu jedna od glavnih, određujućih vrednota bila zemlja, s kojom se povezuje vjekovni običaj prenošenja socijalne baštine³³.

Linija razgraničenja etnosocijalne strukture zapadnoukrajinskoga socijuma prolazila je između grada i sela, budući da je 94,4% i 89,3% ukrajinstva Galicije i Bukovyne svoje radne napore usmjeravalo u seosko gospodarstvo³⁴. Ovaj podatak zapravo svjedoči o tome da su se Ukrajinci našli u gotovo samostalnoj ulozi u ratarstvu, prednjačeći ispred prvenstveno galicijskih Poljaka (59,7%). Izričito gorući problem ukrajinske zajednice bilo je i pomanjkanje zemlje. Slijedom toga jedna od nastalih tendencija sredine 19. st. bila je pauperizacija ukrajinskoga seljaštva. Ona je najuočljivija u smanjenju opsega seoskih gospodarstava. Opseg srednje parcele 1880-ih činio je 2 ili 4 ha, a prosječno zemljišno gospodarstvo jedva je moglo prehraniti jednu obitelj³⁵. Povećao se broj seljana, prisiljenih radi opstanka tražiti dodatne izvore zarade: njihova brojnost činila je 0,8 mil. 1869. i 1,2 mil. na početku 20. stoljeća.³⁶

31 Grycak, J. *Prorok u svojij vitčyznji. Franko ta jožo spiljnota (1856–1886)*. / Jaroslav Grycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 343.

32 Mazurok, S. *Ġoroda zapadnoukrainskih zemelj epohi imperializma*. / O. S. Mazurok. – Ljvov: Svyt, 1990. – S. 100-101, 103.

33 Ġon, M. *Iz kryvdoju na samoti. Ukrajn's'ko-jevrejs'ki vzajemyny na zahidnoukrajins'kyh zemljah u skladi Poljšči (1935–1939)*. MonoĠrafija. / Maksym Ġon. – Rivne: Volyn's'ki obereĠy, 2005. – S. 58.

34 Makarčuk, A. *Etnosocialjnoe razvitie i nacionalnjnye otnošenija na zapadnoukrainskih zemljah v period imperializma*. / S. A. Makarčuk. – Ljvov: Vyšča škola, 1983. – S. 43.

35 Grycak, J. *Prorok u svojij vitčyznji. Franko ta jožo spiljnota (1856–1886)*. / Jaroslav Grycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 246-247.

36 Ibid. – S. 247.

Jednim od glavnih sredstava preživljavanja Ukrajinaca postala je tzv. radna emigracija. Njezinim osnovnim smjerovima bile su susjedne zemlje Ruskoga Carstva – nekadašnje Kraljevstvo Poljske, Litva, Volynj ili Centralna Ukrajina, rjeđe Mađarska ili Bukovyna. Opsežne promjene odvile su se početkom masovne emigracije u Sjevernu Ameriku 1890-ih.

Naglasimo kako je samo pitanje etničkoga karaktera zapadnoukrajinskoga proletarijata složeno. Glavni uzrok tome krije se u naglašavanju službene jezične statistike, prema kojoj su apsolutnu većinu zaposlenih u industriji činili Poljaci. Stoga, vodimo li se takvom „logikom“, 1900-ih su čak u istočnome dijelu Galicije Ukrajinci činili samo 17,5% od svih zaposlenih u industrijskoj proizvodnji, a kao Poljaci – 70,2%. Pri tome je dio radnika u ukrajinskom i poljskom industrijskom stanovništvu, prema mjeranju O. Žernoklejeva, bio gotovo jednak: na svakog tisućitog Ukrajinca, zaposlenog u industriji, u prosjeku je otpadao 501 radnik, na svaku tisuću Poljaka – 482. Sveukupno je službena statistika u industriji Istočne Galicije brojala 12.500 radnika Ukrajinaca, približno 6000. Nijemaca i više od 48.000 Poljaka³⁷. Prema nekim mišljenjima etnički sastav zapadnogalicijskih radnika potkraj 19. st. bio je sljedeći: Poljaci – 56%, Židovi – 24%, Ukrajinci – 18%, Nijemci i Armenci – 2%³⁸. Prema podacima iz 1910. najviše je radnika bilo prisutno među Židovima i Nijemcima (48%), Ukrajincima (18%), Rumunjima i Moldavcima (16%), Poljacima (15%) i drugim etničkim grupama (3%)³⁹.

Ne obazirući se na nepogodne okolnosti u socijalnome planu, za etničku većinu zapadnoukrajinskih zemalja krajem 19. st. do prvog desetljeća 20. st. Ukrajinci su se postupno integrirali u područje trgovine. Doista nisu uspjeli konkurirati Židovima. Stoga se zapravo uspjesi Ukrajinaca u sitnoj proizvodnji i trgovini u bitnoj mjeri daju objasniti razvojem kooperativnoga pokreta, ponajprije na selu. Ovdje su zadruga davale seljanima unosne zajmove te su promicale novu tehniku i nove načine gospodarenja. Ako je prva seoska zadruga nastala 1883, tada je stanjem iz 1914. već bilo iznad 500 takvih i sličnih ustanova. Upravo su one na račun ukrajinskih emigranata stvorile preduvjete nastanka osiguravajućih društava i agrarnih banaka

37 Žernoklejev, O. S. *Nacionalniji sekciji avstrijs 'koji social.demokratiji v Ğalyčynji j na Bukovynji (1890–1918 g.)*. / O. S. Žernoklejev. – Ivano-Frankivs'k: Vydavnyčo-dyzajners'kyj viddil CIT, 2006. – S. 78.

38 Poğrebyns'ka, I., Ğon, M. *Jevrejo v Zahidnoukrajins 'kij Narodnij Respubljici (do problemy ukrajins 'ko-jevrejs 'kyh vzajemyn)*. / Iryna Poğrebyns'ka, Maksym Ğon. – K.: NAN Ukrajinu; Instytut nacionalnyh vidnosyn i poljitolohiji; Rivnevs'kyj ekonomiko-ğumanjitarjnyj instytut, 1997. – S. 11.

39 Žernoklejev, O. S. *Nacionalniji sekciji avstrijs 'koji social.demokratiji v Ğalyčynji j na Bukovynji (1890–1918 g.)*. / O. S. Žernoklejev. – Ivano-Frankivs'k: Vydavnyčo-dyzajners'kyj viddil CIT, 2006. – S. 80.

koji su ukrajinskim seljacima davali u najam novac i investicije za razvitak etničke trgovine na selu. Ovi i drugi čimbenici doveli su do formiranja novoga socijalnog sloja – inteligencije, koja se unatoč materijalnome poboljšanju vlastitoga života nikada nije odrekla svojega seljačkog podrijetla⁴⁰. Zajedno s tim lideri kooperacije širili su pozive bojkotiranja židovskih prodavaonica, otvorenja vlastitih, privatnih i kooperativnih, vodeći se načelima „Organizirajmo ono što umijemo, proizvodimo ono što imamo.“⁴¹ Trgovačko-posrednička djelatnost usredotočila se na stvaranje vlastite infrastrukture koja je sposobna konkurirati poljskoj i židovskoj, za zaštitu od kamatarstva i osiguranje sela predmetima prve neophodnosti. Tako je pod posredništvom trgovačkog odjela „Prosvita“ do 1910. u sela poslano 55 vagona s mineralnim đubrivima, 47 s ugljenom, 16 s crijepom, a također 203 cisterne nafte, 78 poljoprivrednih strojeva i druge robe u vrijednosti većoj od 272 000 kruna⁴².

Tijekom zadnje trećine 19. st. do početka 20. st. socijalna struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja doživjela je neznatne promjene. Pod uvjetima osjetnog povećanja brojnosti stanovništva regije primjećivala se jasna tendencija prema naglom pogoršanju socijalnoga stanja masa i ponajprije seljaštva. Strukturiranost zapadnoukrajinskoga društva prema etničkom je obilježju usko povezivala socijalne sukobe s etničkim. Međunacionalni odnosi doživljavali su se kao odnosi između dvaju ili više položaja, prije svega pristašama različitih grana kršćanstva s raznim etničkim, religijskim, socijalnim interesima ili drugih religija, osuđenih, ako ne na zajedničku borbu, onda na jaku konkurenciju.

Primjer toga – poljska zajednica koja je bila znatno nejednodušna s obzirom na socijalnu, ekonomsku i političku dimenziju. Početak procesa njezine preobrazbe u jedinstvenu zajednicu pripada razdoblju triju podjela Poljske, a završetak – početku 20. st., kada su već sazreli uvjeti za obnavljanje poljske državnosti. Središta poljskoga stanovništva u Galiciji i Bukovyni nalazila su se u selima – imanjima, a u gradovima – zanatskim cehovima, trgovačkim gildama, manufakturama, društvima, a potkraj 19. st. u gradsko-političkim partijama i organizaciji. Formiranju jedine poljske etnonacije pogodovalo je širenje općeeuropskih ideja nacionalizma, prisutnost nacionalnog ugnjetavanja od strane Austrijske, Ruske i Pruske države, a također relativno jedinstven pogled na vlastitu prošlost, zajedničku (rimokatoličku) vjeru, jedinstven jezik, makar načinjen od nekoliko dijalekata. Jedina podjela koja je postojala između slojeva poljskoga stanovništva bila je socijalno-ekonomska. Među Poljacima je bilo i imućnih kneževa i

40 Ibid. – S. 564.

41 Savčuk B. *Prosvitnyč 'ka ta socialjno-ekonomična dijeljnjist' ukrajins'kyh ģromads'kyh tovarystv u Ģalyčynji (ostannja tertyna XIX st. – kinec' 30-h rokov XX st.)*. / Borys Savčuk. – Ivano-Frankivs'k: Plaj, 1999. – S. 110.

42 Ibid. – S. 105.

grofova, bilo je i gradskih proletera te prosjaka beskućnika. Zemljoposjednikovi radnici, porezni obveznici, činovnici, zakupnici poreza, seljaci-zemljoposjednici svojom su se ekonomskom situacijom malo čim razlikovali od ukrajinskih zemljoradnika. Istodobno je među Poljacima bilo i mnogo velikih zemljovlasnika.

Između 1867. i 1914. poljska se zajednica aktivno modernizirala. Tome je pogodovalo širenje obrazovanja, raznovrsnih kulturnih i ekonomskih društava i organizacija. Središta političkih stranaka koja su ekonomski podržavala poljsku zajednicu, pružala su im raznovrsne porezne i druge preferencije, pogodovala su osnaživanju poljskog etnonacionalizma i ujedno nastavljala nacionalnu diskriminaciju Ukrajinaca, Židova i drugih etničkih zajednica kraja, samim tim što su posljednje prisiljavala na vlastitu nacionalnu konsolidaciju. Politizacija Poljaka dovela je do etničke samoidentifikacije koja se temeljila ne samo na zajedničkom suživotu u određenom kotaru⁴³, nego i na zajedničkom jeziku, religiji, običajima, tradiciji gospodarenja i povijesti. Ostale etničke zajednice gledale su se kroz prizmu poljskih političkih, ekonomskih, religijskih i kulturnih interesa kao možebitni konkurenti ili štoviše oponenti⁴⁴.

Tijekom druge polovine 19. st. do početka 20. st. glavnom preokupacijom Poljaka regije postaju ne obilježja društvene nejednakosti, nego ideje nacionalnoga jedinstva. Tražeći razlog, zbog kojeg je poljski element u Galiciji, posebno u gradovima, znatno jači od ukrajinskoga, novine *Dilo* pišu: „Među njima (Poljacima. – I. M.) je prisutan nesumnjivo jači osjećaj narodne solidarnosti, ambicije, svjesnosti o snazi i sredstvima, pa i općenito nacionalna svijest i otpornost, nego kod nas. Kod njih su također i položaji, na kojima se temeljila hegemonija u gradovima, snažniji i brojniji od naših. Oni, naposljetku, raspolažu političkom i kulturnom snagom koja je već sama po sebi dodatan čimbenik razvitka njihova zanata i trgovine“⁴⁵. Etnonacionalna struktura poljskog stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja bitno se razlikovala od drugih zajednica, prije svega i zbog toga što su značajan dio Poljaka – građana bili službenici državnih organa, a također (kao na selu) funkcionari organa samouprave. Istodobno je udio intelektualaca među Poljacima bio znatno veći nego među Ukrajinacima⁴⁶.

43 Kotar (ukr. *povit*) – u predrevolucijskoj, sovjetskoj Rusiji do podjele na okruge 1929. – administrativno-teritorijalna jedinica koja je sastavni dio gubernije. – op. prev.

44 Monołatij, I., Witenko, M. *Sąsady nieznanı: Wspólnoty etniczne Galicji Wschodniej w polityce Habsburgów*. / Iwan Monołatij, Mykola Witenko. – Iwano-Frankiwsk: Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyla Stefanyka; Instytut Historii i Politologii; Centrum Germanistyki Historycznej i Studiów Austriackich, 2007. – S. 115-120.

45 Žernoklejev, O. S. *Nacionalnıjı sekcijı avstrijskojı social-demokratijı v Ğalyčynjı j na Bukovynjı (1890 – 1918 rr.)*. / O. S. Žernoklejev. – Ivano-Frankivsk: Vydavnyčo-dyzajners'kyj viddil CIT, 2006. – S. 64.

46 Batowski, H. „Die Polen“. / Henryk Batowski. // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im

Kako je već primijećeno, etnička struktura stanovništva istočnogalicijskih gradova i gradića bila je prilično složena. Tome je pridonosila i činjenica što je u seoskim naseljima živjela većina velikih zemljovlasnika, od kojih je 82% pripadalo poljskim plemićkim obiteljima. Poljaci su vladali nad 78,8% zemlje tabularnog vlasništva. Više od polovice vlastelinskih zemljišta koncentriralo se u istočnome dijelu regije, gdje su među seoskim stanovništvom prevladavali Ukrajinci⁴⁷. Zahvaljujući toj činjenici, veliki poljski zemljovlasnici bili su gospodarski najutjecajniji u regiji. Kontrolirajući državne ustanove Galicije (namjesništvo, sejm, većinu kotarskih starješinstava, organe policije i dr.), poljska zemljišna aristokracija svoj je utjecaj vršila ne samo na siromašne slojeve stanovništva, nego i na velike zemljovlasnike nepoljske nacionalnosti.

Etnosocijalni organizam Poljaka koji su živjeli u povijesnoj Galiciji bitno se korigirao njihovom prevagom u svim profesionalnim grupama i granama gospodarstva. Iznimku je činila seoska privreda, gdje ih je bilo samo 21,9%, pri čemu se veći dio opsežnog zemljoposjedništva nalazio upravo u njihovim rukama. To je uvjetovalo dominirajući položaj Poljaka u toj gospodarskoj grani; više od 40% čitave zemlje uglavnom je pripadalo poljskim vlastelinima. Poljske plemićke obitelji, Potocki, Ljanskoronsij, Badeni i dr., vladale su opsežnim posjedima, rascijepljenima u različitim kotarima u približno desetak sela.

Veliki su zemljovlasnici nerijetko ulagali u prerađivačku industriju, među ostalim u mlinarstvo i proizvodnju alkohola. Godine 1910. u Galiciji je bilo 2067 mlinova, od kojih je 90% bilo u vlasništvu Poljaka⁴⁸. Obično je svaki posjednik, koji je imao više od 400 jutara zemlje, bio vlasnik barem jednoga mlina. U rukama poljskoga plemstva i magnata nalazilo se i 84% šuma regije, koje su godišnje ostvarivale dohodak od 45 milijuna kruna. Najviše drvodjelskih poduzeća pripadalo je austrijskim barunima Popperu i Liebigu, također poljskome grofu Cinskom, obitelji Potocki, drugim poljskim ili poloniziranim plemićkim obiteljima⁴⁹. Analogno, kao i seljani iz brojnih etničkih većina regije, Poljaci agrari pretrpjeli su pomanjkanje zemlje. Jer lavlji dio zaposlenosti Galicije otpadao je na seoska gospodarstva: od 100 radnika bilo je 80

Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 529-536.

47 Vitenko, M., Monolatij, I. „Socialjno-ekonomičnyj aspect poljs’ko-ukrajins’kyh vidnosyn u Ćalyčynji v 1867–1914 rr. ta ideja nezaleznost’ i Ukrajiny“. / Mykola Vitenko, Ivan Monolatij // Ćalyčyna. Vseukrajins’kyj naukovyj krajeznavčyj i prosvitnijj časopys. – Ivano-Frankivs’k, 2008. – № 14. – S. 135-141.

48 Svežyns’kyj, P. V. *Ağrarnji vidnosyny na Zahidnijj Ukrajynji v kinci XIX – na počatku XX. st.* / P. V. Svežyns’kyj. – Ljviv: Vyd-vo Ljvivskoğo unjversytetu, 1966. – S. 90.

49 D. Źuravelj. *Jak naša zemlja staje nenaša*. – Ljviv, b.r. – S. 16.

Poljaka i 94 Ukrajinaca⁵⁰. (...) Između 1880. i 1910. iz Galicije je emigriralo više od 605.000 Poljaka (prema drugim izvorima se između 1880. i 1914. iz pokrajine iselilo približno 500 000 poljskih seljaka). Usljed toga su 1880-ih godina neki poljski političari i javne osobe Monarhije predložili razradu posebnog programa zaštite Poljaka od sve veće kapitalizacije života. Ponudili su otkup zemlje od bankrotiranih Poljaka zemljovlasnika i njezinu prodaju poljskim seljacima po najnižoj cijeni.

Zapadnoukrajinska enklava zauzimala je posebno mjesto u povijesti svjetskoga židovstva. Upravo je u njoj gustoća židovskoga stanovništva bila jedna od najvećih u tadašnjem svijetu. Ako je u Habsburškoj Monarhiji najviše Židova obitavalo u austrijskome dijelu (Cislajtaniji), onda su približno 2/3 (66% god. 1900) austrijskih Židova živjele u Galiciji. Najviše ih je bilo u istočnome, ukrajinskom dijelu – 75% god. 1900.⁵¹

Društvena je struktura zapadnoukrajinskoga židovstva bila dosta diferencirana, premda je u usporedbi s drugim etničkim skupinama regije predstavljala jedinstveni položaj. „S kulturno-povijesne i narodno-psihološke strane galicijsko je židovstvo“ – primijetio je I. Franko – „čudna tvorevina koju u potpunosti ne može razumjeti ni čovjek, koji stoji po strani, ni onaj, koji se nalazi u njoj, jer će i jedan i drugi vidjeti drugu fizionomiju te istovremeno računati s drugim vrijednostima.“⁵² U očima Ukrajinaca, Poljaka i Rumunja izrazita je različitost etnosocijalne strukture Židova definiciji „drukčijosti“ davala socijalni prizvuk. Međutim, bez obzira na silnu zategnutost odnosa između Židova, Poljaka i Ukrajinaca Galicije (prema definiciji Grycaka „momenti međusobne mržnje“⁵³) sve do Prvoga svjetskog rata nikada nije došlo do masovnih zamaha pogroma. Osjetile su se naznake tendencije, svojstvene svim višetničkim regijama: potreba za otporom prema jačem suparniku prisiljavala je slabije strane na međusobni kompromis. Naposljetku, problem emancipacije i akulturacije zapadnoukrajinskoga židovstva bio je dugotrajan proces ispunjen unutrašnjim konfliktima.

50 Batowski, H. „Die Polen“. / Henryk Batowski. // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreich-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 540.

51 Bihl, W. „Die Juden“. / Wolfdieter Bihl. // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 881-889.

52 Franko, I. *Zur Judenfrage (do judejs 'kožo pytannja)*. Statt'i. / Ivan Franko. – K.: MAUP, 2002. – S. 14-15.

53 Grycak, J. *Prorok u svojij vitčyznji. Franko ta jožo spiljnota (1856–1886)*. / Jaroslav Grycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 343.

Po nestrukturiranosti je etnosocijalna struktura Židova bila slična ukrajinskoj. Ako su pak prvi bili usmjereni na proizvodnju u seoskim gospodarstvima, onda je struktura profesionalne zaposlenosti Židova definirana građanskim uređenjem života. Važnu osobitost stava Židova prema gradu precizno je opisao M. Ćon: dugotrajno stanovanje u njemu dovelo je do zakonomjernog rezultata – razvoj afiniteta prema gradu, njegovo zasićivanje posebnim nacionalnim duhovnim prostorom židovske kulture – tradicionalističkom po svojoj biti. „Taj mikrokozmos“, zaključuje znanstvenik, „s posebnim se kontrastom mogao promatrati ne samo u velikim urbaniziranim centrima, već prvenstveno u gradovima.“⁵⁴

Na početku 20. st. urbanizaciju židovskoga stanovništva s posebnim su kontrastom demonstrirali centri zemlje – Lavov (44.258 osoba, ili 27,68%) i Černjivci (21.587, ili 31,92%)⁵⁵. Za njima nije zaostajalo ni 19 većih istočnogalicijskih gradova, u kojima se 1880–1910. židovsko stanovništvo povećalo na 37,2% (42.558 osoba)⁵⁶. Budući da je većina židova (70% god. 1900) živjela u gradovima i gradićima („šetla“), a većina kršćana u selima, odnosi među prvima i drugima, prema mišljenju J. Ćrycaka, dobili su crte tipičnog antagonizma između stanovnika grada i seljana. Zbog toga socijalnu strukturu židovskoga stanovništva Galicije povjesničar naziva „gotovo obrnutim odrazom strukture kršćanskoga stanovništva“⁵⁷. Kako je približno 80% Ukrajinaca i Poljaka živjelo od seoskoga gospodarstva, tako je približno 80% Židova živjelo od trgovine i obrtništva, razvijajući u svojoj sredini brojne vrste trgovine i zanata. Potonja su zanimanja svojstvena Židovima koji su dospjeli u područje s pretežito agrarnim stanovništvom. To se jednako odnosilo i na gradske, i na seoske Židove. Posljednji su držali krčme i vodili sitnu trgovinu. Suvremenici su pisali da „nas Židovi posvuda istiskuju. Veliki kapitali današnjice prolaze isključivo kroz njihove ruke... Kao paukovi su zahvatili naše gradove i sela... prodavaonicama, krčmama gase naš rad. Svjedočimo 'požidovljenju' i demoralizaciji naše društvene zajednice. Naš građanin bez Židova ne smije učiniti ni korak, seljak se bez Židova ne rađa, ne krsti, ne

54 Ćon, M. *Iz kryvdoju na samot' i. Ukrajin's'ko-jevrejs'kivzajeminy na zahidnoukrajins'kyh zemljah u sklad'i Poljšči (1935–1939)*. Monoĝrafija. / Maksym Ćon. – Rivne: Volynjs'ki obereĝy, 2005. – S. 59.

55 Bihl, W. „Die Juden“. / Wolfdieter Bihl // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: *Die Völker des Reiches*. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 885.

56 Drak, M. *Shidna Ćalyčyna: nacionalnjny sklad naseleennja mist ta mistečok (1880–1910 rr.)*. / Mykola Drak. // *Materialy V kongresu Mižnarodnoji asociaciji ukrajinjist'iv*. Istorija: Zbirnyk naukovyh statej. Častyna 2. – Černjivci: Ruta, 2004. – S. 281.

57 Ćrycak, J. *Prorok u svoijj vitčyjni. Franko ta joĝo spiljnota (1856–1886)*. / Jaroslav Ćrycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 340.

vjenčava, ne umire.⁵⁸ U nekim je galicijskim kotarima jedan židovski trgovac dolazio na svakih 8–10 obitelji, a selo s osamdesetak seljana moglo je imati 6–8 trgovaca ili krčmara⁵⁹. Njih su karakterizirale visoke profesionalne vještine u posredništvu između grada i sela, u trgovini, zanatu. Između ostalog je I. Franko primijetio poduzetničku domišljatost Židova koji su se bavili robnom razmjenom s ukrajinskim seljacima: „On (Židov – I. M.) prikuplja platnenu tkaninu (izuzevši vunenu i pamučnu) koja se koristi u fabricaciji papira; u zamjenu nudi male noževe, igle, konce, kopče, ogrlice, prstenja, ukrasne vrpce i sl. Zanimljivo je pritom što seljaci u razmjenu daju stvari koje u njihovim očima nemaju gotovo nikakvu vrijednost i čiju stvarnu tržišnu vrijednost ne mogu niti pretpostaviti, a od Židova za njih dobivaju predmete koji u njihovim očima pak predstavljaju novčanu vrijednost“⁶⁰.

Nedostatak solidarnosti između židovskog i nežidovskog stanovništva rezultirao je činjenicom da su njegovi suvremenici iskrivljeno shvaćali društveni status Židova. Tako je poznati galicijski moskofil, F. I. Svystun, definirao mjesto Židova u društvenom životu zapadnoukrajinskih gradova riječima: „Kao bankari, kapitalisti, vlastelini i trgovci, obrtnici i poduzetnici, Židovi u Galiciji i Bukovyni čine ekonomsku silu... Naklonost Židova nastoje pridobiti vlastelin, činovnik, učitelj. Židovi su međusobno surađujući imali veliku moć zauzimanja gradskih deputata. Židovi učitelje plaćaju za poduku svoje djece najvećim iznosom, a izdavači novina na dobitku su od njihovih oglašavanja.“⁶¹ Ova tvrdnja stoji u kontrastu s tezom sovjetske historiografije o tome kako je „galicijski proletarijat po svome sastavu bio višenacionalan, formiran od ukrajinskih, poljskih i židovskih radnih gradova i sela. Ukrajinski, poljski i židovski radnici uvijek su se solidarno kao jedinstven front suprotstavljali svojim klasnim ugnjetavačima.“⁶²

S navedenim razmatranjem do određene se mjere možemo složiti, jer je na granici 19. i 20. st. zapadnoukrajinsko židovstvo bilo daleko nehomogeno. Socijalno i kulturno od njega su se odvajale obitelji bogatih sekulariziranih bankara, poduzetnika, velikih zemljovlasnika i nadalje, viših slojeva predstavnika „slobodnih profesija“:

58 Savčuk, B. *Korčma: antyalkoŭoljna poljityka i ruh tverezosti v Zahidnijj Ukrainji u XIX – 20-h rokah XX st.* / Borys Savčuk. – Ivano-Frankivs'k: Ljileja-NV, 2001. – S. 39.

59 Ćrycak, J. *Prorok u svojij vitčyznji. Franko ta joŭo spiljnota (1856 – 1886).* / Jaroslav Ćrycak. – K.: Krytyka, 2006. – S. 340.

60 Franko, I. *Zur Judenfrage (do judejs'koŭo pyttannja).* Statti / Ivan Franko. – K.: MAUP, 2002. – S. 31-32.

61 *Jevrejs'ke naseleńnja ta rozvytok jevrejs'koŭo nacionaljnoŭo ruhu na Bukovyni v ostannijj čvert' i XVIII – na počatku XX st.* / Zbimyk dokumentiv ta materialjiv / Upor. O. Dobržans'kyj, M. Kučnjir, M. Nykyrsa / (red.) O. Dobržans'kyj. – Černjivci: Naši knyŭy, 2007. – S. 27.

62 Osečyns'kyj, V. K. *Ŗalyčy na pidŭnjitom Avstro-Uŭgorščyny v epohu imperializmu.* / V. K. Osečyns'kyj. – Ljviv: Kn.-žurn. Vyd-vo, 1954. – S. 65.

liječnika, odvjetnika i svjetovne inteligencije. Ne obazirući se na činjenicu što su područja ekonomske aktivnosti Židova uključivala široki spektar profesija, među njima su dominirale sitna proizvodnja i trgovina. Što se tiče posljednje, lokalni Ukrajinci i Poljaci držali su je ponižavajućim zanimanjem.

Koncentracija Židova u svojstveno gradskome uređenju života područja proizvodnje i usluga predstavlja važnu komponentu etnokulturne podjele u zapadnoukrajinskim zemljama. Prema pokazateljima raspodjele tih profesijskih grupa među nacionalnostima, Židovi su primjetno nadmašivali čak Poljake, a ne spominjući i Ukrajince. Većina je galicijskih i bukovynskih Židova radila u trgovini, sitnoj proizvodnji, raznim područjima komunikacije kao trgovinski posrednici. Znatan dio njih predstavljao je radnike tzv. slobodnih profesija. Kako u apsolutnom tako i u postotnom omjeru, na početku 20. st. Židovi su nadmašivali ukrajinsko stanovništvo u industriji. Godine 1991. od 641.729 Galicijanaca zaposlenih u industrijskoj proizvodnji, 232.917 bilo je Židova i 69.893 Ukrajinaca. Ako je u postotnom omjeru u odnosu na cjelokupno stanovništvo Galicije Židova bilo 11,1%, u industriji je njihov udio bio 36,3%; u tom su razdoblju Ukrajinci činili 42,1% sveukupnog stanovništva i tvorili 10,9% industrijskog sektora. Godine 1900. trgovačko-posredničkom djelatnošću bavilo se 34,5% židovskoga stanovništva regije. Uglavnom se radilo o vrlo sitnoj trgovini, jer je zarada većine trgovaca iznosila 3–5 guldena na dan i njihov je životni trošak minimalno osiguravala. Velika većina Židova poslovne je procese osiguravala zahvaljujući članovima vlastite obitelji.

Međutim, u okolnostima nezaustavnog pogoršanja ekonomske situacije u Galiciji potkraj 19. i na početku 20. st. znatna je većina židovskog stanovništva živjela na granici bijede, stalne neimaštine, masovne nezaposlenosti. U zapadnoukrajinskim zemljama formiralo se veliko tržište jeftine radne snage koje se postupno mijenjalo zahvaljujući upropaštenim seljacima, majstorima i zanatlijama. Teški socijalno-ekonomski uvjeti stvorili su masovnu emigraciju židovskoga stanovništva Galicije, isprva u ostale regije Carstva, a zatim i u druge zemlje⁶³. Između 1880. i 1900. iz Galicije je emigriralo više od 14.000 Židova, a 1880–1910. ih se iselilo 237.000, odnosno 85% svih Židova emigranata Monarhije i 30,1% svih emigranata Galicije⁶⁴. Među emigrantima bilo je 19,7% nepismenih, 40,9% izjasnilo se osobama bez određenog zanimanja, a samo je 35,5% bilo kvalificiranih radnika⁶⁵. Židovska emigracija Galicije bila je usmjerena

63 Polljak, M. *Галычына – Транзыт*. / Per. z njim. / Martyn Polljak. – Ljviv: Centr ħumanjitarnych dosljidženj; Kyjiv: Smoloskyp, 2008. – S. 12-18.

64 Wrobel, P. *Zarys dziejow Żydow na ziemiach polskich w latach 1880-1918*. / Piotr Wrobel. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1991. – S. 53.

65 Poĝrebyns'ka, I., Ğon, M. *Jevreji v Zahidnoukrajins'kij Narodnijj Respubljici (do problemy ukrajins'ko-jevrejs'kyh vzajemyn)*. / Iryna Poĝrebyns'ka, Maksym Ğon. – K.: NAN Ukrajinu;

prema SAD-u, Njemačkoj, Švicarskoj, Engleskoj i drugim zemljama Austro-Ugarske – Donjoj Austriji, Zakarpattju, Mađarskoj, Šileziji.

U etničke manjine koje su živjele u Galiciji i Bukovyni ubrajaju se Nijemci, Armenci, Slovaci i Česi, Mađari i Rusi, od kojih je velika većina radila u poljoprivredi, a oni koji su patili od pomanjkanja zemlje, istodobno su se bavili majstorskom zanatskom proizvodnjom i obrtima. Međutim, njihova neznatna količina (u usporedbi s Ukrajinčima, Poljacima, Rumunjima i Židovima) u suštini nije utjecala na karakter međuetničke interakcije u ekonomskome području. Većina zapadnoukrajinskih Nijemaca bili su kolonisti. Već 1808. je ukupan broj njihovih naselja činio 104 kolonije, od kojih se 10 nalazilo u Bukovyni. U zapadnoj Galiciji takvih je bilo samo 68 (sveukupno 172 kolonije)⁶⁶. Većina je kolonija zasnovana na teritoriju državnih (kameralnih) imanja, znatno ih je manje bilo na privatnom i dominijalnom teritoriju. U ovoj činjenici leži uzrok što se najviše njemačkih kolonija koncentriralo na teritorijalnome smjeru Žovkva – Lavov – Sambir.

Njemačke su kolonije nastajale blizu gradova i unutar njih, a također i kraj sela; naselja su brojila malo ljudi, njihovo se stanovništvo kretalo između 10 i 35 obitelji naseljenika. Kolonije su jedna od druge bile udaljene od par do nekoliko desetaka kilometara. Takva je situacija proizlazila iz činjenice što je cilj austrijske kolonizatorske politike bio stvaranje jakih središta njemačkoga stanovništva u najvažnijim gradovima regije. Znatna je većina kolonija imala njemačke nazive, a samo neznatna količina ukrajinske. Primjerice, Dobr'janyči, Uškivci (Berežanski okrug), Boğdanjivka, Syğnjivka, Horosno (Lavovska), Dobroğost'iv, Kupnovyči (Sambirska), Bereğy (Sjanoc'ka) itd. Velik dio njemačkih kolonija je u razdoblju koje analiziramo nosila paralelne nazive – ukrajinske i njemačke s jednakim ili po smislu približnim značenjem: Ljintja – Sommertau, Novosilka – Neudorf, Vynnyky – Weinberg, Vyšenjka – približno Walddorf, Serny – Regbergidit. Kolonije koje su nastale u okolici galicijskih gradova (ili kraj njih), najčešće su sačuvalle nazive odgovarajućih naseljenih mjesta ili su dobile oznaku „Novyj“ („Neu“)⁶⁷.

Većina se njemačkih kolonizatora najčešće bavila poljoprivredom. Njemački kolonisti dali su znatan doprinos razvoju poljoprivrede na zapadnoukrajinskom

Institut nacionalnyh vidnosyn i poljitologiji; Rivnens'kyj ekonomiko-ğumanjitarjnyj instytut, 1997. – S. 13.

66 Drak, M. *Njimec'ke naseleennja Shindoji Ğalyčyny: rozseleennja ta zminy kiljkisnoğo skladu (1772–1857)*. / Mykola Drak // Mižnarodnyj naukovyj seminar. Njimec'ki kolonijji v Ğalyčynji. Istorija – arhitektura – kuljtura. Materialy, dopovid'i ta povidomlennja. / Vpr'jadkuvannja ta zağaljna redakcija Ğ. Petryšyn. – Ljviv: Manuskrjpt, 1996. – S. 60.

67 Monolatij I. *Žyty i davaty žyty inšym*. Njimec'kyj dyskurs zahidnoukrajins'koji etnopoljityčnoji sfery. Monoğrafija / Ivan Monolatij. – Ivano-Frankivs'k: Ljileja-NV, 2008. – S. 40.

terenu: u obradi i prilagodbi velikoga broja polja neiskorištenih zemljišta, u podizanju ratarske kulture (uvođenje uzgoja repe, hmelja, rabarbare, raznih vrsta djeteline), u razvoju vrtlarstva, u organizaciji šumarstva i poboljšanju stočne hrane. Zabrana prodaje i dodjele zemljanih površina, koje su doseljenicima dane za obradu, kolonijama je osiguravao procvat na određeno razdoblje. Time su ukrajinski i poljski seljaci, čija su gospodarstva imala tendenciju stalnog usitnjavanja, bili na gubitku.

Pokraj kolonista bio je i velik broj Nijemaca – trgovaca, majstora, službenika, duhovništva koji su najčešće živjeli izvan kolonija, pretežito u gradovima Galicije i Bukovyne. Ne obazirući se na uglavnom prijateljske okolnosti razvoja njemačke manjine, od druge polovine 19. st. primjetan je porast državne potpore njemačkim kolonizatorima Galicije od strane austrijske vlade. Promjena političke situacije (autonomija Galicije 1867) i jačanje polonizacije utjecali su na emigraciju Nijemaca iz regije. Na iseljenje Nijemaca utjecao je i ekonomski čimbenik – postupno prenapučenje Galicije i usitnjavanje zemljišnih parcela. Posebno je na kraju 19. st. i na početku 20. st. među galicijskim Nijemcima počeo proces diobe zemlje među djecom, što je u konačnici rezultiralo usitnjavanjem dodijeljene zemlje te je snižavalo efektivnost njemačkih gospodarstava.

Jednako popularan bio je tzv. pruski smjer emigracije. Njegov je vrhunac počeo 1899. i trajao u prvim godinama 20. st., jer je znatan dio galicijskih kolonizatora stigao do Zapadne Pruske, a također i do područja Poznana. To je za mnoge Nijemce zapravo značilo repatrijaciju, jer je upravo odatle dio njih došao u Galiciju⁶⁸. Takvi su procesi očigledno svjedočili o tome kako na početku 20. st. njemačka nacionalna zajednica u Galiciji nije bila u potpunosti ukorijenjena u regiji i za nju su bili karakteristični raznovrsni migracijski procesi.

Analogna s njemačkom bila je i etnosocijalna struktura Armenaca koji su živjeli u kolonijama, često se baveći majstorskom zanatskom proizvodnjom i posredničkom trgovinom. Poseban dio zapadnoukrajinskih Armenaca bili su najmodavci i iznajmljivači zemlje. U ovom razdoblju armenski trgovci iz Sučava, Stanislavova, Snjatyna i Kuta uzimaju u najam, a s vremenom otkupljuju i bojarska imanja te zemlje religijskoga fonda. U prethodnom su razdoblju iz Bukovyne izvozili seosku proizvodnju, pretežito stoku. Već od 1880-ih godina oni preuzimaju trgovinu i proizvodnju, orijentiraju ih na tržište, uvode racionalne, intenzivnije oblike gospodarenja. Sredinom 19. st. armenski zemljovalnici vladali su nad približno 70–80 sela u Bukovyni, što je činilo 1/3 sveukupne zemlje regije. Također su uzimali u najam zemlju i u tzv. Ruskoj Bukovyni (Hotyns'ki kotar) i Besarabijskoj pokrajini.

68 Monolatić I. *Žyty i davaty žyty inšym*. Njimec'kyj dyskurs zahidnoukrajins'kyj etnopoljityčnoji sfery. Monoġrafija / Ivan Monolatić. – Ivano-Frankivs'k: Ljileja-NV, 2008. – S. 53.

Popis iz 1900. u istočnoj je Galiciji bilježio samo oko 1532 Armenaca katolika i Armenaca pravoslavaca. Etnički mađarsko raseljeno stanovništvo u istraživanoj regiji vjerojatno je započelo s naseljnjem mjesta Kljajn-Tomnatik u Radovec'kom okrugu u Bukovyni 1830. U zapadnoukrajinskim zemljama živio je i određeni broj Rusa. Na početku 20. st. u istočnogalicijskim kotarima njihov je broj iznosio 1881. Odsutnost stalnog proizvodnog sektora na zapadnoukrajinskim zemljama definirala je strukturu segmenata mjesnog etnonacionalnog organizma etničkih grupa Lipovana (starobrednika), Roma i Karaima. Malobrojno karaimsko stanovništvo regije (1903. oko tisuću osoba) osim zemljoradnje bavilo se trgovinom stoke, lana, platna i voska, prijevozom teretnih vagona. Primjerice od četrdesetak obitelji 1857. godine 25 je živjelo od gospodarenja zemljom i domom; samo je iznimno pet živjelo od poljoprivrede, a ostatak od trgovine. Zanimljivo je što između 1776. i 1861. ni jedan Karaim nije bio proglašen zločincem ili prekršiteljem zakona⁶⁹.

Dakle pri proučavanju etnosocijalne strukture stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja treba polaziti od shvaćanja da proučavanje etnosocijalnih grupa karakterizira posebna složenost. Njihovo formiranje je složen proces koji se mijenja ovisno o društveno-političkoj situaciji te je povezan s formiranjem i vezivanjem za sredinu etnosocijalnih zajednica imovinske nejednakosti i socijalnih funkcija. U zapadnoukrajinskim zemljama tranzicijskoga razdoblja etničke su se razlike po običaju podudarale sa socijalnima. Premda se u obje istraživane austrijske pokrajine, Galiciji i Bukovyni općenito, a u svakome kraju posebno, međuodnos raznih socijalnih i etničkih grupa odvijao na sebi svojstven način. Uobičajeni pravci socijalnog razgraničavanja tog razdoblja između grada i sela na određeni je način korigiralo postojanje trokuta u kojem se odvijala konfrontacija: polietničkih gradova (prije svega, s poljsko-židovskim stanovništvom), kršćanskoga (u pravilu s pretežitom ukrajinskim stanovništvom) sela i židovskoga kotara/štetla. Stoga se može tvrditi da su galicijsko stanovništvo regije činile dvije veće grupe koje su međusobno konkurirale – Poljaci i Ukrajinci, a u Bukovyni su to bili Rumunji i Ukrajinci. Treći, čimbenični akter uvijek je bila židovska manjina. Ako su u Galiciji vlastelini gotovo bez iznimke bili Poljaci, a seljaci pretežitom Ukrajinci, u Bukovyni je ta podjela bila, iako ne apsolutna, takva da su prvi bili Rumunji i Poljaci, a drugi u osnovi Ukrajinci i Rumunji. Između jednih i drugih u Galiciji i Bukovyni posredovali su Židovi. Posebni poslovi kojima su se bavili su krčmari, trgovci i zakupci poreza. Tom konfrontacijskom etničkom trokutu (Ukrajinci – Poljaci – Židovi) treba pridodati i figure njemačkih/njemačkogovornih i rumunjskih činovnika (u Galiciji odnosno Bukovyni), uloge kojih su u etnosocijalnome poretku (istodobno) u osnovi bile različite. Uzme li se u obzir istraživano razdoblje, kronotop,

69 Ibid. – S. 973.

većinu su stanovništva činili seljani, pretežito Ukrajinci. Dugo vremena su ih nazivali, ni manje ni više, nego narodom „hlopa i popova“⁷⁰. Situacija se počela mijenjati tek u zadnjem desetljeću 19. st., i to pojavom svjetovne, građanske inteligencije. Posebnu nišu u etnosocijalnom organizmu zauzimalo je sitno plemstvo koje se identificiralo ponajprije s ukrajinskim stanovništvom, iako je uslijed hermetizacije u vlastitom nobilitiranom okruženju ostala u svojoj biti odsječenom od šire ukrajinske zajednice. U drugome su kontekstu Ukrajinci unutar granica regije činili samo nevelik dio gradskoga stanovništva, jer je u prosjeku tek svaki deseti Ukrajinac zapadnoukrajinskih zemalja (među ostalim i Zakarpattja) bio stanovnik grada, dok su i među Poljacima i Židovima analogni pokazatelji bili znatno viši. Pod tadašnjim uvjetima i u skladu s ulogom grada u životu društva suvremene povijesti to je značilo da je ukrajinska zajednica praktički bila lišena kontrole ne samo nad državnom vlasti i upravom, organima pokrajinske i gradske samouprave, nego i nad industrijskom proizvodnjom, socijalnom infrastrukturom, najnovijim komunikacijskim sredstvima i dr. Ukrajinci su ostali najbrojnijom etničkom skupinom, ali s utjecajem na društvene i socijalno-ekonomske procese bili su u manjini u usporedbi s Poljacima, Rumunjima, Nijemcima i Židovima. Nerazvijena socijalna i profesionalna struktura etničke većine bila je jedna od posljedica trajnog stanja ugnjetavanja i bezdržavnosti. Nepogodni čimbenici za galicijske bukovynske Ukrajinke bili su masovna radna emigracija, teško socijalno-ekonomsko stanje i visoka stopa smrtnosti, s namjerom denacionalizacije i kolonizacije zapadnoukrajinskih prostora. Za vrijeme istraživanoga razdoblja počelo se primjećivati postupno smanjivanje gustoće ukrajinskoga stanovništva.

Među društvenim slojevima gradskog stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja znatan dio su činili Poljaci, koji su bili zanatlije, trgovci, radnici, predstavnici slobodnih profesija i činovnici. Sličnim poslovima su se bavili građani-Rumunji u Bukovyni. Većina Židova pak je ostala prije svega gradskom sirotinjom, baveći se čak trgovinom ili obrtom. Njihov su društveno najviši sloj činile obitelji rabina, među pravovjernim judaistima i cadika među hasidima, a društveno siromašno stanovništvo podcjenjivano je u socijalnom i pravnom odnosu. U novim su se ulogama, kao što su zemljovlasnici, poduzetnici, predstavnici slobodnih profesija, okušali imućniji i obrazovani Židovi. Znatna većina se asimilirala u gradsku njemačku ili poljsku okolinu, vrlo rjeđe u ukrajinsku.

Izrazita specifičnost etnosocijalnog razvoja regije našla je odraza u ustaljenim stereotipima masovne svijesti, kada se seljanina asocijalo s Ukrajincom, zemljovlasnika s Poljakom i/ili Rumunjom, a trgovca sa Židovom. Postupna asimilacija predstavnika drugih nacionalnosti u Ukrajinke bila je zamjetna za suvremenike i odvijala se „odozdo“,

70 Hlopi (ukr.) – prosto seljaštvo i popovi. – op. prev.

prije svega u seoskim društvima, gdje je brojčana premoć Ukrajinaca bila neporeciva i prevladavala tradicijski bogata ukrajinska narodna kultura. S druge strane, u gornjim slojevima odvijao se proces asimilacije koji je zahvaćao dio ukrajinskoga društvenog vrha (plemstvo, inteligenciju, svećenstvo, građane).

Specifičnost etnonacionalne i etnosocijalne strukture stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja tranzicijskoga razdoblja dovela je do sve većeg zaoštrenja odnosa između Ukrajinaca i drugih etnonacija, stvarajući dodatne poteškoće u dijalektici komuniciranja etnonacionalizama „svojih“ i „tuđih“. Bez obzira na formalnu ravnopravnost svih etničnosti, etničke su manjine dominirale u političkom, ekonomskom i kulturnom životu Galicije i Bukovyne u sastavu Austro-Ugarske. Predstavnici nacionalnih manjina primjetno su prevagivali nad ekonomski jačim slojevima, među stanovništvom gradova i naselja, imali su znatno veći utjecaj od Ukrajinaca na političku vlast i gradsku samoupravu.

Zbog toga sve nabrojano u svom unaprijed zadanom, proturječnom kompleksu stvaralo je objektivne osnove za postojanje prostora međuetničke sociokulturne distance koja je dijelila subjekte etnopolitičkih procesa u zapadnoukrajinskim zemljama 1867–1914.

S ukrajinskoga prevela Martina Markelić

Narodna nošnja

Myhajlo Panjkiv

Etnografija Ivano-Frankivščyne

Kultura i način života Ukrajinaca, uz zajedničke općenacionalne, očuvali su i mnoge lokalne osobitosti. Stvaranje za Ukrajinu unikatne narodno-tradicijske kulture trajalo je stoljećima. Za to vrijeme, u teškim uvjetima etničkog razdvajanja i višegodišnjega ropstva, Ukrajinci su stvorili poseban sustav običaja, vjerovanja, moralno, pravno te estetski jedinstvenih formi koje su osigurale egzistenciju i duhovne potrebe te etničke skupine. Teritorijalno, smješta ih se u različite zone te etnografske regije. Uzrok postojanja takvih posebnosti su prirodno-zemljopisni uvjeti u kojima ljudi žive (stepe, gore, šume, različiti klimatski pojasi o kojima ovisi način života, gospodarstvo i dr.), ostaci plemenskih podjela prije tisuću godina, različita povijesna sudbina pojedinih dijelova našeg zavičaja i uzajamni utjecaj drugih etnosa (posebice susjeda i nacionalnih manjina koje žive na teritoriju Ukrajine). Unutrašnja etnografska podjela na zone svojstvena je svakom narodu. Tako se npr. kod Poljaka razlikuju Mazurci, Pidgaljani, Kašubi, Krakov”jaki; kod Rusa sjeverno, srednje i južno etnografsko područje. Kod Francuza se razlikuju Bretonci, Normandijci, Provansalci; kod Talijana – Florentinci, Sicilijanci, Genovci itd.

Anatolij Ponomarjov smatrao je da se podjela na zone Ukrajine odvijala u nekoliko etapa. Prva etapa (VI–X. st.) – formiranje pretežito plemenskih formacija prema imenima naroda: Poljany, Siverjany, Drevljany, Bili Horvaty, Ulyči, Tyverci itd.

Druga etapa (X–XIV. st.) obilježena je rascjepkanošću Kyjiv’ske Rus’i na zasebne zemlje i kneževine. Osnovna jedinica podjele postala je zemlja – teritorijalno-politička formacija koja je na početku bila podložna središnjoj vlasti, a kasnije se dijelila na nezavisne kneževine. Neke od tih kneževina sastojale su se čak od nekoliko etničkih skupina (ukrajinske, moskovske, bjeloruske). U Ukrajini, takve zemlje bile su Kyjivščyna, Černiživščyna, Ćalyčyna, Holmščyna, Volynj i dr. Treća etapa (XV–XIX. st.) povezana je s kolonizacijom zasebnih dijelova Ukrajine od strane susjednih država: Velike Kneževine Litve, Poljsko-Litavske Unije, Ugarske, Rusije, Austrije, Rumunjske i dr. Kolonizacija je ne samo razdvajala ukrajinski etnos, nego je i ograničavala njegovu etnokulturnu konsolidaciju te produbljivala lokaliziranje kulture. Na osnovi postojećih etnografskih materijala i uz pomoć podataka iz drugih ukrajinskih znanstvenih disciplina (lingvistike, povijesti, folklor, geografije i dr.), znanstvenici su Ukrajinu podijelili na tri prostorne regije: Jugoistočnu, Sjevernu (polis’ku) i Zapadnu.

U zapadnu prostornu regiju ubrajaju se zone Karpata i Prykarpattja, kojoj pripada i Ivano-Frankivščyna. U usporedbi s drugim županijama, tu su se možda i najviše očuvale regionalne kulturno-svakodnevne osobitosti. Na Prykarpattju se nalaze povijesno-etnografski rajoni Pokuttja i Opillja, također i gorske etnografske grupe naselja Bojka i Ćucula. Iako su u posljednjih pola stoljeća nivelacijski procesi u tome području bili aktivni, i dan-danas se Bojki i Pokuttjani, Ćuculi i Opiljani razlikuju odjećom, arhitekturom i dijalektom.

Prykarpats'ki kraj bogat je materijalnom i duhovnom kulturom. Potonje obuhvaća sve djelatnosti građanskog, obiteljskog i društvenog života. Sastavna su joj komponenta kalendarski blagdani i obredi. Oni su proizašli iz agrarnog ustroja svakodnevnog života seljaka, vjerskih uvjerenja, od kojih mnoga potječu iz primitivne vjere ovisnosti čovjeka o nadnaravnim silama. Kod ukrajinskih kalendarskih blagdana i obreda nije bilo oštre razlike među sezonama. Svaki od njih postupno je prelazio u nadolazeći, stvarajući beskonačan niz cikličkog toka prirode, promjene razdoblja rada i odmora.

Obiteljske svečanosti i obredi obilježeni su visokom umjetnošću, poetičnošću i bogatstvom ritualnih obreda. Kroz kalendarske i obiteljske obrede Ćucula, Bojka, Pokuttjana i Opiljana prikazana je povijest ne samo ukrajinskih, nego i arhaičnih slavenskih obreda – od davnih poganskih vremena do danas. Dio tih obreda bio je nasilno iskorijenjen za totalitarnog režima i sada se postupno obnavlja.

Pogled na svijet i vjerska uvjerenja stanovništva pokrajine usko su povezani najprije s različitim gospodarskim djelatnostima i temelje se na promatranju prirode i neposredne okoline. Iz njih su se razvile narodna astronomija, meteorologija i narodna medicina. Još iz pretkršćanskih vremena potječu vjerovanja povezana s nadnaravnim bićima, koja su navodno sposobna svojim postupcima naškoditi čovjeku ili mu pak pomoći. Kako bi ih se uklonilo ili pridobilo još se i danas primjenjuju razne magijske radnje – vraćanje, prigovaranje, nošenje amajlije i dr. No vratimo se regionalnim osobitostima kraja, osobito u području materijalne kulture.

Ćuculjščyna

Ćuculjščyna – je jedna od najprivlačnijih regija Ukrajine. Ivan Franko¹ ju je nazvao: „blagoslovljen kutak našega kraja“.

Ćuculjščyna je bila naseljena već u paleolitiku. Naselja u Ćuculjščyni i Bojkivščyni nastajala su osobito nakon tatarsko-mongolske invazije. Ukrajinsko stanovništvo iz nizinskih šumskih stepa (ukr. *licocmen*) pobjeglo je u Karpate, i na taj način sačuvalo i mnogo fragmenata staroukrajinske domongolske materijalne kulture. U Ivano-Frankivs'koj oblasti teritorij Ćuculjščyne iznosi 3291 km². Stanovništvo – 161.600

1 Ivan Franko (1856–1916) – istaknuti ukrajinski pisac, pjesnik, kritičar i politički aktivist (ovdje i dalje op. prev.).

ljudi; od toga 23.100 gradskog i 138.500 seoskog; grada – 2, manjih mjesta – 5, sela – 94. Na 1 km² nalazi se 49 osoba. U jednom selu u prosjeku živi 1310 stanovnika.

Najstarija naselja Ćuculjščyne su Utoropy (1367. god.), Pystynj (1375), Bytkiv (1390), Verhovyna (Žab”je, 1424), Babyn, Ćorod (1408), V. Bereziv (Bereza, 1412) i dr. Prema podacima Petra Siredžuka, na teritoriju Ćuculjščyne je od 14. do 18. st. nastalo 119 naselja. Neka od njih su nestala ili su se stopila s drugima.

Ćuculi su stanovnici gora. Oni naseljavaju doline rijeka i potoka, s obje strane Karpata, gornje tokove Bystryce Nadvirjans’ke (selo Pystyn), Rybnyci (grad Kosiv), Ćeremošu (mjestašca Kuty, Vyžnycja), rijeke Seret (mjesto Bereĝomet), Putylivky, Sučavy (teritorij Rumunjske). Na sjeveru njihova naselja sežu do Ćyvčyns’kog gorja i Rahivs’kih gora, na zapadu – uzduž rijeke Mala Šopurka, a potom do gore Sivulje i vrhova Limnyci. Prema današnjoj administrativno-teritorijalnoj podjeli, Ćuculjščyni pripadaju gorski dijelovi Kolomyjs’kog i Kosivs’kog rajona, većina Nadvirnjans’kog i cijeli Vrhovyns’ki rajon. U Ćernivec’koj oblasti – južni dijelovi Vyžnyc’kog i Putylivs’kog rajona, u Zakarpattju – Rahivs’ki rajon, a u Rumunjskoj – sjeverozapadni dio Maramureskog okruga.

Podrijetlo imena Ćucula u znanstvenoj literaturi još nije objašnjeno. U prošlom stoljeću su etnografi izveli podrijetlo imena „Ćuculi“ od riječi „seliti se“, drugi su ga povezivali s nazivom turkijskog plemena Uzy, od riječi „Ćorul“ – stanovnik gora, od volos’ke riječi „Ćotul“, što znači „razbojnik“, tj. *opryšok*. Posljednja hipoteza o podrijetlu dolazi od osobnog imena Ćucul. Ćuculy – razlikuju se svojim specifičnim govorom, koji se najbolje očituje u fonetskom sustavu te bogatom leksiku svakodnevice. Analiza antropoloških podataka svjedoči da su Ćuculi jako bliski Ukrajincima međuriječja Dnjestra i Pruta, a također Moldavcima te ukrajinskim Bugarima.

Opće karakteristike gospodarske djelatnosti stanovništva Ćuculjščyne stoljećima su se zasnivale na važnosti prirodno-geografskih uvjeta te povijesnog i ekonomskog razvoja. Najvažnije mjesto u ekonomici toga kraja zauzima stočarstvo i, prije svega, slobodno ovčarstvo. Poljoprivreda ima drugorazredno značenje, jer gruntovi, koji se nalaze na gorskim obroncima, donose slab urod i teško ih je obrađivati. Uglavnom, tu se razvijala hortikultura i vrtlarstvo te pomoćne djelatnosti: skupljanje, lov i ribolov. Ćuculi, odlični tesari, stolari, bačvari, donedavno su prevozili rijekama drvo, hrabro manevrirajući između kamenih hridi u koritu (ukr. *nopiz*) sve do nizinskih rajona. Ćuculi su apsolutni majstori rezbarenja drva, keramičkih izrada, umjetničkog tkanja, izrade tepiha, ukrašavanja pisanica te drugih dekorativno-primijenjenih umjetnosti. Njihovi proizvodi odišu visokom umjetničkom vještinom, bogatstvom originalnih oblika, ornamentalnom raznovrsnošću, izrazitom maštom i zato su poznati daleko izvan Ukrajine. Osnovna industrija Ćuculjščyne bila je dobivanje soli, a od domaćih obrta – tkanje, krzнарstvo, izrada tepiha, lončarstvo, rezbarenje drva i dr.

Za tradicionalnu narodnu odjeću Ćucula karakteristična je strogost, pravolinijski oblik siluete, relativno neznatna razlika između muške i ženske odjeće u dijelu poprsja, gornjeg dijela te obuće. Odjeća se ukrašava vezom, tkanjem ili pletivom od vune i kože, metalnim ukrasima. Na nekim komponentama odjeće sačuvana su arhaična obilježja koja sežu iz doba Kyjiv'ske Rus'i.

Osnovna prehrana Ćucula bili su poljoprivredni i stočarski proizvodi. To su žitarice (kukuruz, ječam, zob), povrće (krumpir, cikla, kupus, mrkva), grahorice. Od zobenog brašna pekli su beskvasni kruh, a od kukuruza – melaj². Najdraže jelo gorštaka je palenta od kukuruznog brašna. Važne su u prehrani bile kaše od kukuruzne i ječmene krupice te proso. Od povrtnih kultura osnovnu ulogu ima krumpir. Dostupnost velike količine gljiva u gorama omogućila je njihovu široku uporabu u prehrani. Važno mjesto u prehrani imaju mliječni proizvodi – slatko i kiselo mlijeko, Ćusljanka³, vrhnje, kravlji i ovčji sir, brynza⁴, budz⁵, sirutka.

Ćuculska sela raštrkana su po velikom teritoriju i često zauzimaju po nekoliko desetaka kvadratnih kilometara. Njihova imanja izgrađena su na planinskim obroncima među cvjetnim livadama i nalaze se daleko jedno od drugog. Po načinu razmještaja kuća i gospodarskih objekata u Ćuculjščyni su prevladavali slobodni te zatvoreni objekti. Pri slobodnoj gradnji kuća i gospodarskih objekata građevine su se smještale bez određenog regularnog reda, ovisno o reljefu te zahtjevima gospodarstva. Zatvorene po perimetru stambenim i gospodarskim objektima te pokrivenim prijelazima dvorišta (ukr. *гражда*) jedan su od najstarijih vrsta izgradnje. Ćuculske kuće su drvene (ukr. *Рублени*, tj. od drvenih stupova), s kosim, četverovodnim krovovima, pokrivene šindrom te gontama (ukr. *Гонта*: vrsta šindre). U prednjem dijelu kuće nalazi se galerija, a straga – staja (ukr. *притул*). Jedinstvene su građevine na planinskim livadama. Na teritoriju Ćuculjščyne očuvane su drvene crkve iz 16–20. st., sagrađene u tradicionalnim narodnim oblicima.

Bojkivščyna

Bojkivščyna privlači svojim zimzelenim šumama, nagnutim gorama, bučnim potocima i rijekama. Kroz taj kraj su tisućama godina prolazili trgovački putovi koji su vodili do Zapadne Europe.

U Ivano-Frankiv'skoj oblasti teritorij Bojkivščyne iznosi 22.851 km². Stanovništvo – oko 166.000 ljudi, između ostalog, gradskog – 35.000, seoskog – 131.000. Grada – 2, manjih mjesta – 4, sela 98. Gustoća naseljenosti iznosi 58,3 osobe na 1 km². U jednom selu živi u prosjeku 1284 stanovnika.

2 Melaj – kruh načinjen od kukuruznog brašna.

3 Ćusljanka – vrsta kiselog mlijeka, jogurta.

4 Brynza – sir od ovčjeg mlijeka.

5 Budz – svježi ovčji sir.

Prema popisu iz 1857, na teritoriju Bojkivščyne živjelo je 170.000–175.000 ljudi. Između ostalog, u ğalyc'kom dijelu – 110.000–118.000, a u zakarpats'kom – 52.000–57.000 ljudi. Na 1 km² u pojasu predgorja Bojkivščyne gustoća naseljenosti bila je 75–99 stanovnika, u središnjem i zapadnom pojasu – 110–118 stanovnika, u zakarpatskom – 42–54 stanovnika, te istočnoj Bojkivščyni – 23–30 stanovnika.

Arheološki nalazi svjedoče o naseljavanju istočne Bojkivščyne za vrijeme brončanog doba. Pisani izvori pamte naselja iz doba Ğalyc'ko-Volynjs'ke kneževine istočne Bojkivščyne: Pereĝins'k (1301. god.), Bolehiv, Čolĝany (Mežyriččja, 1371), Svaryčiv (1386), Ğošiv (1393), Knjažoluka, Topiljske (1394), Rahynja (1395).

Bojki – stanovnici gorja i predgorja. Etnografske osobitosti i jezični dijalekt određuju Bojkivščynu sljedećim granicama: na istoku – rijeka Limnycja; na sjeveru – predgorje Karpata po liniji naseljenih točaka: Nebyliv, Lecivka, Poĝorilec', Lop''janka, Mala Tur''ja, Knjažoluka, Bolehiv, Rozĝirne, Stynava, Orĝiv, Tustanovyči, Opačka, Nediljncja, Stara Silj, Lopusnja; na zapadu – Polonyns'ko gorje između gornjih tokova rijeka Už i Teresve. Prema teritorijalno-administrativnoj podjeli Bojkivščyni pripadaju sjeverozapadni dio Rožnjativs'kog rajona, većina sela Dolyns'kog rajona Ivano-Frankivs'ke oblasti, na Ljvivščyni – Skolivs'kyj, Turkivs'kyj, južna linija Stryjs'kog, Droĝobyc'kog, Sambirs'kog rajona, sjeverni dio Mižĝirs'kog i Velykobereznjans'kog te cijeli Volovec'kyj rajon Zakarpats'ke oblasti. Podrijetlo imena Bojki do danas je ostalo zagonetka, iako postoji mnogo hipoteza. Među njima su: od poljske riječi bojak – „vol“, analogno od rumunjske riječi boji – također „vol“; drugi su izvodili ime od keltskih plemena bojiv, od česte uporabe lokalnog stanovništva riječi „boj“, od antroponima „Bojko“, stvorenog od praslavenskog oblika imena „Boj“ i dr.

Bojkivs'ki govor ulazi u karpatske dijalekte jugozapadne grupe ukrajinskih dijalekata. U njemu se sačuvalo mnogo riječi koje su svojstvene samo toj regiji, uključujući i duboke arhaizme. Prema antropološkoj karakteristici bojki su bliski Ukrajincima Gornjega Podnistrov''ja, Naddniprovanščyne (između ostalog lijeve obale, i naročito Poltavcima Dykanjs'kog rajona), Polissja, Volynja, Posjannja, a također dijelom Slovacima, Hrvatima i sjevernim Srbima.

Osnovne djelatnosti Bojka bili su poljoprivreda i stočarstvo. Pomoćne – hortikultura i vrtlarstvo, manje skupljanje, pčelarstvo, lov i ribolov. Od zanata, nekad su najprošireniji bili sedlarstvo, lončarstvo, izrada odjeće, tesarstvo, izrada bačvi, pletenje loze i korijenja.

Odjeća stanovnika bojkivskoga kraja, osim one zajedničke, općeukrajinske, sačuvala je i lokalnu specifičnost. Osnovni materijal bilo je platno ručne izrade od lana ili konoplje, a također sukno i koža. Karakteristična oznaka odjeće – bijele košulje ručne izrade, suknja, muške hlače koje su se ukrašavale vezom ili uzorkom, siva ili smeđa jakna bez rukava, ukrašene vezicama, tamnosmeđi ogrtač ili raskošno ukrašen (ukr. *прямостини кожухи*) kožuh.

Prevladavala je vegetacijskaprehrana, mliječna, gljive, ribe, a za blagdane – meso. Najpopularnija jela bila su ona od brašna: zobeni žele (ukr. *вівсянікий кисіль*), jela od kukuruznog brašna (čyr⁶, varenyky⁷, ğalušky⁸, pogače), kaša od zobene i ječmene krupice, grahorice. Od povrća su u prehrani prevladavali krumpir, kupus i krastavci.

Bojkivska sela najčešće su razmještena u jedan red uzduž rijeka ili potoka. Paralelno s tim vodenim arterijama prolazili su glavni putovi, koji su povezivali sva seoska domaćinstva s ostalim naseljenim točkama. Osim tradicionalnih dvosobnih i trosobnih kuća, bili su rašireni i jednokatni stambeno-gospodarski kompleksi „duga kuća“ s krovom od slame ili ğonta. U taj kompleks, osim kuće, ubrajaju se i ostava, štala, šupa, hambar te ostale gospodarske prostorije. Na relativno malom teritoriju kojeg su naseljavali Bojky, očuvali su se prelijepi spomenici monumentalne narodne gradnje – drvene kapele, zvonici, crkve.

Pokuttja

Pokuttja obilježavaju plodonosna polja, slikovita sela i zeleni vrtovi. Područje Pokuttja u granicama Ivano-Frankivs'ke oblasti obuhvaća 3083 km². Stanovništvo – 359.200 ljudi; od toga 105.300 gradskog i 253.900 seoskog. Gradova – 5, manjih mjesta – 5 i sela – 227. Gustoća naseljenosti je 1094 osobe, od kojih u gradu – 2100. Svakom stanovniku pripada 76 ari zemljišnog posjeda, od čega je 57,8 ari oranica. Ukupna površina seoskih gospodarskih zemljišta na Pokutti iznosi 188.977 ha; od toga 143.776,5 ha oranica ili 76% ukupnog zemljišta. Prema popisu stanovništva iz 1857. godine, na Pokutti je živjelo 234.495 ljudi, uključujući Kolomyju; od toga 196.138 seoskog stanovništva (83,4%). Pokuttja je bilo naseljeno prije 40 tisuća godina. U prvom tisućljeću nove ere te u doba Ğalyc'ko-Volynjs'ke kneževine bio je to gusto naseljen kraj. Na teritoriju gotovo svake danas naseljene točke arheolozi su pronašli drevna naselja. Tatarsko-mongolska navala sredinom 13. st. te kasniji tatarski upadi neprestano su uništavali gradove i sela tog procvalog kraja. Najstariji pisani izvori svjedoče o naseljima: Tysmenycja (1143. god.), Snjatyn (1158), Tlumač (1213), Kolomyja (1240), Ğvizdec', Staryj Ğvizdec', Verbivci (1373), Striljče, Malyj Ğvizdec' (1375), Nezvys'ko, Roğynja (1378), P''jadyky (1397), Tovmačyk (1398) i druga. Od 14. do 18. st. na teritoriju Pokuttja niknulo je 236 naseljenih točaka.

Pokuttja se nalazi na granici Dnjestra i Pruta. Na istoku ulazi u Bukovynu, na zapadu je ograničeno stanislavs'kom nizinom. Prema današnjoj administrativno-teritorijalnoj podjeli Pokuttja pripada teritoriju Snjatyns'kog, Ğorodenkivs'kog, Tlumac'kog, većinom Kolomyjs'kog (bez sjevernoga dijela) rajona. Naziv Pokuttja susreće se u pisanim spomenicima 14. stoljeća. O njegovu podrijetlu postoje mnoge

6 čyr – jelo od kukuruznog ili zobenog brašna.

7 varenyky – punjene okruglice od beskvasnog tijesta u obliku kvadrata ili polumjeseca.

8 ğalušky – kuhano tijesto u obliku kvadratića ili kockica.

pretpostavke: od mjestašca Kutu, od „pokajanja grešnika“ (ukr. *покути грішників*), od kraja „gut“. Poljski znanstvenici 19. st. smatraju da naziv potječe od „geografskog položaja kraja, koji kao da se nalazio u Poljsko-Litavskoj Uniji“, a posljednja i najbliža istini je hipoteza – Pokuttja se nalazi između rijeka Dnjestar i Prut, koje se tu najviše približavaju, stvarivši kut, tj. teritorij, koji konvergira do kuta dviju rijeka. Pokuttjani govore pokutts’ko-bukovs’kim dijalektom, koji se proteže prema zapadnom dijelu Černivec’ke oblasti. Antropološka mjerenja na Pokutti nisu se provodila.

Pokutts’ka zemlja je najplodnija u oblasti. Stoga su osnovne djelatnosti Pokuttjana – poljoprivreda i stočarstvo. Dosta su rašireni hortikultura i vrtlarstvo. Osnovna industrija je prerada prehrambenih proizvoda, obrt – izrada alata, odjeće, tesarstvo i stolarstvo. Također, najraširenija su poduzeća za obradu poljoprivrednih proizvoda.

Pokutts’ka odjeća ističe se odmjerenošću i privlačnošću. Kod ženske odjeće osnovni elementi su: duge vezene košulje, vunene suknje (ukr. *опинка*), široki i uski pojasi (nošeni istovremeno), velika količina ukrasa. Pokutts’ki ženski kostim ubraja se u ljepše primjere ukrajinske ženske odjeće. Kod muškaraca – bijele košulje i hlače ručne izrade.

Osnovna prehrana Pokuttjana su poljoprivredni i stočarski proizvodi. Svaka seoska obitelj osiguravala se hranom iz vlastitoga gospodarstva, živeći na prinosu crnice. Pokuttjani su se uvijek hranili bolje od Ćucula i Bojka. Recepti njihovih jela su raznovrsni te se odlikuju dobrim okusom.

Tradicionalna izgradnja Pokuttja sadržava mnogo lokalnih osobitosti. Pokutts’ka sela većinom su smještena u nizinama. Prevladavao je nepravilan sustav planiranja s mrežom zavojitih i uskih, ponekad i slijepih ulica. Kuće i gospodarski objekti vrlo su bliski podiljs’kima te srednjoukrajins’kima.

Opillja

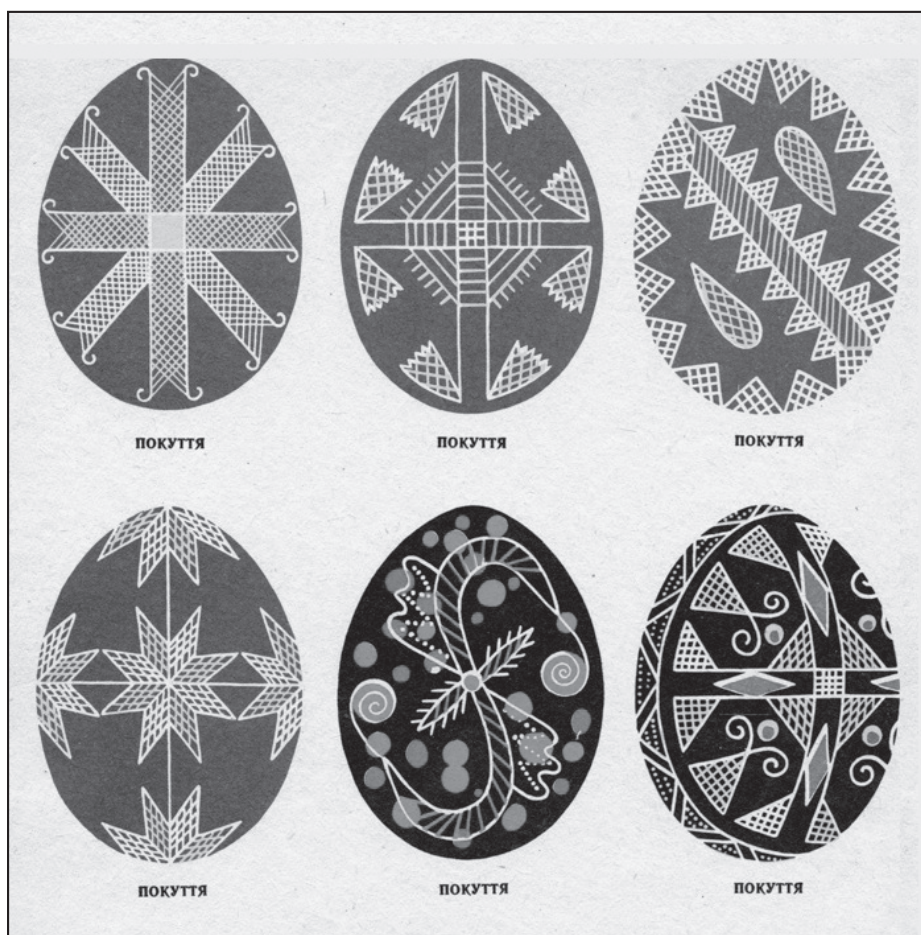
Teritorij Opillja – prostrana stepska ravnica, ponegdje pognuta s pravilno obrađenim poljima i mirnim selima; ističe se slikovitošću koju pruža moderan ansambl građevina skladno uklopljenih u krajolik.

U Ivano-Frankiv’skoj oblasti površina Opillja iznosi 1256 km². Stanovništvo – 96.400 ljudi; od toga 10.000 gradskog i 86.400 seoskog. Obradive površine – 94 722 ha, šume – 21 242 ha. Jednom seoskom stanovniku pripada 1,3 ha obradive površine. Gradova – 2, manjih naselja – 4, sela – 137. Na 1 km² nalazi se 76,7 ljudi. U jednom selu u prosjeku živi 631,4 osobe. Na teritoriju Opillja pronađene su nastambe iz musterijenskog doba. Kao prvo – na početku 2. tisućljeća opiljanske gradove i sela neprestano su razarale horde nomada. Pisani izvori svjedoče da su na teritoriju današnjega ivano-frankiv’skog Opillja postojala naselja: Rohatyn (1340. god.), Česnyky (1368), Ljubša, Pidbir”ja, Ruda (1375), Obeljnycja (1379), Žuriv, Kolokolyn, Čagriv

(1394), Naberežna (Byblo, 1391) i dr. Od 14. do 18. st. na teritoriju Opillja nastalo je 134 naseljenih točaka.

Opiljani žive u nizinskome dijelu Prykarpattja. Opillja zauzima sjeverni dio Ćalyc'kog te cijeli Roĝatyns'ki rajon i prostire se do Lavova. Kulturom i načinom života Opiljani su bliski stanovnicima Pokuttja i Podillja. Opillja je zanimljivo zbog svoje odjeće. Kod žena su to crne ili tamnocrvene (boje višnje), platnene ili baršunaste jakne bez rukava i suknje, šivene vezom s cvjetnim ornamentom, a posljednjih godina – biserom. Prehrana je vrlo bliska pokutt'skoj.

S ukrajinskoga prevela Dorotea Žugec

Pisanice

Iz povijesti književnosti

Āanna Marĉuk

KnjiŹevno Pokuttje

KnjiŹevno naslijeĊe Pokuttja¹ seŹe u daleka stoljeća. Pokutts'ki zaviĉaj je kraj visokoobrazovanih obitelji, knjiŹevno-umjetniĉkih poput obitelji BaŹans'ki, Kobryns'ki, Ozarkeyviĉi, Tryljovs'ki, Āamoraky, Kalytovs'ki, Stefanyki... KnjiŹevna paleta obiluje imenima istaknutih umjetnika rijeĉi. Na knjiŹevnoj karti Pokuttja su imena poznata i cijenjena od davnina, kao i manje znana te ona koja su se tek nedavno vratila iz zaborava. Svima im je zajedniĉko Źivotno i umjetniĉko naĉelo – sluŹiti svojemu narodu.

U gradu Kolomyja Źivjeli su i djelovali: ukrajinski pedagog Josafat Kobryns'kyj (1818–1901) – osnivaĉ Muzeja narodne umjetnosti ĀuculŹŹyĉne i Pokuttja koji nosi njegovo ime, zatim Petro Franko (1890–1941), sin Ivana Franka, pjesnik Jurij Źkrumeljak, spisateljica Iryna Viljde.

Uz povijest mjesta Āorodenky vezana je druŹtveno-kulturna djelatnost pisaca Antina KruŹeljnyĉ'kog, Ivana Omeljanovyĉa Levyc'kog i I. PleŹkana. U Hotymyru, nedaleko od Tlumaĉa, rodio se pjesnik i prevoditelj K. Klymovyĉ te ukrajinski jezikoslovac B. Kobeljans'kyj. Na Pokuttju su vrijedna knjiŹevna djela napisali Vasylj Stefanyk, Marko ĀeremŹyna i Les' Martovyĉ – ĉlanovi grupe Pokutts'ka trijeĉa.

Na KolomyjŹŹyni se u plemiĉkoj obitelji rodio Poĉajivs'kyj Jov (pravo ime Źelizo Ivan /Ivanov sin/, 1552–1652), javna osoba i pisac-polemiĉar. U desetoj godini poslan je na Źkolovanje monahu-kljuĉaru Uĝornyc'kog samostana, a veĉ u jedanaestoj primio je zavjet pod imenom Jov. Bio je jedan od miljenika samostana te se njegovo ime, prema stupnju obrazovanja, stavljalo kraj imena Ivana VyŹens'kog², Zaharije Kopystens'kog³ i Iova KnjaŹynyc'kog⁴. Źivio je u Ostroĝu⁵ i bio osobni ispovjednik kneza Ostroz'kog.

1 Pokuttje – povijesno-zemljopisna oblast Ukrajine, istoĉni dio danaŹnje Ivano-Frankivs'ke oblasti (ovdje i dalje u tekstu op. prev.).

2 Ukrajinski knjiŹevnik ranoga novog doba; pravoslavni sveĉenik, pisac-polemiĉar koji je djelovao potkraj 16. st. i na poĉetku 17. stoljeća.

3 Ukrajinski pisac, kulturna i crkvena liĉnost na poĉetku 17. st.; arhimandrit Kijevo-Peĉers'kog manastira.

4 Ukrajinski crkveni prosvjetitelj potkraj 16. i na poĉetku 17. st. O njegovu Źivotu saĉuvano je malo podataka.

5 Ostroĝ – bio je najpoznatije kulturno-obrazovno srediŹte Ukrajine, osnovano u 16. st. na poticaj

Na dan kneževe smrti živio je u Počajevi na Ternopiljščyni. Nakon smrti počeli su ga nazivati Jov Počajivs'kyj te se uz njega vezivao niz čudesa. Ostaci svetog Jova jedna je od svetinja samostana u Počajivu⁶. Na književnom ukrajinskom jeziku napisao je oko 80 djela.

S Tysmenyščynom⁷ su povezani život i rad Iova Knjažynyc'kog u 16. st. i na početku 17. stoljeća. Rodio se u gradu Tysmenycja u plemićkoj obitelji. Bio je redovnik i opat Uğornyc'kog samostana te osnivač Manjavs'kog skyta⁸, dugo vrijeme uporišta pravoslavne vjere. K Iovu Knjažynyc'kom doputovao je Ivan Vyšens'kyj, vrativši se iz dalekog Afona u Ukrajinu; o njemu je Ivan Franko pisao da je marljiv, čvrsta karaktera i nepresušne energije, čovjek potreban svakom narodu u svako vrijeme.

Važnu ulogu u stvaranju svjetonazora članova grupe Rus'ka trijca imao je Mykola Vereščyns'kyj (Hodoriv, danas Žydačivs'kyj rajon⁹ na Ljvivščyni, 1793. – Černivci, 5. XI. 1882), javni i kulturni djelatnik, pedagog i pokrovitelj (mecena). Obrazovanje je stekao na Lavovskom i Bečkom sveučilištu. Od 1820. do 1850-ih bio je ravnatelj okružne škole u Kolomyji (gdje je radio 32 godine). Borio se protiv polonizacije i germanizacije Ukrajinaca u Galiciji i Bukovini.

Novčano je pomogao tiskanje *Rusalky Dnistrovaje* (1837) te prve od dviju knjiga godišnjaka (almanaha) Ivana Ćolovac'kog *Vinok rusynam na obžynky* (*Vijenac Rusinima*¹⁰ za kraj žetve, 1846). Moralno i novčano pomagao je učitelju Ćryğoriju Iljkevyču, posebno u pripremi i tiskanju knjige *Ćalyc'ki pripovidky i zağadky, zibrannji Ćryğorijem Iljkevyčem* (*Galicki šaljivi izrazi i zagonetke koje je prikupio Ćryğorij Iljkevyč*, 1841).

Za revolucije 1848. Mykola Vereščyns'kyj bio je izabran na čelo Rus'ke okružne vlade grada Kolomyja. Tu je s Ivanom Ozarkevyčem organizirao prvu kazališnu i kulturno-obrazovnu udrugu na području Galicije. Godine 1856, nakon gušenja „proljeća naroda“, preselio se u Černivce, gdje je napisao *Crkvene propovijedi* (sv. 1. i 2, Kolomyja, 1883).

Ivan Ozarkevyč (Kolomyja, 1795–1854), pisac, pjesnik, prevoditelj, kulturno-obrazovni i kazališni djelatnik. Bio je organizator prve ukrajinske kazališne udruge na zapadnoukrajinskom području, svećenik u Kolomyji i djed Natalije Kobyljans'ke. Redatelj je drame Ivana Kotljarevs'kog *Natalka Poltavka*, objavljene i pod naslovima

ukrajinskog magnata, kijevskog vojvode Konstantyna Ostroz'kog.

6 Počajiv – grad poznat po Počajivs'koj lavri; poznato svetište.

7 Tys'menycja (ukr. Тисмениця) – grad u Ivano-Frankivs'koj oblasti, središte Tysmenyc'kog rajona. Smješten je u Stanislavivs'koj udolini iznad rijeke Vorona.

8 Manjavs'kyj skyt – pravoslavni samostan koji je 1606. osnovao Iov Knjažynyc'kyj.

9 Rajon – teritorijalna jedinica Ukrajine; općina.

10 Rusyni – stari naziv za ukrajinsko stanovništvo koje je živjelo u Bukovini, Galiciji i zakarpatskoj Ukrajini.

Djevojka za udaju ili Kod milovanja nema silovanja, Annyĉka te Udavaĉa. Premijera je odrŹana u Kolomyji 8. VI. 1849; iste godine u Āernivcima je objavljeno posebno izdanje na latinici.

Ozarkeyĉ je i autor preradbi dramskih djela *Źovnjir*¹¹-*ĉarobnjak* (prema drami *Moskalj-ĉarobnjak* Ivana Kotljarev'skog), *Prosidba ili Ludi Źenik* (prema komediji *Prosidba na Āonĉarivci* Āryĝorija Kvitke-Osnov'janenka), *Vjenĉanje ili Nema pametnijeg od cigana ŹmaŹajla* (prema drami *Kupala na Ivana Stepana Pysarev'skog*) te nedovršene komedije *Osvetnici u Karpatima*. Njegovi prijevodi poezije i basni te originalni stihovi objavljeni su u ĉasopisu *Āolos narodnyj* (*Glas narodni*, 1867), *Zorja ĝalyĉ'kaja abo Aljbum na ĝod 1860* te u beĉkom ĉasopisu *Vistryk* (*Vjesnik*, 1850).

Godine 1835. u Hotymyru (Tlumac'ka administrativno-teritorijalna jedinica) rodio se Ksenofont Klymkovyĉ, suradnik ĉasopisa *Slovo* (*Rijeĉ*), *Veĉernyci* i *Osnova* te izdavaĉ knjiŹevno-politiĉkog mjeseĉnika *Meta* (*Cilj*); veĉ u prvome broju najavio je program razvoja duhovnog Źivota naroda i „potrebu takvog pisma, koje bi bilo ognjište (izvorište) rus'ke narodne ideje”. Zahvaljujuĉi njegovu radu, pojedina djela Tarasa Źevĉenka i Marka Vovĉka prevedena su na njemaĉki jezik.

Podrijetlom iz Kolomyjsĉyne, Ostop Terlec'kyj, ukrajinski društveno-politiĉki djelatnik i pisac, rodio se u sveĉeniĉkoj obitelji. Źkolovao se u stanislavskoj gimnaziji, gdje je zapoĉeo knjiŹevni rad. Godine 1867. upoznao je Jurija Fed'kovyĉa te se 1867-ih i 1868-ih bavio objavljivanjem druge zbirke njegove poezije u Kolomyji. Od 1869. do 1872. obrazovao se na Lavovskome sveuĉilištu, a potom radio u beĉkoj Sveuĉilišnoj knjiŹnici.

Godine 1875. i 1876. sudjelovao je u izdavanju socijalistiĉkih broŹura, zbog ĉega je uhiĉen i priveden u Lavovu; iz zatvora je izaŹao na poĉetku 1878. Iste godine postao je student Pravnog fakulteta na Beĉkome sveuĉilištu, gdje je diplomirao 1883. Bio je ĉlan Rus'ko-ukrajinske radikalne stranke.

Ostop Levyc'kyj (knjiŹevni pseudonim Ostop Kovbasjuk; selo Rakoveĉ', danas Āorodenkivs'kyj rajon, 2. X. 1834. – Stanislaviv, danas Ivano-Frankivs'k, 13. VI. 1903), pedagog, pisac, prevoditelj i društveno-kulturni djelatnik. Diplomirao je na Sveuĉilištu u Lavovu (1869). Radio je kao nastavnik u gimnaziji, a od 1878. do kraja Źivota predavao poljski, njemaĉki i ukrajinski jezik u realnoj¹² Źkoli u Stanislavivu. Pisao je na poljskome (satiriĉna poema *Bjegunci*, 1863), a od 1867. na ukrajinskom jeziku: pjesme *Uveĉer*, *Ljubav* i dr. Prevodio je Thomasa Theodora Heina, Johanna Wolfganga Goethea i Gottholda Ephraima Lessinga te preradio operu poljskog skladatelja Stanisława Moniuszkog *Āaljka* u melodramu (za potrebe galicijskoga

11 Pripadnik Poljske vojske.

12 Realna Źkola; Realni institut – srednja obrazovna institucija u predrevolucionarnoj Rusiji; prednost su imale prirodne i egzaktne znanosti.

kazališta). Napisao je *Rus'ku čitanku za četvrti razred narodnih škola u Galiciji*. Poslovno je surađivao u časopisima *Strahopud* (*Strašilo*; Beč) i *Rus'* (Lavov), radio u mjesnom odjelu udruge „Prosvita“ (Obrazovanje) i „Rus'ka Besida“ (Rus'ka Rasprava), popularizirao stvaralaštvo Tarasa Grygorovyča Ševčenka (svoj govor na općim izborima za članstvo udruge Prosvita grada Stanislaviva 9. III. 1879. posvetio je *Kobzaru*); u časopisu *Pravda (Istina)* objavio je poemu *Taras* (1869).

Potkraj 19. st. i na početku 20. st. u ukrajinskoj se književnosti pojavio mladi naraštaj pisaca – Vasyľ Stefanyk, Les' Martovyč i Marko Čeremšyna – tzv. Pokutts'ka trijca. Jedan od prvih koji je u članku „Iz posljednjih desetljeća 20. stoljeća“ naveo kako na području novelistike Čalyč'ka Rus' u tom trenutku ima pisce kojih se „ne bi posramila nijedna književnost daleko bogatija od naše“ bio je Ivan Franko; on je i obilježio pojavu novoga žanra – psihološke novele kakvu su pisali pokutski pisci.

Proza Vasyļa Stefanyka pripada jednom od najznačajnijih nacionalnih postignuća, ona je ponos naroda. Sadržava puninu misli i osjećaja, životnih priča, dramatičnih kolizija i psihologije, pa se s pravom može tvrditi da se u ukrajinskoj književnosti pojavio majstor svjetskih razmjera, kojeg se „ne bi posramila nijedna književnost daleko bogatija od naše“.

Vasyľ Stefanyk rodio se 14. V. 1871. u selu Rusiv (Snjatyns'ka administrativno-teritorijalna jedinica na Stanislavščyni), u bogatoj obitelji. Seoska škola (koju je pohađao 1878–1880) ga je opismenila, a Snjatyns'ka (1880–1883) mu je „izgradila dušu“; u njoj je prvi put „osjetio prezir učitelja prema sebi i prema svemu seljačkom“.

Odbojan stav osjetio je i kasnije, polazeći Kolomyjs'ku gimnaziju, koja „osim formalnog obrazovanja i neprijateljskog odnosa prema Ukrajincima nije davala ništa drugo“. Međutim, tu se aktivno uključio u društveno-političku djelatnost te je s Les'om Martovyčem i ostalim istomišljenicima „svake nedjelje i blagdana odlazio čitati po čitaonicama ili pak osnivati nove“. Od tada su se Stefanyk i Martovyč sastajali i rastajali, ali njihovo prijateljstvo, utvrđeno visokom društvenom idejom, bilo je čvrsto. Zajedno su išli po selima „činiti od seljaka narod“, radovali se Martovyčevoj prvoj knjizi, gotovo su istodobno isključeni iz Kolomyjs'ke gimnazije „zbog politike“ te nastavili obrazovanje u Droğobyči.

U tom razdoblju života i obrazovanja Stefanyk je upoznao Ivana Franka i zavolio ga „zbog njegova univerzalizma¹³, njegove božanstvene marljivosti i čvrstog ljudskog dostojanstva koje je morao braniti pred svojim zemljacima“. Smatrao ga je najuglednijim učiteljem i radovao se što se može smatrati „njegovim malim nasljednikom“.

Prvu knjigu, već spremnu za objavljivanje, uništio je jer se nije složio s mišljenjem recenzenata o neobičnom načinu njegova pisanja. Međutim, već u svibnju 1897, nakon gnjevno uništene zbirke i zakletve da više neće pisati, napisao je zbirku *Od*

13 U filozofskom smislu – mišljenje da je opće važnije od posebnog.

jeseni te poslao sedam primjeraka obitelji MoraĀevs'ki. BoraveĀi za vrijeme pisanja u kuĀi A. Okunevs'kog, oca Sofije MoraĀevs'ke, proĀitao mu je novelu *Portret* („jer je to o njemu“), nakon Āega je Okunevs'kyj zaplakao. Stefanyku je „radost probijala grudi pa Āak i kad bi njegova kritika bila oštra, on Āe te primjerke objaviti“; u suzama Okunevs'kog vidio je najbolju kritiku novele.

Pokutsku tematiku imaju novele *Javorovi listovi*, *Kameni kriŹ*, *ZloĀinac*, *Novost i Marija*, od kojih su veĀina sastavni dio zbirke *Plava knjiŹica* (1899), *Kameni kriŹ* (1900), *Put* (1901), *Moja rijeĀ* (1905), *Zemlja* (1926) i *Djela* (1933).

Stefanyk priznaje da je odmjeravao i usavršavao svaku rijeĀ, epizodu i frazu. Prekomjerna „osjetljivost na siromaštvo i nepravdu“ vidljiva je u sveukupnom obiljeŹju i tonu njegovih djela kao osnovni princip uopĀenja stvaralaĀkog materijala.

ProuĀavatelji Stefanykova stvaralaštva Āesto stavljaju naglasak na jedinstven lirizam njegovih novela. MeĀutim, prividno ne postoji ni jedan uobiĀajeni element lirizacije priĀe, nego upravo suprotno: novele su Āak previše objektivno definirane, obuhvaĀaju komadiĀe Źivota, a sam autor nigdje ne izraŹava stav o opisanome. U knjiŹevnosti je to izniman sluĀaj umjetniĀke vještine, kada se ne osjeĀa pjesnikova prisutnost te je Āitatelj zateĀen radnjom.

Zbog dubokog poznavanja bijele, kao viŹnjin cvijet, seljaĀke duše i istine, Stefanyka su nazivali gospodarom seljakovih misli i pjesnikom seljakova oĀaja. Dubina istraŹivanja ljudskog postojanja Āini njegova djela svijetlima poput vatre, koja nas i danas grije i koja Āe zauvijek svijetliti.

U selu Rusiv, gdje je pjesnik Źivio, otvoren je knjiŹevni muzej-imanje Vasylja Stefanyka. Postavljen je i spomenik, a njegovim se imenom naziva i Źupanijska knjiŹevno-umjetniĀka nagrada.

Vrstan poznavatelj narodnog Źivota, Les' MartovyĀ (1871–1916), usmjerio je društvenu i knjiŹevnu djelatnost na borbu „da u ovome svijetu zavlada pristojan Āovjek, a ne lopov i razbojnik“. Rodio se 12. II. 1871. u selu Torġovycja (Āorodenkivs'kyj rajon), u obitelji seoskog pisara Semena MartovyĀa koji je, prema sjeĀanju Vasylja Stefanyka, bio „Āovjek u svemu pametan i pošten“. Ljeti 1882. poloŹio je prijemni ispit i upisao se u poljsku mušku gimnaziju u Kolomyji. Zbog sukoba s uĀiteljima poljskoga podrijetla, prešao je 1890. u Droġobyc'ku gimnaziju, kamo je kasnije došao i Vasylj Stefanyk, izbaĀen iz Kolomyjs'ke gimnazije „zbog politike“. ŹkolujuĀi se u DroġobyĀu, Les' MartovyĀ nastavlja intenzivan javni rad: podupire seljaĀke kandidate za austrijski parlament, šalje Ālanke u novine *Narod* (1890), objavljuje pripovijetku *Lumera* (1891). Nakon završene gimnazije (1892) upisao se na Pravni fakultet Āernivec'kog sveuĀilišta, koji je zbog materijalnih problema i teške bolesti završio nakon 17 godina.

Osim rada u odvjjetniĀkim uredima u raznim mjestima Galicije, MartovyĀ je i društveno-politiĀki djelatnik, a objavljivao je i zbirke pripovijedaka: *NeĀitaĀ* (1900),

Lukavi Panjko i druge pripovijetke (1903), „*Strybožyj poklon*“ i *druge pripovijetke* (1905). Godine 1914. diplomirao je pravo, ali se zbog pogoršanja zdravlja njime nije bavio. Opsegom najveća te dubinom, točnošću, cjelovitošću i širinom obuhvaćanja života galic'kog društva nenadmašena – pripovijest *Praznovjerje*, tiskana je već nakon njegove smrti.

Privlačnost ideala Ivana Franka i Myhajla Pavlyka bila je velika, njihova ljepota ljudska, perspektiva koju su otkrivali ugnjetavanom narodu tako svijetla da su donosili duboku vjeru u njegovu snagu. Sa sigurnošću se može zaključiti da je L. Martovyč tijekom cijele književne djelatnosti vjerovao u neposrednu pobjedu razborite misli. Tome je posvetio svu snagu, ne zbog rezultata, već zbog uključivanja naroda u javni život.

„Ne zbog slave, već zbog ljudi“ – epigraf je jedne od njegovih pripovijedaka, kojim je ušao u književnost. On izražava ljubav prema čovječanstvu, obilježava pjesnikov stvaralački put te njegovu neumornu društvenu i političku djelatnost. Iskrena i djelotvorna ljubav koja ne izdaje svoj narod – lajtmotiv je života, djelatnosti i stvaralaštva pisca-domoljuba.

U selu Torğovycja djeluje književno-memorijalni muzej Les'a Martovyča, muzej-imanje gdje se pisac rodio i proveo djetinjstvo.

Svoje mjesto u ukrajinskoj novelističkoj prozi imaju i djela Marka Čeremšyne. Ivan Jurijovyč Semanjuk (pseud. Marko Čeremšyna) rodio se 13. VI. 1847. u selu Kobaki (danas Kosivs'kyj rajon). Od 1889. školovao se u Kolomyjs'koj gimnaziji, gdje se upoznao s Vasyļem Stefanykom, Les'om Martovyčem i Semenom Ğorukom te su postali najbliži prijatelji. Pod njihovim utjecajem pisao je stihove i dramu *Neobuzdani*. U travnju 1896. u černivec'kim novinama *Bukovyna* objavio je pripovijetku *Kormilar* pod pseudonimom Marko Čeremšyna, što mu je otad književno ime. Nakon gimnazije, upisao se 1896. na Pravni fakultet Sveučilišta u Beču. Time je ispunio cilj: „Obrazovati se, kako svoj narod, ako mu već ne može pomoći, ne bi ni osramotio“. Nastavio se baviti književnošću i prosvjetom. Neko vrijeme bio je na čelu udruge „Sič“.¹⁴

Prva zbirka *Usjeci* (ukr. *Karby*), objavljena 1901. u gradu Černivci, sadržava 15 novela iz života zapadnoukrajinskog seljaštva. Njezinom pojavom stekao je popularnost, a objavljivanje su podržali Ivan Franko, Lesja Ukrajinka, Oljĝa Kobyljans'ka i Myhajlo Koc'ubyns'ki. „Naša proza“ – pisao je Franko – „napisana perom Kobyljans'ke, Stefanyka, Čeremšyne... dobila je poetični uzlet, melodičnost, nježnost, gracioznost i raznovrsnost...“. M. Čeremšyna diplomirao je 1901. i doktorirao 1906. u Beču. U

14 Zaporoska Sič – povijesno ukrajinsko područje, koje je postojalo između 15. i 18. stoljeća. Pojam „Zaporoska Sič“ također se upotrebljavao kao neformalni izraz za vojno-administrativni ustroj Zaporoskih kozaka.

listopadu iste godine došao je u grad Deljatyn, gdje je šest godina obavljao odvjetničku praksu u uredu M. Lažodyns'kog. Dobar glas o mladom odvjetniku došao je i do Snjatynščyne, gdje je živio Vasylj Stefanyk. On je predložio Čeremšyni da se preseli u Snjatyn.

Obojica su suosjećali sa sudbinom seljaka te im pomagali kad god su mogli, osobito Ivan Semanjuk kao odvjetnik i javna osoba. U Beču, gdje se školovao, bio je na čelu studentske udruge „Sič“ te član prosvjetiteljskih udruga „Rodyna“ (Obitelj) i „Postup“ (Napredak) (1906). U Deljatynu (1906–1912) bio je organizator udruga „Sič“ i „Prosvita“, a u Snjatynu (1912–1927) član udruga „Prosvita“, „Bojan“, „Vzajimna pomoć“ (Uzajamna pomoć), „Siljs'kyj gospodar“ (Seoski gospodar) i dr.

Godine 1912. otvorio je odvjetnički ured u Snjatynu. S V. Stefanykom pokrenuo je društveni rad te su organizirali gospodarsko-veterinarske tečajeve, sudjelovali u aktivnostima udruga „Vzajimna pomoć“, „Siljs'kyj gospodar“, „Prosvita“. Seoska tematika obilježava Čeremšynovu zbirku *Selo vyžybaje* (*Selo umire*, 1925), koja sadrži novele napisane od 1914. do 1919. U njima su opisane strahote rata te uvjerljivo oslikana složenost društvenog i političkog života zapadne Ukrajine.

M. Čeremšyna preminuo je 25. IV. 1927. i pokopan na mjesnom groblju u Snjatynu. Treća knjiga novela pod naslovom *Verhovyna*¹⁵ izišla je 1929. Kao narodni demokrat, cijeli se život borio za nacionalno-politička prava svojega naroda te istupao protiv socijalnog i nacionalnog ropstva. U svakoj noveli oslikavao je duhovni svijet zemljaka – ğucula-verĝovynciv, njihovu ideju o prirodi i društvu, o dobrim i zlim silama te njihovu vječnu težnju za slobodnim i sretnim životom.

U rodnoj kući otvoren je 17. VII. 1949. književno-memorijalni muzej, kojemu je do ožujka 1974. direktorica bila njegova supruga i pisateljica N. V. Semanjuk.

U vrijeme jubilarnih proslava na malom trgu blizu muzeja postavljen je spomenik (kipar V. Borysenko, arhitekt M. Kozak).

Marko Čeremšyna jedan je od najvećih ukrajinskih folklornih pisaca. Usmena narodna poezija osjeća se u izboru sadržaja, kompoziciji, oslikavanju likova, izboru jezično-stilskih sredstava te u pripovjednoj intonaciji svakog djela. Tragičnost narodnog života u konkretnim povijesnim okolnostima toga doba, prisutna u usmenoj narodnoj književnosti, ogleda se u tragičnim prizorima i životnim sukobima u pričama, malim feljtonima, novelama, slikama i skicama M. Čeremšyne.

Od 1877. do 1882. u Snjatynu je živjela pisateljica Natalja Kobryns'ka (1855–1920), rodom iz sela Beleluj (Snjatyns'ka administrativno-teritorijalna jedinica). Održavala je tijesne veze s Oljgom Kobyljans'kom. Kasnije je započela s osnivanjem ženskih organizacija na Prykarpattju. Godine 1882. odselila se u Bolehi.

Djed pisateljice, Ivan Ozarkevič (1795–1854), zaslužan je za osnivanje ukrajinskoga kazališta u Galiciji, a njezin otac, Ivan Ozarkevič (1826–1903), bio je svećenik u selu Beleluja, zatim u gradiću Bolehi i veleposlanik u Beču. Majka joj potječe iz obitelji Okunevs'kih.

Prvo obrazovanje Natalja Ozarkevič dobila je u obitelji. Njezinoj samoedukaciji i kulturnom svjetonazoru pridonio je i suprug, Teofil Kobryns'kyj, svećenik i istodobno talentirani pjevač, pijanist, glazbenik i voditelj folklor. Zajedno su proživjeli pet godina (1877–1882), od toga četiri u Snjatynu. U Snjatynu je stvorena Ukrajinska mjesna čitaonica i crkveni zbor koji se postepeno stopio s djelovanjem udruge „Bojan“, za što je zaslužan bračni par Kobryns'ki. Sudjelovali su i u organizaciji izgradnje velike kamene crkve u Snjatynu, koja nosi ime Arhistratiga Myhajila. Nakon suprugove smrti Natalja Kobryns'ka je s ocem, izaslanikom, otišla u Beč gdje se upoznala s progresivnim djelatnikom Ostapom Terlec'kim te je na njegov poticaj počela pisati prva književna djela. Jedno od prvih bila je pripovijest *Pani Šumins'ka* (*Gospođa Šumins'ka*, 1883), poslije naslovljena *Duh času* (*Duh vremena*).

Godine 1884. organizirala je u Stanislavu „Tovarystvo rus'kyh žinok“ (Društvo rus'kih žena), ali se ta ženska udruga brzo raspala. S vremenom je N. Kobryns'ka izdavala almanah *Peršyj vinok* (*Prvi vjenčić*, 1887), u koji su ušle publikacije žena koje su stvarale u Ukrajini. Svoja najbolja djela N. Kobryns'ka napisala je u prvom stvaralačkom desetljeću. Njemu pripada i dorada djela *Duh vremena*, zatim *Pripovijetke* (Lavov, 1889), *Jadzja i Katrusja i druge pripovijetke* (Lavov, 1904), *Kazky* (*Bajke*, Černivci, 1904).

Zbirku *Vojenni novely* (*Ratne novele*; deset novela) napisala je 1918, ali su novele izgubljene i nisu objavljene. Proučavatelj Myhajlo Šalata zabilježio je: „Zajedno s ratnim novelama Oljge Kobyljans'ke, Vasylja Stefanyka i Marka Čeremšyne, mala proza N. Kobryns'ke od 1914. do 1917. stvara dojmljivu umjetničko-psihološku panoramu zločinačke i krvave bitke koju su pokrenuli imperijalisti te svjedoči o tome kako se ta bitka teško odrazila na sudbine radnog naroda zapadnoukrajinskih zemalja.“

Nadaren pisac-novelist kraja 19. i početka 20. st. bio je i Les' Ćrynjuk (1883–1911), rođen u selu Voskresynci na Kolomyjščyni. Pohađao je Kolomyjs'ku gimnaziju, a prve lirske pjesme i pripovijetke objavljivao je u studentskom časopisu *Cip* (*Mlatilo*). Od 1902. studirao je se na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Lavovu. U to vrijeme surađivao je s kolomyjs'kim izdavačem Jakovom Orenštajnom te časopisima *Postup* i *Bukovyna*. Godine 1903 (13. rujna) bio je na otvorenju spomenika Ivanu Kotljarevs'kom u Poltavi, o čemu je u kolomyjs'kom časopisu *Postup* objavio članak „Općenarodni blagdan u Poltavi“. Prvu i posljednju zbirku novela *Vesnjani večory* (*Proljeťne večeri*; osam novela) objavio je 1904. Godine 1905. je zbog bolesti napustio sveučilište; do smrti 1911. aktivno se bavio prevođenjem u nakladništvu Jakova Orenštajna.

Književni proces u Galiciji prvih desetljeća 20. st. formirao se pod utjecajem ukrajinskoga strilec'kog (streljačkog) pokreta, nastanak kojega je očit dokaz težnje prema nezavisnosti galyc'kih Ukrajinaca. U ukrajinskoj književnosti javila se strilec'ka (streljačka) tematika u pisaca i pjesnika-sičovyka: Andrij Bab'juk (Myroslav Irčan), Antin Krušeljnyc'kyj, Andrij Čajkovs'kyj, Antin Lotoc'kyj i Jurij Škrumeljak koji su živjeli ili pak povezali svoju sudbinu s Pokuttjem. Poezija i proza tih pisaca nastala je u uvjetima ratnih događaja od 1914. do 1919, stvarajući tako patriotizam i vjeru u svetost nacionalne ideje.

Uostalom, otac strilec'ke „Siči“ Kyrylo Tryljovs'kyj, posjedujući određene pjesničke vještine, autor je prve pjesme-koračnice *Hej, tam na gori Sič ide*. Uzvišeni ritam pjesme-koračnice i njezino junaštvo imponirali su kako ukrajinskim Sičovim strijelcima, tako i vojnicima Ukrajinske Ćalycke Armije. Kyrylo Tryljovs'kyj djelovao je pod pseudonimom Klym Obuh pod kojim je objavio niz popularnih pjesničkih djela: *Sičova pisnja (Na ulyci surma ĝraje) – Sičova pjesma (Na ulici horna svira), Sičova pisnja* („Oj, zacvyła čeremšyna, z neji cvit pryupav...“), a također je autor tekstova pjesama-koračnica *Pro Sič slavnu – Zaporože..., Ğoj, Čornoĝora zradila!*

Andrij Bab'juk (Myroslav Irčan), rođen u selu Pjadyky na Kolomyjščyni, za Prvoga svjetskog rata bio je izdavač humoristično-satiričnih izdanja *Samohotnyk, U.S.S*¹⁶ i *Tyfusna odnodnjivka*. Na početku rada ZUNR-a (ЗУНР)¹⁷ bavio se organizacijom ukrajinskog školovanja na Podillju. Postao je suradnik tiskovnog medija UĜA (Ukrajinska galyc'ka armija) *Strilec' (Strijelac, 1919)*. Nakon prelaska UĜA na stranu boljševika oduševio se idejama komunizma, zadržavajući se pritom na ukrajinskoj nezavisnoj poziciji. Andrija Bab'juk imenovan je pomoćnikom vojnog povjerenika Prve galyc'ke brigade ukrajinskih crvenih Sičovih strijelaca, a nakon toga i pomoćnikom načelnika političkog odjeljenja brigade. Sa svojim vojnicima uspješno se 1920. borio protiv poljske vojske J. Piłsudskog. Počeo je raditi u novinskoj redakciji *Biljšovika* te u javnim glasilima Komunističke stranke istočne Galicije.

Godine 1929. Myroslav Irčan vratio se u sovjetsku Ukrajinu. U siječnju 1930. bio je izabran na čelo Društva revolucionarnih zapadnoukrajinskih pisaca „Zapadna Ukrajina“ te postao urednik istoimenih novina. Za komunističkog režima bio je uhićen 1933. i pogubljen 1937. Od 1919. živio je u Kolomyji Andrij Čajkovs'kyj (Sambir, Ljvivščyna, 15. 05. 1885. – Kolomyja, 2. 06. 1935), koji je ondje otvorio odvjetački ured i sudjelovao u kulturno-obrazovnoj i društvenoj djelatnosti. U studenom 1918. postao je povjerenik ZUNR-a sambirs'ke administrativno-teritorijalne jedinice. Književni

16 U.S.S. – Ukrajinski sičovi strijelci (У.С.С. – Українські січові стрільці), jedina ukrajinska nacionalna vojna formacija u sastavu austrougarske vojske.

17 ZUNR – Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika; ukr. ЗУНР – Західно-Українська Народня Републіка.

rad započeo je sjećanjima na godine provedene u Bosni za bošnjačko-hercegovačkog ustanka – *Spomyny z-pered desjaty ljit (Uspomene od prije deset godina)* te ih objavio 1892–93. u novinama *Dilo*. Čajkovs'kyj je i autor knjiga *Obraz Ğonoru (Lik Gonora, 1895)*, *Brazilijjs'kyj ĝarazd (Braziliska sreća, 1896)*, *Svojimy sylamy (Svojim snagama, 1902)* i *Ne piddajsja bidi (Ne prepusti se siromaštvu, 1908)*. U Kolomyji je napisao najznačajnija djela; objavio je 32 knjige (neke i više puta), među ostalima *Opovidannja (Pripovijetke, 1920)*, *Viddjačyvsja (Zahvalio se, 1922)*, *Na uhodah (1921. i 1925)*, *Za sestroju (Za sestrom, 1922, 1924. i 1928)*, *Oleksij Kornjijenko (1924)*, *Pobratymy (Pobratimi, 1927)*, *Avokrat (1929)*, *Četverta zapovid' (Četvrta zapovijed, 1930)*, *Za čuži ĝrihy (Za tuđe grijehe, 1931)*, *Čar zillja (Čarobno bilje, 1932)*, *Do slavy (Do slave, 1932.)* i dr. Autor je djela o kozačkom dobu i o ukrajinskom sitnom plemstvu.

U nezavisnoj Ukrajini, na osnovi Kolomyjs'kog muzeja narodne umjetnosti Ğuculjščyne i Pokuttja pod imenom J. Kobryns'kog, otvoren je i muzej Andrija Čajkovs'kog.

S Ğorodenkovom sudbinom svoju je sudbinu povezo pisac, pedagog i novinar Antin Krušeljnyc'kyj (Lenjcut u Poljskoj, 4. 08. 1878. – Solovka, 13. 11. 1941), osnivač Ğorodenkivs'ke gimnazije. Uz obrazovnu, bavio se spisateljskom djelatnošću. Autor je pripovijesti i romana *Proletar, Svitlo i tini (Svjetlo i sjene)*, *Budennyj hljib (Svagašnji kruh)*, *Rubajut' ljis (Sijeku šumu)*, *Jak promovyt' zemlja (Kako zemlja progovara)*, *Zmažannja (Natjecanje)*, *Dužym pomahom kryl (Snažnim zamahom krila)*. Za djelovanja ZUNR-a bio je ministar obrazovanja.

Godine 1920. u Snjatyn je došao Antin Lotoc'kyj (1881–1949), koji je radio u mjesnoj gimnaziji. Napisao je mnoga djela za djecu, među kojima desetak kazališnih komada, zatim pripovijedaka i stihova, koji su se objavljivali u periodičnim izdanjima i u izdanjima M. Taranjka „Svit dytyny“ (Dječji svijet), „Moloda u Ukrajini“ (Mlada u Ukrajini), i „Naš pryjatelj“.

Važno je napomenuti da je za Prvoga svjetskog rata A. Lotoc'kyj izdavao svoja djela pod pseudonimima Toto-doloto i Samosoba ne Rudans'kyj, gotovo u svim izdanjima „Presovoji Kvatyry“. S M. Uğrynom-Bezğtrišnym bio je pomoćni urednik strilec'kih časopisa *Visnyk Presovoji Kvatyry U.S.S.*, *Samopal (Puška)* i *Červona Kalyna (Crvena udikovina)*. Autor je pjesme *Ğimn Koša (1916)*, koju je uglazbio A. Balandjuka.

Skupini talentiranih ukrajinskih pisaca pripada i Jurij Škrumeljak (selo Lančyn, danas Nadvirnjans'kyj rajon u Ivano-Frankivščyni, 18. 04. 1895. – Lavov, 20. 11. 1965), ukrajinski pjesnik, pisac i prevoditelj. Od 1901. do 1907. pohađao je seosku školu, a zatim Kolomyjs'ku gimnaziju, koju je završio 1914. Iste godine pristupio je redovima Sičova streljaštva i sudjelovao u bitci na gori Makivka; na frontu je napisao prve pjesme (objavile su ih 1915. novine *Ukrajins'ke slovo /Ukrajinska riječ/* koje su izlazile u Beču). Sudjelovao je u uređivanju satirično-humorističnih novina *Samopal*

(*Puška*), *Samohotnyk*, a pjesme su mu objavljivane u stanislavsk'kim novinama *Svoboda*, *Striljci* i *Červona kalyna*. Od 1918. J. Škrumeljak pohađao je Sveučilište u Lavovu, a zatim u Pragu, na kojem je obrazovanje završio 1926. Na početku 1920-ih godina bio je član književne grupe pjesnika-simbolista „Mytusa“. Za poljske okupacije Galicije radio je u uredništvu lavovskih novina *Dilo* (*Djelo*), *Bat'kivščyna* (*Domovina*) i *Novyj čas* (*Novo vrijeme*). Bio je i urednik časopisa *Narodna sprava* (*Narodna stvar*) i *Dzvinočok* (*Zvonce*).

Za prvog dolaska boljševika (1939–1941) radio je kao učitelj jezika i književnosti u Lavovu. U to vrijeme postao je član Udruge pisaca Ukrajine. Od 1939. do 1944. surađivao je u lavovskome tisku.

Godine 1944, nakon objavljivanja feljtona *Sorokatyj Ivas'* kojeg je napisao Jaroslav Čalan, bio je uhićen i do 1945. zatvoren u Lavovu te u tranzitnom logoru, a poslije u logorima iza Polarnoga kruga. Nakon oslobođenja, 1955. se preselio u Kolomyju, a 1957. u Lavov. Ponovno je postao član Udruge pisaca.

Jurij Škrumeljak autor je knjiga *San Ćalyča* (1920), *Jurza-Murza*, *Mali doktor* (1921), *Aveleva žrtva* (1926), *Četa krilatih*, *Čudne zgođe iz ratnih vremena* (1928), *Vatre s planina* (1929), *Kako ljubiti rodni kraj* (1932), *Bitka pod Zborom* (1932), *Taras pastirčić* (1933), *Hvatamo nesreću za rogove* (1937), *Sveti Nikola u selu* (I–II, 1939), *Visoke gore i nizine* (1939), *Pjesmo o radosnoj jeseni* (1941), *Tanka knjižica od djeda Jurka* (1964), *Pozdrav Ćoverli* (1964) i dr. Prevodio je na ukrajinski jezik djela Jaroslava Haška, Adama Mickiewicza, Juliana Tuvima, Henrika Ibsena, Wilhelma Buscha i dr.

Godine 1924. na Snjatyščynu je došao učitelj Volodymyr Hronovyč. Već ranije se okušao u pisanju proze te je u Pokutti priredio i objavio zbirke *Ivankiv denj* (*Ivankov dan*, 1934), *Mamusyne serce* (*Majčicino srce*, 1961) i *Z dalekyh ljit* (*Iz dalekih vremena*, 1965); njegove pripovijetke o prirodi i školskom životu bile su vrlo popularne. Godine 1967. primljen je u Društvo pisaca SSSR-a.

Još je jedan učitelj provjerio svoju književnu nadarenost: Ivan Fedorak. Imao je nekoliko pseudonima; jedan od najpoznatijih je I. Sadovj. Radio je u rodnom selu Illjinci, poslije u selima Vydeniv i Rusiv na Snjatynščyni. Objavio je pripovijetke *Bezimenni pluğatori* (*Bezimeni orači*, 1935), *Tanok smerti* (*Ples smrti*, 1937) i *Vesnjanjy ĝamir* (*Proljetni žamor*, 1938). Sudbina I. Fedoraka bila je tragična: prognan je u Kazahstan i dio njegovih djela se izgubio. Sačuvani su popularni kazališni komadi Ivana Sadovog: *Poberežnyky* (*Šumski stražari*, 1927) i *Deputaty do Vidnja* (*Izaslaničnici do Beča*, 1927), a rukopisi kazališnih djela *Svidky* (*Svjedoci*) i *Ćrih i pokajannja* (*Griješ i pokajanje*) nisu pronađeni.

Godine 1902. u kmetskoj obitelji, u prigradskom selu Balanivci na Hersonščyni, rodio se jedan od osnivača ukrajinske sovjetske književnosti – Petro Ivanovyč Meljnyk

(književni pseudonim Petro Ćolota). Pripadao je književnoj organizaciji „Pluĝ“ i „Molodnjak“. U jesen 1944. došao je u Snjatyn i počeo raditi u uredništvu regionalnih novina *Staljinska pravda* (*Staljinska istina*). Autor je pjesničkih zbirki *Stepy – zavodovi* (*Stepe – tvornicama*, 1925) i *Pisnji pid ĝarmoniju* (*Pjesme u harmoniji*, 1928). Objavio je pripovijetke *V dorozu zmaĝanj* (*Na putu natjecanja*, 1925), *Brud* (*Prļjavština*, 1925), *Dnji junosti* (*Dani mladosti*, 1930), roman *Shodylo sonce* (*Izlazilo je sunce*, 1930), zbirku za djecu *Parotjaĝ* (*Lokomotiva*, 1928) te knjigu eseja *Tramvaj u jarah* (*Tramvaj u jarcima*, 1931).

Mnogi njegovi rukopisi čuvaju se u arhivima, a mnogi su se izgubili. U Književnom institutu čuva se nedovršena poema u stihovima *Ninelj* i odlomci kazališnog djela na temu zapadnih dijelova Ukrajine. Zanimljivo je da je boraveći u Snjatynu sudjelovao u stvaranju književno-memorijalnog muzeja ukrajinskog pisca Marka Ćeremšyne te iako nije bio slikar, autor je 24 akvarela koji prikazuju djela Marka Ćeremšyne i šest crteža koji prikazuju piščevu biografiju. Preminuo je 8. 11. 1949. i pokopan na mjesnom groblju u Snjatynu.

U Kolomyji je (1933–39) kao učiteljica, a zatim u uredništvu kolomyjs'kih novina *Žinoča dolja* (*Ženska sudbina*), radila ukrajinska spisateljica Iryna Viljde (pravo ime Makoĝon-Polotnjuk-Drob'jazko, Daryna Dmytrivna), Ćernivci, 5. 05. 1907. – Lavov, 30. 10. 1982). Počela je objavljivati već u gimnaziji (1927), a prva pripovijetka tiskana je u novinama *Dilo* (1930). Pripovijetka *Vikna navstiz* (*Prozori širom otvoreni*, 1934) objavljena je u novinama *Žinoča dolja*. U časopisu *Svit molodi* (*Svijet mladosti*) objavila je novele i psihološke studije. Kao posebno izdanje izišla je pripovijest *Metelyky na špylkah* (*Leptiri na štiklama*, Lavov 1936). Autorica je zbirke pripovijedaka *Hymerne sonce* (*Bizarno sunce*, 1936) te pripovijedaka *B'je vos'ma* (*Udara osma*, 1936) i *Povnolitnji dity* (*Punoljetna djeca*, 1939). U sovjetsko doba objavila je gotovo dvadeset knjiga. Za roman *Sestre Ričyns'ki* (I–II, 1958–64) dobila je Državnu nagradu USSR-a¹⁸ „Taras Ševčenko“ (1965).

Gotovo istodobno su se u ukrajinskoj književnosti 1940-ih godina pojavila dvojica nadarenih pisaca iz Snjatynšćyne: Vasyļ Tkačuk (1916–1944) iz sela Illjinci i Ivan Myhaljuk (1906–?) iz sela Trostjanec'.

Tragedija Drugoga svjetskog rata nije mimoišla gotovo ni jednu pokutt'sku obitelj. Godine 1944. ne zna se gdje je nestao Vasyļ Tkačuk, majstor riječi. Rodio se 13. 01. 1916. Studirao je 1939. na Sveučilištu u Lavovu. U prvim danima rata dospio je na frontu, a 1944. nestao. U nepunih 30 godina života ostavio je zbirke novela i eseja: *Syny čičky* (*Sinovi cvijeća*, 1935), *Zoloti dzvinky* (*Zlatna zvona*, 1936), *Zymova melodija* (*Zimska melodija*, 1938) i *Novele* (1940).

18 USSR – Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika; ukr. УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Iryna Viljde pisala je o prvoj zbirci zaviċajnog pisca: „... Tkaċuku je svega 19 godina... A Tkaċuk u tim godinama ima svoju knjigu... *Ġrišnyk (Grešnik)*, *Buntivnyk (Buntovnik)*, *Škiljnyk (Školarac)* jasno podsjećaju na *Doroĝu Stefanyka (Stazu Stefanyka)*“. Spisateljica naglašava da je za Tkaċuka takva imitacija kompliment. Već 1936. izlazi druga zbirka poetična naslova *Zoloti dzvinky (Zlatna zvona)*. Uz „silne nacionalne tonove... u njegovim esejima je prisutna i poezija“, a „eseji Tkaċuka mogu se ċitati samo zbog same glazbe njegovih rijeċi“, piše u eseju-recenziji Iryna Viljde. Njezina ocjena stvaralaštva mladog pisca doznaje se iz knjige *Nezbaĝnenne serce (Neshvatljivo srce)*, Lavov 1990).

Rijeċi V. Tkaċuka: „Źelim ići naprijed i ponuditi nešto više od eseja. Ili – ili ...“, govore o velikim stvaralaċkim zamislima koji se nisu ostvarili. U povijesnom muzeju sela Illjinci ċuvaju se njegova djela, a u Sanktpeterburškom vojnom arhivu neki od rukopisa. Tkaċuk je i autor zbirki eseja i novela *Synji ċiċky (1935)*, *Zoloti dzvinky (Zlatna zvona, 1936)*, *Zymova melodija (Zimska melodija, 1938)*, *Novele (1940)*.

Pjesnik i prozaik Ivan Myhajljuk objavio je knjige *Kolosky (Klasiċi, 1930)*, *Doroĝo (Skupo, 1937)*, *Parubky (Momci, 1938)*, *Naš Ivan (1963)*, *Denj zelenokvitnyj (Zelenocvjetni dan, 1968)* i *Moje selo. Godine 1960.* postao je ċlan Društva pisaca.

Bandurak Volodymyr (Ġorodenka, 23. 09. 1915. – Kolomyja, 4. 11. 1982) autor je zbirki humoristiċnih pripovijedaka, napisanih preteŹito za djecu: *Jak byċka na suddju vyvċyly (Kako su tele odĝajali za suca, 1958)*, *Lyc Mykyta i nova krysanja (Lisac Mikita i novi šešir, 1960)*, *Les' Martovyċ smijet'sja (Les' Martovyċ se smije, 1961)*, pripovijesti *Pid vysokymy Tatramy (Pod visokim Tatrama, 1967)*, zbirke eseja *Ćervonji leĝinji (Crveni mladiċi, 1968)* i pripovijedaka *Pid Tatramy (Pod Tatrama, 1970)*, bajki *Ćarivne ĝornjatko (Ćarobni lonċiċ, 1971)*, *Opovidannja pro Lesja Martovyċa (Pripovijetka o Les'u Martovyċu, 1977)*. Njegova djela prevodila su se na ruski, litvanski, moldavski, maĊarski i engleski jezik.

Taras Myĝalj rodio se 19. 07. 1920. u selu Rusiv u Snjatyns'kom rajonu. Završio je gimnaziju i humanistiċki licej u Kolomyji. Obrazovao se na Lavovskome medicinskom institutu, ali ga nije završio. Više ga je privlaċilo knjiŹevno stvaralaštvo, koje je zapoċelo 1941. U to su vrijeme lavovske novine *Literatura i mystectvo (KnjiŹevnost i umjetnost)* objavile pripovijetku *Povernennja syna (Povratak sina)*, što je obiljeŹilo njegovu daljnju sudbinu. Radio je u uredništvu novina *Ćervonyj štandart*¹⁹ (*Crveni prapor*), zatim *Kamenjara*, postao je viši urednik Lavovske televizije i osobni dopisnik novina *Literaturna Ukrajina* u Lavovskoj regiji. Ubrzo je prešao u uredništvo knjiŹevno-umjetniċkih i društveno-politiċkih novina Društva pisaca Ukrajine *Źovtenj (Listopad)*. Napisao je oko 20 knjiga. Autor je umjetniċkih i publicistiċkih djela: *Na bystrynji (Na bistrini)*, *Zustriċ ljita (Susret ljeta)*, *Bilyj ĝucul (Bijeli ĝucul*²⁰), *Šynok (Krċma)* i dr.

19 Naziv prapora, zastave u predrevolucionarno vrijeme.

20 Guculi – etnografska skupina Ukrajinaca koji su Źivjeli u gorskim podruċjima zapadnih regija Ukrajine.

T. Myĝalj stalno je održavao vezu s rodnim selom i s obitelji Vasylja Stefanyka. U trenucima životnih nevolja uvijek se vraćao Rusivu. Stoga su iskrene njegove riječi: „Rusiv... neću tražiti u povijesti i pamćenju ljudskih dana kada si nastao, on je iz davnih vremena, i mogao bih pogriješiti.“

U Kolomyji se rodio Svjatoslav Ğordyns'kyj (30. 12. 1906. – New York, SAD, 8. 05. 1993), ukrajinski pjesnik, prevoditelj, slikar i poznavatelj umjetnosti. Kada mu je bilo šest godina, s roditeljima se preselio u Lavov. Obrazovanje je stekao na Sveučilištu u Lavovu, a istodobno učio slikarstvo kod Oleksyja Novakivs'kog. Slikarsko obrazovanje usavršavao je i na tečajevima na Berlinskoj i Praškoj umjetničkoj akademiji, a poslije na praškoj Akademiji Źuljijan te Modernoj akademiji Fernanda Légera. Nakon povratka u Lavov sudjelovao je u organizaciji Asocijacije nezavisnih ukrajinskih umjetnika. U to vrijeme izišla mu je i prva zbirka pjesama *Barvy i liniji* (*Boje i linije*, 1933). Autor je pjesničkih zbirki koje su objavljene za stvaralaštva u Lavovu i Krakovu: *Buruny* (*Valovi*, 1936), *Slova na kamenjah* (*Riječi na kamenju*, 1937), *Snovydiv* (*Mjesečari*, 1938), *Viter nad poljamy* (*Vjetar nad poljima*, 1938), *Sim ljit* (*Sedam godina*, 1939), *Leĝendy ĝir* (*Gorske legende*, 1939), *Peršyj val* (*Prvi val*, 1941), *Surmy dnjiv* (1941), *Vybranji poeziji* (*Izabrane pjesme*, 1944). Autor je prepjeva *Slova o polku Iĝoreve* (1936).

Od 1944. živio je u Münchenu, a od 1949. u SAD-u. Rezultat münchenskoga razdoblja je zbirka pjesama *Voĝnem i smerčem* (*Ognjem i vrtlogom*, 1947), a newyorškoga mnogobrojne pjesme u časopisima. Objavljen mu je i veliki broj odabranih pjesama (New York, 1989). Bio je poznat i kao prevoditelj; objavio je knjige pjesama *Poety Zahodu* (*Pjesnici Zapada*, 1961) i *Francoa Vijon. Źivot i djela* (1971). Imao je i ulogu književnog kritičara i poznavatelja umjetnosti. Autor je članaka o Tarasu Ševčenku kao slikaru, o ukrajinskoj ikonografiji i versifikaciji i dr. Radio je na umjetničkom dizajnu brojnih književnih publikacija, između ostalog oslikao je djela *Knyĝa Leva* Boĝdana-Iĝorja Antonyča (1936), *Marusja* Marka Vovčka, *Leptir na štiklama* Iryne Viljde. U katedrali Svete Sofije u Rimu njegovi mozaici zauzimaju više od 600 kvadratnih metara.

Skupini ukrajinskih pisaca koji su živjeli izvan granica domovine pripada i Myhajlo Bažans'kyj (Snjatyn, 6. 02. 1910), pisac, novinar i politički djelatnik. Godine 1921. stupio je u Organizaciju ukrajinske mladeži „Plast“; 1938–39. sudjelovao je u stvaranju Karpatsko-Ukrajinske Države. Nakon Drugoga svjetskog rata otišao je u inozemstvo. Godine 1968. započeo je izdavati časopis *Snjatyn*, vezano izdanje stanovnika grada Snjatyna i okolice te objavio 14 brojeva. U isto vrijeme pokrenuta su serijska izdanja „biblioteke“ istoga naziva. U svakom od njih napisao je uvodnu i završnu riječ te dao objašnjenja.

Poznavatelj zavičaja i domoljub, pridavao je veliku pozornost rodnom kraju, Snjatynu i Snjatynščyni koju je beskrajno volio. Kao urednik izdavaštva „Snjatyn“ u

Detroitu, kao pisac, povjesničar i poznavatelj zavičaja, M. Bažans'kyj je objavio djela: *Povijest ukrajinske mjesne čitaonice u Snjatyni 1881.–1931.* (1970), *Selo Karliv nekad i danas* (1974), *Snjatynščyna. Doprinosi zavičajnoj etnografiji i Fr. Ksaverij Mročko* (1977), *Obnova Ukrajinske države 1918. g.* (1979), *Vjekovi govore* (1982), *Stvaralačka dinamičnost patriotizma mojih zemljaka. Enciklopedija ideja* (1984). Već nakon njegove smrti izašla je *Memoarna mozaika* (Kijev, 1998). U uvodnom članku je napisano: „I na kraju svog vijeka, M. Bažans'ki, čini se, uistinu nije prihvaćao ideju 'dijasporc', smatrajući sebe, kao nekad, 'emigrantom',... čovjekom koji samo privremeno i prisilno živi izvan granica svoje domovine.“ Prigodom obilježavanja 850. godišnjice Snjatyna, kao počasnom građaninu Snjatyna podignut mu je spomenik, a jedna od gradskih ulica nosi njegovo ime.

Poznatim kulturnim ličnostima Snjatynščyne pripadao je i predstavnik židovske nacionalnosti – Manes Sperber (1905–1984). Rodio se u Zabolotivi, gradiću u Pokuttju. Svjetski poznat pisac, filozof, povjesničar, psiholog i sociolog živio je u Austriji, Njemačkoj, Švicarskoj i Francuskoj. Bio je ideološki vođa Instituta za istraživanje fašizma, koji je djelovao u Parizu. Veliko životno iskustvo, visoko stručno znanje u mnogim područjima izazvali su u M. Sperberu želju za stvaralaštvom. Ostavio je u naslijeđe više od deset knjiga; među njima autobiografsko djelo *Šospodnji vodonosy (Gospodnji vodonosači, 1974)*. Cijeli život nosio je uspomenu na zemlju koja mu je dala život. U Zabolotovi, gdje je proveo djetinjstvo, podignut mu je spomenik. Na sveučilištu u Haifi (Izrael) otvoren je Memorijalni fond Manesa Sperbera. U Beču državna nagrada ima naziv po Manesu Sperberu (1984). Ime židovskog pisca diže se do europskih razmjera.

Tradiciju velikih i svuda poznatih dostojno je nastavila mlađa generacija pisaca. Pokutt'sku tradiciju vješto je na bukovyn's'ko tlo prenio Bogdan Meljnyčuk, rodnom iz Oleškova, pjesnik i poznavatelj književnosti, doktor filologije Černjivec'koga sveučilišta.

Spisateljsku njivu u Kijevu plodnom je učinio Petro Osadčuk (selo Ostrivec', Čorodenkivs'kyj rajon Ivano-Frankivs'ke oblasti, 2. 12. 1937). Od 1976. do 1990. bio je tajnik uprave Kijevske organizacije Društva pisaca Ukrajine. Autor je oko trideset zbirki pjesama. U časopisima objavljuje publicističke članke, piše recenzije i članke o poeziji.

Najznačajnija su mu djela *Biografija vjernosti, Pjesnički ritmovi dana, Dan otvorenih vrata, Ispit, Linija života, Leteći tanjur, Izravan govor, Registar ukrajinskih psovki, Osjećaj zajedničke krivnje* i dr.

Odgajan na osnovi narodnih običaja Pokuttja i duhovnih vrijednosti rodnoga kraja, Myroslav Aronec' (rodnom iz sela Vydyniv Snjatyn's'kog rajona) dobro je poznao umjetnost. Istražuje profesionalnu likovnu i dekorativnu – primijenjenu umjetnost.

Piše znanstvene članke i eseje o nadarenim umjetnicima i narodnim majstorima. Najznačajnije zbirke pjesama su mu *Črani hvylji (Rubovi vala, 1972)*, *Krynyci voğnju (Bunari vatre, 1982)*, *Svitlo rizcja (Svjetlo rezača, 1988)*, *Pjesme: Neispjevana suza, slobodni stih. Na straži gromova. Tanka* i dr.

Kulturno-umjetnička paleta zavičaja je višeslojna. Književno-memorijalni i gradski muzeji ovjekovjećuju djelatnost svjetski poznatih pisaca iz tog zavičaja: Rusiv'ski muzej svjetskog novelista Vasylja Stefanyka, Pokutt'ski muzej-svetište Marka Čeremšyne u Snjatynu, književno-memorijalni muzej Les'a Martovyča i muzej-imanje pisca u selu Torğovycja Ğorodenkiv'skog rajona, muzej-imanje Marka Čeremšyne u selu Kobaky na Snjatynščyni i dr.

Spisateljska djelatnost na Pokuttju vrlo se cijeni. Stoga su odlukom područnog vijeća i područne državne administracije ustanovljene književno-umjetničke nagrade Marka Čeremšyne i Les'a Martovyča. Ustanovljena je i regionalna književno-umjetnička nagrada Vasylja Stefanyka.

Danas veliku uslugu piscima toga kraja čini izdavačko-tiskarska tvrtka Prut-Prynt, pod vodstvom iskusnog poligrafa Volodymyra Karoga. Kolomyjs'ka tiskara, kojom upravlja pisac Myhajlo Andrusjak, rado tiska djela kako poznatih tako i mladih pisaca.

Naravno, ne mogu se još donositi konkretni i općeniti zaključci o razvoju književnog procesa na Pokuttju. Analiza događaja i književnih djela pretežito je empirijska ili pregledno-analitička. Međutim u umjetničkoj književnosti važne su, prije svega, dugovječne stvaralačke osobnosti, čija je pojava, već činjenicom njihove prisutnosti, samodostatan i cjelovit estetski fenomen. Upravo su takvi danas pisci-Pokuttjani Vasylj Stefanyk, Les' Martovyč, Marko Čeremšyna. Tajnu umjetničke riječi otkriva umjetnički svijet Oljge Babij, Oljge Slonjov'ske, Vasylja Babija, Myhajla Andrusjaka, Vasylja Lesiva, Mykole Vasyljčuka, Boğdana Tomenčuka i dr. Ulogu u razvitku književnog Pokuttja imaju mlade snage, donoseći svježinu i novost te idejno-obrazovni način razmišljanja.

Književno Pokuttje neraskidivo je povezano s nacionalno-kulturnim i društveno-povijesnim događajima. Današnje stanje razvoja nacionalne književnosti u pokutt'skom kraju, predstavljeno brojnim stvaralačkim osobnostima, različitošću žanrova i raznovrsnim djelima, dobra je podloga za nadu u budućnost.

S ukrajinskoga prevela Tonja Korosteljev

Igor Rajkivs'kyj

Ideja nacionalnog jedinstva Ukrajine u javnom životu Prykarpattja (od 19. st. do početka 20. st.)

Prema prvoj podjeli Poljske 1772. godine, Prykarpattje je pripalo Austriji. Lokalni Rusyni¹ našli su se u denacionaliziranom stanju, prema riječima poznatog ukrajinskog književnog kritičara M. Voznjaka, „bez dokaza svog zasebnog nacionalno-kulturnog života“. Nametanje poljskoga i katoliziranje proširilo se toliko da su čak u selima svećenici bili jedini više-manje osviješteni sloj galicijsko-rus'kog stanovništva koji je počeo propovijedati na poljskom jeziku i govoriti njime kod kuće ili se koristiti tzv. „jazyčijem“ (mješavinom poljskoga, crkvenoslavenskog jezika i lokalnog govora). Impuls za aktivizaciju nacionalno-kulturnog života dale su reforme austrijskih vladara, Marije Terezije i Josipa II., 1770-ih i 1780-ih godina u duhu prosvijećenog apsolutizma, koji je podigao status Grkokatoličke crkve i doveo do obrazovanja svećenika. Nacionalni pokret galicijskih Rusyna postupno se pojačao pod utjecajem naprednih ideja sa Zapada – prosvjetiteljstva, romantizma, Francuske revolucije 1789–1794. godine, što je uzrokovalo preporod prigušene, tijekom niza godina, poljske dominacije osjećaja etničkog identiteta i povećalo zanimanje za narodno stvaralaštvo.

U prvoj fazi nacionalnog preporoda u Galiciji, do sredine 19. st., mnogobrojna inteligencija počela se zanimati za etnologiju kao znanost koja je pokrivala folklor, etnografiju, lingvistiku i povijest. Međutim, početni su koraci prema oživljavanju bili prilično neodlučni. Dakle, prve gramatike „rus'kog“ jezika (I. Mogyljnyč'kog, J. Levyc'kog, J. Lozyns'kog i dr.) bile su napisane na njemačkom, poljskom i latinskom jeziku ili na makaronskom jazyčiju, kako je prigodno primijetio I. Orijenko, čiji autori pozivaju ljubiti „rus'ki“ jezik, ali na poljskom ili njemačkom jeziku. „Rus'ke“ narodne pjesme su se u djelima poljskih znanstvenika (Vaclava iz Oles'ka, Ž. Pauli i dr.) tiskale nasumice poljskom latinicom, a svećenik J. Lozyns'kyj objavio je zbirku *Rus'ka svadba (Rus'ke wesila)* 1835. poljskom abecedom. Zapravo, galicijsko-rus'ka inteligencija nije imala jasnu sliku svoje nacionalne pripadnosti.

Buditeljima ukrajinske nacionalne ideje na Prykarpattju, kao i u cijeloj Galiciji, postala je *Rus'ka trijčja*. Učenici sjemeništa, studenti Lavovskoga sveučilišta Markijan Šaškevyč, Ivan Važylevyč i Jakiv Golovac'kyj, bavili su se 1830-ih godina

1 Rusyni, rus'kyj – vlastiti etnički naziv ukrajinskog stanovništva Galicije (ovdje i dalje op. prev.).

истраживanjima raznih područija narodnog života. „Тријца“ су практично први у покрајини покренули питање организације специјалних етнографских путовања, „кренула је у народ“. Године 1837. у Будимпешти су, заобилазећи лавовску цензуром, објавили збирку *Rusalka Dnistrovaja*, која је доњела „гражданку“² каквом се писало у Русији, дакле фонетски првотисак. Алманах је самим ријечима прогласио органо јединство Галиције с Наддњипрјансњом. Потикај за писање „Русалки“ било је познанство с дјелима наддњипрјанских занајственика и књижевника, који су се сусретали у књијници Оссолинских у Лавову. Највећи утицај на Галијане имала је *Енејида* И. Котљаревог, *Малоросјјске песне* М. Максимовића и др. Збирка је увела народни језик галицијских Русина у књијевност и по први пут је истакнула идеју заједништва, етничке јединствености украјинских („руских“, „малоруских“) земља под влашћу сусједних империја – Романових и Хабсбурговца.

Припадник „Тријце“, која је знатно придонијела утврђивању духа заједништва и увођењу народног језика у културну употребу, постао је И. Вагљевељ, зајачајник Прикарпатја (село Јасен, данас Роњјативски рајон), апсолвент градске гимназије Станиславива. Био је познат као pjesnik, folklorist, filolog, autor gramatike украјинскога („руског“) језика тискане 1844. На украјински је превео „Спјев о Игоровом походу“, додавши му занајствени коментар. Тјјеком револуције 1848. у Галицији је постао дио национално-политичке организације „Руској сабор“, који је пропাগирао идеју јединства и мира Русина и Пољака, развој украјинског националног покрета с ослањањем на пољске организацијске и идеолошке моделе. И. Вагљевељ је тјјеком колотова до листопада 1848. уређивао новине *Дневник руски* у Лавову и тискано гласило „Собор“, које није дуго постојало, као и краткорочна дјелатност „Руског сабора“.

Еуропска демократска револуција од 1848. до 1849. позната је у повјести као „прољеће народа“; котрљајући се до Аустријске монархије, покренула је украјински покрет који је по први пут поставио политичке захтјеве. Новостворена политичка организација – Главно руско вјеће (даље у тексту GRV) отворено се изјаснило о националној јединствености Галијана и наддњипрјанских Украјинаца („Малоруса“) под руском влашћу. Значајно је да је прво засједанје вјећа 2. свибња 1848. поћело коментаром М. Шакевићу (који је преминуо у раној доби 1843. и постао симбол украјинске оријентације. Те се године обилежјава 200. годишњица рођења М. Шакевића и И. Вагљевеља). Било је основано 50 локалних руских вјећа, подређених GRV-у по цијелој Галицији, толики број и на Прикарпатју – у Станиславиву, Богородчанима, Болехови, Галичу, Калуши, Коломији, Косову, Ројатини, Снјатини и другим градovima и селима.

GRV је заговарао уједињење етничких украјинских земља под аустријском влашћу – истоћне Галиције, Буковине и Закарпатја у засебан крунски крај, али тај захтјев

2 Гражданица – пројект замяне украјинске азбуке латинским писмом од стране владе 1859.

nije bio proveden. U borbi za nacionalna prava, protiv dominacije poljskog plemstva i dužnosnika, galicijski Ukrajinci su se obratili središnjoj austrijskog vladi, povezujući s njom nadu za poboljšanje svojega stanja. Najveći uspjeh u nacionalnom razvoju pučanstva postala je kulturno-obrazovna djelatnost, koja se pod geslom jedinstva rus'ko-ukrajinskog prostora proširila na obje strane rijeke Zbruč, na kojoj je bila granica između Austrijskog i Rus'kog Imperija. Između ostalog, u današnjem okrugu središta Prykarpattja, gradu Kolomyji, održana je u lipnju 1848. prva predstava na narodnom jeziku u zapadnoukrajinskim zemljama: *Natalka Poltavka* I. Kotljarev's'kog (u obradi lokalnog svećenika I. Ozarkevyča pjesma je dobila naslov *Djevojka za udaju ili Za milovanje nema prisile*); u Lavovu su 15. svibnja 1848. otisnute prve ukrajinske novine *Zorja galyc'ka*, koje su se proširile na Prykarpattje (u 4000 primjeraka); ukrajinski jezik postao je obvezni predmet u gimnazijama i slično.

Nešto ranije nego u Rusiji, na pet mjesta brže nego u svim drugim provincijama Imperija, u Galiciji je 1848. ukinuto kmetstvo (od svibnja). Do danas su se u nekim područjima Prykarpattja sačuvali križevi u mnogim selima, kao povod ukidanju kmetstva. Oslobođenje seljaka otkrilo je put prema utvrđenju tržišnih, kapitalističkih odnosa u gospodarstvu, poboljšanju ukrajinskog pokreta koji je proširio svoju društvenu bazu, domoljubna inteligencija je dobila bolje mogućnosti za nacionalnu samosvijest seljačkih masa. To se snažno pokazalo u demokratskim promjenama u Habsburškoj Monarhiji od 1860-ih do 1870-ih godina; prihvaćanje Ustava koji je jamčio slobodu govora, tiskanja, okupljanja i udruživanja proširilo je autonomna prava krajeva u procesu državne uprave (uz formiranje Galicijskoga regionalnog vijeća 1861). Idejni utjecaj naddnprjans'kih djelatnika na razvoj ukrajinskog pokreta u Galiciji na početku 1860-ih godina znatno se povećao. Tomu su pridonijeli s jedne strane demokratizacija društvenog ustroja u Austrijskom (od 1867. godine – Austro-Ugarskom) Imperiju, a s druge – represije ruskog carizma protiv ukrajinstva koje su počele nakon poraza Kyrilo-Mefodijiv's'kog društva; osobito su uzeli maha prema Valujevskom ukazu 1863. godine, a još više Ems'kom ukazu 1876. godine – o zabrani ukrajinskog jezika. Razlika političkih režima dvaju imperija postala je veća, ako već ne i presudnim, atraktivnim čimbenikom između Galicije i Velike Ukrajine. Prvim djelatnicima iz Rusije, koji su dolazili u Galiciju, ponajprije u znanstvene svrhe, bili su Petro Keppen (1822), Platon Lukaševič (1839), Izmajil Sreznevskij (1842). Epistoralne odnose s uskim opsegom galicijske inteligencije u prvoj polovini 19. st. podržavali su Myhajlo Maksymovyč, Osyp Bodjans'kyj i dr.

U posljednjoj trećini 19. st. i na početku 20. st. naddnprjans'ko-galicijski odnosi su se značajnije aktualizirali, što je bila zasluga, prema riječima Ivana Franka, „predstavnik triju različitih generacija“ ukrajinskih djelatnika Naddnprjansčyne: 1860-ih godina prevladavao je utjecaj P. Kuliša, sredinom 1870-ih i 1880-ih M.

Dragomanova i od 1890-ih M. Gruševs'kog. Sam I. Franko dodao je, ako ne i najveći trud s austrijske strane za jačanje nacionalnog jedinstva Galicije i Naddnprjans'ke Ukrajine koju je pokušao ostvariti čak i na primjeru stvaranja vlastite obitelji (njegova supruga Oljga Horužyns'ka bila je iz Sumščyne). Svi su oni u različito vrijeme živjeli na Prykarpattju. Najbliže odnose sa stanovnicima imao je I. Franko, koji je više puta (oko 90 puta u 40 godina, počevši od sredine 1870-ih) dolazio na Prykarpattje.

Danas je poznato 19 adresa njegova boravka u tadašnjem regionalnom središtu grada Stanyslaviva (danas Ivano-Frankivs'ka). Posljednji put je došao ovamo nekoliko godina prije smrti, u studenom 1911, kada je na poziv gradske zajednice čitao poemu „Mojselj“. U Stanyslavivu je upoznao sestru prijatelja B. Dzvонkovs'kog s Lavovskog sveučilišta Jozefu, koja je postala druga Frankova ljubav, „ponosna princeza“, opjevana u pjesmi „Triput mi se pojavila ljubav“.

Odlučujući utjecaj na preobrazbu galicijsko-rus'kog naroda u kohezivnu, ujedinjenu, zajedničkom idejom vlastite državnosti, ukrajinsku naciju imala je djelatnost narodovaca³ u 1860-im godinama i na početku 20. stoljeća. Lokalni ogranci ukrajinskih organizacija postojali su u mnogim mjestima Prykarpattja. Među ranim narodovskim zajednicama koje su se pojavile u Lavovu i najvećim mjestima regije na početku 1860-ih godina bila je Stanyslavivs'ka. Ona je zajedno s narodovcima iz Lavova, Ternopolja i Berežana podržavala osnivanje časopisa *Pravda* (od 1. travnja 1897), koji je u nekoliko desetljeća postao vodeći organ narodovske struje u Galiciji, a do početka 1980-ih godina jedino opće ukrajinsko glasilo književnog i znanstvenog života.

Među narodovskim društvima u Prykarpattju raširila se djelatnost društva „Prosvita“⁴. Natalija Kobryns'ka je 1844. osnovala „Društvo rus'kih žena“ u Stanyslavivu, koje je postalo početak ukrajinskoga ženskog pokreta u Galiciji; kasnije je promijenilo naziv u „Uniju Ukrajinki“. Na početku 20. stoljeća uspostavljeni su regionalni ogranci mladih ukrajinskih društava „Sokil“, „Plast“ i dr. U svibnju 1900. u selu Zavallja na Snjatynščyni organizirano je prvo društvo „Sič“, sičovýj pokret koji je poslije postavio temelje za organizacije prvih naprednih ukrajinskih vojnih formacija. Na prijelazu 19. i 20. st. pojavljivale su se prykarpats'ke podružnice galicijsko-ukrajinskih političkih stranaka (nacionalno-demokratska, radikalna, socijalno-demokratska).

Pod ideološkim utjecajem ukrajinskog znanstvenika i javne osobe M. Dragomanova, koji je u ljeto 1875. tijekom posjeta Galiciji, Bukovyni i Zakarpattju

3 Narodovac – sudionik političkog pokreta ukrajinske buržoaske-liberalne nacionalne inteligencije Galicije (nastao 1860-ih godina) koji je odražavao interese buržoazije i unijatskog svećenstva te bio protiv revolucije.

4 Glavno vijeće „Prosvite“ pojavilo se u Lavovu 1868, županijska podružnica u Stanyslavovu 1877, u Kolomyji 1918.

prvi put posjetio Prykarpattje (Stanyslavov, Ğalyč, Snjatyn i dr.), pokrenuo se radikalni pokret. Radikalni socijalisti smatrali su se nasljednicima ideje T. Ševčenka, narodovskog pokreta, a istodobno su promovirali ideal društvenog uređenja bez socijalno-gospodarskog iskorištavanja i neslobode. Aktivnu ulogu u promicanju „socijalizma zajednice“ odigrali su I. Franko i M. Pavlyk, čije su aktivnosti bile usko povezane s Prykarpattjem. Dakle, rođen u zavičaju (selo Monastyr's'ka, danas predgrađe grada Kosova), M. Pavlyk bio je najbliži ideološki saveznik M. Dragomanova u Galiciji, s kojim je imao višegodišnje prijateljske odnose. Najjači utjecaji radikalaca tradicionalno su bili u Pokuttju, teritorijima Kolomyjščyne i Kosivščyne.

Zajedno s ukrajnofilskom strujom u Prykarpattju, kao i u cijeloj Galiciji, nastupila je rusofilska (moskvofilska) struja ukrajinskoga nacionalnog pokreta, kamen temeljac koji je bio priznanje povijesnog i kulturno-jezičnog zajedništva pučanstva istočnoslavenske zajednice, „velikorusskog“ naroda. Pri čemu riječ „ruskij“ nije označavala rus'ki, već je u toj zajednici označavala postojanje također odvojenoga malorus'kog masiva. Ideologija rusofila odigrala je otpornu ulogu protiv poljskog napada u regiji, bila je prijelaznom fazom u stvaranju moderne ukrajinske nacionalne svijesti. Rusofilsko „Društvo M. Kačov's'kog“ nastalo je 1874. u Kolomyji, kao protuteža narodovskoj „Prosviti“. Podružnice društva stvorene su u većim gradovima Galicije, uključujući i Prykarpattje, gdje se održao niz redovitih generalnih skupština (primjerice u Stanyslavovu 1879). Sporovi između narodovaca i rusofila vrtjeli su se uglavnom oko pitanja jezika i pravopisa; rusofili su bili protiv fonetskog pravopisa, te su se u praksi koristili makaronskim „jazycijem“.

Odlučujuća pobjeda ukrajnofilstva u suparništvu s rusofilstvom održala se 1890-ih godina; bila je povezana s politikom poljsko-ukrajinskog sporazuma, u povijesti poznatoj kao „novo doba“. Među praktičnim posljedicama „novog doba“ bila je potvrda službenog statusa fonetskog pravopisa u Galiciji (1892), koji se temeljio na „želehivki“ (prema prezimenu autora – leksikografa – učitelja gimnazije u Stanyslavovu Je. Želehiv's'kog) – pravopis na osnovi „kulišivke“, kojeg je predložio P. Kuliš, koji se ukorijenio u ukrajinska izdanja. Galicija je postala središte ukrajinskoga nacionalnog pokreta, koji je dobio mogućnost brzog razvoja u legalnim uvjetima Austro-Ugarske, za razliku od Rusije koja je ostala „zatvorom naroda“. Odnosi između galicijskih i naddnprjan's'kih djelatnika u 1890-im godinama i na početku 20. st. postajali su sve tjesniji. Slikovit kutak Prykarpattja – Ğuculjščyna, bila je mjesto odmora i stvaralaštva istaknutih naddnprjan's'ko-ukrajinskih djelatnika koji su dolazili u selo Kryvorivnja (danas – Verhovyn's'ke regije). Na Ğuculjščyni su u različito vrijeme boravili Lesja Ukrajinka, M. Grušev's'kyj, M. Kocjubyn's'kyj, F. Vovk, Je. Tymčenko, M. Žuk, Dmytro i Volodymyr Dorošenko i dr.

Nezaboravan dojam ostavila je Ćuculjšćyna na M. Kocjubyns'kog, kojeg je potaknula na pisanje pripovijetke *Sjene zaboravljenih predaka*. Upečatljiv primjer stvaralačke suradnje istočnoukrajinskih djelatnika Galicije postala je djelatnost G. Hotkevyča – književnika, kompozitora i kazališnog djelatnika rodом iz Harkiva. Emigrirajući do Galicije (kako bi izbjegao uhićenje za sudjelovanje u političkoj borbi protiv ruskog carizma tijekom revolucije 1905–1907), G. Hotkevyč je neko vrijeme živio u Kryvorivni. Napisao je umjetnička djela guculjs'ke tematike (roman *Kaminna duša /Kamena duša/*, predstava *Dovbuš* i dr.), osnovao Ćuculjs'ko kazalište, gdje su nastupali nepismeni seljaci – Ćuculi. Kazališna trupa je s uspjehom obišla ne samo većinu gradova Galicije, već i Naddnprjans'ke Ukrajine (Kijev, Harkiv, Odesu, Mykolajiv, Herson i dr.) pa čak i Moskvu.

Obratnom stranom aktivizacije ukrajinskoga nacionalnog pokreta u Galiciji postalo je zaoštavanje ukrajinsko-poljskih odnosa. Među Galićanima se potvrdila svijest o dijelu općeučajinskog prostora, ideja izgradnje nezavisne crkvene Ukrajinske države na etničkim zemljama s obje strane austro-rus'ke granice. To je bilo u suprotnosti s poljskim težnjama obnove „povijesne“ Poljske u granicama do 1772., gdje bi ulazila, među ostalim, Galicija, uključujući Prykarpattje. U središtu spora među galićijskim Ukrajincima i Poljacima na početku 20. st. postojala su dva problema: uspostava ukrajinskog sveučilišta u Lavovu i provedba izborne reforme Galićijskog sabora, što bi oslabilo poljski monopol vlade u pokrajini. Dokaz o težini sukoba bilo je ubojstvo guvernera Galicije Poljaka A. Potockog kojeg je ubio ukrajinski student M. Sičyns'kyj; on je služio kaznu u stanslavivskom zatvoru iz kojeg je uspio pobjeći na zapad 1911. Međutim, nakon raspada Austro-Ugarske u jesen 1918, kada je bila proglašena Zapadno-Ukrajinska Narodna Republika (glavni grad – Stanslaviv nakon poljskog osvajanja Lavova), poljsko-ukrajinski odnosi se nisu mogli riješiti mirnim putem te je izbio krvavi sukob između dvaju naroda.

S ukrajinskoga prevela Katarina Šviglin

Tetjana Monolatiј

Paradigmatika etničkih likova u djelima Josepha Rotha

Austrijsku Galiciju nazivaju “malom domovinom” mnogih naroda. Ona je, zahvaljujući geografskom i civilizacijskom položaju, bila središtem kulturne raznolikosti i vrijednosti koje su svojstvene pograničnim područjima različitih civilizacijskih utjecaja. Ozračje granice, sukob slavenskog (ukrajinskog i poljskog), njemačkog i židovskog etnosa, miješanja različitih jezika, običaja i religija – sva je ta prava i zamisliva egzotika donijela ovom području slavu „Divljeg Zapada“ Habsburške Monarhije¹. Stoga nije besmislena tvrdnja da je

Stvari stranac, našavši se na ovom mjestu, postepeno ginuo... Nitko se nije mogao oduprijeti pograničnoj zemlji².

„Mentalni krajolik“ Galicije oformio je temelj produktivnoga stvaralaštva Leopolda von Sacher-Masocha³, Josepha Rotha, Bruna Schulza⁴ i Manésa Sperbera⁵. Zahvaljujući polifoniji različitih kultura njihove „male Domovine“, uspjeli su prijeći granice jedne kulture i zatvorenog prostora jednog nacionalnog mentaliteta – Galicija je za njih postala nadnacionalni pojam, poseban jezični fenomen karakterističan za multikulturalne i granične prostore.

Stvaralaštvo klasika austrijske književnosti Josepha Mosesa Rotha (1894–1939) daje mogućnost pratiti usku poveznicu vanjskog, umjetničko-geografskog i unutrašnjeg duhovnog prostora – fenomen je koji ima značajno estetsko opterećenje i svojevrstna je dominantna u stvaranju prostornih struktura pišćevih djela. Povećano je retoričko opterećenje, svojstveno umjetničkim prostornim strukturama, jedno od obilježja koji karakteriziraju epohu modernizma. Periferni svijet postaje osnovom djela J. Rotha, u

1 Д. Затонський, *Гімн чи реквієм? (Про Йозефа Рота та його „Марш Радецького“)*, [w:] Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 5.

2 Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 140.

3 Sacher-Masoch, Leopold von (1836–1895), austr. pisac; romani i novele s opisima života galicijskih nar. skupina i opisom neprirodne spolnosti (→ mazohizam). *Galicijske priče; Priče poljskih Židova*. (op.prev.)

4 Schulz, Bruno (1892–1942), polj. književnik; jedan od najznačajnijih avangardista. *Dučani cimetove boje; Sanatorij pod klepsidrom; Mesija; Sranjska noć*. (op.prev.)

5 Sperber, Manés (1905–1984), austro-francuski novelist, esejist i psiholog, pisao pod pseudonimima Jan Heger i N. A. Menlos. *Like a Tear in the Ocean: A Trilogy; All our Yeaterdays*.

njemu živi mnogo likova autorovih romana i novela. Njihove sudbine, determinirane pripadnošću periferiji, smatraju se „središnjom“ sviješću kao nadnaravne, njihov se svijet prihvaća kao nepostojeći, groteskni⁶.

Joseph Roth rođen je 2. rujna 1894. i živio je do 1913. u multinacionalnoj i multikulturalnoj Galiciji, koja je bila u sastavu Habsburške Monarhije.

Stefan Zweig⁷ napisao je o “zlatnom stoljeću nade” dualističke monarhije sljedeće:

Sve je u ovoj prostranoj monarhiji stajalo snažno i nepokolebljivo na svome mjestu, a iznad svega – stari monarh; i svi su znali (ili su se barem nadali) da će, ukoliko on umre, doći novi i ništa se neće promijeniti u uređenom sistemu. Nitko nije vjerovao u ratove, revolucije i prevrate. Sve radikalno i nasilno činilo se nemogućim u doba zdravoga razuma. Ovaj je osjećaj nade bio najvećim željenim imetkom milijuna, općim životnim idealom... Kako ne bi došlo do katastrofe izvan Austrije, u okolici svijeta, ni jedan od njih nije prolazio kroz snažno izgrađen zid „sigurnog života“⁸.

U rodnom gradu pisca – Brodyma, smještenomu na granici dvaju multietničkih carstava – Austrijskog i Ruskog – prevladavali su Židovi, međutim, mještani su poslovali s Ukrajcima iz okolnih sela, koji su dolazili na sajmove, također i s poljskim činovnicima i plemstvom, a na kraju i s austrijskim časnicima u poljskom garnizonu. Na ulicama su se mogla čuti četiri jezika: jidiš, ukrajinski, poljski i njemački. U kući J. Rotha govorio se njemački jezik⁹. Zato multikulturalnost, u kojoj je odrastao Roth, karakterizira cijeli njegov život, a najteže pitanje, nastalo pred postojećim krilaticama u enciklopedijama i člancima u priručnicima, je pitanje nacionalnosti ovoga modernog pisca. Sam je sebe vidio u tradicijama austrijske književnosti, opravdano se smatra piscem njemačkog jezika židovskoga porijekla, a zadnje je godine života proveo u Parizu. Bio je Austrijanac u najširem smislu, pripadao je Austro-Ugarskoj Monarhiji s njenom mješavinom naroda i kultura, s njezinom zapletenom poviješću i desecima jezika nepoznatih jedan drugome. Bili su tu Česi i Nijemci, Mađari i Talijani, Slovaci i Hrvati, stanovnici Dalmacije i Ćuculi, Crnogorci i Ukrajinci. Bili su tu i židovi i muslimani, katolici i luterani, grkokatolici i masoni¹⁰.

6 Г. Петросаняк, *Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота*, [w:] „Вісник Прикарпатського університету. Філологія“. Вип. III, Івано-Франківськ 1999, s. 101-105.

7 Zweig, Stefan (1881–1942), austrijski književnik; svjetski poznat po svojim stilistički briljantno psihologijski analiziranim esejima, novelama, biografijama i romanima. *Brennendes Geheimnis* (1911.), *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam* (1934.), *Schachnovelle* (1941.).

8 І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. XIX – поч. XX ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 45.

9 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne*, z. 121. Kraków 1997, s. 476.

10 H. Kesten, *Vorwort zur Ausgabe von 1956*, [w:] Hermann Kesten (Hrsg.): *Joseph Roth. Erster*

U toj "maloj Domovini" pisac prepoznaje blisko i strano, strah i zatišje, koji prate neko djetinjstvo, i u svojim djelima pokazuje da mu je svejedno za podjelu na Istok i Zapad. Roth pripada književnicima koji su do kraja svoga života ostali odani Habsburgovcima, čak i nakon raspada njihove monarhije. Svi su se oni s iznimnom stalnošću vraćali u svojem stvaralaštvu do nekih osnovnih, određenih kvaliteta austrijske stvarnosti, koji su utjelovljeni u raznim varijantama i s različitim stupnjem razumijevanja¹¹. Područjem života i stvaralaštva J. Rotha postaje mnoštvo „domovina“, koje korjenito mijenjaju shvaćanje toposa domovine, mijenjajući ga na „povratak u mnogo država“¹². D. Bronsen, istraživač stvaralaštva J. Rotha, naglašava podatak da je Rothova domovina, grad njegovog djetinjstva Brody, bila središte nekih njegovih najvažnijih djela, a i inspiracija za ozračje i likove sa svim njihovim karakternim osobinama¹³. U piščevim djelima Domovina više ne označava ograničavanje i suprotstavljanje, nego tvori multikulturalni krajolik.

Posebna značajka povijesnoga kulturnog krajolika domovine J. Rotha bio je njezin multinacionalni karakter. Ovo je značajno barem za austrijsku Galiciju, gdje su zajedno živjele najmanje četiri nacionalne grupe: Ukrajinci (u monarhiji – Rusyni), Poljaci, Židovi i Nijemci. Ova raznolikost, kojom se bavio J. Roth, činila je njegovu tijesnu domovinu simbolom multinacionalne Dunavske monarhije¹⁴. Takav je nacionalno-socijalni sastav ovih etničkih likova pokazivao svu raznolikost istočnogalickog mozaika. Proporcije ne odgovaraju samo demografskom stanju stvari, nego i piščevu interesu za zasebna etnonacionalna društva.

Poljska istraživačica M. Kłańska piše:

„Galicijaska“ djela Josepha Rotha ne odvijaju se uvijek na teritoriju povijesne Galicije. Državna povezanost ovih granica ima težinu samo tamo gdje je Galicija metonimija Habsburške Monarhije. Međutim, tamo gdje je riječ o „privatnom“ liku domovine, radnja se odvija dijelom u Galiciji, a dijelom na ruskom području podijeljene Poljske, na teritoriju poljske države. Geografski gledano, takvom političkom ponašanju odgovaraju pojmovi Podillja i Volynj¹⁵.

Band. Köln, Kiepenheuer & Witsch 1975-1976, s. 12.

11 H. Павлова, *Природа реальности в австрийской литературе*, Москва 2005, s. 308.

12 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg – Stuttgart 1969, s. 153.

13 D. Bronsen, *Zum „Erdbeeren“ – Fragment. Joseph Roths geplanter Roman über die galizische Heimat*, [w:] Heinz Ludwig Arnold (Hrsg.): Joseph Roth. Sonderband der Reihe „Text und Kritik“. München 1982, s. 122.

14 Jedan od naziva Habsburške Monarhije.

15 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der

Čitajući djela J. Rotha, uvjeravamo se da on u liku zasebnoga grada, zasebne osobe s njezinim posebnim kvalitetama, osobitostima etnopovijesti, ponašanjem i manirama, navikama i gledištima prikazuje tipične osobine te ili druge etničke ili socijalne grupe. Prijevodima ovih djela – romani *Hotel Savoy*¹⁶ (1924), *Hiob*¹⁷ (1930), *Radetzkyarsch*¹⁸ (1932), *Das falsche Gewicht*¹⁹ (1937), *Die Kapuzinergruft*²⁰ (1938), a također i novele *Triumph der Schönheit*²¹ (1934), *Die Büste des Kaisers*²² (1934), *Der Leviathan*²³ (1934) – najdostupniji su suvremenomu ukrajinskom čitaču i zato smo ih odabrali kao objekte književnog istraživanja.

U danom članku autorica istražuje osobitosti paradigmatske etničkih likova subjekata svakodnevnog života pograničja u piščevim djelima – Poljaka i Ukrajinaca, koji su činili tu izrazitu većinu.

U djelima J. Rotha poljski aristokrati tvore zasebnu nišu naseljenosti Poljaka u kraljevskome kraju. Njima pripada i grof Hojnyc'kyj iz romana *Marš Radeckog* i *Kapucinska grobnica*, grof Morštyn iz novele *Careva bista* i, očigledno, također anonimni grof iz *Sunyc'*. Svi su ovi likovi jednako uvedeni u djela: oni su nosioci autorove nostalgije za Habsburškom Monarhijom. Oni izražavaju autorove poglede na univerzalni karakter države Habsburgovaca i njegovo neprihvatanje raspada monarhije na zasebne nacionalne države. Svi su piščevi junaci, vrsta regionalne poljske elite, kozmopoliti i odani monarhisti.

J. Roth na sljedeći je način u romanu *Marš Radeckog* prikazao lik grofa-Poljaka Wojceha Hojnyc'koğa:

Grof Wojcek Hojnyc'kyj, rođak Ledohovs'kyh i Potoc'kyh, šurjak Šternbergiv, prijatelj Tuniv, svjetski čovjek četrdesetih godina, ali po izgledu neodređene starosti, kapetan u rezervi, noženjen, veseo i u isto vrijeme tužan, volio je konje, alkohol, prijateljstvo, lakomislenost i u isto vrijeme poštovanje. Zimu je provodio u velikim gradovima i kockarskim dvoranama Ryv''jery. Grof je pripadao takvim ljudima, koji nemaju neprijatelje, i nemaju prijatelje, nego samo suparnike, pristaše i ravnodušne. Sa svojim jasnim, malo ispupčenim očima, sjajnom okruglom ćelavom glavom, malenim bijelim brkovima, uskim ramenima i predugačkim nogama, dobio je naklonost svih ljudi kojima se slučajno ili namjerno našao na putu²⁴.

Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 144-145.

16 Hotel Savoy.

17 Job.

18 Marš Radeckog.

19 Kriva težina.

20 Kapucinska grobnica.

21 Pobjeda ljepote.

22 Careva bista.

23 Levijatan.

24 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 145-146.

Nešto je drugačiji opis grofa Ksavera Morštyna iz novele *Careva bista*:

On nije sebe smatrao ni Poljakom, ni Talijanom, ni poljskim aristokratom, ni aristokratom talijanskim. Upravo suprotno: kao i mnogo ljudi njegovog statusa u nekadašnjim krunskim krajevima Austro-Ugarske Monarhije, štoviše on je bio utjelovljenje najplemenitijeg i najčistijeg Austrijsca, drugačije govoreći: osobom nadnacionalnom, točnije pravim aristokratom²⁵.

Lojalan odnos Poljaka prema Austro-Ugarskoj, kao do privremene pojave, koji treba koristiti za postavljanje osnove svoje buduće državnosti, povezivao se s njihovom dominacijom u organima vlade austrijske Galicije:

... mnogo je godina Hojnyc'kyj bio deputat državne vlade, i redovito su ga izabirali u njegovom okrugu – on je pobjeđivao protivnike uz pomoć novca, sile i iznenadujuće snalažljivosti; miljenik vlade, prezirao je parlamentsko udruženje kojem je pripadao, nikada nije održao nijedan govor i nije bacio nijednu repliku s mjesta. Nepovjerljiv, sarkastičan, neustrašiv, Hojnyc'kyj je bez razmišljanja izjavljivao da je car starac bez mozga, vlada – gomila lijenčina, državna vlast – gomila naivaca i patetičnih glupana, državni službenici - prodani, plašljivi i lijenčine²⁶.

Kao što vidimo, likovi Poljaka ne javljaju se u Rothovim djelima u ulogama koje karakterizira poljska nacionalna svijest – ovo su ili jednostavni ljudi, za koje državna pripadnost, prema autoru, nije bitna ili poljski aristokrati kojima je Roth obično dodavao osobne stavove o poslovima države i naroda. U njegovim su djelima Poljaci obično pozitivni heroji²⁷. Ta činjenica da je Roth vjerovao da poljski aristokrati mogu izraziti ili čak utjeloviti njegove političke stavove svjedoči, prema mišljenju nekih rothoznalaca, o njegovim simpatijama prema poljskom plemstvu.

Tako u noveli *Careva bista* Roth u liku grofa Morštyna pokazuje privrženost poljskog plemstva seljanima:

Ljudima se u Lopatynama činilo da „grof“ nije samo aristokratska titula, već i vrlo visoki položaj. Grof je Morštyn silom svoga neupitnog autoriteta mogao smanjiti poreze, osloboditi boležljive sinove nekih Židova od službe u vojsci, potpomagati molbe o pomilovanjima, smanjiti kazne osuđenima ili jako stroge osude; lobirati izuzeće na korištenje željeznice za siromašne; žandare, policajce i službenike, koji su premašivali svoje ovlasti, izručivao je u ruke pravosuđa, kandidatima na mjesto učitelja, koji su čekali na slobodno mjesto, osiguravati barem neke sate, podoficere u otpustu učiniti trafikantima, poštarima, telegrafistima, a studente iz siromašnih seljanskih ili židovskih obitelji – „stipendistima“.

25 Й. Рот, *Погруддя цісаря*, [w:] Й. Рот, *Триумф красу*. Новели, Львів 2006, s. 89-90.

26 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 147.

27 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, МСХСV. Prace Historyczne, z. 121, Kraków 1997, s. 498.

... nije to uvijek bilo dobročinstvo koje je radalo sva ova zadnja djela, nego više nepisani zakon kojeg se držala svaka plemenita obitelj. ... Uostalom, neobuzdana dobrota bio je jedini posao i razbibriga grofa. ... Polazilo mu je za rukom domoći se za jednoga trafike, za drugoga licencije, za trećega položaja, za četvrtoga audijencije – savjest i ponos grofa bili su zadovoljeni. ... On je volio i poštovao ljude. ... Narod jednostavno želi vidjeti „dobrog gospodara“ – nerijetko je narod, gledajući s nadom vlastodržca, velikodušniji u svojoj dječjoj vjeri u njega, nego što je on sam. Najdublja i najblagorodnija je težnja naroda vidjeti pravednog i nedostižnog bogataša...²⁸.

Primijetimo da je Roth stvorio književni lik grofa Morštyna po uzoru na stvarnu povijesnu osobu – poljskog pjesnika Ludwika Hieronima Morstina (1886–1966). Takav je književni korak bio svojstven autoru. Upoznavši se s L. H. Morstinom 1928. godine putujući Poljskom, Roth je bio toliko očaran poljskim aristokratom, koji je prevodio Horacija i brinuo se o književnom krugu na vlastitom imanju u Pławowicama ispod Krakova, da je unio njegovu personu u vlastito književno djelo. Istina, ako je L. H. Morstin bio pravi pjesnik, dramaturg i prevoditelj i član Poljske Legije u vrijeme Prvoga svjetskog rata, a zatim u diplomatskoj službi Druge Poljske Republike (od 1919. do 1922. u Francuskoj, od 1922. do 1924. u Italiji) i nije skrivao svoje patriotske i nacionalne poglede o obnovi preporođene Poljske 1918. godine, onda je Roth prikazao njegov lik potpuno suprotnim²⁹. Protagonista je novele, grofa Franca Ksavera Morštyna, pisac zapravo obdario stajalištima s kojima se pravi L. H. Morstin, oficir i diplomat nove Poljske, nije slagao. Roth je vidio „svoga“ grofa Morštyna kao eksponenta vlastite naklonosti prema ideji Habsburške Monarhije, carevom osobom i principom multikulturalne Austrije. Istovremeno je u poljskoj aristokraciji vidio konzervativno-kozmpolitsku klasu koja se trebala zanimati za očuvanje „Habsburške univerzalne monarhije“³⁰, iako ne ulaže napor da je spasi. Riječi nemira o sudbini monarhije autor stavlja u usta grofa Hojnyc’kog iz romana *Marš Radeckog*:

Ovo će carstvo nestati. Naš car još neće zauvijek sklopiti oči, a mi ćemo se raspasti na stotine komada. Balkanci će biti snažniji od nas. Svi će narodi stvoriti svoje prljave malene državnice, a čak će i Židovi proglasiti svoga kralja u Palestini³¹.

Ono se raspada, već je propalo! Starac osuđen na smrt, kojemu je i najmanja upala sluznice nosa strašna, sjedi na starom tronu samo zahvaljujući tomu čudu da je on još uvijek sposoban na njemu sjediti. ... Vrijeme nas više ne želi!

Sadašnje vrijeme nastoji stvoriti samo samostalne nacionalne države! Danas više ne vjeruju u Boga. Narodi više ne idu u crkvu. Oni idu do nacionalnih zajednica³².

28 Й. Рот, *Пограуддя цисаря*, [w:] Й. Рот, *Триумф красу*. Новели, Львів 2006, s. 92-95.

29 M. Kłańska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 494.

30 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] «Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption». Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 151.

31 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s.148.

32 Ibidem, s.174.

Grofu je Morštynu iz novele *Careva bista* autorova mašta pripisala tvrdnju da se možda, već tada, mnogo prije kraja monarhije, on sjetio da neoprezne šale utječu negativnije nego pokušaji pobunjenika i laskava brbljanja umišljenih buntovnika koji žele poboljšati svijet. Kao da je povijest odlučila potvrditi predosjećaj grofa Morštyna. Nije staru Austro-Ugarsku Monarhiju ubilo patetično blebetanje revolucionera, nego ironična nevjera tih koji su trebali biti njezini pouzdani stupovi³³.

Rothov alter ego, sam grof Hojnyc'kyj, ali već iz romana *Kapucinska grobnica*, uvjerava:

Duh Austrije nije u centru, nego na periferiji... Austrijska se supstanca realizira i cijelo vrijeme hrani u provincijama naše države³⁴. ...

Znakovito je da se sam Roth, u vrijeme gimnazijske naobrazbe u mjestu Brody, uvelike distancirao od poljskog univerzuma svoje epohe i poljskog asimilatorstva, dajući prednost austrofilstvu. Iako je poznato da je Roth u gimnaziji slobodno govorio poljskim jezikom i čak napisao nekoliko pjesama³⁵.

Što se tiče piščeve osobne percepcije Poljaka, Rothovi biografi ističu njegov stav pun simpatija prema Poljskoj i Poljacima, na primjer prema supruzi svojega redakcijskog kolege iz *Frankfurter Zeitung*, Marili Reifenberg, a još više prema koleginoj poljskoj punici³⁶. Piščev suvremenik J. Wittlin u svome djelu *Erinnerungen an Joseph Roth* piše:

Roth je mnogo puta posjetio Poljsku. Volio je taj kraj. Moguće je u skoro svakom njegovom romanu pronaći fragment poljskoga pejzaža i [osjetiti] atmosferu u kojoj nastupaju Poljaci, poljski Židovi i Ukrajinci³⁷.

Za poljske je rothoznavce, naravno, mnogo bliža simpatija prema Poljacima i Poljskoj, kao i, između ostalog, prema Slavenima. Kao dokaz ovome navode činjenice iz biografije i društva, koji su obilježeni pozitivnom percepcijom poljskog stanovništva, a stoga i pozitivnom slikom Poljaka u njegovoj umjetničkoj prozi³⁸. Prema našem mišljenju, takvi su etnički likovi siromašnih Poljaka potpuno slični ukrajinskim seljacima, koje Roth također javno simpatizira. Njihov je prikaz u njegovim djelima

33 Ї. Рот, *Погруддя цисаря*, [w:] Ї. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 95.

34 Д. Затонський, *Гімн чи рекевієм? (Про Йозефа Рота та його «Марш Радецького»)*, [w:] Ї. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 10.

35 І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 143.

36 Ibidem, s. 483.

37 J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] J. Wittlin, *Joseph Roth. Leben und Werk. Ein Gedächtnisbuch*, Köln 1949, s. 57.

38 M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 483.

oprečan, što se tiče dviju najvažnijih funkcija koje izvršavaju seljaci; to je, kao prvo, uloga odanih podređenih Habsburškoj Monarhiji i, kao drugo, uloga poslovnih suradnika i susjeda galicijskih Židova. Zato smo i govorili o poljskim seljacima u Rothovim djelima, koje istraživači često miješaju s ukrajinskima, samo zato što su navodno živjeli na poljskom etničkom prostoru, barem nešto kasnije.

Slavenski je element, u usporedbi s njemačkim i židovskim svijetom, još u djetinjstvu formulirao lik ukrajinskog svijeta u Rothovoj percepciji svijeta³⁹. Kao što se i pisac prisjetio:

Moja je majka bila Židovka jakoga, životnog slavenskog stasa, često je pjevala ukrajinske pjesme, jer je bila jako nesretna (a kod nas pjevaju jadni, a ne sretni, kao u zapadnim zemljama; zato su istočne pjesme ljepše i onome tko ima dušu i sluša ih dođe plakati zbog njih)⁴⁰.

Ta djela, gdje Roth za izabranu temu koristi njemu poznato, sada „ukrajinsko“ tlo, sadrže prepoznatljivu vrijednost i uvjerljivost. Pisac je u svoja djela, koja opisuju život u nekadašnjoj Austro-Ugarskoj, unio cijeli red ukrajinskih likova i radnja se tih djela u nekoj mjeri odvija na ukrajinskim prostorima, iako na različitim krajevima granice. Rothova se djela razlikuju neuobičajenom realističnošću. Njihovi su junaci provincijski sanjari i gubitnici, patetični i naivci. Suđeno im je preživjeti pravu tragediju. Iskušenja ih veličaju, ne izazivajući žaljenje, nego oduševljenje silom duha i snagom ovih „malenih“ ljudi. Junaci njegovih boljih knjiga, kao i on sam, dolaze iz malenih gradića, razmještenih uzduž austrijsko-ruske granice⁴¹. Međutim, Rothu je blisko i galicijsko selo, prirodna jednostavnost i tužne pjesme seljaka:

...Burlaky, rodno selo Onufrija. Ova je zemlja bila rodni kraj ukrajinskih seljaka, njihovih tužnih harmonika i nezaboravnih pjesama...⁴²

Snaga je piščeve stvaralačke mašte u stvaranju književnih likova koji se razlikuju ekspresivnošću, sadržajnošću i neponovljivošću. Logika književnih likova realizira piščeve ideje, pojmove, stajališta i uvjerenja. U Rothovim se djelima Ukrajinci javljaju samo marginalno, iako, kako ističu istražitelji, njihovi karakteri, djela i navike pripadaju najvažnijim pokretačkim silama i nosioci su idejnog sadržaja piščevih djela⁴³.

39 П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 198.

40 Г.-А. Горбач, *Українські мотиви у творчості Йозефа Рота*, [w:] „Сучасність“, Нью-Йорк–Мюнхен 1965, Nr. 3, s. 52.

41 О. Бугаєвський, *Третє „пришестя“ Йозефа Рота*, [w:] „Література плюс“, 1999, Nr. 7-8 (12-13), s. 3.

42 Й. Рот, *Мари Радецького*, Київ 2000, s. 138.

43 П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 205.

Galeriji siromašnih, jednostavnih ljudi, koje simpatizira Roth, pripadaju ukrajinski seljaci. U osnovi slike ukrajinskog seljaka u romanu *Marš Radeckog*, koji pripada prvom od ovih modela, stoji piščeva romantična ideja o seljaku koji obavlja sveti posao na zemlji⁴⁴. Predstavnik ovih seljaka je nespretni plemenit momak Onufrij iz romana *Marš Radeckog*. U njegovu je liku utjelovljena jedna od kulminacijskih točaka dobrote „slavenskog čovjeka“, koju Roth tako pronicljivo prikazuje⁴⁵.

P. Ryhlo ukrajinskog dežurnog časnika Onufrija Kolođina naziva idealnim utjelovljenjem solidarne vjernosti i simbolom uzorne ljubaznosti. Kao što svjedoči ukrajinska povijest, vjernost nije jedna od nacionalnih vrlina Ukrajinaca. Kada je poručnik von Trott dospio u financijske poteškoće, Onufrij je zbog njega bio spreman žrtvovati sav svoj imetak:

Posilni⁴⁶ Onufrij ... imao je u svome selu četiri i pol morği⁴⁷ polja naslijeđene od oca, kojima je upravljao njegov zet, i dvadeset zlatnih dukata od deset kruna zakopanih u zemlju oko treće vrbe lijevo od štale, iznad staze koja vodi do susjeda Nykyfora⁴⁸.

Kao što je poznato, posilni je Kolođin ostvario svoju namjeru pomoći časniku. Obecao je lihvaru svoju zemlju kako bi Karlu Jozefu priskrbio tristo kruna i dvadeset zlatnih dukata:

On je izvadio iz džepa hlača i tunike sve što je imao, pristupio bliže i stavio na stol. Na tamnocrvenu su se maramu, koja je tako dobro u sebi skrivala dvadeset zlatnih dukata, priljepili srebrenosivi komadići zemlje. Pokraj marame su ležale plave novčanice. Trott ih je prebrojao. Onda je odvezao maramu. Prebrojao je zlatne monete. Onda je položio novčanice u maramu zajedno s monetama, opet zavezao čvor i dao Onufriju⁴⁹.

Zato možemo smatrati da je Onufrijeva odanost oprečna nepravednim tvrdnjama već spomenutog grofa Hojnyc'kog da su:

...Rusyni – tajni i izdajnički Rusi...⁵⁰

44 M. Kłańska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 150.

45 П. Рихло, *Йозеф Рот як «український автор»*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): *Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота*, Львів 2007, s. 206.

46 Pov. vojnik dodijeljen oficiru kao svakodnevna pomoć u kućanskim poslovima.

47 U zapadnoj Ukrajini do 1939. godine – mjera zemljišta jednaka 0,56 ha.

48 Й. Рот, *Марш Радецького*, Київ 2000, s. 278.

49 Ibidem, s. 280-281.

50 Ibidem, s. 147.

Kada je saznao da je njegov časnik dao ostavku, posilni je napustio vojsku. Onufrij nije služio apstraktnoj državi i dalekomu caru, nego svomu gospodaru, Karlu Jozefu von Trottu. Zato više nije vidio smisao u daljnjoj službi i vratio se kući:

...Odlučio se vratiti kući u grad Burlaky: uskoro je počinjala žetva. On više nije imao što raditi u carsko-kraljevskoj vojsci. Čini se da se to nazivalo „dezerterstvo“ i kazna je bila strijeljanje. Međutim, žandari su dolazili u grad Burlaky samo jednom tjedno pa se od njih mogao sakriti. Koliko je već momaka to napravilo! Pantelejmin – Ivanov ujak, Ćrygoryj – Mykolyn ujak, Pavlo pjegavi i riđi Nykyfor. A uhvatili su i osudili samo jednoga, a to je bilo jako davno!⁵¹

Novela *Careva bista* naglašava da se seljaci ne zanimaju za politiku, državnu pripadnost i svjetska događanja:

Narod je udaljen od velike politike i time se lako razlikuje od političara. Narod živi od zemlje koju obrađuje, kojom upravlja, od zanata kojeg razumije. (Bez obzira na to, glasa na izborima, gine u ratovima, plaća porez.) Barem je tako bilo u selu grofa Morštyna, selu Lopatyny. Čak ni svjetski rat ni prekrojena mapa Europe nisu pomutili Lopatynce. Kako? Zašto? Zdrav je razum Židova krčmara kod ukrajinskih i poljskih seljaka činio otpor neobjašnjivim hirovima svjetske povijesti. Uvelike apstraktnim hirovima, tada kada su simpatije i apatije naroda posve konkretne. Na primjer, Lopatynci su odavno znali Morštynę, predstavnike cara i doma Habsburgovaca. ... Pod vladavinom su Habsburgovaca Lopatynci bili sretni i nesretni – sve je to Božja volja⁵².

Ova je Rothova metoda, kako tvrdi M. Klačnska⁵³, bila povijesno i u osnovi netočna jer je poznato da se do i u vrijeme Prvoga svjetskog rata, kako kod poljskih seljaka u Galiciji, tako i u velikoj mjeri kod ukrajinskih seljaka, pojavila jasno izražena nacionalna svijest i oni su se energično zanimali za svjetske događaje. Ali je prikaz seljaka kod Rotha patrijarhalan. Njegovi su seljaci naivni, pobožni, predani i pokazuju neograničeno poštovanje gospodaru, plemenitom susjedu (iako je feudalna struktura ovisnosti davno bila ukinuta) i imperatoru:

Naši seljaci ... smatraju da je stari car uveo nove uniforme i oslobodio Poljsku i da sada ne vlada u Beču, nego u Varšavi. ...I od tog trenutka je tako kao da nije ni bilo rata, kao da je selo Lopatyny još pripadalo monarhiji: seljak je, prolazeći pored, skidao šešir pred carevom bustom, i Židov je noseći paketić mrmljao molitvu kako i priliči pravovjernomu židovu, koji vidi cara⁵⁴.

51 Ibidem, s. 319.

52 Ї. Рот, *Погруддя царя*, [w:] Ї. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 107-108.

53 M. Klačnska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposiums. Akademie der Diözese, Rottenburg-Stuttgart 1969, s. 150, 151.

54 Ї. Рот, *Погруддя царя*, [w:] Ї. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 109, 110.

Na taj je način za ukrajinske seljake car simbolizirao zakon i poredak, bio je utjelovljenje monarhije i zato su seljaci bili odani Austrijcima, iako njihova Austrija nije bila etnički homogena.

Posebno su dojmivi likovi ukrajinskih seljaka u Rothovoj noveli *Levijatan*. To svjedoči o tome da su piscu takve epizode iz svakodnevnog života Ukrajinaca bile dobro poznate:

Obično su dolazili na sajam. Ponedjeljkom su trgovali konjima, četvrtkom su prodavali svinje. Muškarci su razgledali i pregledavali stoku, a žene su se šetale u različitim grupicama bosonoge, objesivši čizme o ramena, u šarenim, po oblačnom vremenu čak toplim maramama, kući do Vošyvka Pečenyka⁵⁵.

Pisac je u nekoliko navrata izazivao svoje divljenje prema narodnim pjesmama, a još jedan primjer tome nalazimo u njegovu djelu:

Djevojke pjevaju dok rade. Ljeti su, po vrućim, plavim i sunčanim danima u dvorište stavili dugi stol, žene su sjedile i njihovo se pjevanje čulo u cijelom gradiću, nadglasavajući i ševe pod nebom i cvrčće cvrčke u vrtovima⁵⁶.

Roth je jasno opisao prevladavanje granice između židovskog i slavenskog svijeta. Za pisca prodaja robe izvana simbolizira komunikaciju između Mykyta Ivanovyča, Ukrajinca galicijsko-volynjskog pograničja, i Vošyvka Pečenyka, Židova-trgovca:

Drugog su seljaka zvali Mykyta Ivanovyč. On je imao najmanje osam kćeri koje su se, jedna za drugom, udavale i svaka je trebala koralje. Udane su kćeri, do sada četiri, rađale djecu, a nije prošlo ni dva mjeseca od vjenčanja, same kćeri koje su također trebale koralje dok su još novorođenčad kako bi odagnali uroke. Članovi su ovih dviju obitelji bili najcjenjenijim gostima u kući Vošyvka Pečenyka⁵⁷.

Na osnovi odnosa između ukrajinskih seljaka i židovskih trgovaca koraljima pisac ilustrira ravnotežu interesa i uzajamno poštovanje socijalnih i nacionalnih grupa:

...Jer se u tim krajevima tako živjelo da nije bilo kupnje bez zdravice. Prodavač i kupac su nazdravljali kako bi svaki imao sreću i blagoslov⁵⁸.

Kada su se vraćali sa sajma ili iz krčme uzeti žene i račistiti račune za kupovinu, prodavač je koralja morao ispiti s njima gorilku⁵⁹ ili čaj i zapaliti cigaretu. Stari su klijenti izljubili prodavača koralja kao rodnog brata.

55 Й. Рот, *Левіатан*, [w:] Й. Рот, *Триумф краси. Новели*, Львів 2006, s. 13.

56 Ibidem, s. 15.

57 Ibidem, s. 21.

58 Ibidem.

59 Ukrajinsko alkoholno piće.

Kada se dosta popije svi dobri i mirni muškarci postaju naša braća, a njihove voljene žene naše sestre i nestaje razlika između seljaka i trgovca, židova i kršćana; jao onome tko tvrdi drugačije!⁶⁰

Klijenti su Pečenyka, ukrajinski seljaci, dobroćudni i nepredvidljivi. Pisac u nekoliko navrata koristi stereotipe o Židovima koji su bili karakteristični za njih u onovremenom društvu:

Dolazili su sretni i usrećivani seljaci po žene s plavim i crvenkastim, zavezanim u čvor, maramama punim srebrenjacima i novčanicama, u čizmama s visokim vrhovima koje su škripale po putu u kamenitom dvorištu. Seljaci su pozdravljali Vošyvka Pečenyka zagrljajima, poljupcima, smijehom i suzama, kao da su susreli prijatelja kojeg dugo nisu vidjeli i kojeg su toliko iščekivali nakon desetljeća razdvojenosti. Odnosili su se prema njemu kao prema prijatelju, čak su ga voljeli, ovoga tihog, visokog i riđež Židova s odanim i ponekad sanjivim očima u kojima je živjela iskrenost, svjesnost trgovca, mudrost znalca i u isto vrijeme glupost čovjeka koji nikada nije napustio Poğrode⁶¹.

Iako su prodavača koralja smatrali iznenađujuće iskrenim trgovcem, ipak nisu zaboravili da je on Židov, pa ih trgovina nije uvelike veselila⁶².

Dakle, neki predstavnici ukrajinskog etnosa, prisutni u Rothovim djelima, odražavaju ukrajinski element u višenacionalnom mozaiku sada nepostojeće monarhije Habsburgovaca. Specifika života Ukrajinaca i njihov svjetonazor daju Rothovim djelima poseban kolorit, jer se u njima može vidjeti piščeva duboka simpatija izravno prema ljudima, njihovim vrlinama i manama, mislima i djelima.

Kao što je i poznato, Roth je u trenutku kolapsa Austro-Ugarske imao samo dvadeset četiri godine. Budući klasik austrijske književnosti našao se u granicama povijesne Habsburške Monarhije, iako nije otišao dalje od austro-ugarske kulture i svjesno je pridonio stvaranju duha sad već nepostojeće austro-ugarske kulture. Istraživanje paradigmatike etničkih likova Poljaka i Ukrajinaca u djelima J. Rotha dopušta odvojiti neke socijalne i nacionalne karakteristike Poljaka i Ukrajinaca na pograničju. Analiza je piščevih tekstova pokazala da oni sadrže pozitivne osobine.

Poljake su do pozitivnih karakteristika približili prijateljski odnosi, otvorenost u odnosima sa slavenskim susjedima i drugovjericima-nekršćanima. Istaknute su osobine Ukrajinaca otvorenost u odnosima sa susjedima, marljivost, velikodušnost i tolerancija. Za Rotha su osnovne granične zajednice – Židovi, Poljaci i Ukrajinci – uvjereni austrofilii, stanovnici jednog velikog prostora Habsburgovaca, koji vole svoga starog cara i nemaju nacionalnih ambicija ili ne traže državnost za vlastite narode.

60 Ibidem, s. 22.

61 Ibidem, s. 30.

62 Ibidem, s. 31.

Rothovi tekstovi u izražajnom figurativnom obliku otkrivaju tipične ljudske karaktere, nade i namjere, unutrašnji ljudski svijet epohe koja se opisuje.

Stvarajući karaktere svojih junaka, pisac se oslanjao na svoje znanje i shvaćanje konkretnih ljudi, njihovih sudbina i motiva njihovih djela. Zato je Roth svjesno idealizirao ili negirao crte nacionalnoga karaktera stanovnika galicijsko-volynjskog pograničja, oslanjajući se samo na vlastita zapažanja i iskustva. Ovo je, između ostalog, odigralo odlučujuću ulogu u povijesnoj stvarnosti koja čini osnovu njegovih djela.

Bez obzira na to što su sva citirana Rothova djela iz 1930-ih godina, pisac u njima ponovo oživljava Habsburšku Monarhiju kao idealan model ravnoteže nacionalnih interesa, gdje su mirno koegzistirali razni narodi, koji su kasnije na mnogo desetljeća postali uzajamnim neprijateljima. Prototipom je tog reanimiranog i ponovo pokopanog svijeta bio stari car, čiju su bistu na zadnje putovanje ispraćali upravo ti narodi, čijih je predstavnika bilo najviše na granici Rothova vremena:

Tesar-Ukrajinc Mykyta Koložin napravio je iz duba grob. Tu se moglo staviti tri mrtva cara. Kovač-Poljak Jaroslav Vojcehiv's'kyj iskovao je iz mjedi velikoga dvoglavog orla kojeg su postavili na vrh. Poznavatelj je Tore, Židov Juhim Kapturak, na komadu pergamenta gušćim perom napisao blagoslov, kojeg pravovjerni židovi svaki put izgovaraju, pogledavši nosioca vjenca, i ogrnuo ga u kovano željezo i stavio u lijes⁶³. ...

Dakle, u Rothovim se djelima vidi jasna tipologija međuetničkih odnosa na pograničju, obilježena jasno izraženim idealizmom i fikcijom. Likovi njegovih djela imaju dugogodišnje iskustvo zajedničkoga mirnog života na rubnom prostoru koji se temeljio na povijesno sastavljenim običajima i tradicijama. Među etničkim zajednicama u interpretaciji je J. Rotha postojala određena udaljenost, uzrokovana međusobnim stereotipima, raznolikošću političkih kultura, konfesijskom pripadnošću i jezikom. Ipak, kako je vidljivo iz piščevih djela, među etnosima graničnog prostora odvijala se stalna interakcija koja se temeljila na dominaciji te ili druge grupe određenih područja života, a time se stvorio i pozitivan mit o mirnoj koegzistenciji naroda na pograničju, njihovih kultura i običaja.

S ukrajinskog prevela Ankica Šunjić

63 Ibidem, s. 114-115.

Literatura

1. D. Bronsen, *Zum „Erdbeeren“ – Fragment. Joseph Roths geplanter Roman über die galizische Heimat*, [w:] Heinz Ludwig Arnold (Hrsg.): Joseph Roth. Sonderband der Reihe „Text und Kritik“. München 1982, s. 122.
2. H. Kesten, *Vorwort zur Ausgabe von 1956*, [w:] Hermann Kesten (Hrsg.): Joseph Roth. Erster Band. Köln, Kiepenheuer & Witsch 1975–1976, s. 12.
3. J. Wittlin, *Erinnerungen an Joseph Roth*, [w:] J. Wittlin, *Joseph Roth. Leben und Werk. Ein Gedächtnisbuch*, Köln 1949, s. 57.
4. M. Kłanska, *Austria i Polska w życiu i twórczości Józefa Rotha*, [w:] Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MCXCV. Prace Historyczne, z. 121. Kraków 1997, s. 476, 483, 494, 498.
5. M. Kłanska, *Die galizische Heimat im Werk Joseph Roths*, [w:] Joseph Roth: Interpretation – Kritik – Rezeption. Akten des internationalen, interdisziplinären Symposions. Akademie der Diözese, Rottenburg–Stuttgart 1969, s. 150-151, 153, 144-145.
6. Г.-А. Горбач, *Українські мотиви у творчості Йозефа Рота*, [w:] „Сучасність“, Нью-Йорк–Мюнхен 1965, № 3, s. 52.
7. Г. Петросяняк, *Образ Галичини у художній прозі Йозефа Рота*, [w:] „Вісник Прикарпатського університету. Філологія“. Вип. III, Івано-Франківськ 1999, s. 101-105.
8. Д. Затонський, *Гімн чи реквієм? (Про Йозефа Рота та його „Марш Радецького“)*, [w:] Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 5, 10.
9. І. Андрущенко, *Культура Австро-Угорщини кін. XIX – поч. XX ст. Духовий злет доби історичного занепаду*, Київ 1999, s. 45, 143, 483.
10. Й. Рот, *Левіатан*, [w:] Й. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 13, 15, 21-22, 30, 31, 114-115.
11. Й. Рот, *Марш Радецького*. Роман, Київ 2000, s. 138, 140, 145-148, 174, 278, 280-281, 319.
12. Й. Рот, *Погруддя цісаря*, [w:] Й. Рот, *Тріумф краси*. Новели, Львів 2006, s. 89-90, 92-95, 107-110.
13. Н. Павлова, *Природа реальности в австрийской литературе*, Москва 2005, s. 308.
14. О. Бугаєвський, *Третє «пришестя» Йозефа Рота*, [w:] „Література плюс“, 1999, № 7-8 (12-13), s. 3.
15. П. Рихло, *Йозеф Рот як „український автор“*, [w:] Т. Гаврилів (упор.): Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота, Львів 2007, s. 198, 205-206.

Vasylj Stefanyk

Natalija Maftyn

Posebnost novelističkog razmišljanja Vasylja Stefanyka

Maurice Blanchot¹, razmišljajući u književno-kritičkim esejima o Kafkinjoj prozi, uveo je izvanrednu obuhvatnu formulu umjetnosti umjetničke riječi: „Književnost – to je odbacivanje želje govoriti, uronjena u slane stupove zamrznutih riječi...“ [2, 39]. Doista, izgovorena riječ gubi visoki smisao istine, postaje „izgubljenim rajem, kojeg nikada nije bilo“. I upravo odabranima uspijeva staviti na papir monumentalno teške riječi. Vasylj Stefanyk pripada takvim umjetnicima rijetkog talenta, sposobnima da materijaliziraju u riječi neprimjetno „smisao toga, što nema smisla, istisnut u riječi kao izraz neprozirnosti postojanja...“, smisao neizbježnosti samoga bivanja. Zaista, ta egzistencijalna dominantna i motivira, po našem mišljenju, glavne znakove poetike Stefanykove proze.

Umjetničko djelo – to je složen „organizam“, koji ima svoje „tijelo“ i svoj „duh“. Moćan „duh“ proze Stefanyka – „ocjenjivačka“, tzv. „ideološka“ (Uspenski) razina poetike njegovih djela – razbija u životu tijelo njegovih „novela“, razbijajući bilo koje kanone forme. Svjetonazorska dominantna njegove proze je tragičnost i zbog toga je njegov stil nečujan, grub – to su „slani stupovi zamrznutih riječi“. To je stil, ispunjen šutnjom, kao samom istinom. „Piši krvlju“ – kaže Zaratustra – „i ti ćeš shvatiti da je krv – duh“. Stefanyk je pisao krvlju vlastitog srca. Ono je bilo ispunjeno bolnim zgrušavanjima, ali je posvećivalo riječ visokim duhom ljubavi i istine. „Ne piši tako, umrijet ćeš“. Pisao je jer je morao obraditi bol života, a kada nije mogao pisati, šutio je. Ta šutnja je dugo trajala.

Stefanyk je isklesao spomenik ljudskoj strpljivosti i teškim stradanjima kao kameni križ. Granični znak svijeta potomaka drevnih orača, koji rade, kako kaže lik novele *Palij* (*Potpaljivač*), „Božu robotu“ („Božji posao“) – siju, njeguju i žnju... živjeti njome i umirati s mislima o njoj. To je svijet prognanika iz raja, osuđenih nositi žig prvorodenoga grijeha. U znoju čela svoga postizati svakidašnje, u mukama roditi djecu i pokopati ih dosljedno (i uzaludno!) pokušavajući se osloboditi smrtne

1 Maurice Blanchot (1907–2003), francuski književnik, esejist, književni kritičar i filozof (ovdje i dalje – op. prev.).

tjeskobe, koja sja kroz zjenice čak iz dubine duše (*Basaraby*). Pepee – iz pepela uzeti, pepelom postanu... Jesu li, možda, solju te zemlje: „... ukopani po koljenu u zemlju, oni u besmislenom siromaštvu su padali i uzdizali se ... Zemlja je stenjala od udaraca njihovih srca“ [14,82].

U ukrajinskoj književnosti je u svako doba prilično djelotvoran panteizam, model svijeta što proizlazi iz *Biblije* kao glavnog izvora „ne dislociranog mita“. Taj model svojom podlogom ima, osim drugih čimbenika, kršćansku doktrinu pretvorbe (Northrop Frye), na kojoj su žetva i prikupljanje, kruh i vino upravo tijelo i krv Jaganjca Božjeg, stoga je posao oko zemlje – Božje djelo.

Stefanykovi junaci, kao i junaci Ševčenka, Samčuka, žive u svijetu patnje i odgovornosti – „sve je od Boga“. Kvijetizam kao unutrašnji imperativ njegovih likova vođen je već etnopsihologijom Ukrajinaca kao seljačke nacije. Za psihologiju seljaka, vezanog uz prirodu i zemlju, određenu prema mišljenju Volodymyra Janjiva² je religija. Osim toga, Ukrajincima kao naciji je svojstveno „filozofsko“ promišljanje o sudbini čovjeka i bića života [19, 146]. Ova značajka je pak, „osovinom odnosa života ne čini sam život, već nešto iznad njega, neku njegovu 'transcendenciju', ideju ili ideal što prelazi granicu života“ [19, 146].

Stefanyk, pišući o svojim seljacima, motivira njihov model ponašanja upravo tim značajkama. Njihov svakodnevni put je težak i istodobno željen. Najveća tragedija je gubitak zemlje, tla. Tada čak i pjeskovit brežuljak u okolini Rusova postaje planetarnih razmjera. Ivan Diduh ostavlja ovdje svoju dušu. Znajući da u tuđini (do koje, možda i ne dođe živ) on, Ivan Diduh, više neće biti svojim, stavit će na svojoj rodnoj zemlji spomenik sebi i svojoj ženi: „Ta ja vas molim, gazde, da Vi nikada ne mimoiđete moj brežuljak. Svatko mlad neka istrči i neka poškropi križ svetom vodom“ [14, 56]. Za Stefanykove seljake zemlja nije samo sredstvo postojanja, već svetinja, domovina, iz koje se rađa Domovina. Dakle, najvažniji njihov zavjet je „Ljubi zemlju, na koju stupiš“ [14, 117]. Julijan Vassyjan³ s pravom primjećuje: „... povezanost zemljom nije napravila Stefanykove junake robovima, koji ne vole izvore svoje ovisnosti, već suverenim ljudima, koji su osjetili blagoslov plodne snage zemlje, prihvatili ju i stekli time čvrstu moralnu osnovu svog postojanja“ [3, 39].

U jednom od najmonumentalnijih Stefanykovih djela – noveli *Kaminnyj hrest* (*Kameni križ*) – tema je emigracija kao uništenje monolita nacije, koja se provodi uglavnom kroz skrivenu biblijsku metaforu „kamena temeljca“ koji nije pronašao svoju svrhu i motiv nadolazeće apokalipse: „To je kao što ponekad neki val odozdo

2 Volodymyr Janjiv (1908–1991), ukrajinski društveni i politički aktivist, znanstvenik, psiholog, publicist, pjesnik.

3 Julijan Vassyjan (1894–1953), ukrajinski publicist, društveni i politički aktivist, filozof.

iskotrlja veliki kamen iz vode i ostavi ga na obali. (...). Taj kamen treperi smrtnim zrakama, reflektiranim od izlaska i zalaska sunca, i svojim kamenim očima gleda na živu vodu i tuguje, da ga ne gnječi težina vode, kao što ga je tlačila od vjekova. Gleda s obale vodu, kao na izgublenu sreću“ [14, 52]. Kamen temeljac je utemeljitelj nacije, sol zemlji – upravo takvi Diduhi, što ih je, izgubljenih, rastrganih iz svoje prirodne okoline, masovno vidio Stefanyk na željezničkom kolodvoru Krakova.

Panteizam Stefanykovyh junaka određuje i mjeru njihova morala – prostranu kao sama pravda i težinsku kao zrno. Opraštajući se s Diduhom, seljaci kažu: „Bili ste pošten čovjek, niste se spotaknuli na nikoga, nikome niste preorali ili presijali, tuđeg zrna niste ukrali“ [14, 57]. Strukturu ukrajinske duhovnosti, prema mišljenju istraživača tog problema, prije svega čini „osjećajnost“ i „introvertiranost“. Za nacije introvertnih na razini umjetničkih stilova najbliži su romantizam, simbolizam i ekspresionizam. U stvaralaštvu Stefanyka, umjetnika, koji predstavlja introvertnu i osjećajnu naciju, odsutni su arhetipovi „pastoralnog“, „romansnog“ (Northrop Frye) karaktera, svijet njegove proze je egzistencionalno crno-bijel. Likovi ove proze u svojoj tragičnosti bivanja su monumentalni. Stefanyk nije pisao toliko o siromaštvu, bogatim i bijednim, njegova djela su materijalna bol bivanja, što je jedna od središnjih tema književnosti ekspresionizma. Tu je bol on materijalizirao kod seljaka, jer ih je najbolje poznao. Upravo za njega – samo seljaci „pokreću svu težinu posvećenosti, krvavu i robovsku za napredak cijele nacije“. Inteligencija je za njega „... to što se rodilo prije 50 godina i maleno je i slabašno“ [12, 416-417].

Stefanyka ekspresionista je očigledno zanimala vjerojatnost realnosti ostvarena kroz bol u riječi. Upravo zbog toga je njegov stil tako napet, reljefan. „U kući, što se uspinje uz brdo, kao prevrnuti hrušt“ – takvim riječima započinje novela *Sama samis'ka* (*Sama samcata*). Cijelo djelo pulsira „materijaliziranim bolom“ slabašne starice, koja ga osjeća na pragu smrti samo kao pojedinačne refleksije. Maurice Blanchot je primijetio: „Književnost ne izražava bol, već postoji u različitom obliku, dajući mu materijalnošću, za razliku od fizičke – materijalnošću riječi, koje ukazuju na poremećaj u svijetu, za kojeg izdaje sebe patnja.“ Takvu predmetu je sasvim neobavezno reproducirati promjene, koje smo doživjeli kao rezultat boli: „ona se stvara radi toga, kako bi pokazala svoju bol, a ne ju ponavljala“ [2, 78-79]. Kao što je vidljivo, umjetničko zanimanje Stefanyka je ukorijenjeno znatno dublje u kulturno-etnografskoj ili društvenoj površini. Njegova umjetnička koncepcija stvarnosti suglasi se, s jedne strane, s osnovnim filozofskim temeljima ekspresionizma: okrutan, nepravedan svijet, osuđen na patnju. Međutim, njegova djela su također ukorijenjena i u najsajjnija očitovanja nacionalnog mentaliteta. Zato, osvjetljeni ljubavlju umjetnika i njegovim duhom, oni negiraju zlo. Stefanykovi junaci, noseći svoj križ, često zaustavljajući u grudima gorku bol gubitka, žive ljubavlju. Ljubavlju prema Bogu, ljudima i Ukrajini.

Vasyl Stefanyk
(1871 – 1936)

Novela *Marija* je dugo vremena ostala u sjeni monumentalnosti *Kaminnogo hresta*, pa zbog velikog entuzijazma nacionalnog, civilnog prizvuka djelo nije bilo vrlo pogodno za kritiku vremena aktivnog njegovanja „oktobarskih krila novelistike“. Zbog toga se u svakom njegovu retku očituje bolno pitanje većine generacija Ukrajinaca: „Mi jesmo i nas nema. Gdje smo mi?“ U toj noveli – dubina Stefanykovih tajnih nadanja, nada u državnost Ukrajine. Prema mišljenju Ju. Vassyjana, najveća vrijednost što ju je „otkrio Stefanyk u živom portretu ukrajinskog sela“ je „razvijen osjećaj procjenjivanja vlastite vrijednosti koja tako intenzivno izražava emocionalno savršenstvo Stefanykovih ljudi“, „podigne ih iznad razine duhovno indiferentnoj masovnosti“, „amorfnom životinjskom stadu“. Likove novele *Marija* razlikuje ta „autonomija duha“, koja raste do razine nacionalne svijesti.

Zahvaljujući povezivanju u kronotopu⁴ sadržaja novele dviju vremenskih površina, Stefanyku je uspjelo u prema opsegu malom djelu „smjestiti“ događaje cijele epohe. Marija mislima i srcem leti prema svojoj mladosti. Njezina sjećanja čine svojevrsnu „novelu unutar novele“. Prisjeća se tih sretnih dana, kada su njezini sinovi bili kraj nje, kada su učili, a ona je „hodala za njima po svim gradovima, nosila na ramenima pogače i bijele košulje“. Prebacivanje kronotopa sadržaja u prošlost provodi se većim dijelom zahvaljujući nekolicini lapidarnih crta, koje naglašavaju panteizam junakinje. Evo Marija je mlada, ona žanje sa suprugom na njivi, „zveckajući srpovima kao uspavanka djeci“, puna je tihe sreće, zrači radošću i ljubavlju. Cvrkut dječjih glasova, rad oko zemlje, ljubav prema mužu – sve je to ono što čini smisao Marijina bića. Međutim, ta žena-majka doista je obdarena crtama „istinite aristokracije“, „otvorenosti duševnog okruženja“. Marija je sposobna, idući za svojim sinovima, njegovati u sebi visoku nacionalnu svijest. Duhovna veličina majke i dubina njezine ljubavi u potpunosti se otkrivaju u epizodi oprostaja sa sinovima. Marijina djeca su se kao dobrovoljci pridružila redovima *sičovogo strilectva*⁵, krenuli su u želji da Ukrajina stekne željenu slobodu. Majčino srce trgalo se od boli, ali Ukrajina je pozivala njezinu djecu treperenjem crkvenih korugvi, transparentima, zastavama, grmljavinom *sičovyh pisenj*⁶ i Marija daje Ukrajini svoje najdragocjenije blago. Koristeći se elementima tehnike nadrealističkoga kolaža, Stefanyk iznimno točno „materijalizira u riječi“ majčinu bol: „Pod zidinama majke su držale srca u svojim dlanovima i puhale u njih da ne bi boljela“ [13, 181].

Stefanyk je stvorio veličanstvenu novelu *Marija* o ukrajinskoj majci građanskih poriva. Taj lik je skupio u sebi i životni i književni prototip i rastopljenu u vatri patnje vlastitu autorsku ljubav i čežnju za svojom majkom. Nije slučajno junakinja Stefanykove novele nazvana imenom Majke Božje. Upravo to ime izabrao je za lik junakinje svoje najljepše poeme Ševčenko, tako je nazvao svoju junakinju i Ulas

4 Kronotop (rus. hronotop, od krono- + -top) – pojam kojim je ruski književni teoretičar M. M. Bahtin u raspravi „Oblici vremena i kronotopa u romanu“, nastaloj 1937–38. a objavljenoj u knjizi *Pitanja književnosti i estetike* (1975), nazvao vremensko-prostornu povezanost pripovjednoga teksta. Poslužio mu je kao kriterij žanrovskog određenja romana i tipologije prema kojoj je razlikovao četiri osnovna tipa: starogrčki avanturistički, avanturističko-svakodnevn, biografski i renesansni rableovski roman.

5 Sičove strilectvo – jedina ukrajinska nacionalna vojna formacija u sklopu austrougarske vojske; formirali su je volonteri koji su se odazvali pozivu Glavnog Ukrajinskog Vijeća 6. kolovoza 1914. Imali su veliko značenje za povratak vojne tradicije, za rast ukrajinskog patriotizma te stvaranje vojne terminologije, vojnog folklor, pjesama i glazbe.

6 Sičovi pisenji – pjesme koje su se pjevale među ukrajinskim vojnicima, a himna sičovih strijelaca je *Červona kalyna* (*Crvena udika*).

Samčuk⁷, nekoliko desetljeća kasnije pokazavši svijetu Ukrajinu, razapetu na križu još jedne strašne nacionalne tragedije.

Značajkama Stefanykova svjetonazora te „ideološkom“, „ocjenjivačkom“ razinom poetike njegovih tekstova uvjetovana je i originalnost njihovih formi i arhitektonike. Njegova proza se teško može nazvati novelama u tradicionalnom smislu toga žanra. „Često kod nas govore o noveli Stefanyka, ali to je običan nesporazum. Nekoliko novela o baštini Stefanyka (na primjer *Basaraby*) i općenito njegov žanr je minijatura bez sižea“ [5, 29]. Upravo zato novelističina forma pretpostavlja vitku, savršenu kompoziciju. Stefanykova djela su namjerno nedovršena, „neuglađena“. Međutim, s druge strane formi eseja nije svojstvena takva gustoća, zasićenje emocionalnih tonova kojima je označena njegova proza. Stefanykovu prozu bolje je označavati u žanrovskom aspektu kategorijama koje nudi N. Frye – tzv. „narrativnim kategorijama književnosti što su iskreni i logično davni nego uobičajeni književni žanrovi“ [17, 132]. Frye određuje četiri takve kategorije: tragičnu, romantičnu, komičnu i ironičnu. Upravo je tragična narativna kategorija književnosti najprikladnija za Stefanykovu umjetničku svijest koja se temelji na tragičnom svjetonazoru. Ta kategorija kao način organizacije teksta omogućava autorovoj prozi izlaz iz strogih kanona novelističine arhitektonike. Svijet Stefanykove proze ne određuje se naglascima na neuobičajene događaje, ne težnjom učinka niti traženjem novelističke poante. Događaji koji su osnova autorovih sižea nekad su često i iznimni – *Novyna (Novost)*, *Zlodij (Zločinac)*, *Basaraby* – još uvijek se prikazuju kao obični, svakodnevni. Osnovni teret miješa stvarnu novelističinu napetost povećanja sukoba, novelističini princip otkrivanja karaktera. Zato što je iznimno, u određenoj mjeri, slučajno. A „... slučajna patnja je nepostojeća patnja, kao što je i slučajna smrt nepostojeća“ [7, 50].

Vrlo neobičan događaj je samoubojstvo – za obitelj Basarabiv nije slučajno. To je kazna za grijeh do sedmoga koljena, obiteljsko prokletstvo koje ih guši svojom neizbježnošću. Stefanyk prekida novelu upravo kada sadržajna napetost doseže kulminaciju. Novelističina poanta ostaje neostvorena, a završetak djela otvoren. Međutim, autora i ovdje zanima više „materijalna bol bivanja“ – etimologija grijeha. Svijet Stefanykovih likova je preopsežan, monumentalan i zato su filigranske rešetke tradicionalno otmjene novelističine kompozicije za njega pretijesne. Niti jedna bizarna arhitektura (ili arhitektonika) ne zadržava, ne prima taj masiv, estetska ljepota kojeg je upravo u njegovu bivanju, egzistencijalnoj sivoj neprivlačnosti, nerafiniranosti.

Književni kritičari koji istražuju osobitosti poetike književnosti ekspresionizma, izdvajaju određene značajke kompozicije ekspresionističkih djela. Smatra se da proza takve kvalitete „...ima anticentrički karakter; ovdje nema ni zatvorenosti klasične kompozicije; niti pravilnosti realističkih ili čak impresionističkih oblika. Naprotiv,

7 Ulas Samčuk (1905–1987) – ukrajinski književnik, publicist i urednik.

kompozicija (...) je slobodno-linearna“ [11, 178]. Ta „slobodno-linearna“ građa djela često se provodi u kolaž tehnici. U Stefanykovoј prozi ta je tehnika podložna otvaranju dubinskih struktura psihe njegovih likova, koji su ukorijenjeni u „panteizmu“ i „osjećaju Božje prisutnosti“. S pravom se vidi u ovom kontekstu Bahtinovo mišljenje: „ (...) tim elementima, iz kojih se sastoji lik junaka, ne koriste se značajke stvarnosti samog heroja i njegovog okruženja, već vrijednost tih značajki za njega samoga, za njegovu samosvijest“ [1, 123]. Izvrsno ilustrira ovu tezu novela *Skin* („kraj – umiranje, završetak“). U jenjavajućoj svijesti staroga Lesa pojavljuju se halucinacije – „glasna zvona nad njim zvone, štakorima glave ga dotiču“. Glava mu skače, zubi mu lete iz usta. Srca zvona se odvajaju od njih i padaju mu na glavu. I ozljeđuju...“. Boli ga njegova savjest, jer „...obećao je kupiti zvono, kako bi po selu požar predvidio (...), a ne utekao?“ [14, 85]. Za umirućeg Lesa kao i gotovo za sve Stefanykove likove, važan „ocjenjivački“ kriterij je odgovornost njegova privatnog života kršćanskim zakonima. „S vrha, s velike visine snopa ječmeni ... padaju na njega. Padaju i zatrpavaju ga. Slama pada u usta, u grlo. Pali crvenim iglama i sva oko srca se približava, i gori paklenim ognjem i reže u samo srce...“ [14, 85]. To je Lesov grijeh. Tuđa se krivnja (Martinu nije dao zarađeni ječam) zapeče u srce, strašnim teretom liježe na dušu.

U svijetu Stefanykovih junaka glas vlastite savjesti čini sud već na rubu ovog i onog svijeta... realno i irealno se isprepleću. Umjetnička intuicija književnika „materijaliziravši bol“ grijeha i kazne, definirala je i originalnost kompozicije. Doktor Vassyjan primjećuje: „Linija kompozicije pogađa u središnje mjesto (...) kako bi se u posljednjoj slici došlo do katastrofalnih promjena u duši kojim je glas savjesti. Refleks nanesene krivnje“ [3, 63].

Svijet Stefanykove proze je model ukrajinskoga kozmosa u središtu kojega je transcendentalna ideja koja prelazi granice života. I vremenski prostor sižea formira se prema mreži koordinata: kuća (obitelj) – posao (žitno polje) – duhovnost (crkva). Kao strani element otkud idu metastaze grijeha-kaosa – na marginama tih koordinata je krčma. Gdje kruh sveti ostavljaju u praznom hodu? Upravo u krčmi zavode zaobilaznim putem te koji su zalutali. Tamo ne zapijaju samo grunt – gube tlo pod nogama, čvrste moralne temelje svog postojanja... Zato djeca moraju tući oca, kako ih ne bi pustio u svijet s torbama (*Lesova familija*).

Put počinje s praga. S praga rodne kuće. U Stefanykovoј prozi upravo taj kronotop je jedan od najproduktivnijih. Često postaje orijentir znakom među prošlim i sadašnjim. Antin Fornalj (*Synja knyžečka /Plava knjižica/*) zapio je grunt i kuću i od gazde je postao nadničar. Prag rodne kuće ne pušta ga u svijet, međutim, Antin se ne može vratiti na ono što je ostalo iza praga – u prošlost, u kozmos obitelji, gdje su odjekivali glasovi i smijeh njegove djece, gdje je bio kruh sveti i čista košulja: „Idem iz kuće, marš u potpunosti već odlazim, poljubio sam prag i idem. Tamni svijet je

ispred mene“ [14, 19]. Vodili su iz sela mladog momka s ošišanom glavom. Majka je stajala na pragu. Na taj će se prag vratiti Mykolaj, ali ipak u lijesu. Stoga, s tog praga, put će nositi u svijet starog oca da pripremi sina na posljednji put i spriječi molitvom njegov grijeh (*Statyvcja l'Ubio sel*). Ivanyha (*Kaminnyj brest*), opraštajući se sa svim rodnim prije puta u daleku i tuđu Kanadu, „...obgrlila je rukama prag i pripovijedala: – Ovdje sam ja hodala, ovo sam utabala ovim nogama!“ [14, 59]. Svijest zločinca stavljenog u graničnu situaciju predosjećaja skore smrti izjednačuje prag sa spasilačkim talismanom; „Želim još lik ljubiti, želim i prag, želim svih, svih gdje ima koga na svijetu“ [14, 132]. U noveli *Sud* prag također postaje granicom između života i smrti. I to oštro osjećaju osuđeni.

Ju. Vassyjan među značajkama „istinite aristokracije“ Stefanykovih heroja izdvaja odvažnost života. Doista, smrt u njihovu svijetu nije antiteza života, već njegova komponenta koja uzrokuje samo postojanje, daje veći smisao i „civilizacijskom je silom, koja vodi do razumijevanja bivanja“. (M. Blanchot) I zato se može i treba o životu govoriti. Junaci Stefanykovyh djela teže živjeti u sadašnjosti, bez fikcije, zato i njihova smrt nije lažna „želja živjeti istinito, kako bi čovjek trebao živjeti ili uopće ne živjeti“ [18, 23] – to je njihov izbor. Nije li zato među njegovim junacima mnogo samoubojica? U jednom od svojih pisama umjetnik je priznao: „U obitelji Stefanykiv je mnogo slučajeva samoubojstva. Moj esej 'Basaraby' je istinita obiteljska priča“ [12, 276]. Smrt u Stefanykovo prozi može se materijalizirati čak u metaforičnom kronotopu koji postaje važan za cijelu fabulu. „Uvođenje ponekog znaka, koji je prethodnikom simbola ili načinom pružanja fabule kao ispunjenja proročanstva, zadanog na početku (...) u svojoj egzistencijalnoj projekciji sugerira zametak sudbine, koji se ne može izbjeći.“ [17, 116] Upravo takav „zametak sudbine“ nagovješćuje kronotop zalaska sunca u noveli *Vyvodyly z sela (Odvodili iz sela)*. Tragičnost percepcije krvave trake na horizontu produbljuje se uvođenjem simbolične usporedbe oblaka „zakrvavljenog glavom nekog sveca“: „Nad zapadom crni se oblak skamenio. Okolo njega zora je raspustila svoje plave pramenove i taj oblak je nalikovao na zakrvavljenu glavu nekog sveca. Iza te glave pronicale su zrake sunca“ [14, 19]. Sudbina mladog regruta je unaprijed predodređena: kod nje nema nikakvih slučajnosti. Sadržajni nastavak novele i njezin završetak je *Stratyvsja*. Istodobno to je zatvoreni krug, u kojem su teme: grijeha i iracionalnosti ljudskih patnji, „želja živjeti kako treba...ili... uopće ne živjeti“. Vrlo je težak križ koji je postavljen na leđa starog oca: gubitak jedinog sina, pomnožen s grijehom njegova samoubojstva. Zato se kronotop grada pretvara u kronotop pakla. „Svjetlo u tami je tonulo, drhtalo. Evo-evo past će i crni pakao nastat će“ [14, 22]. Mykolaj leži na stolu, mlad i lijep poput sveca. Grešan svetac čiju „zakrvavljenu glavu“ upija pakao apsurdnosti bivanja. Stefanykovi likovi su iznimno teški, istkani iz prepletenih čvorova brojnih asocijacija. Često upravo ti likovi-simboli postaju temelj

arhitektonike njegovih novela, omogućujući neprihvatanje novelističine poante.

Novela *Leseva familija* (*Leseva obitelj*) je sam zaplet sižea, što upravo ovdje i prestaje. Funkciju nedovršenih kompozicijskih elemenata zamjenjuje pejzažni detalj koji je ujedno i simbol „projekcije sudbine“: „Nebo je drhtalo zajedno sa zvijezdama. Jedna je pala s neba. Lesyha se prekrizila“ [14, 28]. Prema vjerovanjima, ako se zvijezda gasi, napušta nas kršćanska duša... ovaj simbol sadrži u sebi sjeme tragičnosti koje klija u potencijalnu mogućnost budućih sadržajnih događaja. Na to upućuju Lesove kletve: „Ali okrenut ću se kriminalu, na vječni kriminal ću krenuti. Tako će biti! Takvog ga nitko nije čuo niti neće čuti. Tako ću nešto napraviti da će se zemlja stresti“ [14, 27]. Stefanyk ne zahtijeva završetak novele. To je zato što ono što se nije dogodilo, što je realno, nije unakaženo „realnošću“ verbalizacijom. To je zato što izgovorena riječ zvuči beznadno u svojoj već izgovorenosti. „Izgovorena riječ je smrtno tijelo smisla“ [1, 155].

„Vrišti krvlju, i ti ćeš shvatiti, da je krv duh.“ Stefanyk je pisao upravo tako. Zato njegovi junaci idu u vječnost, ruše okvire već postojećeg: oni su živi, oni se neće skameniti u „solnim stupovima skamenitih riječi“; oni su ozračeni ljubavlju umjetnika, idu u vječnost „s pečatom njegova duha“.

S ukrajinskoga prevela Katarina Šviglin

Literatura

1. Бахтин, М. *Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук*. – Санкт-Петербург: Азбука, 2000.
2. Бланшо, М. *От Кафки к Кафке*. – М.: Логос, 1998.
3. Вассиян, Ю. *Твори: Митець із землі зроджений*. – Торонто: Євшан-зілля, 1974.
4. Зінченко, В. Г. *До питання про межі розповідних жанрів у літературі нового часу* // Поетика. – К.: Наук. думка, 1992.
5. Качуровський, І. *Новеля як жанр*. – Буенос-Айрес, 1958.
6. Луців, Л. *Василь Стефаник – співець Української землі*. – Нью-Йорк–Джерсі: Свобода, 1972.
7. Мамардашвили, М. *Лекції о Прусте*. – М.: Наука, 1995.
8. Мамардашвили, М. *Естетика мышлення*. – М.: Наука, 2000.
9. Мафтин, Н. „... Бо Україні потрібні її діти“ // *Дивослово*. – 1998. – № 8.
10. Поспелов, Г. Н. „Типология литературных родов и жанров“ // *Вестник МГУ. Серия филология*. – 1978. – № 4. – С. 17-18.
11. Рихло, П. *Освоєння поетики і художніх принципів німецького експресіонізму в ліриці Стефана Гермліна* // Поетика. – К.: Наук. думка, 1992.

12. Стефаник, В. *Марія* // Стефаник В. *Вибрані твори*. – К., Держліт видав України, 1958.
13. Стефаник, В. *Твори*. – К.: Дніпро, 1964.
14. Стефаник, В. *Твори*. – К.: Дніпро, 1984.
15. Успенский, Б. *Поэтика композиции* // Успенский Б. *Семиотика искусства*. – М.: Искусство, 1995.
16. Утехин, Н. *Жанры эпической прозы*. – Л., 1982.
17. Фрай, Н. *Архетипний аналіз: Теорія мітів* // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Світ, 1996. – С. 109-133.
18. Чопик, Р. *Диптих про „Покутську трійцю“* // Чопик, Р. *Переступний вік: Українське письменство на зламі ХІХ–ХХ ст.* – Львів–Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1998.
19. Янів, В. „Релігійність українця з етнопсихологічного погляду“ // *Основа*. – 28 (6). – 1995. – С. 144-163.

Stepan Horob

Eshatološki način umjetničkog razmišljanja u novelistici Vasylja Stefanyka

Istraživači stvaralaštva Vasylja Stefanyka s pravom tvrde da osnovu njegove umjetničke svijesti čini tip kreativnog razmišljanja poput ekspresionizma [1], premda se naposljetku nisu protumačili njegovi izvori, osebujnost njegova funkcioniranja u strukturi novela. Dakle, u skladu s mišljenjem da je takav način izbora i odraza u djelima prozaika velikom mjerom potaknut njegovom recepcijom zapadnoeuropskoga, posebice poljskoga modernizma (impresionizma, simbolizma i ekspresionizma), ne bi se trebale ignorirati isključivo nacionalne crte svakodnevice tog načina umjetničkog razmišljanja, njegovih stefanykovskih oznaka i karakteristika. Prije svega, radi se o tome da su mnoga istraživanja stvaralaštva Vasylja Stefanyka pokazala da se nedovoljno pozornosti pridaje književnom pravcu rasprostranjenom u ukrajinskoj književnosti početkom 20. st. – eshatologiji (u drugim izvorima – katastrofizmu). U međuvremenu, sve da u mnogim novelama pisca idejno-estetska osebujnost tog pravca i nije dovoljno izražena, ipak je dovoljno nazočna da se o njoj može govoriti kao o zasebnoj umjetničkoj pojavi.

Počeci eshatologizma sežu još od najstarijeg djela kršćanskoga kanona – Ivanova „Otkrivenja“, čija je glavna ideja neminovnost kazne za grijehе svijeta, a koja se prema

teozofskom učenju izvršava iskupljenjem krvlju na Sudnji dan. Važno je naglasiti da je taj pravac početkom 20. stoljeća bio izrazito popularan u mnogim zapadnoeuropskim književnostima. Naročito se razvio na prijelomu stoljeća u poljskoj književnosti u djelima književno-umjetničke skupine „Mlada Poljska“ [2, 70-77], a zatim se aktivno nastavio u međuratnom razdoblju. Što se tiče ukrajinske književnosti, pravac je doživio procvat u 1920-im godinama. Upravo se tada simbolizam, prema mišljenju teoretičara i povjesničara naše književnosti, pod utjecajem katastrofizma počeo brzo oblikovati u novi tip umjetničke svijesti – ekspresionizam [3].

Ako se ovaj određeni proces u našoj nacionalnoj književnosti ne uzme u obzir, kao ni nepobitna činjenica da je proza Vasylja Stefanyka karakteristična po motivima i likovima koji su usko povezani s katastrofizmom (time i s „Otkrivenjem“), znači da se svjesno ili podsvjesno sužava krug promatranja osobitosti poetike novela ovog nenadmašnog umjetnika riječi. Među ostalim, to se odnosi na njegovu cjelokupnu originalnost umjetničko-likovnog razmišljanja, prije svega povezanog s ekspresionizmom kao dominantnim (najprije takvim jer označava opći koncept djela) načinom razmišljanja.

Kad bi se panoramski pokušala sagledati čitava novelistika Vasylja Stefanyka, u njoj bi se mogli primijetiti više ili manje izražajni reminiscentni motivi kazne, pokajanja, ljage i straha za sve što je urađeno. Oni kao da su projektirani iskupljujućom funkcijom krvi, nadolazećim kataklizmama, od kojih će se smračiti sve živo: „Pogledao sam, i baš kada je on otkrio šesti pečat, zbio se veliki potres, sunce se zatamnilo kao runjavi mijeh, a čitav je mjesec postao krvav“ [4] (6. poglavlje, 12. stih). Ovdje se naime susreću likovi nebeske zvijezde padalice, bijelog oblaka, oštrog srpa, stakleno more pomiješano s ognjem, prikaz žetve i berbe grožđa, što simbolizira opis sveopćeg ispita-suda nad narodima itd.

Vasylj Stefanyk osebujno upotrebljava ove apokaliptične predodžbe te eshatologijske vizije kao primjer u novelama *Sud*, *Ġrih (Grijeh)*, *Dumaje sobi Kasijanyha... (Razmišlja si Kasijanyha)*, *Vyvodyly z sela (Odvodili iz sela)*, *Stratyvsja (Ubio se)*, *Vdova Marta davno hora... (Udovica Marta odavno je bolesna...)*, *Skin (Smrt)* i dr. S jedne strane, povezuje ga se s pojmom krvi i smrti (stara Verezhyyha iz novele *Maty* ne može podnijeti sramotno ponašanje svoje razuzdane kćeri Kateryne te joj prikazuje put do samoubojstva kao jedini pravilni način čišćenja od te ljage), s druge objedinjuje prikaz Sudnjeg dana i sud savjesti (udovica Marta iz novele *Ġrih* ne može otići u zaborav ne našavši se bar pred smrću u počinjenom zločinu). Također se udaljava od ustaljenih apokaliptičnih predodžbi smrti i straha (za staroga Lesja iz novele *Skin* osjećaj kraja izaziva odgovarajuće vizije: pokojne majke, „gorućih igli“, a sama smrt mu prilazi u obliku „bijeje plahte“, što „grlo steže sve tjesnije, sve čvršće“) [5, 170].

Apokaliptične reminiscencije koje upotrebljava Vasylj Stefanyk također pogoduju tvorbi umjetničkog prostora i vremena kao osebnih koordinata razvoja nadolazećih događaja u djelu. Dakle, prve rečenice novele *Vyvodyly z sela* pripremaju čitatelja na, reklo bi se, svakodnevnu, uobičajenu percepciju scene provoda seoskog junaka u regruta. Međutim, u određenom kontekstualnom aspektu stječe razmjerni, čak i tragični kolorit: „Na zapadu se skamenio crveni oblak. Oko njega je zora podrezala svoje plave pramenove te je taj oblak počeo sličiti na krvavu glavu nekoga sveca. Iza te glave probijale su se sunčeve zrake“ [6, 48]. Tu se prikazi „crvenog oblaka“ i „krvave glave sveca“ izravno povezuju s koloristikom krvi, sunca, mjeseca u Ivanovu „Otkrivenju“, ističući duboki simbolični znak, na kraju krajeva, predviđajući nešto zlokobno, proričući tragičan kraj druge novele Vasylja Stefanyka *Stratyvsja*, koja se shvaća kao potpuno organska/neodvojiva s novelom *Vyvodyly z sela*.

Kombinirajući na ikoni crvenu boju (boju krvi i smrti) i obrise oblaka s likom sveca, autor sve to umjetnički projicira na portret Mykole, čija se glava u zrakama sunca na zalasku također činila krvavom. Rezultat takve asocijacijske percepcije koja se smatra osebnom posljedicom ekspresionističkog razmišljanja pisca je spektakl prirodnog stvaranja nečega drugačijeg: trenutak padanja podrezane Mykoline glave „s ramena – negdje daleko na imperijalni put. U tuđim zemljama, negdje sve pod suncem, past će na put i ležati odbačeno“ [7, 48].

Od velikog značenja za razumijevanje poetike novelistike Vasylja Stefanyka je i apokaliptični prikaz puta – puta života, otkupljenja i smrti. Upravo je u toj mjeri esencijalno neophodan, kao i prikaz krvavog neba. U noveli *Stratyvsja* put glavnog heroja nalazi se usred šume koja gusto skida svoje jesensko „bakreno“ lišće na put i zato izgleda kao da je zaliven krvlju. Osim toga, prostoru predodžbe stvaraju dojam kao da je čitav svijet – i nebo, i zemlja, sva okolina s ljudima i prirodom – zaliven krvlju. Kao rezultat – kako pokazuje suvremena istraživačica stvaralaštva Vasylja Stefanyka – javlja se predodžba o Čovjeku koji ide pod zlokobno-krvavim nebom putem svoje sudbine (pogledati liričnu minijaturu *Doroža /Put/*) i koji je osuđen prije ili kasnije položiti glavu na zemlju [8, 78].

Taj se dojam pojačava na kraju novele u sceni kada Mykolina majka plače zbog vijesti o smrti jedinoga sina: „’Otkud da te iščekujem, gdje da te tražim?’ Kćeri su joj, kao kukavice, govorile. Nad njima se nadvio jesenski nebeski svod. Zvijezde su treperile poput zlatnog cvijeća na glatkoj željeznoj toki“ [9, 50]. U ovoj je epizodi posebno izražena jedinstvenost apokaliptičnih reminiscencija s ukrajinskim nacionalnim narodno-poetičnim likom (na primjer „željezno gumno“ i „zlatno gumno“). Kao rezultat, tragična se smrt pokutts’kog junaka shvaća kao potpuno konkretna u uzemljenom vremenu i prostoru, a kozmički kronotop (prikaz noćnoga zvjezdanog neba u Ivanovu „Otkrivenju“ simbolizira strukturu Svemira) povećava

razmjer tragedije na općeljudski, svjetski stupanj.

Zanimljivo je spomenuti da ti apokaliptični i narodno poetični prikazi Vasylja Stefanyka (zvjezdane noći i krvavog zalaska sunca) nisu samo ravnodušni na ljudsku sudbinu, već su i prelijepi, emocionalno i estetski osjetljivi, kao prekrasan i osjetljiv na oštru bol mrtvi pokutts'ki junak-regrut Mykola koji leži u smrtnom spokoju (*Stratyvsja*): „Tako sposoban i krasan mladić u paune! Ležao je na ledenoj mramornoj ploči i izgledalo je kao da se osmjehnuo svome ocu“ [10, 54]. Piščevi jasno upotrebljavani oksimoroni poput kombinacije ljepote i žestoke ravnodušnosti, ljepote i smrti – još više pojačavaju tragizam i apsurdnost situacije, produbljuju predodređenost ljudskog života u kataklizmama Svemira.

Treba obratiti pozornost na to da Vasylj Stefanyk, krenuvši od apokaliptičnih reminiscencija, u suštini, svaku takvu tragičnu situaciju u životu seljaka-pokutjanyna povlači iz realne konkretizacije na opseg općeljudskih, reklo bi se čak i svjetskih.

Na primjer u noveli *Stratyvsja* prva rečenica „Kolosijek je letio u svijetu“ daje pripovjedački kronotop svjetskih razmjera. Već se u sljedećem retku: „U kutku je na klupi sjedio seljak i plakao“ primjetno sužava umjetnički prostor čak do granica unutarnjeg svijeta konkretnog seljaka-pokutjanyna, zasebnoga Čovjeka, čije vrijedne karakteristike (posebice individualne, dugotrajne) razjašnjava i uspostavlja Vasylj Stefanyk na prostoru Svemira. Mjera koncentracije takve općeljudske tragedije – neka se čak odvija u lokalnim granicama – natprirodno je snažna i sveobuhvatna, što autorskoj pripovijesti daje emotivan i ekspresivan kolorit.

Predosjećaj nezaustavljive katastrofe – sinove smrti – također se utjelovljuje u očevu snu, kada je vidio Mykolu na dnu dubokog bunara (tu se vidi izravna povezanost s mogilom). Napokon, neizbježnost tragičnoga kraja Vasylj Stefanyk prikazuje slikom grada. Ona se s prigušenom očevom tugom ispoljava kao fantastična personifikacija neprijateljskih, destruktivnih, a nerijetko i vjerodostojno đavoljih sila – sila pakla. Uostalom, pisac tu sliku gradi na principima kontrasta, svijetle i tamne koloristike: „Zidovi, zidovi, čak su ceste zidovima, putovima tisuću svetila u jedan red nanizani. Svjetlo se u tami utapalo, drhtalo. Svaki trenutak upadne, i crni se pakao stvori. Ali svetila su puštala korijenje u tamu te nisu padala“ [11, 52]. Reminiscencije iz „Otkrivenja“ ovdje su vidljive: „sunce se zacrnilo“ iz najstarijega kršćanskog kanona, i „crni pakao“ iz djela Vasylja Stefanyka.

Treba obratiti pozornost na činjenicu da su na taj način zapadnoeuropski ekspresionisti prikazivali grad na početku 20. st. (što se vidi u drami *Plinovi* Georga Kaisera, u noveli *Grad* Leonida Andrejeva ili na slici *Krik* Edvarda Muncha). Konačno, ne zaboravimo da se gotovo cijeli sustav likova novela ukrajinskog umjetnika riječi gradio na poetici ekspresionizma: principi kontrasta, hiperbolike, izmjena ritma i kretanja pripovijesti, dinamičnost i prigušenost ljudskoga duha, rascijepjenost svijesti,

misticizam, izrazito izražena subjektivnost i sl. Primjerice, hiperboličan je prikaz očevih suza, kao kiše koja varijabilno postaje dominirajuća slika u umjetničkoj tkanini novela te se napokon pretvara u pravu kišu. Ili simbolična koloristika koja je u potpunosti oprečna u prikazivanju portreta sina-pokojnika: izrazito bijela boja mramorne ploče na kojoj u mraznom danu leži leš regruta i njegova bijela smrtnička košulja kontrastni su izražajno crvenom vezu i krvi u kojoj pliva Mykolina kosa. Ova slika namjerno nije estetična, što također karakterizira poetiku ekspresionizma. Predstavnici ovoga tipa umjetničkog razmišljanja težili su pokazivanju svih aspekata života bez ikakve idealizacije: jednako ružni i lijepi, lukavi i plemeniti, zli i dobri, žalosni i radosni, itd., jer su na ovaj ili onaj način svi oni bili pojavom ljudskoga duha, ljudske duhovnosti u globalu.

Za Vasylja Stefanyka realnijom je bila ekspresivna snaga dinamizma koja je pokazala psihu njegovih heroja, njihove zle ili dobre namjere, radnje i ostvarenja. Nije ljepota, već ekspresija kao sila duhovnog izraza postala karakternom crtom njegove novelističke poetike, općenito estetike ekspresionizma.

Poznato je da je Ivanovo „Otkrivenje“ najstarije djelo iz kršćanskoga kanona koje se vidljivo razlikuje od Evandjelja zbog pojave suviše arhaičnih predodžbi koje nije lako povezati s biografskim povijesnim tendencijama upravo kristologije. U njemu su našli osebujan prikaz učenja raznih ezoteričnih sekti prastarog Bliskog istoka, takozvani misteriji. Jedan od njih je o mjesecu koji svojim oblikom sliči srpu te igra ulogu osvetnika, krvnika. Takva slikovita asocijacija u potpunosti odgovara arhetipskim modelima simbolike mjeseca koji su uglavnom povezani s postojanjem raznih mjesečevih mijena, tijekom kojih mjesec raste ili se smanjuje. Upravo mjesečev srp odgovara njegovoj najužoj mijeni, kada se on doživljava kao žrtva koja krvari. Ukoliko u prvotnoj simbolici žrtva i krvnik neprestano izmjenjuju uloge, sam se mjesec, koji je u obliku srpa, može doživljavati kao smrtonosno oruđe, nagovještaj nečeg zlobnog, tragičnog i sl.

U novelama Vasylja Stefanyka relativno se malo prikazuje mjesec, ali njegovu umjetničku interpretaciju, u suštini gotovo uvijek pisac projicira kroz apokaliptične reminiscencije mjeseca – srpa, kao vjesnika nečeg zlobnog: *Škoda (Šteta), Novyna (Novost), Doroža* i dr. Međutim, zanimljivo je primijetiti da, dok u „Otkrivenju“ srp žanje dozrelo zrnje, pokazujući da je svijet sazrio za Sudnji dan, u *Doroži* Vasylja Stefanyka je prilično neodređen (iako u potpunosti realiziran), žanje ne samo „klasato more zlata“, već zajedno s gorućim suncem uništava ljude, posebno djecu: „...Snopovi su nestajali nad djecom i ogranj je ugrizao njihove bijele glave“ [12, 165].

U drugom djelu (*Škoda*) mjesec u obliku srpa, osvjetljujući konjušnicu stare Romanyhe, proriče smrt ne samo babine hraniteljice – krave, već i same žene: „Zatim je krava glasno zarikala i počela udarati nogama. Romanysi je postalo vruće, zažutilo joj

se pred očima, te je pala krvava. Krava je lupala nogama i razderala babu na komadiće“ [13, 98].

Vasylj Stefanyk je ovdje, kao i u drugim novelama, upotrebljavao transcendentne inferencije pojmova, prikaza, predodžbi kazne (čak i u istaknutim aspektima), a također koloristiku i semantiku epiteta – crvena (krv), bijela (smrt), goruća (vatra) – izazivajući u čitatelja određenu naklonost prema sablasnosti, misterioznosti, vjeri u onostrani život, što proizlazi iz vječnih narodnih tradicija i religijskih učenja, posebice kršćanskog. A u osnovi vizija koje prozaik često upotrebljava (*Skin, Ćrih, Vdova Marta davno hora...* i dr.) nalazi se s poetikom ekspresionizma dobro usklađena predodžba o grešnosti i požaru svijeta.

Prisjetimo se da je misticizam u stvaralaštvu mnogih zapadnoeuropskih ekspresionista često bio izrazito kršćanskog karaktera, koji se u novelama Vasylja Stefanyka „prelamo“ apsolutno osebujno: kroz prikaz Svemira te njegova koordinatnog sustava, karakterističnog za narodno-poetične i religijsko-filozofske predodžbe, gdje njegovi suprotni polovi zauzimaju prikaze Oca nebeskog i gospodara pakla (npr. novele *Klenovi lystky /Javorovo lišće/, Syny /Sinovil, Marija*). Također, sjetimo se da se u ukrajinskoj književnosti na početku 20. st. javljaju osobito apokaliptične tendencije u stvaralaštvu ukrajinskih prozaika, pjesnika (na primjer djela *Prostupylo nebo zorjamy /Progovorilo je nebo zvijezdama/ Volodymyra Jarošenka, Misjačna Sonata /Mjesečeva Sonata/ Petra Karmans'koga, Posuha /Suša/ Oleksy Slisarenka, Svitanje Mikea Johansena* i dr.).

Kada je o tome riječ, poljska književnost je tipološki najbliža našoj. Kako smo već naglasili, eshatologizam se već počeo javljati u razdoblju simbolizma, u vrijeme postojanja književno-umjetničke skupine „Mlada Poljska“, posebice, čak bi se moglo reći i najistaknutiji, u poeziji Stanisława Przybyszewskoga i Jana Kasprowicza, koji su neprestano crpili motive i prikaze iz „Otkrivenja“. I u nadolazećem razdoblju, prije svega u međuratnom, katastrofičnost je široko predstavljena kao jedan od dominirajućih tipova umjetničkog razmišljanja [14, 381; 392]. Osim toga u poljskoj se poeziji u spomenutom razdoblju tvorio čak i osebujni kompleks asocijacijskih predodžbi vodećih prikaza eshatologizma: „večernja zvijezda“ se poima kao vatre sumraka, „požar svijeta“ i „mjesečev srp“ – kao krv i smrt grješnosti ljudskog postojanja [15].

Može se pretpostaviti da je Vasylj Stefanyk, koji je u svoje doba bio pod utjecajem pisaca „Mlade Poljske“, posebice Stanisława Przybyszewskoga, u potpunosti prisvojio katastrofične tendencije u poljskoj poeziji, osnove ekspresionizma i sl. Naravno, to se ne treba apsolutizirati, kao što se ne treba ni ignorirati ili se površno postaviti po pitanju nepobitne činjenice u stvaralačkoj biografiji ukrajinskog novelista. Nedugo zatim, u razdoblju između dva svjetska rata, pod osjetnim utjecajem eshatologizma poljske poezije, bio je drugi ukrajinski umjetnik riječi: Boğdan-Iğor Antonyč, posebno

pri kreaciji prikaza mjeseca. Iako ni tu ne treba apsolutizirati poljske utjecaje, dok su u lirici pjesnika prisutni utjecaji Walta Whitmana, Rainera Marije Rilkea i dr. Međutim, ponavljamo da je u stvaralaštvo Vasylja Stefanyka i Boždana-Iğora Antonyča, vezano uz njihovu kozmologiju i javno katastrofične tendencije, potrebno obvezno uračunati utjecaje poljskih pisaca – Stanisława Przybyszewskoga, Mieczysława Jastruna i Józefa Czechowicza, čiji su svjetonazori u mnogim primjerima slični svjetonazorima ukrajinskih autora (primjerice, razumijevanje tragičnoga kraja ljudskoga postojanja kod Stefanyka i Przybyszewskoga, kao što o tome piše suvremena poljska istraživačica Gabriela Matuszek [16, 71-78], ili ambivalentnost poimanja nebeskih tijela kroz katastrofizam i intimizaciju kod Antonyča i Czechowicza, Antonyča i Jastruna, kako je to svojedobno navodio Svjatoslav Ğordyns'kyj) [17].

Sve u svemu, sve apokaliptične reminiscencije u stvaralaštvu Vasylja Stefanyka vide se suviše izrazito, kao u primjerima koje smo naveli. Osim drugih, ponešto skrivenih, također su primjetni apokaliptični prikazi „zvijezde padalice“, „paklenoga neba“, „jutarnje rose“ (*Kaminnij brest /Kameni križ/, Moje slovo, Vona – zemlja /Ona je zemlja/, Marija, Rosa i dr.*)

Recimo da je pisac prikaz „jutarnje rose“ oblikovao na način da nagovještava početak Sudnjega dana (novela *Klenovi lystky*: „Tek što oči otvoriš, ta te rosa već jede, jer malo te bijeda jede, a zatim te po noći i pojede!“ [18]), ili na način da, hladna i bodljikava, najavljuje rađanje dana, ravnodušna o tragičnoj čovjekovoj sudbini (novela *Rosa*: „Ej, ti, roso, jela si me od djetinjstva, okolo ovaca sam plakao radi tebe /.../, a kako sam postao gazda i počeo kositi žito, proždimala si me i grizla, i branila mi pred kosom svako stablo /.../ Zatim sam se, roso, pojavljivao pred tobom, zatim si me najela [19, 342]). Istodobno, ova likovna metaforika ima i izrazito folklorni sadržaj, kao npr. u izreci „Dok sunce izade, rosa će oči pojesti“, a također i rasprostranjene književne tradicije ne samo ukrajinske, već i zapadnoeuropske književnosti (*Kuća pastirova, Aljfreda de Vin'ji, Smert' Fuldzhera Ğeorga Košbuka i dr.*). Općenito, i „zvijezda padalice“ i „pakleno nebo“ i „jutarnja rosa“, kao i prethodno proučeni prikazi s izraženom apokaliptičnošću, arhetipni su modeli novelističkoga svijeta Vasylja Stefanyka, ekspresionističke osnove njegova umjetničkog razmišljanja. Upotrebljavajući reminiscencije iz „Otkrivenja“, umio je originalno sintetizirati njihov nacionalni likovni areal u jedinu umjetničko-duhovnu cjelinu.

S ukrajinskoga prevela Eva Maras

Literatura

1. *Черненко, Олександра*. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. – Едмонтон, 1989. – 298 с.; *Денисюк, І. О.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – К., 1981. – 214 с.; *Луців, Лука*. Василь Стефаник – співець української землі. – Нью-Йорк, 1971. – 488 с.; *Василь Стефаник* – художник слова. – Івано-Франківськ, 1996. – 272 с. та ін.
2. *Podraza-Kwiatkowska, Maria*. Literatura Młodej Polski. – Warszawa, 1997. – 351 s.
3. *Ласло-Куцюк, Магдалина*. Шукання форми. Нариси з української літератури XX століття. – Бухарест, 1980. – 327 с.
4. Святе письмо Старого та Нового завіту. – Мюнхен, 1991. – 167 с. – 324 с.
5. *Стефаник, Василь*. Скін. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 168-171.
6. *Стефаник, Василь*. Виводили з села. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 48-50.
7. Так само.
8. *Московкіна, Ірина*. Поетика Василя Стефаника. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1994. – Т. 2. – С. 75-86.
9. *Стефаник, Василь*. Виводили з села. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 48-50.
10. *Стефаник, Василь*. Стратився. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 51-55.
11. Так само.
12. *Стефаник, Василь*. Дорога. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 164-167.
13. *Стефаник, Василь*. Шкода. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 96-98.
14. *Milosz, Czeslaw*. Nistoria literatury polskeiej. / Do roku 1939. / Rozdział X. – Kraków, 1997. – 526 s.
15. *Graves, Robert*. The White Goddess. A historical grammar of poetik myth. – New-York, 1975. – 390 s.
16. *Matuszek, Gabriela*. Stanislaw Przybyszewski o artyście i sztuce. // Krakówskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Kraków, 1998. – S. 71-78.
17. *Гординський, Святослав*. Про поезію Б. І. Антонича. // Б. І. Антонич. Зібрані твори. – Нью-Йорк – Вінніпер, 1967. – 316 с.
18. *Стефаник, Василь*. Кленові листки. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 210-221.
19. *Стефаник, Василь*. Роса. // Василь Стефаник. Твори. – К., 1971. – С. 342-344.

S. I. Horob i Z. P. Ğuzar

Umjetnička paleta proze Vasylja Stefanyka Kategorije dramatičnoga i tragičnoga

Novele Vasylja Stefanyka otkrile su sa svih strana sliku unutarnjeg svijeta heroja, kojeg autor dizajnira i razmatra kao pod povećalom, te složenu i višedimenzionalnu sudbinu likova, koju pripovjedač tumači na najvišoj moralno-filozofskoj razini. Pisac ne prikazuje cijelu životnu priču glavnih heroja, nego samo poneki fragment, međutim čini to na način da se u njemu skuplja najveća napetost, najdublji dramatism ili tragizam i time jasno ističe put/kretanje ljudskog bića. Očigledno nije slučajno Vasylj Stefanyk često naglašavao kako se njegove novele mogu smatrati malim seoskim tragedijama. No kao što tragedija, stvarajući konflikt čovjeka sa sudbinom i smrću, po Aristotelu može uzdizati i čistiti duše heroja i istodobno činiti isto gledateljima koji doživljavaju katarzu, tako se pred novelistom otkrivaju nove neograničene mogućnosti da u okvirima fragmenata pokaže i kristalizira raznolike promjene u svjetonazoru glavnih likova, tuge ili nesreće koje nisu samo izazivale očaj u njihovu životu, nego su budile samosvijest i humanizirale ih. Zasigurno je i ovdje takva prirodna refleksija, takva organska meditacija Stefanykovih heroja nad vječnim egzistencijalnim problemima života i smrti, grijeha i otkupljenja, dobra i zla, u odnosu na druge vrijednosti ljudskog bića i filozofska pitanja. Druga stvar je što su zaključci do kojih su dolazili bili neutješni, možda čak i tragični.

U suštini, u umjetničkoj paleti proze Vasylja Stefanyka prevladavaju tragizam i tragično, dramatism i dramatično kao sveobuhvatne kategorije. One su karakteristične za sva razdoblja piščeva stvaralaštva, bez iznimke. Može se čak pretpostaviti da se upravo te kategorije najviše pojavljuju u Stefanykovu nastojanju da ciklizira svoje epske priče, nastojanju koje je genetski svojstveno prirodi same novelistike i posebno se izražavalo u književnosti kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Jednom od važnijih odlika novelističke poetike Vasylja Stefanyka, proučavatelji njegova stvaralaštva (Vasylj Lesyn, Fedir Porebennyk, Ivan Denysjuk, Mykola Grycjuta i dr.) smatraju dramatism, tu duhovno-sadržajnu sferu heroja, duhovni put koji se, prema G. Freytagu, pojačava i prelazi u odlučnu/odrješitu radnju i djelovanje usmjereno na konflikt s protagonistom¹. Nebitno je kolika je tu mjera suprotnosti ili animoziteta. Pritom pojam dramatismu stefanykoznałci različito definiraju: kao jezgru

1 Freytag, G. *Dramatische Werke. Technik des Dramas*. – Leipzig, 1963. – S. 522.

dramatične koncepcije stvarnosti, kao specifičan kut percepcije, kao posebnu estetsku formu svijesti o suprotnostima stvarnosti i prije svega njezinih društvenih suprotnosti kroz međuljudske odnose, njihove individualne sudbine itd. S takvim razumijevanjem Stefanykova dramatismom moguće je složiti se samo djelomično, i to samo u onim djelima gdje je žestina konflikta, intenzitet sukoba među suprotstavljenim stranama jasno izražen i prikazuje se kao strast, zanos općenito.

Kao primjer mogu poslužiti novele *Palikuća*, *Kradljivac*, *Sud*, *Lesova obitelj*, *Pobožna* i dr. Upravo tu se susrećemo s tradicionalno-uobičajenim dramatismom, u kojem se akumuliraju nagli konflikti namjera i ideja (duhovnih, socijalnih, moralno-etičkih i dr.), dramatismom koji prije svega karakterizira takvu vrstu književnosti kao što je drama, koja mora obuhvatiti konkretnu priču, kao što je naglašavao Ivan Franko „ne samo izrečenu riječima, nego također izraženu djelovanjem“², pri čemu je djelovanje u cijelosti dramatisirano. I to ne u svim slučajevima, premda ona, drama, u grupi kazališnih djela, najviše teži sličnim (izuzetno napetim) situacijama.

Unatoč očitoj dramsko-kazališnoj posebnosti novela Vasylja Stefanyka (žestina konflikta – unutarnjeg ili vanjskog, kronotipna lokalizacija događaja, gotovo uvijek dijalogiziran ili monologiziran jezik likova, sažetost njihove karakteristike, u suštini cjelovita odsutnost autora u sadržaju, čije se replike radije prihvaćaju kao svojevrstne primjedbe), one pripadaju rodu epike u književnosti. Zato imaju pravo, posebno oni stefanykoznaoci, ukrajinski iseljenici (Julijan Vassyjan, Danylo Ćusar-Struk, Dmytro Kozij, Jurij Klynovyj, Dmytro Korbutjak i dr.), koji tvrde da je Stefanykov dramatism širi i dublji pojam od kondenzirane napetosti događaja ili takva niza okolnosti u životu heroja u kojima on dolazi u bezizlazno ili vrlo ozbiljno stanje. Oni su uvjereni da je dramatism novela zaoštreno-ezoterično iskustvo disharmonije njegovih heroja, pretežito na unutarnjem planu³ kao oblik svijesti o neriješenim sukobima u životu likova⁴, a u isto vrijeme dramatism Stefanykovih djela je njegov osobni ton (emocije koje se temelje na odrješitoj napetosti i upućene su ravnodušnom ili borbeno nastrojenom čitatelju)⁵, osobno stanje ne samo u stvaranju nego i u percepciji.

U tome značenju dramatismu novela Vasylja Stefanyka suprotstavljeni su, s jedne strane emocionalno shvaćanje i prihvaćanje životne harmonije, koje je povezano s uravnoteženošću i spokojem čovjeka (*Mamin sinčić*, *Majstor*, *Portret*, *Odlazeći iz grada* i dr.); s druge – pasivna pomirenost s disharmonijom (*Ubio se*, *Šteta*, *Kameni*

2 Франко, І. *Твори*. В 50-ти т. – К., 1987, Т. 29. – С. 295.

3 Див., наприклад: Юліян Вассян. *Твори*. В 2-х т. – Торонто, 1974, Т.

2: Мистець із землі зроджений. – С. 72-84.

4 Дмитро Корбутяк. *Секрети творчости Василя Сетфаника*. // „Сучасність”, 1971, ч. 7-8. – С. 34.

5 Riječ je o dramatismu kao konkretnom obliku organizacije emocija, dinamike percepcije itd.

križ, Večernji sat, Smrt i dr.). Stefanykov dramatism u pravilu uvijek postoji u vezi s aktivnim iskustvom nerješivih suprotnosti, s uzbuđenošću i tjeskobom. Dramatično je to životno stanje njegovih heroja, pri kojem u opasnosti ostaje izvršavanje bitnih i značajnih ljudskih potreba (*Majka, Grijech, Udovica Marta odavno je bolesna...*, *Međa, Ona je zemlja* i dr.). Ovdje se njihovo samoizražavanje odvija zahvaljujući autorovu formiranju lanaca verbalnih postupaka, stvaranju oštrokonfliktnih situacija, koje kao da produbljuju misao/ideju o tome da je „situacija bogata konfliktima pretežno predmet dramske umjetnosti“⁶. Stefanyk često slične trenutke koristi u svojim novelama, što daje osnovu da ih se smatra malim dramama. Osim toga, konflikt kojeg napeto teže razriješiti likovi nije samo prisutan u piščevim djelima: u pravilu, on leži u osnovi ako već ne u svim epizodama novele.

Vasyly Stefanyk je prikazivao najbolnije, patničke, uznemirujuće, pa čak apokaliptično-katastrofalne situacije (na čemu se, zapravo, razvio njegov ekspresionizam) u graničnim situacijama ljudske sudbine. Od toga polazi stanje uzrujanosti, tjeskobe, prigušenog nadanja ili potpune bespomoćnosti junaka u složenim peripetijama života. Dovoljno se prisjetiti djela kao što su *Plava knjižica, Sama samcata, Katrusja, Javorovi listići* i dr., ne bi li se u to uvjerali. Ovdje se u prvom planu ističe dramatism monologa i dijaloga kao interakcija suprotnih reakcija govornog ponašanja likova, i u isto vrijeme izraz u tom višeglasju autorskoga glasa.

Na primjer, u *Javorovim listićima* Vasyly Stefanyk usmjerava pozornost koncentrirajući sve, bez iznimke, psihološke konflikte na jednu ljudsku nevolju. Ona neočekivano teškim udarcem prvo smanjuje, zatim potrese, a potom kasnije zdrobi dušu seljaka. Protagonist djela proživljava unutarnju disharmoniju – zaoštrenu i jasniju. Monolozima i dijalozima pred čitateljem se pojavljuje potpuno dramtizirana sudbina čovjeka-nesretnika. Pisac je izgradio novelu tako da se najjača dramska napetost kristalizira upravo u tom, središnjem liku. Zatim se znatno povlači u likovima njegove djece, s vremenom se osjetno smanjuje u liku njihove majke i, na kraju, „eksplodira“ u liku žene-patnice bukom otupljela u duši tragizma majčine pjesme o javorovim listićima, koji su se „rasuli po pustom polju, i nitko ih nije vrijedan pokupiti, i nikada oni neće zazeleniti“⁷.

Ivan, otac novokrštenog djeteta i suprug žene bolesne od poroda (i jedno i drugo su zajedno umrli – što je neizreciva bol i sveobuhvatan očaj), upravo za vrijeme krštenja svog novorođenčeta kao da se nada brojnim kumovima u svojoj nesreći, okrivljujući u svemu i sebe, i suprugu, i djecu, i ljude, i sudbinu. Kumovi ga u ništa ne mogu uvjeriti, jer je sve što govori Ivan rezultat vlastitog iskustva i patnje, proživljenog i preživljenog.

6 Василь Стефаник. *Кленови листки*. // Твори. – К., 1971. – С. 221. (Ovdje i dalje referencija na ovo izdanje s oznakom stranice.).

7 Василь Стефаник. *Кленови листки*. //Твори. – К., 1971. – С. 221.

Prosjaci se plode i ne umiru. Tko je prosjak, ne treba čak ni gledati prema ženi. Ivan je izgubio volju za životom, u kojem nema tračka nade, zato mu sada ničega nije žao: „Ispričavam se za svoje riječi, ali mislite li da ja za njih brinem, ili za sebe da ja brinem?! Bogme, nije me briga, neka ih odmah smrt uzme, a i mene s njima!“ (str. 212).

Kumovi, koji su prvo korili Ivana, vidjeli su da je sve uzaludno i ušutjeli su. Ranjena, rastrgana duša junaka je spremna svakoga trenutka eksplodirati novim psovkama, novim otporima – djeci, ženi, koji ga svake večeri pri povratku s cjelodnevne košnje, podsjećaju: „nema kruha“. Ivan se buni čak i protiv Svevišnjega, jer pušta u život ljude bez sreće, protiv službenog morala crkvenjaka, koji kore seljaka zbog lošeg odgoja djece, iako oni, otac i djeca, nemaju osnovne uvjete za opstanak na ovome svijetu: „A kada bi oko moga djeteta i mama, i dadilja, i dama hodala, kad bi meni ljudi svega donosili, onda bi i ja, vaša milosti, znao, kako djecu učiti! Ali moja djeca rastu u korovu zajedno s pilićima, a ako se nešto dogodi, tako kao sada, onda nitko ne zna što oni cijeli dan rade. Oni kradu, prose, pasu, a ja odakle da znam? Ja kosim vaša polja i zaboravljam ne samo djecu, nego i sebe ne pamtim! Vi bi htjeli da ja vaša polja uredim, a i djecu učim“ (str. 213). A dalje se tom napetom i bolnom nadanju dodaje dramatzirani lirizam glavnog junaka: „Ja na djecu pazim, ali ne brinem, da ono bude pristojno, ili da zna raditi. Ja samo gledam, jel već dobro zemljom ide, ili ga treba tjerati u službu, to ja čekam. (...) Kad bi samo bogataš ili gospodin stvorio otvor, a ja ga onamo bacim, da bi ga se riješio. A zatim ono trči oko stoke, noge su pune rana, rosa ih jede, pljeva bocka, a on skače i plače“ (str. 213–241).

I već kao upotpunjenje tog očajnog Ivanova stanja je slika organskog refleksa njegove duše: „Izgleda tako, da sam ja svoju djecu ismijao, gore nego tamni neprijatelj. A ja, vidite, nisam ismijao, ja sam ih samo odgurnuo s očiju danas, i sutra, i za godinu, i dvije, i pogledat ću na svoju djecu, što oni tamo rade? A ja sam vidio i rekao im. Otišao sam k njima u goste, i krv se moja zamrzнула na imanju...“ (str. 215).

Dramatzizam *Javorovog lišća* se produbljuje i odabirom likova, i izmjenom odgovarajućih slika i situacija. Vasylj Stefanyk čak uračunava starost djece, koja je označena tako da je ne bi mogli razumjeti, niti shvatiti situaciju u kojoj su se našli s roditeljima. Upravo taj kontrast između svijesti o tragizmu roditelja, i neshvaćanja njihove djece postaje svojevrsni kontrapunkt sljedećih dviju slika, već bez oca: grčevita bol majke i „djeca sa žlicama u ustima okretala su se majci, gledala, i ponovno se okretala zdjeli“ (str. 216), a zatim majčina naredba najstarijem, šestogodišnjem Semenku, da se brine za svoju braću i sestre; i kasnije, u trećoj slici, Semenکو nosi ocu ručak u polje. Čini se da ta epizoda oslabljuje dramatzizam novele, iako zapravo nije tako: Semenکو nije izoliran od prijašnjih i daljnjih situacija. „Pred očima – maleni dječak, koji nakon dva koraka od kuće već u cijelosti izbacuje iz sebe depresivno raspoloženje. Oslobođen osjećajem slobodnog prostora, nemar cvjeta u dječaku suverenim izrazom

brze fantazije, da bi pri susretu s psom, u sceni u kojoj mu Semenکو komadić za komadićem baca palentu, za kojom pogledava gladni otac, – prijelaz u sliku zabave, humora, zaljubljenog u sebe smijehа. Dovoljno je čitatelju pokazati u mašti ovu scenu s roditeljima, da bi čuo impresivan/upečatljiv krik disonansa među tim poveznicama jednog sistema, koji bez ikakvog žaljenja kreira stvarnost.⁸ – piše Julijan Vassyjan.

Takvo istaknuto razilaženje psihičkih stanja dopušta Vasylyju Stefanyku ne samo očuvati unutarnju cjelovitost *Javorovog lišća*, nego i održati na tim duševnim kontrastima dramatičnu napetost pripovijesti objavljenu već od prvih slika. Na kraju, takva neusklađenost psihičkih stanja likova postaje najoštrije dramatizirana pri kraju novele, u četvrtoj slici, kada Semenکو majci koja umire daje svijeću koju je otac izradio: „Mama je pogledala velikim, sjajnim očima u sina. Bezdan tuge, sva žalost i nemoćan strah okupili su se u očima, i zajedno rodili dvije bijele suze. Zavaljale su se na kopcima i zamrznule.“ (str. 220).

Naravno, na tom mjestu je Vasyly Stefanyk mogao završiti djelo, no pri očevidnom opadanju sadržajnosti, on svjesno drži u napetosti i sebe, i čitatelja. Za osobno stanje ovdje se važu u budućnost projicirane riječi-zapovijedi majke koja gasne sinu, da brani djecu pred maćehom, da ih ne da okrivljavati, da se djeca međusobno vole i da preda ocu njezinu predsmrtnu molbu da voli djecu. I već kao posljednji akord tog dramatizma, akord, bez kojega ne bi bilo cjelovitosti organizacije emocija i dinamičnosti percepcije: posljednja uspavanka majke, u kojoj su se isprepleli i njezina tuga i njezina žalost, i njezina ljubav: „U slabom, hrpavom glasu izljevalа se njena duša i potiho je spadala među djecu i ljubila ih po glavama. Riječi tihe, prigušene su govorile, da su se javorovi listići rasuli po pustom polju, i nitko ih nije vrijedan pokupiti, i nikada oni neće zazeleniti. Pjesma je pokušavala izaći iz kuće i poletjeti u pusto polje za listićima...“ (str. 221).

Dramatizam novela Vasylyja Stefanyka nije samo bitno svojstvo slike predmeta u njima, nego i njihova svjetonazorska kvaliteta. U velikoj se mjeri novelistika prozaika „hrani“ oštrim i aktivnim autorskim iskustvom zasićenosti, bogatstva i istodobno proturječnosti života. „Ispunivši se do najveće moguće granice svojim predmetom, sve do gubitka samoga sebe – tek tada Stefanyk počinje govoriti“ – piše u recenzijama zbirki novela *Put i Moja riječ* Antin Krušeljnyc'kyj. – „I s velikim naporom volje on kao da sam sebe zadržava, da bi dao riječ seljaku. (...) On ne govori samo riječima, nego i pokretima, govornim tonom, cijelom svojom naravi. Riječi tajne i skrivene negdje na dnu duše iznenada oživljavaju, dobivaju krv i tijelo i pasu snagom groma u našu svijest. To su živi ljudi, koji se muče, pate, koji žele da ih netko razumije i posluša.“⁹ Tu funkciju na sebe preuzima Vasyly Stefanyk, dramatizam čijih novela je

8 Юліан Вассіян. *Твори*. В 2-х т. – Т. 2. Мистець із землі зроджений. – С. 79.

9 *Василь Стефанук у критиці та спогадах*. – К., 1970. – С. 79.

uvijek u velikoj mjeri obilježen autorskim viđenjem i autorskim kreiranjem sukoba, kako vanjske stvarnosti tako i ljudske osobnosti. Zar nisu takvim iskustvom, takvom boli, prožete stranice djela *Sinovi*, *Marija*, *Kameni križ*, *Ubio se* i mnogih drugih?! Ali ti su se autorski osjećaji, ispravno bilježi Dmytro Kozij, ujedinjavali „u duši pisca s vjerom u čovjeka, prije svega s vjerom u ukrajinskog seljaka“¹⁰, seljaštvom, čija je tisućljetna povijest i kultura „stvorila iz njih ljude koji se ne boje smrti“¹¹.

Dramatizam Stefanykove boli, osim subjektivnog, ima i objektivni intenzitet. U mnogim bezfabularnim novelama, on nastupa kao organska sinteza autorskoga i karakternoga, kao sama stvarnost: nepredvidljivo naglo, eksplozivno, bez ikakve spremnosti za prijelaz u pozitivno. Čini se da osobni tonalitet Stefanykove boli gotovo ne daje osnove čak ni do neznakačnog osjećajno-emocionalnoga konflikta. Međutim, nije tako. Premda i jedva čujno, sve u djelima pisca postoji: oprečnost pretežito nije kvalitativna, nego kvantitativna. Drugim riječima, riječ je o diferencijaciji ne kvantitativnoga, nego kvalitativnog stupnja dramatizirane boli. „Stefanykova bol“ – piše Julijan Vassyjan – „uvijek doseže najvišu napetost, ludilo, bezizlaznost, – od njega – samo je jedan korak do samoubojstva, ludila, tupila, neosjetljivosti. (...) Relativne slike utječu na čitatelja tako, kao da su pred njim originali, koji se zapravo uvijaju u konvulzijama boli. Njegova bol progoni fizičkom prisutnošću, svojom neposrednošću.“¹²

Upravo se dramatizam novele *Put* i gradi na osobnoj boli autora. Vasylj Stefanyk vodi svog heroja (samog sebe) jasnim i dalekim putem za pozivom njegova beskrajnoga optimizma. (...)

Dvema oznakama, „crn“ i „velik“, Vasylj Stefanyk ocrtava sliku nekakva nevjerojatno napetog suparništva ljudi sa zemljom, očajnog čak do samozaborava i samoodricanja. „A noć ih je stavljala u san, kao kamenje, jednog oko drugog“ (str. 164), i odmarali su oni nakon cjelodnevnog umora „okrenuti prema nebu, kao more glava protiv mora zvijezda“ (str. 165). Čak i u snu Stefanyk ističe legendarnu snagu i ustrajnost tih ljudi, od čijih je udara srca zemlja jecala, i vjetar bježao u gore.

Upravo ta, druga slika, ne samo da poriče bezgraničan optimizam heroja, nego kao i da predviđa njegovu daljnju tešku, čak tragičnu sudbinu. Dramatizam se produbljuje psihološkim kolizijama među „svijetom nasmiješene mladosti, koja se u naletu prve proljetne ludosti proteže u zemlju odsanjanih snova i estetičnog kvijetiva, i stvarnim svijetom neumoljive drame životne borbe“¹³. Ona, ta okrutnost borbe, ostaje

10 Дмитро Козій. *Стефаникова людина в межових ситуаціях*. // Глибинний етос: Нариси з літератури і філософії. – Торонто – Нью-Йорк – Париж – Сідней, 1984. – С. 293-294.

11 В. Стефанік. *Повн. збір. творів у 3-х т.* – К., 1954. – Т. 3. – С. 153.

12 Юліян Вассіян. *Твори*. В 2-х т. – Т. 2. Мистець із землі зроджений. – С. 107.

13 Юліян Вассіян. *Твори*. В 2-х т. – Т. 2. Мистець із землі зроджений. – С. 109.

nepromijenjenom za heroja čak i tada kada je „na svježoj oranici pod veselom dugom stajala njegova ljubav“ i sva se zemaljska okolina radovala „njenim bijelim tragovima“ (str. 166). Stefanykov heroj je itekako svjestan neposrednosti okoline i osjeća je svom dušom. Zbog toga ga, bez obzira na njegovu ljubav, prate bol, muke i patnje od slike koju vidi pred sobom: „Po njihovim (ljudskim) čelima ukopavali su se jarci, jedan oko drugog. Usne su im venule i bijelile. Srca su se punila gorčinom“ (str. 166).

Vasyly Stefanyk vodi liniju daljnje sudbine heroja putem opadanja njegova raspoloženja kroz forme odraza do sve realnijih, čak jasnijih slika života. Međutim dramatična napetost stoga ne opada, nego obratno – raste, dosežući katastrofalan vrhunac u trenutku kada se heroja odriče njegova ljubav (odnosno, može ju se shvatiti kao muzu). (...)

Ako se dramatismom *Javorovog Lišća* i *Putu* usredotočuje znatnom mjerom na unutarnje, psihološke sukobe ljudske duše, onda se dramatismom novele *Palikuća* odvija na spoju socijalnih i osobnih trenutaka. Upravo socijalni prostori (a njih je nekoliko) postaju motivi, faktori trenutnog utjecaja na sudbinu glavnog heroja Fedora. Vasyly Stefanyk dostiže napetost prikazom recesijskih razdoblja, stalnim ogolijevanjem raspoloženja seoskog prosjaka, upravo na paraleli sve gorih životnih situacija (paraliza moralnih snaga), na liniji sustavnog niza njegovih životnih neuspjeha, čak nesreća. I, napokon, pisac završava sve očajničkim krikom posljednjeg protesta (jedinog u Fedorovu životu) neumoljivo uništene duše – zločinom. Ovdje nije ni buntovnik, ni osvetnik, taj što navodno obavlja pravedan čin spontane osvete, kako se o tome donedavno pisalo u našoj književnoj kritici, nego prije svega – tragedija ranjene duše, koja je prošla kroz paklene muke strahote života, koje su i dovele do Fedorova zločina (i to kakva zločina – „ja tuđe ne želim, samo nek moje izgori“). Fedor se sa samoodricanjem borio protiv svoje sudbine, zbog toga on nije zločinac, nego prije tragična ličnost. „Ja se sada borim s proletarijatom seoskim, s palikućom, s anarhistom“ – izvijestio je Vasyly Stefanyk u pismu iz Krakova Oljgu Ćamorak. – „Pišem za njega, a u biti za sebe, jer je moguće svoje muke i očaje staviti nekome na leđa, da bi ih nosio među ljude, da bi njima zijevao na svijet, kao velikom ranom. (...) Tko zna, hoću li ja biti vrijedan tu stvar dovršiti tako, kako želim. Ja ne mogu po cijele dane drhtati od groznice, a ni ne mogu mozgom tako okretati, da bi vidio sve, i najmanju grimasu proletarijata.“¹⁴14 (...)

U sustavu moralno-etičkih vrijednosti našeg naroda palikuća je uvijek negativna ličnost. Autor je naznačio da se pravi Kuročka brzo izgrađivao, a Fedor počeo prositi. Zbog toga u noveli činjenica potpale nije prikazana. Pisac nije mogao zaobići elementarnu pojavu – uzaludnost neetičnih postupaka. Ali ipak ćemo sve istaknuti

14 14 Стефаник, В. Твори. – К., 1964. – С. 446-447.

kao isključenost (kao i otuđenost) lika protagonista. Sjetimo se jednog od takvih mjesta u noveli:

„Po selu su bijele uske staze sve kuće povezivale, samo je Fedorova kuća stajala iza mreže stazica, kao da je napuštena“ (str. 137). Primijetimo da epitet „bijeli“ u Stefanykovu svijetu zauzima posebno mjesto („Otišao sam od mame u bijeloj košulji, i sam bijel“ – kaže pisac o sebi). U njegovim novelama su i bijele košulje, i bijeli prozori (a Fedor nije imao ni bijelu košulju ni bijel prozor); i bijele ruke, i bijele suze... Slika bijele košulje se povezuje sa slikom „bijelih gazda“...

Dramatizam i tragizam u analiziranim djelima su karakteristične oznake poetike novela Vasylja Stefanyka. Uz nekoliko iznimaka (npr. *Pobožna*) oni prevladavaju u stvaralaštvu pjesnika i čine ga originalno trajnim. U isto vrijeme su i druge umjetničke kategorije (kako sadržajne tako i formativne) novelističke poetike u cijelosti osebujne. Na primjer takve kao što su žanr, stil, karakter, sadržaj, kompozicija i drugo.

S ukrajinskoga prevela Sanja Milas

R. V. Pihmanec'

Osnova umjetničke misli Vasylja Stefanyka Arhetipi: slika sudbine

Čini se da je nužno odmaknuti se od nekadašnjih tvrdnji koje su Vasylja Stefanyka proglašavale samo pjesnikom „seoskog očaja“ i gospodarskog propadanja. Barem otkad je Ivan Franko autoritativno i opravdano osporio misao Rusove da je novelist „slikar strašne ekonomske bijede seljaka“. Smatrao je autoričin stav da Stefanykova djela „ostavljaju tako snažan utisak jer se u njima oslikavaju neopisivo teški gospodarski odnosi galyc'ko-rus'kog seljaštva“¹ „potpuno netočnim“. Takvi su banalno sociološki pristupi i karakteristike prevladavali i u sovjetskim istraživanjima Stefanyka.

S druge strane, redukcija raznolikog i originalnog postignuća pisca samo na univerzalnu i sveljudsku istinu, kao što se može vidjeti u knjizi Oleksandre Černenko *Ekspresionizam u stvaralaštvu Vasylja Stefanyka*, također ga shematizira i osiromašuje. Uspješan pokušaj pomirenja tih tvrdnji je članak u *Enciklopediji ukrajinoznastva*, radovi Ivana Denysjuka, Myhajlyne Kocjubyns'ke i drugih. Umjetničko djelovanje u Stefanykovu „carstvu“ istovremeno se širi na nekoliko površina: metafizičku,

1 *Василь Стефаник у критиці та спогадах.* – Київ, 1970. – С. 60.

konkretno socijalnu, nacionalnu i također psihološku – sadržajno se puneći iz svih tih izvora. Potrebno je pojasniti prema kojim principima i na koji način se one sjedinjuju, no prije svega treba riješiti pitanje dubine smisla njegova umjetničkog svijeta.

U znanstvenoj se domeni za označavanje tih pojava javio termin „podtekst“, iako on ne obuhvaća sve semantičke parametre fenomena, a znanstvenici nisu jednoglasni ni što se tiče objašnjenja termina, izvora, niti srži i funkcionalnih karakteristika pojave. Mi ćemo dati prednost izrazu „unutarnja forma“, koji se spominje u studijama Oleksandra Potebnje, gdje postoje ozbiljni teoretski dokazi.

Prema tome, osnovu unutarnje forme djela Vasylya Stefanyka čini izvorna slika sudbine. Prije svega bitno je pojasniti neka teorijska pitanja.

Koncepcija unutarnje forme („početnog etimološkog značenja“) zauzima ključno mjesto u znanstvenoj ostavštini Oleksandra Potebnje. Odrekao se tradicionalne podjele riječi na zvučnu formu i značenje. U svakoj riječi (slici) izdvojio je tri elementa: vanjsku ili zvučnu formu, značenje (sadržaj) i unutarnju formu. Pojava zadnje komponente je logična, budući da je istraživača prije svega zanimalo proces nastajanja riječi, njezina unutarnja dinamična bit. O. Potebnja ju je vidio u pokretu, prijelazima, u suptilnim semantičko-formalnim odsjajima.

Unutarnja forma riječi ili slike postaje posebnim posrednikom između sadržaja (ideje) i zvučanja jer „osim stvarnog jedinstva slike, daje još poznavanje tog jedinstva“.² Dakle demonstrira kako, po kojoj osnovi i na koji se način ostvaruje stvaralačka sinteza. To je ono duboko obilježje, u kojem se sastaju (i iz kojeg izrastaju) slikovno-formalne te idejno-logičke karakteristike. Drugačije rečeno, to je slika nastala kao rezultat označavanja riječju određenog predmeta ili pojave. Ona nastaje na osnovi neke njihove karakteristike. Uzmimo kao primjer riječ „ведмідь“ /medvjed; u zagradama dajemo op. prevod./, koja je nastala metatezom (premetanjem slogova) od „мед = вѣдь“: onaj koji ведає (jede) med. Kao što vidimo, karakteristika nije glavna. Jedna od karakteristika slike, koja se iz određenih razloga istaknula od ostalih, u sebi sadrži sve ostale, „reducirajući polimorfnu prirodu određenih predmeta na njihovu jednu karakteristiku“³. Ona time postaje prikazom mnoštva i dobiva značenje znaka-simbola i, takoreći, postaje središtem slike.

Unutarnja forma na taj način nastaje kao rezultat usporedbe dvaju predmeta ili pojave – na osnovi njihovih sličnosti, unutarnjeg poklapanja ili analogija. Ta se veza pritom temelji na jednoj, često jedva primjetnoj karakteristici uspoređivanih subjekata: šumska životinja – med, prozor – oko, stol – pokrivati itd. Svaka umjetnička slika nastaje na taj način.

2 Потебня, О. *Естетика і поетика слова*. – Київ, 1985. – С. 34.

3 Фізер, І. *Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження*. – Київ, 1993. – С. 30.

Uzmimo kao primjer bilo koju pjesničku sliku Vasylja Stefanyka, recimo onu s početka novele *U korčmi /U krčmi/*: „Za dugačkim stolom sjedili su Ivan i Proc'. Bacali su po stolu tvrdoglave riječi i, sagnuvši se, slušali što stol govori. Žalili se i pili.“⁴ Kako bismo razumjeli umjetničku snagu i savršenstvo ove složene metaforične konstrukcije, treba uzeti u obzir novelistovo razumijevanje biti „seljačke riječi“, samog manira seljačkoga govora. „Oni (seljaci – R. P.) ne bacaju riječi u vjetar, kao mi, inteligencija, već ih dugo nose na grudima“⁵ – više je puta naglašavao. U takvoj se riječi nalaze i muka, i znoj, i krv i bol seljaka. Zbog toga se njome ne „razbacuje“, već pažljivo osluškuje njen unutarnji žamor i disanje jer tada zapravo osluškuje sebe, svoju dušu, glas svoje sudbine. Riječ se, kao takva, uspoređuje s teškim željeznim kuglama, koje seljaci bacaju po stolu ispred sebe. Dok stol odzvanja od njihove težine, i taj jezik odjekuje. Pomalo natopljena okovytom /rakijom/ ta riječ postaje „energična“: strastvena, slobodna, goruća i neopisivo hitra.

Usputno rečeno, tropi nastali na osnovi usporedbe s „metalom“, jedni su od najdražih te emocionalno i semantički najsnažnijih u umjetničkom svijetu Vasylja Stefanyka. Željezne ruke, željezni žuljevi... Žile na Ivanovoj ruci nalikuju „lancu od plavog čelika“, on je „protresao sivom kosom kao grivom kovanom od čeličnih niti“. Heroja novele *Syny /Sinovil* dlačica „svaka peče poput užarene žice“. Slične umjetničke strukture, Ivan Franko nazvao je „nasilu spojenima“. One nešto gube u vanjskoj istinitosti, ali ništa – u umjetničkoj istini, osobito ako se uzmu u obzir piščevi ekspresionistički principi stvaralačkog prikaza stvarnosti. Ekspresionizam, kao što je poznato, svjesno deformira životnu istinu zbog razumijevanja višeg bitka i kako bi se postigao određeni estetski dojam i efekt.

Zbrojivši sve, može se reći da unutarnja forma predstavlja srž gdje završava umjetnička misao, a iz koje proizlazi pokret i organizacija slikovnog sadržaja. To je ono organsko, nepodijeljeno na diskretne dijelove cjelina, koje u sebi u „iskonskom“ stanju čuva i određeni smjer stvaralačkog rada, rekli bismo „program“ utjelovljenja i sustav najrazličitijih umjetničkih ideja i znakova, ukupnost slika i varijante njihovih mogućih kombinacija i povezivanja itd. Unutarnja forma označava smjer kretanja misli u riječi i umjetničkom djelu.

Arhetipi se također „manifestiraju samo u tvrdo formiranom materijalu u značenju regulirajućih principa njegova stvaranja“⁶ – naglašavao je C. G. Jung. Prema njegovu viđenju, arhetip doseže univerzalno stalne izvore ljudske prirode i sklonost prema formiranju sveopćih veličina naslijeđena je iz pradavnih vremena i

4 Стефанік, В. *Твори*. – Київ, 1964. – С. 40. (U daljnjem se tekstu pri referenciji na ovo izdanje navodi samo broj stranice.)

5 Рудницький, М. *Письменники зблизка: Спогади*. – Львів, 1958. – С. 129.

6 Jung, C. G. *Arhetip i simbol*. – Москва, 1991. – С. 283.

nalazi se u kori i potkori mozga. Proučavanje arhetipskih pojava ima svoju povijest i predstavljaju ju imena kao što su: Ciceron, Sveti Augustin, Lévi-Bruhl, djelomično Freud i Nietzsche, P. Florenskij, S. Averincev, Je. Meletinskij i dr. Najveća zasluga na tom polju pripada Jungu. Istina, njegovo se razumijevanje arhetipa ne poklapa uvijek s gledištima prethodnika i nasljednika jer, na primjer, pojam „kolektivna predodžba“ Lévijs-Bruhla, obuhvaća i svjesne forme (tajna učenja, mitove, bajke), a kod Junga su arhetipi – samo formalno-hipotetički, a time nedostupni promatranju veličine. Dakle, to nisu slike, forme ili ideje, već samo njihove prvotne sheme, psihološki preduvjeti; oni stvaraju taj dio psihološkog sadržaja arhaično-kolektivnih predodžbi koje „još nisu prošle nikakvu svjesnu obradu i pokazuju samo još neposrednu psihičku realnost“⁷. Sam je znanstvenik više puta istupao protiv tumačenja arhetipa kao nekakvih određenih, sadržajno ispunjenih mitoloških slika ili motiva dostupnih promišljanju. Po njegovu uvjerenju, arhetip je samo „tendencija za stvaranje takvih ideja motiva“⁸.

Bivajući „posljedicom psihološkog funkcioniranja mnogih predaka, dakle skupljeni milijunima ponavljanja i zgušnjavanja u tipu iskustva organskog bitka općenito“, oni su uvijek i svugdje prisutni kao glavni postulati fantazije, zadajući određenu formu, smjer svakog životnog iskustva. Ili malo drugačije – stvaraju duboke osnove ljudske prirode i kao takvi utječu na posebnosti misaonih procesa, na karakter osjećaja i fantazije, a također i na svakodnevne refleksne reakcije individue. Takve prvotne slike dobivaju sadržajne karakteristike zadirujući u svijest i puneći se materijalom svjesnog iskustva, konkretnije – personificirajući se u mitološke, umjetničke i druge simbole. Glavna sfera arhetipnih simbola kao spontanih i iracionalno stvorenih realnosti su, dakle, mitovi, bajke, tajna učenja, različite umjetničko estetske pojave, vizije snova i halucinacije duševno bolesnih.

Prethodne pretpostavke o arhetipnoj slici sudbine kao osnovi unutarnje forme djela V. Stefanyka potvrđuju i vanjski vidljivi pokazatelji. To su primijetili i mnogi prvi Stefanykovi čitatelji i kritičari (Boždan Lepkyj, Jurij Moračevs'kyj, Seržij Jefremov, Myhajlo Ivčenko, Julijan Vassyjan i dr.). U umjetničkom svijetu pisca, sudbina istupa kao neodređena (*Synja knyžečka, Novyna*) ili kao „konkretno vidljiva“ sila, personificirana u slikama i uvjetima okolnog života (*Majster, Basaraby*) te je uglavnom izražena na različitim razinama djela kao „podtekst“. Izazvana je djelovanjem individualnih (rjeđe socijalno-psiholoških) čimbenika ili je samovoljna, slijepa i nemilosrdna.

7 Ibid. – Str. 99.

* Ispravno bi bilo naznačiti da Jung nije uvijek jasno vidio razliku između arhetipa i njegova semantičkog ekvivalenta: „simbola“, „personifikacije“, „arhetipske slike“, „arhetipske ideje“ itd., što je dovelo do zbunjenosti i opreznog stava istraživača prema jungovskoj teoriji općenito.

8 Ibid. – Str. 65.

Tu unutarnju tendenciju stvaralačke prirode novelista potvrđuje već njegovo prvo tiskano djelo – *Vyvodyly z sela / Odvodili iz sela!*. U kritičkim opažanjima prevladava mišljenje da pisac ovdje pokreće temu regrutiranja. Vasylj Lesyn nazvao je odgovarajući dio svoje monografije „Malenjkiju dyloğijiju pro rekrutčynu“ („Malom duologijom o regrutaciji“). Upečatljivo je da istraživač izbjegava karakteristike sadržajno-formalnih parametara djela, prelazeći na razgovor o povijesnim, socijalnim, tekstualnim i drugim (tj. „izvan književnim“) stvarima. Bez sumnje, regrutacija je bila veliko socijalno zlo za cijelo galyc'ko seljaštvo. Međutim, nesumnjivo je i to da novelist ovdje ne stavlja naglasak na socijalne i psihološke trenutke tog „zla davnog i sadašnjeg“. Ti aspekti postoje u tolikoj mjeri u kojoj pomažu autoru izraziti dubinu biti u formama materijalne supstance.

U to se lako uvjeriti proanaliziravši prvi odlomak novele: „Nad zapadom crven se oblak skamenio. Oko njega zora je bacila svoje blijede niti i nalikovao je taj oblak na zakrvavljenu glavu nekakvog sveca. Iza te glave probijale su se zrake sunca.“ (str. 35.)

Glavna značenjska i emocionalna težina ovdje leži u slici skamenjenog crvenog oblaka koji se uspoređuje sa zakrvavljenom glavom sveca. Cijeli smisao upravo je u toj usporedbi koja odmah asocira na muke, fatalnost, raspeće. Ona na određeni način ne usmjerava samo tu konkretnu sliku, već snažno utječe na formiranje cijele umjetničke strukture novele. S određenim upozorenjem može se reći da je ona postala temelj na kojem počiva cijeli umjetnički hram Vasylja Stefanyka. Nadalje, ta se dana usporedba odnosi na junaka. Nije čudno, dakle, što se ta slika, varirajući i modificirajući se u svojoj tečnosti, ponavlja još dva puta: u izgledu „tvrdog i postojanog“ svjetla koje tuče „kao od crvenog kamena“, dosežući apogej kao ošišana glava mladog dječaka koja je „bujala u krvavom svjetu i treba pasti sa ramena – negdje daleko na carski put“. Dakle, most je napravljen, odvilo se spajanje, pri čemu je očito da je čitatelju teško razumjeti je li on prisutan u ispraćanju regruta ili na pogrebu. Stoga majčine riječi prije podsjećaju na fragmente naricanja nego na običan jezik: „Jao, kome nas ostavljaš?“, „Ja sam te tako bolno podizala, puhala na tebe kao na ranu...“; „Odakle te iščekivati, gdje te tražiti?!“.

Majčino srce kao nitko predosjećajući bijedu i opasnost koje vrebaju na sina. Čak i na primjeru njenih izdvojenih jecaja i molbi moguće je vidjeti kako se napetost u djelu pojačava i raste, a istovremeno i u unutarnjoj prirodi recipijenta kako bi se doseglo posebno nadosjetilno stanje. Tome pomaže princip gradacije kojim se koristi novelist: „Mykolajčiću, ta nemoj ići! I čim se okreneš, tad iskrivit će se pragovi u kući, / uglovi će istrunuti. / Mene nećeš više naći /, i zato sam nećeš doći“ (str. 36). Ove fraze, izdvojene svojevrsnim cezurama, nižu se po principu postupnog povećavanja, porasta važnosti. Ukoliko je moguće prve dvije od njih izjednačiti na značenjskom i emocionalnom planu, sljedeće su snažnije, predstavljaju odlučan korak naprijed k tragičnom raspletu,

a na samom kraju dolazi do najveće eksplozije očaja i duševne muke...

Sličan im je i očev glas: „Sinko, – pitao se tata, – a tko će meni, momče, kukuruz obraditi?“ Sliku dopunjuju škrte autorske karakteristike: ljudi „kao od umrloga – tako su tužno izlazili“; „Žene su zaplakale, sestre su ruke stiskale, a mama je lupala glavom o štok“; „Momci su zastenjali. Tata je pao glavom na kočiju i tresao se kao list“. Čak je i priroda u harmoniji s mislima i osjećajima junaka: „šuma je poprimala mamin glas, nosila ga u polje, položila na granicu kako bi znalo da ako se proljeće pojavi, Mykolaj na njemu više neće orati“. Ovo „više neće“ ne ostavlja nikakvu sumnju što se tiče daljnje sudbine Mykolaja.

Sve te „jezične partije“ stvaraju tragičnu simfoniju bola i očaja, izazvanu vladavinom moćnih nezaustavljivih iracionalnih stihija, propasti, vladavinom sudbine nad ljudskim životom. Stvar, zapravo, nije u tome što je pisac znao sudbinu mladića opisanog u djelu⁹. Stvar je u tome da u osnovi Stefanykova umjetničkog stvaranja svijeta ne leže socijalno-psihološki faktori i svjetonazorsko-temeljni postulati realizma.

Isto tako i u noveli *Stratyvsja / Ubio sel* pisac nigdje nijednom riječi nije spomenuo tmurno-zagušljivu atmosferu kasarne, osim ako se ne smatra takvom jedina fraza sina iz očeva sna: „Oj, oče, nisam sposoban ići u vojsku“ (str. 37). Ova fraza istovremeno govori i malo i mnogo, no ne ukazuje na ono glavno: da je to bio uzrok samoubojstva mladog regruta, punog snage i energije – nepodnošljivo maštanje, nostalgija za zemljom, muke savjesti... Može se to samo pretpostavljati, kao i to da se Mykolaj ubio bez razloga. U svakom slučaju, u djelu njegov čin nije motiviran ni socijalnim ni psihološkim faktorima. Na kraju, to i nije važno u pogledu osnova unutarnje forme Stefanykovih djela. Sudbina u njegovu svijetu, kao što je već naznačeno, često djeluje kao slijepa, samovoljna i bezlična sila.

U *Synij knyžečki / Plavoj knjižici* ta neumoljiva sila općenito vreba na Antona, jer „sve mu je odlazilo iz ruku, a ništa u ruke“. I ako je sitne nesreće kako-tako prebrodio, prijevremena smrt žene i djece ga je dokraja pokosila: „Pio je, pio i pio; propio je dio polja, propio je vrt, a sada je kuću prodao. Prodao je kuću, uzeo je od staroste plavu knjižicu za službu i mora ići negdje u najam, tražiti si službu“ (str. 33). Dakle, heroj ne djeluje iz dobrote i kriviti u danoj tragediji socijalne osnove života znači izobličiti i vulgarizirati sadržaj novele. Tim više što je Anton, kako se sjećamo, dobio poprilično nasljedstvo: njegov je djed bio gazda cijelog sela. On sam sebe kažnjava jer je bacio u vjetar djedovinu. Bez sumnje ovdje djeluju faktori višeg, transcendentnog reda.

Nasuprot tome Ivanu, iz novele *Majster / Majstor*, je zasad sve „od ruke išlo“. On je bio slavni majstor, ukrašavao je selo kvalitetnim kućama, na svoju radost i radost drugih. Nevolje su počele kada je pristao izgraditi crkvu u Lugovysku. Tada je „krenulo

9 Prototip junaka djela bio je Luka, piščev bratić, koji se ubio tijekom vojne službe u Lavovu.

sve strmoglavce. Ako bi uzeo na dlan perje i puhnuo, svo bi otišlo. Ništa ne bi ostalo.“ (str. 51) Ovdje se vidi malo drugačija varijanta djelovanja te nadmoćne sile, vršiteljice ljudske sudbine kojoj je sve podređeno. Ona više nije bezlična, nije skrivena od tuđih očiju, već imamo izravne nagovještaje na nju. U ovoj je noveli sudbina personificirana u „gucula-nevjernika“, koji je, treba pretpostaviti, vladao tajnama crne magije i koji je majstora „svijeta izbavio, izbavio dovijeka“. „Ivan je potom poludio. Otjerao je ženu u grob, djecu je izbacio iz kuće, pustio sve kako je. Imao je kućicu, ali takvu strašnu i oronulu da je neugodno u nju ući...“ (str. 52). Posao ga ne zanima, a ako nešto i zaradi, „sve ostavlja u krčmi“. Opet je nemoguće naći uzrok njegove nesreće u socijalnim ili ekonomskim okolnostima. Zbog čega stradava majstor i njegova obitelj? U čemu je njegova krivica?.. – ta i njima slična pitanja ostaju bez odgovora. „...to je sve Božja moć“ – nije slučajnost da se, možda, tako nešto čuje iz usta jednog od slušatelja-sugovornika. Usvajanjem kršćanstva, kao što je poznato, ljudski je život počeo u potpunosti ovisiti o volji svemogućeg Boga.

Junak novele *Leseva familija / Leseva obitelj* predosjeća zlokobnost vlastitih djela, crnu dubinu vlastitog pada. Inače ne bi ležao pokorno posred puta, na podsmijeh cijelom selu dok ga djeca udaraju štapovima. I ništa ga ne zadržava ni od pokušaja da ukrade nešto iz kuće i propije u krčmi, ni od žestokog uznemiravanja žene i djece: „Ta ti si nas toliko tukao, da nikada nismo bez modrica, kao volovi iz jarma. Ne mogu ni lonac u kući imati jer sve porazbijaš. A koliko sam puta s djecom noću bila na zimi, koliko si samo prozora razbio?“ (str. 44). Nevoljko vjeruješ da su njegove prijetnje koje će se „tako ostvariti, da će se zemlja zatresti!“, samo puste riječi. Na to jasno upućuje zvijezda koja je pala s neba. Dogodit će se neizbježno. Čovjek se neće zaustaviti ni pred najstrašnijim.

Suprotno Procju (*U krčmi*) koji pokorno trpi krajnja poniženja i sram („postao je podsmijeh selu“). Njegove prijetnje da će potrgati ženi ruke („kao vrbu potrgati!“) zbog svakodnevnog batiranja nadalje se stišavaju: „Kako je prilazio kući, utihnuo je, a pred vratima zašutio.“ (str. 42) On također nosi u krčmu zadnji kaput i nikako ne zaustavlja svoju strast prema čaši.

Oba gore spomenuta djela su svojevrsne umjetničke varijacije na temu stare „pokutts’ke pjesme o krčmi, gdje naš rad umire“. Čuvši ju nekada u kući novelista, Ju. Moračevs’kyj priznaje da je „iz tih strašnih jednostavnih riječi shvatio da je sudbina zaista nešto što caruje nad ljudskom voljom...“¹⁰.

Nekada, kao što vidimo, arhetip sudbine prožima pisca, reducirajući se na socijalno-životne površine. Naravno, tada djelo nešto gubi na dramatičnoj napetosti, na ekspresiji; takve umjetničke strukture prožimaju čak generalno neobične Stefanykove

10 *Василь Стефаник у критиці та спогадах.* – С. 122.

iskre humora i ironije, ali glavna značenjska srž se jasno vidi i u njima. Nije slučajno da se Semenya iz novele *Pobožna* žali. Izgleda to kao umjetnička interpretacija narodne uzrečice: *судженого конем не об'їдеи Ішто је судено – судено је!*. Brak heroini nije donio obiteljsku harmoniju, samo je postao uzrokom svađa, nesuglasica i nesloge. Slične riječi mogle bi se prevaliti s usta i Procyhe, i Lesyhe... I Semen doživljava brak s nevoljenom kao podrugivanje sudbine. Zbog toga su se njihove svađe, u pravilu, završavale jednako: „Semenya je otrčala van, ali muž ju je tjerao i tukao. Morao je tući.“ (str. 56)

Htio bih ovdje upozoriti na pojednostavljivanje tumačenja sudbine. Analiza pokazuje da je mitologem sudbine, kao sadržajni ekvivalent tog arhetipa, skladna mnogolinijska i višestruko određena realnost. Njegovu konceptualnu osnovu tvori ideja propasti, fatalnosti predefiniranog. Ipak, time se ne ograničava sadržaj ideja o sudbini. Postoje i drugi aspekti i semantičke nijanse. O. Potebnja naveo je oko deset značenja sudbine „njoj srodnih bića“¹¹. Dakle, tu skladnu i višeznačnu semantiku mitologema sudbine treba svaki put uzeti u obzir.

U *Katrusi* pak vidimo drugačiju atmosferu: ovdje je potpuno „prizemljeno“ u vremenima zla i nesreće galyc'koga seljaštva, o čemu je sovjetska kritika mnogo pisala kao o glavnoj temi djela Vasylja Stefanyka. No, možda na tim osnovama počiva značenjska konstrukcija novele? Možda je njima uzrokovana nagla bolest koja je zapala seosku djevojku? Slična se priča mogla dogoditi i bogatoj obitelji. Jasno, ona bi tada imala svoje karakteristike, ali u svojoj bi srži bila nepromijenjena. Ta je srž izrečena u kratkim frazama koje proriču mama („Znaj, tebi takvoj nema izlaza...“), otac („To je očima vidljivo, da tebi nema izlaza“), sama junakinja („Oj, umrijet ću, umrijeti, već vidim da mi nema izlaza“), seljani („No, znaj, nema vašoj djevojci izlaza“). Koliko mnogo gotovo doslovnih ponavljanja na takvo sadržajem maleno djelo! Dogodit će se ono neizbježno, iako to ne želimo. Pritom, što je Katrusja bila zdrava i radišna, a postala je „raspadnuta“, „ni života ni smrti“.

Ponavljanje pojedinih riječi, fraza ili čak cijelih sintaktičkih konstrukcija u književnosti, naravno, nije slučajno. One mogu pomoći melodičnosti fraze, pojačati joj zvučnost ili izdvojiti u njima ono najvažnije, suštinsko. Ukratko, iterativne figure su „sredstvo pojačavanja stupnja važnosti“¹². Potpuno je jasno da su one u danom primjeru neposredno umiješane u stvaranje srži značenja umjetničke strukture, to jest sadržajni centar djela tvori tema koja se rijetko interpretira uz nekakve modifikacije i promjene u djelima novelista. A siromašna je sredina „dala“ autoru u danom primjeru samo materijal, životnu fakturu.

11 Потебня, А. А. *О доле и сродных с нею существах.* – Харків, 1914.

12 Торсуева, И. *Интонация и смысл высказывания.* – Москва, 1979. – С. 38.

Primjere je moguće nizati i dalje¹³. Namjerno sam se zaustavio na prvim novelama Vasylja Stefanyka iz zbirke *Plava knjižica* (1899), kako bih dokazao da se, u srži, svako djelo autora uklapa u naznačenu shemu: osnovu njihove unutarnje forme tvori arhetipna slika sudbine. Kao i svaka shema, ova također ne pokriva sve bogatstvo konkretnih formi i u velikoj mjeri pojednostavljuje umjetničke pojave. No ona stavlja naglasak na glavno, određeno, koje tvori jezgru umjetničkog svijeta autora *Kaminnoğo bresta* (*Kamenog križa*) i na taj način određuje sadržajno-formalne parametre svijeta.

U aspektu danog problema važan je još jedan moment. Niz istraživača drži se ideje o zajedničkom podrijetlu pojmova kao što su „sudbina“ i „smrt“. (U tome nema ničeg čudnog jer je Sudbina genetski povezana sa ženskim božanstvima, koja simboliziraju istovremeno rođenje i smrt.) Do sličnih su zaključaka došli, na primjer, T. V. Gamkrelidze i Vjač. Vs. Ivanov na osnovi analize brojnih lingvističkih podataka i ritualne simbolike. Zajedno s drugim vjerovanjima, pradávnne ideje svodile su se na shvaćanje smrti kao „života nakon smrti“, kao „nesreće koja uvjetuje život čovjeka“, kao „sudbine“. Za označavanje pojma smrti, Indoeuropljani su upotrebljavali ove lekseme: „smrt, pomor, sudbina, prisila, nužnost, sudba, rok, nestaje, ubojstvo“¹⁴ itd.

Sličan motiv susreće se i u ukrajinskoj bajci *Kuma-smert' /Kuma-smrtl*, čiji junak nije mogao nikoga zamoliti da bude kuma na krštenju djeteta te se obratio Smrti. Jednog je dana posjetio kuminu kolibu u tamnoj šumi. Veoma se iznenadio kada je tamo ugledao bezbroj zapaljenih svijeća – neke su već dogorjele, druge su tinjale, a treće su blistavo sjale. Jedva je uspio saznati tajnu tih svijeća. „Svaki čovjek na svijetu ima ovdje svoju svijeću; kako se rađa, svijeća se pali, a kako ona gasne, on umire“ – pojasnila je kuma. Dakle, smrt ne stoji samo uz uzglavlje čovjeka u njegovim zadnjim satima, ona je njegovateljica vatre ljudskog života: od kolijevke do groba. Drugačije rečeno, izvršava funkciju Sudbine.

Tako je shvaćanje života i smrti kao praiskonskih jedinica osnovnih temelja ljudskog bića – u samoj prirodi Ukrajinaca. U njihovoj mitsko poetskoj svijesti, kako vidimo, još susrećemo relikte tih pradavnih ideja.

I u umjetničkom vlasništvu Vasylja Stefanyka prevladava prikaz smrti upravo u „pradávnom“ smislu: kao takve koja se stalno pretvara u život. Takvo shvaćanje –

13 Usput rečeno, istraživači zbirke *Novyny* iz nekog razloga nisu obratili pozornost na zanimljiv trenutak iz stvaralačke povijesti novele. U pismu V. Moračevs'kom, prepričavajući svoje dojmove susreta u selu Trijci s Gandzunjom koja je „prosila“, Stefanyk dodaje: „A s Katrusjom i tatom je tako moralo biti, djevojka se nimalo ne čudi.“ (str. 422.) Mislim da bi metoda „pažljivog čitanja“ novele *Novyna* i analiza njezine dublje strukture mogla i ovdje dati zanimljive rezultate.

14 Гамкредидзе, Т. В., Иванов, Вяч. Вс. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и культуры*. – Т. 2. – Тбилиси, 1984. – С. 822.

vitalizam smrti – bilo je svojstveno estetici ekspresionizma, i s toga stajališta Oleksandra Černenko karakterizira fenomen smrti u djelima novelista. Veličina ovog poglavlja ne dopušta detaljno zaustavljanje na tom problemu, ukazat ću još na neke principe rada kanadske znanstvenice, budući da oni dopunjuju temu.

Dakle, „smrt je za ekspresioniste“, konstatira Oleksandra Černenko, „dio života, njegova nepromjenjiva prirodna pojava i svakoga puta novi početak vječnog postojanja“.¹⁵ Takvim se značenjem ona urezuje i u stvaralaštvo pokus'kog novelista. Život i smrt u estetici Stefanyka su polarnosti koje uvjetuju jedna drugu. Kraj postojanja na zemlji rađa novi život i stalno se pretvara u njega. U određenom smislu, život je vječni vrtlog rađanja i umiranja.

Kod autora *Novyny /Novost/* u korist toga govori čak i prednost aktivnih glagola koji označuju kretanje, njihova „nabijenost dinamikom kretanja“. Oni su, s jedne strane, nosioci znakova života, a s druge – nosioci pretvorbe (prijelaza) smrti u novi život. Kao dokaz rečenoga, analiziraju se leksičko-stilističke jedinice novela *Škoda /Šteta/* i *Ubio se*. „Sve su te dinamično ekspresivne, hiperbolizirane slike agonije i mrtvog tijela vitalizirane kretanjem, koje je karakteristično isključivo za život. Takvo ekspresivno-dinamično davanje tečnosti energije života u smrti nagoviješta njegovo produženje, a ne njegov kraj.“¹⁶ Uostalom, to također povezuje umjetničke strukture V. Stefanyka s ekspresionističkim principom kreativnog odnosa prema stvarnosti, a u dubljem smislu, s osnovama fenomenološkog učenja E. Husserla, prema kojima je pojave predmetne stvarnosti moguće razumjeti samo kroz radnju, kretanje. Potrebno je i specificirati. Kod Vasylja Stefanyka je sve to išlo brže ne toliko od estetike ekspresionizma, kojeg u vrijeme kad je on počinjao svoj stvaralački put kao takvog nije bilo, već od narodnih ideja o životu i smrti kao o praiskonskom vrtlogu.

U radu spisatelja postoji još jedna novela koja vidljivo pokazuje gore naznačene tendencije njegove stvaralačke prirode (arhetipna slika sudbine kao osnova unutrašnje forme). To je novela *Basaraby*. Možemo reći da je ona najadekvatniji izraz dane tendencije. To kompleksno i iznimno zanimljivo djelo zaslužuje poseban razgovor.

Tom činjenicom, da formalno-sadržajnu srž Stefanykova umjetničkog svijeta tvori arhetipna slika sudbine, uvjetovani su s jedne strane unutarnji i karakter vanjskih značenja u djelima novelista, a s druge – maksimalna gustoća riječi i misli na sadržajno-emocionalnom i estetičkom planu. S prvim su povezani: a) tragičnost kao glavna kategorija estetike Vasylja Stefanyka; b) dominacija vječnih egzistencijalnih problema

15 Черненко О. *Експресіонізм у творчості Василя Стефаника*. – Едмонтон, 1989. – С. 149.

16 Ibid. – С. 155.

* O. Černenko opisuje „doba vladavine ekspresionizma“ „između 1901. i 1925. godine“ (str. 11) te se time Vasylja Stefanyka s pravom smatra pretečom ekspresionizma.

u njegovim djelima kao što su: život i smrt, grijeh i pokajanje, dobro i zlo itd. i c) prekomjeren dramatičan napor misli, nemir, nervoza i fatalnost. A s drugim – gustoća na raznim razinama stvaranja slika i arhetipni karakter raznih strukturnih komponenata djela. Sve se to spojilo s istančanim osjećajem za estetiku i karakterističnim, vjerojatno samo za Stefanyka, umjetničkim taktom.

S ukrajinskoga prevela Tea Paleščak

V. I. Kononenko, I. V. Kononenko

Umjetničko-verbalna slika svijeta

Birajući kao objekt umjetničkog shvaćanja samo mali fragment stvarnosti na vrlo ograničenom prostoru teksta, Vasylyj Stefanyk je u svojim minijaturama – „slikama“ istodobno stvarao završenu i cjelovitu sliku ambijenta, filtriranu kroz prizmu narodnih koncepcija i zapažanja materijalnog i duhovnog svijeta. Selekcijom riječi-pojmova koji označuju iako neprošireni, ali pažljivo odabrani registar realija, pisac jasno lokalizira i učvršćuje oznake prirodne, svakodnevne, etničke sredine u kojoj žive likovi njegovih djela – pokuts'ki seljaci. Opsežne verbalne karakteristike koje pokazuju ono najosnovnije, određujuće, funkcionalno osiguravaju te nominacije konkretnih životnih situacija, proširujući vezu između vanjskog svijeta i unutrašnjega psihološkog stanja čovjeka, definirajući time parametre shvaćanja svijeta, svjetonazora. Put od sredine do čovjeka u njegovo stereotipno ponašanje otkriva umjetničko izražavanje u pjesničkim transformacijama slika, aksiološki karakteristikama.

Unatoč piščevim pokušajima ograničavanja prikaza detalja svakodnevne, prirodnog okruženja, izgleda likova, u njegovim se djelima verbalno najviše određuju značajna obilježja tradicionalnoga pokuts'kog života. Svaka od tih nominacija ne samo da uvodi čitatelja u svijet realija koje tijekom cijeloga života prate njegove junake, već njihova probitačnost i vaganje izbora naposljetku određuju preduvjete ponašanja likova, stvaraju opću psihološku pozadinu priče. (Prisjetimo se, recimo, funkcionalnog opterećivanja realija kao što su kameni križ iz novele *Kameni križ*, plava knjžica iz *Plave knjžice*, javorovo lišće iz novele *Javorovo lišće*.) Udio sličnih komponenata teksta u stvaranju radnje je ograničen, međutim, za određivanje tendencija prikaza konkretne okoline vrlo je karakterističan i simptomatičan.

No osnovu na kojoj je izrastao nacionalni genij Stefanyka ne čini samo „prikaz svakodnevne“. Ponovo je stvorio svijet seoskog života, prikazao je ne samo aktualnu

stvarnost već i same korijene, preokret narodnog života, praiskonske vizije i nade seljaka. S obzirom na to možemo ustvrditi da je pisac, oslikavajući sliku svijeta kakvu percipiraju Ukrajinci, stvorio psihološki portret svog naroda. Za Vasylja Stefanyka osobito, jedan od važnijih čimbenika nacionalnog postojanja postaje duboka unutarnja motiviranost ponašanja i djelovanja junaka Ukrajinaca, čak unatoč svim njihovim paradoksalnostima (usporedite, primjerice, novelu *Novyna* u kojoj otac ubija jedno, a miluje svoje drugo dijete, a tuguje za svakim od njih; uvjetovati psihologiju takva ponašanja značilo je ujedno i stvaranje podsvjesnog načela koje leži u čovjeku).

U verbalnoj paleti pisca značajno mjesto zauzima nacionalno-jezična komponenta u stvaranju koje sudjeluju različiti verbalni sklopovi koji uključuju nominativne nizove za označavanje realija narodnog života, duhovnih vrijednosti Ukrajinaca. Pisac istovremeno teži smanjiti korištenje etnografskih materijala, koji preopterećuju stvaralaštvo mnogih majstora pisane riječi koji su opisivali *galyc'ko* selo (usporedite djela M. Kocjubyn'skog, I. Franka, O. Kobyljans'ke, Ğ. Hotkevyc'a). Ograničeno korištenje etnografizama, a posebno egzotizama, kao princip kojeg se drži Stefanyk, uvjetovano je kreativnim planom kojem nije glavni cilj doslovno stvaranje detalja, već prodiranje u dubinu ljudske psihe, u ono podsvjesno, rekli bismo – kozmološko, što i određuje ekspresionistički stil njegova pisanja. Težnja za općenitom simbolikom, općeljudskim strastima najvažnija je u Stefanykovu stvaralaštvu. Stvoreno je vanjsko proturječje, s jedne strane uranjanje u život lokalnih seljaka, nositelja tradicionalnih oblika nacionalnog života, a s druge – pokušaj dignuti se do razine arhetipnog, nadnacionalnog. U sudaru tih „tokova“ ocrtavaju se principi umjetničkog razumijevanja slike svijeta – kombinacija nacionalnih svakodnevnih i općeljudskih načela.

Pisac percipira ambijent kroz prizmu gledišta seljaka, a ukoliko je pokus'ki seljak vidio samo ono što ga je okruživalo – rodno selo, njive, rijeke, drveće i cvijeće, životinje i insekte, kuće, njihovo siromašno blago – upravo je taj materijalni svijet organički završio na jezičnom platnu djela Vasylja Stefanyka.

Autorski tropi podređeni su ideji stvaranja realnog svijeta slika, stvorenih na temelju koncepcija seljaka, konceptualnom aparatu njegovih junaka. Spektar stefanykovskih epiteta, metafora, usporedbi orijentiran je na nacionalnu tradiciju. Pisac nerijetko stilizira jezik prema narodnoj pjesmi, njezinu osobitom sistemu ustaljenih epiteta: *jasno sunce* („Grijež“), *crna, vlažna zemlja* („Ambicije“, „Djed Ğryc“), *buran vjetar* („Moja riječ“), *zeleno polje* („Djed Ğryc“), *visoke gore* („Majka“), *bijela kuća* („Rosa“) i dr.

Značajnu emocionalnu težinu nose nizovi usporedbi koji se koriste u jeziku autora te jeziku likova, pri čemu se predmeti, oznake i djela uspoređuju s elementima ambijenta – svijetom prirode, životom običnih ljudi. Pisac u usporedbama mnogo koristi nazive živih bića (*zec, pas, medved, konj, svinja, ptica, vrbac, roda, kukavica,*

riba, zmija, pčela), biljaka i njihovih dijelova (*kalyna /crvena hudikal, hrast, bundeva, perekotypole, vrba, bijeli cvjetovi, list*), pojava i elemenata prirode (*vjetar, duga, oluja, kiša, sunce, kamen, gora*), ljudi (*dijete, majka, neprijatelj*), predmeta iz svakodnevnog života (*čekić, bunar, snop sijena, halušky, kreda*). U nekoliko slučajeva korištene su poredbe: *trčao je brzo kao zec, crven kao rak, blijeda kao zid, zadržtao kao list, um kao u djeteta*.

Stefanykovi tropi nerijetko sadrže lirske tonove, umekšavaju tragičnost situacija i kontrastiraju tamnim bojama cijele priče: „Sunce... njegovalo ga je kao rođena majka“ (*Maj*); „...Ostavljao je za sobom malene tragove poput bijelog cvijeća“ (*Javorovo lišće*); „Zidovi se premještaše jedan k drugome, sva nebeska tijela se približavaše i igraše se bojom poput duge“ (*Ubio se*).

Pojedini detalji koji opisuju ambijent u konačnici se spajaju u skupinu slika koje u svojoj jedinstvenosti i pravilnom slijedu stvaraju cjelovitost, završenost opće slike. Recimo, na jezičnom platnu *Kamenog križa* organski ulaze opisi mjesta.

Različitim potezima određuju se značajke života pokuts'kih seljaka (Ivan je proveo deset godina u vojsci; otamo je donio malo novaca; nije jeo za stolom, već samo na klupi; rijetko je išao crkvu; pjevao je drevne pjesme; odlazi s obitelji u Kanadu itd.).

Opća slika koju pisac oslikava je depresivna i neprivaćna: iscrpljujuć rad, lutanja, manjak duhovnih načela (kod Ševčenka – „težak rad, ne daju im ni pomoliti se“), a u širem smislu – čovjek nosi svoj težak križ do konačnoga kraja životnog puta. Ta osnovna misao je prenesena u slici veličanstvenoga, nepobjedivoga „kamenog križa“, simbola patnje, pokore, a na kraju i oslobođenja od strašnog tereta, vječnog spasenja. Taj je križ protuteža svemu minornom, površnom, svakodnevnom što prati čovjeka; taj kameni simbol pomiruje čovjeka s okolinom, sa stvarnošću i predstavlja iskupljenje grijeha, simbol je ideje kršćanske blagodati. Samo kroz tu sliku – i materijaliziran u kamenu i idealan u svojoj srži – pisac izlazi iz granica svakodnevnoga, dižući se u visine filozofskog shvaćanja ljudskog postojanja.

Književnik pokušava oživjeti materijalni svijet, udahnuti dušu neživom, ukočenom, osigurati kretanje od mrtvog do živog i duhovnog, a samim time odijeliti se od općeljudskoga, arhetipskoga. Izvana neprimjetno, ali vrlo dosljedno, Vasyľ Stefanyk se okreće raznim načinima personifikacije, davanju ljudskih osobina predmetima; dakle, okruženje, ambijent u ograničenoj predodžbi seljaka tako se tijesno „stapa“ s njegovim postojanjem, da on počinje gledati na njih kao na živa bića. U takvoj viziji materijalnog svijeta odrazili su se davni poganski, mitološki pogledi koji su se sačuvali u etničkom okruženju, vidljivi su i u folkloru i dijalektalnom govoru.

Stavljanje predmeta u poziciju aktivne osobe stvara dojam da oni sudjeluju u procesma koji zapravo o njima ne ovise, ali opća se ideja njihova „oživljavanja“ uspješno ostvaruje. Usporedite: „Čim sam zakoračio, prozori briznuše u plač. Zaplakaše kao

malena djeca. Šuma im zapovijeda a oni suzu za suzom liju. Zaplakala za mnogom kuća. Poput djeteta za majkom, tako je zaplakala.“ (*Plava knjižica*).

Svijest o predmetima kao nositeljima određenih osobina i svojstava povezuje se shvaćanjem njih kao simboličnih slika-ideja, koje se prenose s koljena na koljeno. Simptomatično je, primjerice, da se odlazeći u daleki kraj, stara Ivanyha osvrće prije svega na prag rodne kuće koji za nju predstavlja rodni dom. Taj prag postaje granica koja odvaja prošlost i budućnost te dijeli napola i sam život.

(...) Glavni način oslikavanja života ljudi pokazatelj je njihovih djela, motivacija njihovih stereotipa ponašanja. Širokim potezima prikazani su posao na selu (majka kopa krumpir, na njivi siju pšenicu, pašnjak pored kuće, odvoze gnoj na njivu, brinu se za stoku itd.), situacije svakodnevice (žene predu vunu, šivaju košulje, kuhaju jela i sl.), slobodno vrijeme (djevojke pjevaju, seljaci rezbare, idu u crkvu, piju gorilku, djeca se igraju igračkom od špage i sl.). Život stavlja junake novela Vasylja Stefanyka i u složnije situacije: idu u vojsku, odlaze u Kanadu tražiti sudbinu, zalažu zemlju za sitniš, služe u najmu, tuku se, krađu, a i ubijaju bogate, osuđuju susjede, a nekad utapaju svoju djecu, vješaju se... Ali iza svih tih vanjskih znakova stoji mnogo dublja, tajna i skrivena crta ponašanja junaka, uzrokovana samom biti čovjeka, njegovom psihom, podsviješću i zbog toga se opršta grijeh staroj udovici (*Zasidannja*), opravdavaju se djela palikuće (*Palij*) te isto tako i ubojici (*Vijest*).

Važan je i način prikazivanja – sustav atributa koji nose značajan teret karakterizacije kroz indirektno pokazivanje djelovanja i tipičnih za dane likove. Sliku stvara čak i vanjski lik koji prikazuje odnos prema junaku: „Andrijko je izgledao potpuno moker, kosa mu je padala u malim bijelim nitima na čelo i vrat. Oči su mu bile plave, a usne crvene“ (*Mamyn synok / Mamim sinčić*).

Glavna nota u prikazu karakteristika je suosjećanje (dakle, u cijelosti pozitivno) pisca prema patnji svojih junaka; čak i za loša djela, ponekad i zločine likova, on nalazi objašnjenja, traži okolnosti koje umanjuju krivnju. Ukoliko se, recimo, govori o bolesnoj Katrusji, autorska pozicija je tada tuga, žalost prema jednoj djevojci kojoj ne mogu pomoći ni doktori ni vračevi – uvjetovana je samom bezizlaznom situacijom.

Suzdržanost se očituje i u vlastitim procjenama samih likova. Rijetko možemo sresti procjenivačku konotaciju u obraćanjima, čak prema bližnjima, a ukoliko to dolazi iz duše, ono dobiva oštru, uvredljivu formu; nepravедnost i oholost takvih ocjena očita je.

Široka panorama života tog vremena koju je Vasyly Stefanyk provukao kroz sustav koncepcija i procjena, karakterističnih za ljude na prijelomu 19. i 20. st., je istodobno duboko narodna slika, stvorena na snažnim temeljima nacionalnog postojanja. Viđenje svijeta kojeg je pisac predstavio, odražava njegovo individualno-ekspresionističko shvaćanje okoline u kojoj se dosljedno razlikuju crte općeljudskog, arhetipskog,

planetarnog. Takvo povezivanje različitih pristupa u oslikavanju jedne cjelovite slike svijeta je možda i najtipičnija karakteristika stvaralaštva velikog umjetnika.

Ovdje istovremeno nastaje problem pojašnjavanja ili, točnije rečeno, novog shvaćanja literaturno-estetske pozicije Vasylja Stefanyka zbog toga što je svijet umjetničkih slika koje je stvorio umnogome višeznačan, višedimenzionalan. Njegova je polifoničnost, očevidno, uvjetovana i raznim estetskim motivima i osobnim pobudama te različitim metodama i društvenim principima itd. Danas je stvaralaštvo književnika nemoguće svesti na jednu od spomenutih pozicija kako se donedavno radilo u sovjetskoj književnoj kritici. No za time nema ni potrebe, iako i u tom području umjetničkog mišljenja Vasylja Stefanyka, kao i kod drugih, postoji mnogo toga diskutabilnog, proturječnog ili onoga što još uopće nije objašnjeno.

S ukrajinskoga prevela Tea Paleščak

N. V. Maftyn, R. V. Pihmanec', S. M. Lucak, N. J. Tyškivsk'ka

Žanrovsko-stilska jedinstvenost

Novelističnost i stil proze Vasylja Stefanyka su star i aktualan problem. Da bismo se uvjerali u to, dovoljno je podsjetiti se da su tome pitanju poetike bili posvećeni radovi književnih kritičara još za piščeva života. U većoj ili manjoj mjeri je bitno napomenuti da je ukrajinska novela, počevši kao folklorno-etnografska priča i prošavši etapu folklorne stilizacije, potkraj 19. stoljeća ušla u fazu produbljenog psihologizma.

Ivan Franko je već 70–90-ih godina 19. stoljeća proširio amplitudu izražajnih formi žanra, razgranao tip pripovjedača, harmonično spojio u novelu socijalno i psihološko. Daljnja modifikacija žanra (u smjeru stvaranja liriziranih formi) odvija se u stvaralaštvu Myhajla Kocjubyns'koğ i Oljge Kobyljans'ke. Međutim, ključ njegove virtualnosti je i dalje psihologizam, koji uzrokuje pojavu blistavih i originalnih djela pod perom Vasylja Stefanyka. Upravo on, uspješno kombinirajući europsku genealošku konstantu novele (napetost prikaza, sposobnost transformacije djela, kako se već naznačivalo, u malenu dramu) s ukrajinskom duhovnošću, daje modele male proze, koji dosežu bujicu „čistog“ psihologizma.

U žanrovskom aspektu malu prozu Vasylja Stefanyka moguće je nazvati novelama samo uvjetno. Prema mišljenju znanstvenika, pretežito ukrajinskog iseljeničtva, njegovo stvaralaštvo ne daje osnove za tradicionalno-uobičajeno razumijevanje tog termina. Na primjer piščeva *Novyna / Novost* / nije ništa drugo nego osnovna

antinovela, u kojoj se interes od samog početka (neobično, slučajno ubojstvo kćeri), u biti prebacuje na istraživanje socijalno-psiholoških uzroka i okolnosti pod kojima djeluje heroj. Mnogo drugih Stefanykovih djela, iako ne sadrže takve situacije, slične *Novosti*, također završava ne neočekivano, nego, takoreći, po pravilima. Tradicionalni (čak kanonizirani!) oštri zaokret ili prijelom u raspletu događaja je ovdje odsutan. Autor gotovo u cjelini odstupa od uobičajene građe djela takve kvalitete s točkama zaokreta, vrhuncem i nepredvidljivošću raspleta. Stefanykova proza je, točnije, „skica“ s crno-bijelim kontrastom, s dominacijom fotografskih načela. Ovdje ćemo navesti razmišljanja Iğora Kačurov'skoğa glede žanrovske pripadnosti proze pisca: „Često kod nas govore o novelama Stefanyka, ali to je, naravno, nesporazum. Nekoliko novela iz Stefanykove baštine (na primjer *Basaraby*), i općenito njegov žanr je – beszišejna minijatura“¹.

Ipak, mi smo uvjereni da iznenadnost u djelima Vasylja Stefanyka postoji, no ona se zasigurno nalazi u dubljim, u vanjštini skrivenim od oka, prostorima svoje žanrovske strukture. Očigledno, ona se pojavljuje u trenutku svojevrsnog „prebacivanja“ percepcije sukoba seoskog života sa socijalno-svakodnevnog na moralno-psihološki ili čak na svjetonazorsko-filozofsku dimenziju. Štoviše, na općenacionalnu, a time i općeljudsku razinu. Pa i *Novost*, kodirajući se konfliktima seoskog, točnije, pokuts'kog života, podiže se zahvaljujući takvu perceptivnom prebacivanju do općeljudskih visina. Upravo taj idejno-kompozicijski prijelomni trenutak potiče nanovo preispitivanje priča iz života ukrajinskog sela kraja 19. i početka 20. stoljeća koje je opisao Vasyly Stefanyk, dajući svjež, još nepoznat pogled na piščeva heroja ili na likove općenito.

Ako se govori o vanjskoj strukturi žanra prozaikovitih djela, onda ona ipak teži više priči (na primjer priča-monolog ili priča-scena), gdje žanrovsko stvarajuću ulogu odigravaju ponajprije monolozi i dijalozi, kao što se o tome govorilo u prethodnom poglavlju. Naravno, hoćemo li Stefanykova djela nazvati novelama, ili beszišejnim minijaturama (iako u velikoj većini nisu beszišejne – radije besfabularne), ili pričama-monolozima, ili pričama-scenama, njihova se umjetnička vrijednost zbog toga neće smanjiti. Upotrijebit ćemo ovdje termin „novela“ kao posvetu tradiciji koja se već razvila u ukrajinskoj književnoj teoriji. Osim toga, smatramo da takva definicija za Stefanykovu prozu ima pravo zaživjeti i zbog toga što esejističkim formama većinom nije svojstvena zgusnutost, zasićenost emocionalnih tonova, kakvu vidimo ovdje. Prema karakteru načina stvaranja likova, dinamični, znatan dio njegovih djela može se nazvati „malenim tragedijama“.

Stefanyk u svojoj prozi često namjerno izbjegava za klasičnu novelu tradicionalnu izgradnju, pritom uzimajući za osnovu djela neuobičajeno-iznimnan događaj. Takav svojevrsan kompozicijski prijem – namjerno odstupanje od kanona žanra – daje

1 Качуровський І. *Новела як жанр*. – Буенос Аїрес, 1958. – С. 297.

mogućnost da potpuni ostvari svoj filozofski pogled na svijet: iznimno tragičnu osuđenost svakog čovjeka na potpunu samoću. Stefanyk ne traži „novelistički završetak“, nije mu namjera impresionirati čitatelja neočekivanošću, nepredvidljivošću raspleta; više ga zanima bihevioralna struktura individuum, koji proživljava duševni nemir od kaosa svijeta, fatalizam osuđenosti čovjeka. Čak razrađujući temu smrti (*Ubiose, Katrusja, Sama samcata, Novost, Javorovi listići, Pogreb, Kradljivac, Dadilja*), prozaik ne naglašava tragizam fizičkoga kraja, nego usamljenost svojih heroja, individualni protest protiv apsolutne otuđenosti.

Likovi iz novele *Odvodili iz sela* su usamljeni usred gomile: i majka u svojim preklinjanjima, i otac u teškim muškim jecajima, i mladáhni pognuti novak – nitko od njih nije sjedinjen zajedničkom boli, nego svatko kao da je odvojen od svijeta prozirnim zidom, kroz koji su vidljivi mimika i geste, ali se ne čuju riječi, čim se uvjetuje bihevioralna struktura heroja (upravo konkretna neusklađenost njihovih djela i replika): „Došao je tata do svoga sina:

– Sjedaj, sinčiću, na kola, jer ćemo zakasniti na vlak.

– Još ovu noć prenoći kod mene, sinčiću. Ja sam te tako gorko odgajala, puhala na te, kao na ranu...

Uhvatila je sina za rukave i odvela ga do kuće.

Mir se proširio za vratima“².

Besfabularnu minijaturu *Nit* autor je na planu arhitektonike razriješio posebno oštrim odstupanjem od žanrovskih kanona novele: jer silan šok koji može izazvati razmišljanje o smrti, na kompozicijskoj razini je lako transformirati u vrhunac. Upravo u tom trenutku autor namjerno približava djelo žanru eseja. Sadržaj minijature je skiciran točkasto, bez očiglednog približavanja tragičnim ekstremima. Upisavši atmosferu ljubavi i harmonije, davši viziju svojevrsne pokuts'ke „svete obitelji“ (u potpunosti u stilu Rembrandtova slikarskog remek-djela), Stefanyk, po našem mišljenju, i ovdje ostaje vjeran poetici ekspresionizma: posljednji akord minijature – „Ali došla je u pomoć Majka Božja s ikona. I nije htjela dugo pomagati. Jedne noći je došla i rekla: 'Više tebi pomagati neću. Pođi sa mnom'“ (str. 154) – je razriješen u potpunosti ekspresionističkim sredstvima. Majka odlazi, neprimjetno za one za koje je živjela i teško radila. Potpunu realizaciju ove misli ostvaruje i izbor sustava prostorno-vremenskih koordinata djela, bliskog u folkloru raširenom kronotopu („jedne noći...“).

Iako je mjesto radnje Stefanykovih novela većinom granično lokalizirano, pisac, pokazujući tragediju ljudskog života, ili radije ljudske samoće, zna izići izvan okvira vremena i prostora. U noveli *Badnjak* cijela povijest života i stradanja starice prolazi pred nama na neupaljenoj peći tijekom jedne večeri. Upravo u tom djelu uspješno

2 Василь Стефаник. *Твори*. – К., 1984. – С. 20. (Ovdje i dalje referencija na ovo izdanje samo s oznakom stranice.)

iskorištava čak prostorne elemente nadrealističkoga kolaža (njim se, uostalom, u suvremenoj ukrajinskoj poeziji često koristi O. Zujevs'kyj, u slikarstvu – P. Klee): kruška, koja je granu protegnula do prozora, usamljena baka na peći i (umjesto mjeseca kod nadrealista) gorke uspomene starice, isprepletene božićnom pjesmom.

Često se za stvaranje psihičkog stanja svojih heroja Stefanyk koristi halucinacijama (*Sama-samcata*): „Odatle su letjeli na baku kukci. U zelenim uniformama, s lulama u ustima, na crvenim konjima. Već su je izgazili, već je baki amen!“ (str. 42).

Pečatom fatalizma označeni su u novelama Vasylja Stefanyka i portretni detalji, naturalistično-hiperbolizirani, izvedeni, po našem mišljenju, na isti način koji je u slikarstvu prezentirala slika E. Munka *Krik* (epicentar platna je lice s otvorenim ustima u ekstazi užasa, u nijemom kriu).

U duhu poetike ekspresionizma izvedene su i pejzažne slike (*Odvodili iz sela* – težnja prema zasićenosti bojama, njihovu kontrastu, svojevrsnoj „šifriranoj poruci“ neizbježnog): „Nad zapadom crni oblak se skamenio. Oko njega je zvijezda razbacala svoje svijetle pramenove, i ličio je taj oblak na zakrvavljenu glavu nekog sveca. Iza te glave su se probijale zrake sunca“ (str. 22). U urbanističkom pejzažu novele *Ubio se* prisutni su čak motivi apokalipse, usmjereni na izražavanje očaja starog oca pod nepodnošljivom težinom sinovljeve smrti i grijeha – samoubojstva: „Na ulici je ostao sam. Zidovi, zidovi, a među zidovima – putovi, a putovima – tisuću svjetala, u jedan niz poredani. Svjetlo je u tami tonulo, treperilo. Sad – sad će pasti i crni pakao će nastati“ (str. 22).

Često je u osnovi Stefanykove novele transparentni simbol, koji je u isto vrijeme i izražajan detalj lajtmotiva (javorovi listići postaju simbol siromaštva; „prljavo žuto cvijeće koje raste između kamenja u dvorištima kamenim“ – identificiraju se s teškim djetinjstvom gradske bijede (*Pogreb*). Semantičko ispunjavanje ovih slika naglašava se njihovom transparentnošću. Upravo zahvaljujući korištenju takvih detalja (koji često nastupaju kao dodatni kompozicijski okvir), autor uspijeva ne samo vješto stvoriti psihičko stanje svojih heroja, nego i smanjiti udio fabularnosti u djelu. Tako je u minijaturi *Pogreb* akcija upravo na taj način svedena na minimum: postoji samo opis uboge pogrebne povorke i nekoliko dijaloga, koji pojačani uspješno montiranim detaljem (on postaje konsolidirajuća poveznica djela na razini arhitektonike) prikazuju depresivnu sliku nesretnog djetinjstva umrla dječaka.

Po našem mišljenju, specifikum poetike Stefanykove proze čini također i originalno eksperimentiranje s osobom autora-pripovjedača (*Odlazeći iz grada, Badnjak*). Sadržajni opis prvog djela u cijelosti se sastoji od dijaloških replika trojice radnika, koji, vraćajući se iz grada, u svom razgovoru oživljavaju cijeli život pokojnog Maksyma, dajući mu ocjenjivački kontekst. *Odlazeći iz grada* i *Badnjak* prema svojoj „pripovjednoj strukturi“ prebivaju, čini se, na rodovnoj skali, bliže rodu dramatičnoga

nego epskoga: točka autorova gledišta je odsutna, njegov ocjenjivački kontekst je jedva izražen.

U isto vrijeme u poetici novela Vasylja Stefanyka mogu se naći elementi ekspresionističkog stila i pogleda na svijet. Ekspresionisti, propovijedajući apsolutni duh kao pravu i nepromjenjivu prirodu, ipak su tvrdili da čovjek nije sposoban prepoznati duhovno u čistom izgledu; to može proživjeti u sebi i osjetiti u nadahnutoj materiji. Zbog toga umjetnost ekspresionizma nije lišena konkretnih likova, slika, ali te realije nisu same sebi cilj: autori ih ne prikazuju toliko, koliko ih proživljavaju. Kao posljedica toga, ekspresija postaje sila duhovnog izraza kao karakterna posebnost estetike ekspresionizma. Poimanje biti realnosti, koja se sastoji od „monada“, a također smisao ljudskog postojanja, ispunjenog patnjom i tragedijama, moguće je samo uz pomoć intuicije – vjerovali su ekspresionisti. Predstavници tog pravca zamišljali su patnju karakterističnom oznakom života, smatrajući je svetom jer ona potiče čovjeka na rad i kruni ga smrću, samim time stvarajući preduvjete za prelazak čovjeka u novi život.

I tako se stvaralaštvo V. Stefanyka temelji na intuitivnom shvaćanju duševnih stanja čovjeka i stvarnih događaja, njegova srž često sadržava lik smrti, koja se stalno vitalizira; njegovi heroji su zapravo „monade“, nerijetko lišene maske osobnosti, a odnosi među njima većinom nemaju uzročno-posljedične veze. O. Černenko u knjizi *Ekspresionizam u stvaralaštvu V. Stefanyka* ukazuje: „Stefanyk je iz sadržaja svojih djela izuzeo sve ono što nije bitno, ono što je sporedno, dekorativno, opisno, ostavljajući samo ogoljene događaje, činjenice, najmanji psihički konflikti su u njegovim djelima postajali materijalizirane strukture prirode“³. Kao rezultat je nastao takozvani „kamenit“ stil V. Stefanyka, na kojem radi cijeli sustav leksičko-stilističkih sredstava, tropa i stilističkih figura. Ilustrirat ćemo to na primjeru novele *Katrusja*.

Jedna od značajki stefanykovskog ekspresionističkog stila, koju naglašava O. Černenko, je „parabolična metoda izraza“. Ona navodi da je Stefanyk dostiže „svjetonazorskim dijalogom ili monologom i grotesknom fantastikom“⁴. Uz pomoć toga stvara se takvo obilježje „kamenog“ stila, kao subjektivnost likova. U noveli *Katrusja*, heroji su glasnogovornici duhovnog života čovjeka; dijalozi i monolozi pomoću kojih je novela izgrađena ne karakteriziraju osobe, nego njihove osjećaje, brige i duševne konflikte. Građa djela na osnovi monologa i dijaloga – takozvani način izvlačenja autorova subjektivnog „ja“ – je još jedan znak „kamenog“ stila. Ona dopušta autoru izbjeći opis, analizu događaja, a također portretne karakteristike heroja. Umjesto toga se Stefanyk, kao i većina pisaca-ekspresionista, koristi „jezikom“ gesta i mimike.

3 Чernenко, О. *Експресіонізм у творчості Василя Стефаника*. – Едмонтон, 1989. – С. 222.

4 Isto. – С. 224.

„Parabolična metoda izraza“ (iza kratke priče skriva se dublji sadržaj) određuje i specifičnu kompoziciju djela, a time i njegovu strukturu. Čak je i golim okom vidljivo da je s točke gledišta strukture novela podijeljena na tri dijela, od kojih je svaki maksimalno zasićen brigama i emocijama heroja. Takva građa odmah stvara dojam određene sadržajne završenosti svakog dijela, i zajedno s time osjećaj nekakva dominirajućeg detalja koji se provlači kroz sve dijelove i ujedinjuje ih u jednu umjetničku cjelinu. Taj detalj je upravo stilistička figura – refren; njega predstavlja izmjena riječi poput „Možda tebi ionako nema izlaza“, što prenosi visoku ekspresiju osjećaja junaka i put njihovih misli od predosjećaja do uvjerenosti. Naznačeni refren ima i bitnu stilsko tvorbenu ulogu u noveli: on ne predaje put radnje, nego put misli i osjećaja, stvara visoku psihičku napetost svojim stalnim ponavljanjem i često eliptičnom konstrukcijom. Autorovi komentari pritom postaju jednostavno nepotrebni.

Među tropima u stvaranju „kamenoga“ stila, posebno su funkcionalne metafore („lutaju mnoge oči“, „bljesci su lutali po licu“) koje osnažuju put kao izraz apsolutnog života, metonimije („ulazi u glavu“, „iz svega su izašli“) i usporedbe („plavi su nokti bili, kao njene plave oči“, „suze su kapale na kosu i propadale, kao voda u pijesak“, „uvalila je dva leva kao u blato“). U svim slučajevima se uspoređuju predmeti iz udaljenih sfera, kao da i nisu uspoređeni u svakodnevnom životu, što pridonosi zgusnutosti, „okamenjivanju“ izraza i njihovoj ekspresivnosti.

A specifično-informativnu i ujedinjujuću funkciju izvršavaju prije svega stilističke figure koje, naravno, jačaju i ekspresiju izraza. U noveli *Katrusja* cementirajuću funkciju vrši epizeugma, to jest figura bez sistemskih ponavljanja. Ciklička struktura fraze, koja se temelji na ponavljanju, naglašava bezizlaznost Katrusjina stanja i pokazuje to postupno prosvjetljenje majke. „Paraboličnu metodu izraza“ pojačavaju elipsa („Takva je radnica, da je nema u cijelom selu“, „Oj nema, bijedni svijete, nema“) i asindeton („Brašna ima za par dana, zrna jednoga nema oko kuće, a ni prebijene lipe nema“). Odsustvo razjašnjavajućih riječi i veznika čini priču kompaktnom, duboko značajnom. Anominacija, to jest ponavljanje istokorijenskih riječi u raznim oblicima („zaraditi nećeš zaraditi“), kumulacija, to jest jednocrtno nagomilavanje pridjeva („cvijeće plavo, bijelo, zeleno, crveno“), konduplikacija („Ej, djevojko, djevojko“, „Bože, Bože, kako se mi mučimo“) i polisindeton sa svojim viškom veznika („Ni dronjka obući tebi, ni raščestljati, ni umiti“) putem raznoraznih ponavljanja, a također inverzija („Dao Bog da do jeseni nisi izdržao“, „suze mamine“), paradoks („Ne znam, čemu sam ja cvijeće tebi nakupovala?... Možda ću ja tebe u tom cvijeću u smrti ubrati“) i retoričko pitanje („Što se tebi dogodilo?“) potpomažu visokoj ekspresivnosti izraza.

Ako je u prvom dijelu *Katrusja* bila samo strana figura, onda u drugom postaje, tako reći, centar emocionalne napetosti – zajedno s ocem. I već su riječi iz dominirajućeg refrena stavljene u njezina i očeva usta. Stvara se čak svojevrsan dijalozizam.

Kompozicijsku sliku dovršava refren trećeg dijela, koji produžuje razotkrivanje očeva emocionalnog stanja i produbljuje tragizam time da oca u brzu kćerinu smrt uvjerava stranac, koji ne sudi prema svojim mukama, nego prema konkretnim činjenicama.

Arsenal stilističkih sredstava u *Katrusji* ne odigrava samo formativnu ulogu. Uostalom, bilo koji umjetnički element vrijedi samo tada i utoliko, ukoliko „radi“ na cjelokupnoj umjetničkoj strukturi i nosi određeni smisaoni teret. To je jasno vidljivo na primjeru refrena. Kako se već označavalo, on odbija put misli heroja od predosjećaja do uvjerenosti u Katrusjinu smrt. Lik smrti u djelu nije statičan, nego je u kretanju: od, uvjetno govoreći, pasivne stagnacije u prvome dijelu, do vitaliziranja smrti u drugom i trećem. Stilističke figure prvog dijela svojom ekspresivnošću utječu na refren tako da on prenosi neizmjeran tragizam situacije i nepoželjnost smrti kao takve. Stilističke figure drugog i trećeg dijela, o kojima se govorilo ranije kao o „cementirajućem“ sredstvu stilističke strukture djela, intenziviraju pozornost na produljenje života nakon smrti. Izdvojit ćemo ovdje epizeugmu: „Kad bi već ili vamo, ili tamo! I tebi je ljepše, i nama je ljepše [...] ne plači, jadvnice, ja tebi nisam neprijatelj“ – koja svojim patetizmom upućuje na posebnu ulogu boli i patnje u ljudskom postojanju i time vitalizira smrt, posvećuje ju. Sličnu funkciju vrši i geminacija („Dajte mi posljednji lijek“) zajedno s konduplikacijom („Kako je počela, kako je počela, ... i do danas hoda ...“), koja svojim sadržajnim planom dovodi do misli o vitalizaciji smrti. Na takav se način u *Katrusji* ostvaruju, utjelovljujući sadržaj i ideju, glavne slike stvaralaštva V. Stefanyka (patnja i smrt), koje su u konačnici karakteristične za ekspresionističku estetiku. Čak i ponavljanje glavnih leksičko-stilističkih sredstava i figura ima bitnu ulogu.

Iz rečenoga je vidljivo da svaka od ovih komponenata sama za sebe gubi svoje značenje; samo ukupnost tih komponenata, povezana sustavnim poveznicama, funkcionira kako na planu forme, tako i na planu sadržaja. Takva stvaralačka sinteza postiže se snagom svjesne i nesvjesne autorove psihičke aktivnosti. Pritom je uloga posljednje odlučujuća. Glavnu značajku genijalno nadarenih stvaralačkih priroda I. Franko je vidio upravo u „eruptivnosti njihove duboke svijesti, tj. njenoj sposobnosti s vremena na vrijeme podizati cijele komplekse davno pokopanih iskustava i sjećanja, svjesno kombiniranih jednih s drugima na danje svjetlo gornje svijesti“⁵.

Dakle sustav stilističkih figura, leksiko-stilističkih jedinica, koji se tvori snagom nesvjesne psihičke aktivnosti, obojan estetikom ekspresionizma, stvorio je svojevrstan, takozvani „kameni“ stil djela V. Stefanyka, konkretni izraz koji smo vidjeli na primjeru unutarnje organizacije novele *Katrusja*.

5 Франко, І. „Із секретів поетичної творчості“. // Франко, І. *Зібрання творів*. У 50-и т. – Т. 31. – К., 1981. – С. 64.

U stvaralaštvu Vasylja Stefanyka istaknuto mjesto zauzima ciklus poezije u prozi, ili ritmičnoj prozi, dakle takvih prozaičnih djela koja, iako nisu rimovana, prema svojoj ritmičkoj melodici i slikovitosti imaju obilježje poetičnih.

Ritmomelodične pojave u prozi su relativno zakonomjerna izmjena istovrsnih ili raznovrsnih jezičnih jedinica, vrsta simetrije koja se ponavlja u gradnji rečenica ili teksta i stvara konkretnu ritmomelodičnu liniju, koju je pisac izabrao zbog pojačanja semantičko-emocionalne strane djela. Pri čitanju poezije u prozi V. Stefanyka (*Ambicije, Čarobnjak, Posvećeno Olgi, U zraku plivaju šume, Gradić je Bogu ridao, Proljeće i dr.*), osjeća se melodičan stil čitanja – tragičan, neizmjereno tjeskoban, nespokojan, mučenički.

Općenito se može utvrditi da se nespokojna, izmučena, tragična ritmička melodika poezije u prozi V. Stefanyka stvara prije svega izmjenom ritma čitanja: zamišljena mekoća, koja se stvara nizanjem istovrsnih konstrukcija (iste vrste riječi, jednostavne rečenice, istovrsni dijelovi proširene rečenice) izmjenjuje se s upitnim, uskliknim rečenicama, rečenicama s obraćanjem, usklikima, nepotpunim rečenicama, parceljatima, kojima je svojstven ritam velike dramatične napetosti. To i stvara nemirnu, neizmjereno tjeskobnu sliku poetične proze V. Stefanyka.

Istraživanja pokazuju da izražajna ritmička melodika poezije u prozi Vasylja Stefanyka obuzima čitatelja, inspirira ga „stvarati“ prozni tekst upravo u tom ritmu, u tom tonalitetu, kojeg je izabrao pisac, i kojeg je ostvario u svojim gradnjama umjetnosti riječi. Stvaralačka paleta Vasylja Stefanyka je višedimenzionalna pojava. Tu su moguća i književna i jezična istraživanja. A najbolje njihova sinteza koja otkriva žanrovsko-stilsku neponovljivost prozne baštine genijalnog novelista.

S ukrajinskoga prevela Sanja Milas

Oljga Slonjovs'ka

Mitologija boje u novelistici Vasylja Stefanyka

Seoska tematika u književnim djelima gotovo je uvijek (iznimke su tekstovi u kojima je selo simbol, a ne realitet, kao na primjer u stihovima Pavla Tyčyne i Boždana Antonyča) neraskidivo povezana s odgovarajućom skalom boja te metafizički gustim i teškim, poput olujnog oblaka ozračjem težačkog života. Ševčenkovo „crnije od crne zemlje“ te „selo kao da je izgorjelo, kao da su ljudi um izgubili, nijemi na

kuluk idu“ nikako se nije suprotstavljalo i ne suprotstavlja se „dobrovoljnom“, a tim više iscrpljujućem „kuluku-svakidašnjem“ gospodara na svojoj njivi kod V. Stefanyka ili „idiotizmu“ seoskog života u pripovijestima Ivana Nečuja-Levyc'koga, Arhupa Teslenka, Oljge Kobyljans'ke, Borysa Ğrynčenka, Todosja Osmacke, koji nisu stvarali elegije ili idile u srcu prirode, ali su zato imali hrabrosti okrenuti se tamnoj strani ljudskih problema na zemlji koji nikada neće biti jednoznačno i pozitivno riješeni. Prema opažanju Stefanyka čak je i najbogatija obitelj u selu „vukla za sobom nezgrapan i težak teret seljačkog bogatstva koje nikada ne donosi mira niti ikakve radosti“. Uz mukotrpan rad, siromašna obitelj suočava se i s vječnom oskudicom, krajnjom uznemirenošću i paničnim praznovjernim strahom od gladnoga sutra.

Mitološka pozadina sela izravno se nametala umjetnicima koji su u svoja djela unijeli težačku temu. Najistaknutijim utjelovljenjem personifikacije teme kroz samog autora, može se smatrati „crni“ Stefanyk. U memoarima Boĝdana Lepkog takva interpretacija vanjskog izgleda njegova suvremenika i bliskog prijatelja dobiva pomalo mističan podtekst. U nacrtu „Vasylj Stefanyk“ B. Lepkyj iznosi svoje prve dojmove koji se temelje na „crnim“ epitetima: „Bacio sam pogled. Dvoje mladih ljudi je tamo stajalo. Jedan svijetle, valovite kose sa šiljastom bradicom i kravatom, maštovito zavezanom, a drugi – crn, prirodno i od sunca, kao Ciganin ... Crn sivih očiju“ [2, 652]. Sljedeći susret, a ujedno i upoznavanje, također nije prošlo bez „crnog“ u pozadini: „Otvorio sam vrata i ugledao dvojicu muškaraca: jedan je bio žgoljav, riđi, a drugi visok i crn, s bujnom kosom i kratkom bradom. U tom drugom muškarcu prepoznao sam Stefanyka kojeg sam zapazio izdaleka na tržnici u Kolomyji“ [2, 655]. I dalje B. Lepkyj izričito opisuje Stefanykov „crni“ stil pisanja: „Oslikavajući prikaz našeg življenja, tamnio je boje, kao da je crni cviker stavljao na nos“ [2, 657]. „Crnu“ vanjštinu i originalan stil „crne“ boje u njegovu pismu Stefanyk je dodatno naglašavao i crnim ruhom: „Stefanyk je nosio tamna odijela, crnu kravatu, spremnog 'leptira', kako ne bi morao sam vezivati kravatu. Govorio je kako vezivanje nije za njegove grube prste već da je to ženski posao. Na glavi je pak nosio crni, mekani šešir. Bio je cijeli u crnom, kao noć“ [2, 658]. Bilo je posve očekivano da će legende o Stefanyku te sami tekstovi njegovih novela, slikovito rečeno, tutnjiti po glavama profinjene inteligencije. Nisu svi razumjeli krvave naturalističke nacрте novela *Sama samis'ka* (*Sama samcata*) i *Škoda* (*Šteta*), u kojima je smrt čovjeka tako nepristrano ispisana kao da se autor podsmjehuje čitatelju, podmećući mu neestetično ili u krajnjem slučaju, crnohumorno štivo. Takva djela nije razumjela niti tolerirala ne samo tadašnja književna boema te uopće spisateljska sredina puna štovatelja i udvorica, nego i niz kompetentnih (i sposobnih zauzeti vlastitu točku gledišta na području beletristike) književnih znanstvenika. Mračna duša seljaka sa svojim pocrnjelim od starosti idealima prema kojima je govedo vrednije od djeteta, razlog je zašto će seljak uvijek iskrenije

i velikodušnije zahvaliti veterinaru ili čak sam s umirućom kravom dojiljom dočekati smrt nego se obratiti liječniku kada se razboli dijete. Todos' Os'mačka silovito je skrenuo pozornost na tu temu u pripovijesti *Rotonda dušoğubciv (Rotonda ubojica)* te Ulas Samčuk u romanu *Volynj*. Tema se činila stranom i divljom čak i Dorošenku, koji je na temelju dosadašnjih radova novelista zaključio da njegova djela prikazuju smrt seljaštva i da je sam Stefanyk samo „crni“ pesimist. „Nikada Vam neću oprostiti za to što ste me učinili pjesnikom trupla – 'umirućeg sela' ...Kritičari koji će doći poslije Vas proglasit će me zdravljem Ukrajine“ [5, 423] – s gnjevom i boli napisao je Stefanyk kao odgovor na te optužbe.

Međutim s fenomenom crne pozadine Stefanykovih tekstova nemoguće se ne složiti, kao što je u isto vrijeme teško osporavati i sveopću prisutnost crno-bijelih gravura-ilustracija u djelima ovog umjetnika, koje potiskuju u zadnji plan, te istodobno prekrivaju tih nekoliko slika u boji koje se mogu smatrati iznimkama, tim više što nisu ispunjeni dovoljnom snagom temeljito prenijeti duh Stefanykove proze, toliko snažno koliko to čine „crna“ platna. Tu zasigurno nema slučajnosti. Alkemija boje jednako je potrebna za otkrivanje karaktera, teme i problematike koliko i poetika misli. Crni Stefanykovi seljaci snažni su u svome crnilu, u svome veličanstvenom urastanju u rodnu zemlju pri teškim pomislama i nezgrapnom pouzdanosti teške plodne njive. Najčešće tu boju pisac koristi kako bi prikazao oči, pri čemu ne naglašava šarenicu već usahnutost očnih jabučica od gladi, od čežnje ili pak druge bijede. To je razlog zašto u djelu *Novyna* očevu nesreću nisu promatrala samo izglednjela djeca, već „samo četiri crna oka, koja su bila živa i imala težinu“. Od tog pogleda čak i krajnje ravnodušan i patološki lijen Ćryc' je „pocrnio“ i njegove vlastite „oči potonule su toliko da gotovo i nije vidio svijet, već samo taj kamen koji mu je pritiskivao prsa“. U ostalim Stefanykovim književnim tekstovima lice određenih likova postaje „crnije nego što je prije bilo“ (*Zasydannja / Zasjedanje*), „crni krugovi oko očiju još su više pocrnjeli“ (*Večirna ģodyna / Večernje doba*), upravo oni su „crnim dlanovima brisali znoj s čela i velikim crnim rukama primali se zemlje“ (*Doroğa / Put*), oni se nisu jednostavno odmarali ili spavali, već su se kotrljali „u crni bezdan stajnog sna“ (*Palij / Palikuća*) i hodali su prljavi i znojni „crni kao gavrani“ (*Klenovi lystky / Javorovo lišće*). U slučaju da „crne“ ljude nešto opsjeda, navodi na grijeh ili samoubojstvo, njihov dotad svijetao pogled značajno se mrači – „Gorljive, crne oči proricale su mu pogibelj“ (*Zlodij / Lopov*), ili oni ispred sebe vide „crnu tminu“ koja im zatamnjuje svijet i „crni čub¹“ im „sunce zaklanja“ (*Basaraby / Basarabci*). Oni ili sami postaju crni od počinjenog zločina:

1 Zaporošci su nosili svoje poznate „čubove“, tj. na obrijanoj glavi su ostavljali samo jedan dugačak pramen kose koji se obvezno spuštao na lijevu stranu. Smatralo se da čovjeku na desnom ramenu sjedi anđeo i usmjerava ga na put istine, a na lijevom je đavao kojeg treba tjerati uz pomoć „čuba“, tj. pramena kose. (Ovdje i dalje u tekstu op. prev.)

„Selo se dimilo, pocrnilo, crni ljudi su naricali, a on je prosjedio dan kraj vode, crn, mokar, pogurivši se, zaspao je u blatu“, jer nije gospodsko imanje izgorjelo njegovom paleži, već je oganj progutao pola sela: „I gospodi ništa, dok se polovina sela izmrvila u čađu“ (*Črib*), ili se pak osjećaju krajnje zlima: „Tvoje oči probijene su crnim oblakom. Jato crnih ptica izlijeće iz oblaka, poput ljiljaka“ (*V noći / U noći*). Najveće breme crne boje postaje vidljivo kada Stefanyk govori o kamenju i kosi. Crni kamen poistovjećuje s nepodnošljivim mislima: „Legle vi na mene; kako i crno kamenje slomljena križa liježe na grob u tuđini!“ (*Moje slovo / Moja riječ*). Katkada konkretna boja kamena nije istaknuta, ali se zato naglašava kako je taj kamen star i prljav ili mokar i stoga taman. Zato su na njemu jasno vidljive iskre: „Sunce s njega kida krhotine davnog mulja i oslikava na njemu sitne fosforescentne zvijezde. Treperi taj kamen mrtvim munjama, odraženim izlaskom i zalaskom sunca i kamenim očima svojim gleda na živu vodu i tuguje“ (*Kaminnyj brest / Kameni križ*). Katkada Stefanyk koristi epitet „crni“ u prenesenom značenju, pridajući mu metaforičnost. Na primjer u noveli *Basaraby* primjećujemo kako se budućem samoubojici mijenja izraz lica („to nisu oči, to je nekakva crna rana na čelu“), a samo lice ne samo da crni već se i kameni: „Jedan je imao takvo oko, poput ponora, pogleda te i ne vidi ništa, jer njegova svrha nije viđenje, a kod drugoga to jedno samo živi, a sve oko njega samo je kamen — čelo, lice, sve“. Kada se osoba dopusti odgovoriti od smrti, skinuti s užeta, kako su to učinili srodnici s Tomom u *Basarabima*, svijest lika također se vraća kroz oči, koje polako postaju jasnijima i kao da traže put do života. Odrasli muškarac pritom, preživjevši svojevrstu inicijaciju, pokazuje nešto dječje u pogledu: „Oči tamno smeđe lutale su pod čelom kao po beskrajnim ravnima, i puta ne našle sebi dostojanstvena. Lice mračno, prestrašeno kao dječje“. Crna kosa može ukazivati na još mladu dob lika, za razliku od sijede kose na starijem ili posve starom čovjeku. Uzgred, opisujući kosu, pisac uvijek unosi svoj pozitivan stav prema postupku ili izražava sućut prema akteru. U Stefanykovim djelima negativan se stav u opisima kose ne susreće. Na primjer, prikazujući najamnika, koji nije bio uzet od gospodara, i koji je gotovo cijeli dan besposličario pokraj dvora i od nerada se iscrpio, a kako ga nije umarao niti taj najteži posao tako je i zaspao, izgubivši nadu u najam i zašavši od straha izvan vlasnikovih staza u polje. Stefanyk tu naglašava kontrast crnog i ciglastog. Crna boja kao reljefna ocrtava prerano ostarjele dijelove tijela na koje je spao neprekidan rad, a ciglasta ukazuje na nezdravi izgled, na jedva skrivenu bolest koja obvezno iz dana u dan daje na znanje da je prisutna. „Cvijec ga je ljubilo po crnoj raščupanoj kosi, poljski skakavci su ga preskakivali. A on je spokojno spavao, i crne noge i crne ruke izgledale su pričvršćeno za njegovo ciglasto tijelo“. Istodobno crna kosa može isticati i mistično jedinstvo sa zemljom, suglasnost lika sa strašnom žrtvom nje, hraniteljice. Na primjer, u noveli *Lan* posrijedi je strašan događaj: novorođenče se guši pod grmom dok njegova mlada dadilja iscrpljena neizdrživim poslom naglo tone u san usred polja. Ona ne čuje plač, sopot, zadnji otpor djeteta, ne žuri u pomoć, ne budi se potaknuta unutarnjom intuicijom ili u ovom slučaju

prirodnim čuvarskim živcima. Već je i sama na granici smrti od napornog rada, i sama je žrtva njive i time „crnom kosom vezana za crnu zemlju poput kamena“. Opisujući smrtno bolesnu roditelju u *Javorovom lišću*, Stefanyk također ne propušta priliku staviti naglasak na njenu, od patnje zapetljanu i mokru kosu: „Na crnoj raščupanoj kosi isplivale su muka i bol, a usne se zatisnule kako ne bi vikale.“ U mitu je kosi dan poseban značaj: “Kosa – simbol misli, simbol toga što proizlazi iz glave ...“! [1, 326]. Zato i nije čudno da u etidi „Rano je češljala kosu“ ljubljena djevojka nije toliko zaokupljena češljanjem kose, koliko zapravo promišljanjima o dragomu. Zaokupljena je brigom da ga više nije dostojna jer se nepromišljeno „dala zavesti“, zaokupljena je očajničkim predviđanjima o tome kako će izgubiti momka jer stari, dok kraj nje odrastaju mlade ljepotice.

Ipak, crna boja kod Stefanyka nije samo boja patnje, žalosti i bijede. Ponekada je to prirodna boja stvorenja, posljedica zamazanosti tijekom rada: „crna muha“, „trbusi će im postati crnkasti od prašine“. U mnogim slučajevima crna boja poprima pozitivno, smisleno značenje, otkriva se među brojnim folklornim epitetima i usporedbama. Primjerice „crni komadić kruha“, „crni oblak“, „tamna noćica“, „taman put, kao slijepom mladom bogalju“, „prozori crni“, „crni križ“, „crna gruda“, „crne grive“, „crna škrinja“, „ljepotani crnih obrva², poput karanfila“. Dakako, već uobičajeno za seosku tematiku, crna boja kod Stefanyka posebice se odnosi na konjsku pasminu. Istina, pisac ne upotrebljava epitet „vrani“, koji bi u tom slučaju bio najprihvatljiviji, nego isključivo „crn“. „Kako ga je očistio, tako je bio očišćen, kada crn, kao da je srebrom posut po crnilu, a kada bijel, kao da je uljem premazan snijeg. Moji konji bili su u najboljem redu, cezar je na njih mogao sjesti“ (*Kameni križ*), ili „Imao je takvog crnog konja, da je kapiju mogao preskočiti ...“ (*Basaraby*), ili „Tada je potresao sijedom glavom ispod crnih konjskih griva i nastavio kličati: – ...Zvezdast³ je moj muž: on crnim očima mene prati; on mene žali, on svojom grivom briše djedu suze, a ti si loš, srca nemaš. Još nedavno si cijeli pramen moje kose otkinuo i bacio pod noge u gnoj. Tako ne možeš, jer iako si lijep konj, to te čini lošim ... Kada bi do mene došao sveti Juraj, tada, trkom bih te darovao, kako bi s njim mogao zmajevе pobiti; stvarati zemlju ti si nesposoban, jer u tebi pokoja nema“ (*Syny / Sinovi*). Stefanyk je nekoliko puta u svojim novelama dao prikaz crnih ovaca: „Dimovi spokojno u dolinama plave, skupine crnih ovaca svoja vrata traže“ (*Oljzi prysyjačuju / Posvećujem Olgi*). Ponekad se govedo može usporediti s plodnom, bogatom njivom: „Moja su polja poput ovaca, dobro hranjena, crna i kovčava“ (*Vona-zemlja / Ona je zemlja*). Kao što vidimo, crna boja kod Stefanyka nije jednoznačna. Upotrebljava se kako bi se naglasile negativne osobine, zlorado lice, otuđenje, patnja, ali također može imati pozitivno značenje, estetski blisko bijeloj boji, što ćemo

2 *čornobryvyj* – u doslovnom prijevodu osoba crnih obrva; najčešće se upotrebljava kao epitet uz riječi mladić, djevojka, mili i mila i označava lijepu mladu osobu.

3 Za konja kažu da je zvezdast kada na čelu ima veći bijeli znak određenog oblika (probijena zvijezda, trokutasta itd.) ili kada mu se bijeli znak proteže po dužini nosnoga hrpta.

spomenuti kasnije. Ne spominje uzalud Clarissa Estés: „Crna je boja zemlje, plodnosti, prednosti tla u koje se siju sve ideje. Ali crna je istovremeno boja smrti, zamračenja. Crna ima i treću dimenziju. Ta boja povezana je sa svijetom među svjetovima .., jer crna je boja silaska, pada. Crna je obećanje: uskoro ćete saznati sve što niste prije znali“ [1, 107]. Što se posljednjega tiče, kod Stefanyka susrećemo iznimno uspješnu umjetničku sliku „crne Majke Božje“. U mitologiji interpretacija žene-čuvarice⁴, žene-pramajke seže dublje od kršćanskih zamisli, tumačenja i pripada kultu „crne Madonne“. Stefanykovo mitsko razumijevanje ove slike vrlo je blisko istini. „Crna Majka Božja“ zato i jest crna, postoji od davnih davnina, njezinu dob nemoguće je izračunati. U usporedbi s njom sve drugo je privremeno, trenutačno, kratka vijeka.

Stefanyk nije bio samo majstor zasićenih, jednoznačnih boja. Intermedijalne boje u njegovim novelama imaju i mitsko obilježje. Osobito valja istaknuti sivu boju koja u novelama poprima isključivo pozitivan sadržaj. Najčešće su kod Stefanyka sive oči i kosa. Sive oči uvijek su dobre, iskusne, mnogoznačne, pune razumijevanja, bez obzira jesu li to oči životinje ili čovjeka: u noveli *Šteta* krava je „gledala velikim sivim očima“, u *Basarabyma* najstarija žena u obitelji imala je „oči velike, sive i razumne“, u *Kamenom križu* Ivan Diduh, ponekad bi „svojim dobrim sivim očima htio zauvijek svoju molbu zakopati u srca gostiju“. Sijeda kosa heroja ne upućuje samo na poodmaklu dob, već i na snagu duha, jačinu karaktera, zbog čega Stefanyk vrlo često uspoređuje sijedu kosu s čeličnom žicom i vrlo rijetko je u njegovim novelama sijeda glava znak nečega slaboga, kao na primjer u noveli *Ubio se*, kada je otac toliko slomljen strašnom viješću da misli da će glavu izgubiti: „Plać i pruga bacakali su sivu glavu, kao bundevu.“ U isto vrijeme sijeda kosa dostojna je poštovanja.

U bajkama, mitovima i parabolama vrlo često pokidana ili spaljena kosa dovodi do nepredvidljivih posljedica: ili se odvije čudo i netko nestvaran pomogne junaku, ili junak izgubi zdravlje ili snagu (biblijski aspekt parabole o Samsonu, legende o Dovbušu, kojemu je ljubavnica iz čuba izvukla zlatan ili srebrni pramen). Načelo muškosti kao da je podložno laganom obrezivanju putem kose, dok je Animusu svojstven ciklus rasta i smanjivanja je prirodan: „To je arhaičan proces, drevni proces“ [1, 326]. Postoji još jedno tumačenje skraćivanja kose, koje se može spoznati kroz novelu *Morituri*. Naslov ovoga djela Stefanyk prevodi kao: „Oni koji iščekuju smrt“ (umjesto pravilnog prijevoda „Oni koji će umrijeti“). Već sama razlika u Stefanykovu prijevodu poznate izreke rimskih gladijatora naglašava da autor u novelu umeće upravo tu misao koju ističe svojim pomalo iskrivljenim prijevodom aforizma. Radnja djela potpuno je pojednostavljena: svake nedjelje do starog Tymka dolaze se obrijati i ošišati njegovi vršnjaci. Odrađeni posao plaćaju hranom, koju odmah pojedu, a gorilku plaćaju zajedno. Dakle, ovdje nije riječ o cijeni, već o ritualu, tim više što je

4 Berežynja – ženski duh (vila) u slavenskoj mitologiji, zaštitnica domova.

Tymkovih klijenata sve manje, a on se zbog svojih godina više ne boji uvrijediti živuće podsjećanjem na nadolazeću smrt: „Meni već ruka podrhtava, ne znam kako ću vas obrijati do kraja, a ako koji od vas otegne papke, ne znam kako ću ga na klupu pomaknuti.“ Novela završava zamasma kosa koje Tymkova žena naziva grivama bijelih konja. Dakle, siva, prijelazna boja čuba zapravo prelazi u bijelu — boju neminovne pogibije, a usporedba ošišane kose s grivama bijelih konja povezuje još žive Tymkove vršnjake s apokaliptičnom slikom bijeloga konja na kojemu jaše smrt.

Međutim, siva boja kod Stefanyka još je i boja tvorničke uniforme, ne bijele, ne kućno rađene, a strane, abnormalne u seoskom okruženju, dakle amoralne. Mitologija crne boje kod V. Stefanyka (u sličnom aspektu kao kod Todosja Os'mačke i Ulasa Samčuka) usko je povezana s još dvije prastare boje – crvenom i bijelom. „Crna, crvena i bijela ...simboliziraju drevne boje koje se podudaraju s rođenjem, životom i sa smrću. Te boje također simboliziraju drevne principe silaska, pada, smrti i ponovnog rođenja: crna – povratak starim vrijednostima, crvena – žrtvovanje pažljivo šticećenih iluzija, i bijela – novi svijet, novo znanje, koje dolazi zahvaljujući preživljavanju prvih dvaju“. Mitologija ovih triju boja nije jednoznačna, već samo marginalna, osobito kontrastnih boja – bijele i crne koje se često mogu zamjenjivati i često označavati potpuno suprotne naravi. Kod Stefanyka bijela boja doista je boja radosti, mladosti, sreće i blagostanja.

Bijela boja je granična, sveta, neokaljana, a u kombinaciji sa zelenom obećava život i štiti blagostanje: „U jednom vrtu zeleni se djelić zimskog žita, a kraj njega na kožunu leži bijeli, poput mlijeka, mužik ...Bijeli leptiri igraju se nad njim, željni sjesti na bijelu djedovu kosu“ (*Ozymyna / Jesenji usjev*). Izgleda da krhki starac ne samo da uživa u jesenskom suncu, nego i igra ulogu stražara njive, tjera od nje piliće i istodobno izvodi filozofski zaključak o vječnosti bitka, nezavisnog od čovjeka: „Lijepo, zeleno, a ona to kvari ... Zemlja je mlada, ona poput djevojke, za praznik se oblači, na radni dan ona je radno odjevena, a cijela djevuje otkada je svijeta i sunca“. U isto vrijeme bijela kod Stefanyka nije nužno boja. Prije svega označava čistoću, poštenje, unutrašnju aristokratsku koja se među duhovnim plebejcima ne cijeni, već se bezobzirno i žestoko proganja.

Istovremeno se čak i bijela boja nove odjeće kod Stefanyka može smatrati crnom (prljavom) kada se nalazi u neposrednoj blizini amoralne pojave. Otkrivši da je mali Stefanyk – gimnazijalac neko vrijeme boravio kod stanodavca koji je držao javnu kuću, njegova majka ga, čim bi dječak došao kući za Uskrs, nije samo okupala, nego „izribala ...do bola“, a sve rublje negdje bacila.

U nekoliko Stefanykovih novela bijela boja postaje bojom cvata: „Višnje su cvale tako kao da kaplje mlijeko“ (*Majster*). Ta ista bijela u spoju s crnom bojom grijeha samoubojstva stvara duboko kontrastnu sliku. U *Basarabyma* autor ne upućuje na to da je Vasyľ bio taman, ali bilo koji čitatelj u sebi zamišlja ovaj lik s tamnom kosom na temelju ugrađene pretpostavke „...Još nije ni godina prošla, a već jedne zore za malenu višnju zapeo je Vasyľ.

Otresao je s nje cvijeće, imao je punu kosu tog bijelog cvijeća“, budući da na svijetloj kosi trešnjin cvijet ne bi bio toliko vidljiv, ne bi se činilo da je cvjetova toliko mnogo.

Posebno mjesto na Stefanykovo paleti zauzimaju mikroskopske kapljice bijele, sive ili sijede: „Crni križ obavio se sivim pjegama magle“ (*Pohoron / Pogreb*), „Crna kosa posjedila je od mraza, crvena sardačyna⁵ pobijelila... Buncao je kroz san i nakon svake riječi ispustio iz usta snop bijele pare“ (*Son / San*). Epiteti „siv“ i „blijed“ pojasnjaju bilo kakvo mrtvilo, gubitak živih boja.

Crvena boja u novelistici V. Stefanyka nije ništa rjeđa od bijele, u određenim novelama čak i po broju upotrijebljenih sintagmi u kojima je boja krvi ili njezine nijanse, ne zaostaje ni za crnom paletom boja. Oleksij Losjev ističe: „Mitologizacija crvene boje je općepoznata. Njezin uzbudljiv i nemiran karakter ne zahtijeva prepoznavanje. Purpurna boja je nešto čega su uvijek željni vladari i pravi banditi“. Dakle crvena boja je prije svega boja krvi. Tome i odgovaraju Stefanykove slike krvlju zalivenih klupa na vjenčanju, kada prosjaci tuku bogataše, i mjenica po kojoj se prolila krv posvojenika, i tragovi mladih strijelaca koje moskalji⁶ vode ili na strijeljanje, ili u Sibir, i otopljeni snijeg pod poginulima u boju.

Doista, Stefanyk često upotrebljava crvenu boju kako bi pokazao promjene u raspoloženju ili doživljajima: njegovi junaci crvene se od gnjeva, od srama, od radosti, od gorilke, od previše emocija. Crvena u spoju s crnom označava zaokret prema boljem (makar na trenutak!) u zdravlju: „Crna oranica rasipala se pod suncem, Katrusja je pocrvenila“. Ponekad te zasićene boje općenito pokazuju puninu života, kao u noveli *Davnyna*: baka je sretna što su njene snahe i unuke „tako lijepi, poput karanfila, crveni kao kalyna⁷“. U noveli *Ona je zemlja* stari gospodar ponavlja istu misao: „Za tvoju snagu ona ti daje punu kuću djece i unuka što se hihoću kao srebrna zvonca i crvene poput kalyne“. Pozitivno tumačenje crvene boje kod Stefanyka je jasno. Upravo tom bojom on ukrašava jabuke i marame žena, upravo o crvenim vrpcama piše kada pred svoje čitatelje izvodi redove sičovskih strijelaca⁸. Čak su i crvene čizme u njegovim novelama toliko posebna, značajna i poželjna stvar da se mogu smatrati najljepšim poklonom od muža pod stare dane.

5 Sardačyna (sardák, serdák) – gornji kratki dio odijela s rukavima napravljenim od sukna, bio je uobičajen u zapadnim regijama Ukrajine.

6 Moskalj, Moskovljanin – 1. vojnik; 2. Rus, naziv koji se upotrebljavao među Ukrajinacima, Bjelorusima i Poljacima; često kao uvredljiv i ironičan naziv za stanovnike Rusije, bez obzira na etničko podrijetlo ili boravište.

7 Kalyna – grmolika biljka s crvenim plodovima (hrv. Crvena hudika); kalyna je u Ukrajini simbol života, krvi, ognja, majčinstva, također je oličenje doma, roditelja, rodnoга kraja, jedinstva naroda. Kalyna utjelovljuje i samu Ukrajinu.

8 U originalu Українські січові стрільці (УСС), Ukrajin'ski sičovi striljci – ukrajinska jedinica unutar austro-ugarske vojske tijekom Prvog svjetskog rata. Odigrali su važnu ulogu u obnovi vojne tradicije, utjecali na porast ukrajinskog patriotizma, na stvaranje vojne terminologije, vojnog folklor, pjesama, glazbe.

Crna, crvena i bijela boja odavno se smatraju čarobnima. William K. Estes donosi logičan zaključak: „Evo njihovih starih naziva koji su se koristili u srednjem vijeku: nigredo – crn, rubedo – crven, albedo – bijel. One opisuju alkemiju koja prati ciklus ... Bez tih simbola zore, rastućega svjetla i tajanstvene tame ..,bez izvora nade u našim srcima, bez stalnog svjetla – svijeeće ili sunca, svejedno – što omogućuje u životu razlikovati jedno od drugoga, bez noći, koja svemu nosi utjehu i iz koje se sve rađa, također ne bismo mogli iskoristiti svoju divlju prirodu“ [1, 107].

Prije prelaska na analizu drugih boja kod Stefanyka, zaustavit ćemo se na mjesecini i sunčevu sjaju u njegovim djelima, budući da se oni također u mitologiji smatraju bojom i imaju veliko značenje. Odraslog noćnog neba i iznimno svjetlo mjeseca odavno se smatraju demonskima i otvoreno neprijateljski nastrojenima prema ljudima. O. Losjev piše: „Mjesecina je u samoj svojoj biti nešto hladno, čelično, metalno“ [3, 57]. Stoga ne čudi da je u Stefanykovo *Vijesti* noćna rijeka mogućem djecoubojici slična potoku smrti, jer se u narodu za vrlo otrovan metal – živu, koristio naziv živo srebro.

Kako tvrdi O. Losjev, „Sunčevo svjetlo ima određenu mitologiju“ [3, 60]. A Carl Gustav Jung precizira: „U mitološkom smislu rođenje junaka ili simbolično ponovno rođenje podudara se s izlaskom sunca jer se formiranje individue odvija zajedno s rastom svijesti. Iz tog razloga većina junaka posjeduje sunčeve atribute, a trenutak rođenja njihove velike osobnosti naziva se prosvjetljenje“ [6, 474-475]. Kod Stefanyka se prljav ili neprikladno odjeven čovjek stidi pred suncem, kao pred licem Božjim. Svitanje je za likove iznimno važan trenutak. Nešto je pogansko u štovanju tog svjetla i u snovima o budućnosti kao magičnom zazivanju dobre sudbine. „Niti svitanja izvukle su sunce na zemlju, a Lazar je odmahnuo sijedom kosom, i naslonivši se na motiku, nasmijehao se, jer volio je to živopisno buđenje dana. U zoru je zamišljao budućnost svoje djece“ (*Rosa*). Sunce u suradnji s nebom i oblacima oslikava veličanstvene prizore neba koje možemo u najmanju ruku smatrati rajskima. Unutrašnjost seljačke zimske kućice također iznenađujuće svijetli od reflektiranih snijegom sunčevih zraka, pri čemu je svjetlost toliko jaka da stara baka od peći do klupe vidi „svaki Ivankov otisak, gdje se na zid naslonio“, a u tom trenutku u dvorištu ne svijetli, već istinski sjaji.

Ostale boje – zelena, tamnoplava, bakrena i žuta – kod ovog pisca susreću se mnogo rjeđe i nemaju takvo suštinsko, smisljeno značenje kao prijašnje, dok su boje Čistilišta u *Božanstvenoj komediji* vrlo raznolike i jarke. Ako u Danteovu paklu prevladavaju crvenkastosmeđe boje, onda je njegovo Čistilište iznenađujuće šareno: nailazimo tu na zelenu, svijetloplavu, zlatnu. Zelena boja u Stefanykovim novelama uglavnom je boja života, boja volje. To je razlog zašto starac u noveli *Did Gryc' (Djed Gric)* u razgovoru s jedinim nasljednikom svojega roda – malenim unukom, u ruci drži zelenu grančicu, a u sjećanjima na svoju djecu – gimnazijalce, na to kada ih je prvi put dovezao u grad, kao da ponovo vidi kako su malena i da će kao seoska djeca „teže pobjeći u zelenu polje“

iz neobičnog, za njih prebučnog, gradskog okruženja. Stefanyk često upotrebljava stalni epitet u sintagmi „zelena njiva“, ali istodobno pronalazi i znatno bolje umjetničko sredstvo kojim bi izrazio ljubav mladog ratara prema uzgojenom mladom žitu.

Tamnoplava je boja nadolazeće agonije, smrtnih stradavanja. U djelima V. Stefanyka ljudsko tijelo, predviđajući smrt, poprima plavu boju od gladi, od hladnoće, bolesti, ugušenosti, od zasićenosti alkoholom. U noveli *Svjatjy večir (Badnjak)* prosjakinja u hladnoj kući nije samo „plava kao šljiva“, ali i njene natečene noge izgledaju kao stakleni trupci: „Noge plave i sjajne, kao stakleni balvani“. Ponekada je kod Stefanyka plava boja očiju, no ne uvijek ljudskih, ponekad i očiju viših božanskih sila.

Bakrena boja je pretežito boja suhog lišća (*Vyvodyly z sela / Odvodili iz sela*): „Lišće je pokrivalo put. Povilo se u bakrene brodice“, a ponekad je boja insekata (trčka u noveli *Lan*). Sve te boje imaju dvojako značenje, ponekad pozitivno, ponekad negativno, ovisno o okolnostima. No žuta boja, iako u punoj snazi prisutna samo u noveli *Pogreb*, najčešće je isključivo negativna, čak budi osjećaj odbojnosti. Kod Stefanyka ta se boja ponekad upotrebljava kako bi označila zrelu njivu (nepožnjevenu) ili slamu (pocrnjelu). Žuta može biti i voštana svijeća, ovogodišnja bala sijena, mast stara tri godine. U posljednjem slučaju (novela *Davnyna*) umjetnik kao da se poigrava bojama, aludirajući dobronamjernim humorom na izobilje i domišljatost prikazanih gospodara.

Ivan Franko iznio je originalnu misao o koloristici V. Stefanyka: „Njegove novele su najbolje narodne pjesme u kojima nema retorike ili sentimentalnosti, samo jasan, gol, jednostavan, nepremazan bojom život, veoma često tužna stvarnost, ali ukrašena zlatom istinoljubive poezije“ [5, 43]. Međutim, taj gol i nepremazan život nikako nije označavao bezbojan, siv i monoton život. Pojedini odlomci Stefanykovih djela nemaju samo značajke ekspresionizma, već se mogu smatrati i primjercima impresionizma, zahvaljujući dubinskom prikazu prijenosa najsuptilnijih duhovnih kretanja kroz promjenjivost boja. Šarena, a time psihološki strašnija slika poticanja kćeri na samoubojstvo u noveli *Maty (Majka)* ponire u sjećanje toliko duboko da ju čitatelj više ne može zaboraviti čak ni uz unutarnju prisilu.

U sličnom tonu impresionizma razvijaju se dramatični događaji novele *Lan*, gdje se tragedija odvija na podlozi triju koloristički iznimnih slika: „Crni cvrčak dotaknuo je nožice (djeteta) i pobjegao. Zeleni zlatar drži se podalje. Bakreni trčak oko djeteta krugove trči. A ono plače za šumom stabljika. Dijete se okrenulo i palo. Palo u žbun, maše nožicama, jako se opire i polako postaje plavo“. Na temelju dosadašnjih istraživanja Stefanykove koloristike možemo tvrditi da su navodi nametnuti tisućama ljubitelja piščevih postignuća, kako je bio pjesnikom seljačke nesreće, poprilično netočni. Istovremeno, bio je pjesnikom seljačke sreće, seljačkih radosti, unutrašnjeg poretka čovjeka od zemlje i Boga i njegovih nauma. Nebesko razumijevanje najviše istine ili čak prisutnosti Svemogućeg jasno se osjeća u novelama *Portret*, osobito u uvodnome dijelu novele („Kao da je golub nad njegovom glavom bijela krila raširio, kao da je iza bijelih krila plavo nebo izvirilo“),

Palij („Na zlatu i srebru plutali su laki crni oblaci poput tanašne svilene mreže“), *Moja rijeka* („Desno od mene plavo je polje, i crni slojevi zemlje, i bijeli plug, i pjesma i slani znoj“), *U noći* („Sve zvijezde s neba vodit će ka tebi. Sve niti jasne istak će se iz očiju jasnih i povezati s nitima zvijezda na nebu. Ta i nad zemljom pod nebesima ću splesti srebrne zrake svoje sa zlatnima. Past ću na srce kraj nogu tvojih i povući zvijezde, i zvijezde će pasti. Prerezat ćemo crni oblak srebrnim zrakama do pola, a zlatnim od pola. I bit ćeš sjajan u zvijezdama sjajnim, zbog mene“). U posljednjem dijelu, monolog trećega glasa zvuči kao obećanje Stefanyku od samoga Boga, slično kao što je, prema *Bibliji*, zvučalo Jehovino obećanje Mojsiju. Vitalistička obojenost novele *Nytka (Nit)* odvija se prema zakonima kozmogonije – stvaranje svijeta u svijetu, njegov otpor kroz osjećanje unutrašnje sile, prvi poriv, prisutnost velike žudnje za razvitkom, neizdržive želje za rastom i širenjem, prije svega, roda i obitelji: „Silan je on, još ću imati djece. Koliko djece neću roditi ...a on će ih sve nahraniti. Moram ih pokrivati, voljeti, za njih raditi. Nit je duga i preduga, bez kraja. Nitko nije našao kraj niti. Njih treba odijevati, a Bog mi je dao da ih volim. Želim da moj muž na svome tijelu osjeti sve moje prste, svih deset.“ Ta vitalistička snaga čovjeka toliko je velika da ju ni tisuću smrti ne može oslabiti. Ispostavlja se da to i jednostavan seljak pred smrt intuitivno predosjeća: „Mladi, kao pjena, pjevaju dok odlaze u smrt. A mi u pozadini skupljamo naše pjevače i plačemo. Krvave muke su prošli, crni od zemlje, iz mrtve ruke im pušku nije moguće iščupati ... Samo se oči smiju, jer nema mame koja bi ih zaklopila. A ja plačem i prisjećam se: dokle ćemo ove nasmiješene oči, poput bisera, zakopavati, dokle će sezati naše granice. I zašto ih ti Bože, nisi blagoslovio?“ Podtekstna mitološka struja Stefanykove novelistike poput podzemne rijeke poji nadzemne potoke, ali temeljnu snagu čuva za vlastito oslobađanje i proboj na površinu, što i čini u svakom odgovarajućem trenutku u tekstovima svojih djela i za vrijeme svake adekvatno skrupulozne i znanstvenicima dovoljno stručno provedene analize njegovih novela.

S ukrajinskoga prevela Iva Dejanović

Literatura

1. Эстес, К. *Бегущая с волками*. – М., 2001. – С. 496.
2. Лепкий, Б. „Василь Стефаник“. // Лепкий, Б. *Твори*. У двох томах. – Т. 2. – К., 1991. – С. 651-677.
3. Лосев, А. *Философий. Мифология. Культура*. – М., 1991. – С. 525.
4. Рильський, М. *Вибрані твори*. – К., 1977. – С. 351.
5. Стефаник, В. *Твори*. – К., 1971. – С. 430.
6. Юнг, К. „О становленні личности“. // Юнг К. *Бог и бессознательное*. – М., 1998. – С. 454-477.

Myroslav Steljmahovyč, Dmytro Dzvinčuk

Narodna mudrost kao moralno-etički ideal

Istraživači stvaralaštva Vasylja Stefanyka ne smatraju bez razloga da je osnova njegova umjetničkog razmišljanja, među ostalim, i narodna mudrost našega naroda, što proizlazi iz obiteljskog okruženja, materinskog jezika, zemlje-hraniteljice, duha majke Ukrajine. Kao moralno-etički ideal, narodna mudrost je bogato prikazana, u suštini, u cijelom stvaralaštvu pisca, a također u osobnom životu i u građanskoj aktivnosti. Prema njemu, tom idealu, veliki ukrajinski novelist, veliki poznavatelj duše domaćeg stanovništva, išao je tijekom cijeloga života.

Vasylj Stefanyk se iskreno divio pedagoškoj mudrosti naroda. Ona je imala snažan utjecaj na oblikovanje svjetonazora, odgojnih ideala, građanske, piščeve i pedagoške pozicije briljantnog vladara seljačkih duma. Temelj je bio položen obiteljskim odgojem, koji je primao svom svojom dušom.

Vasylj Stefanyk je rastao i obrazovao se među seljacima, u ukrajinskoj obitelji, tipičnoj za Ukrajinu potkraj 19. st. do početka 20. st., na osnovama narodnih vrlina i normama kršćanskog morala i etike, koji su se uvijek osvrtni na unutrašnji svijet čovjeka, učeći ga živjeti na temelju ljubavi, dobrote i milosrđa, časti i pravednosti.

Djetinjstvo je prošlo u mnogobrojnoj pokuts'koj obitelji, u kojoj su djecu, prateći narodnu tradiciju, pripremali za „težak život“, navikavajući ih odmalena radu i poslušnosti te stalnom pridržavanju odgojnih normi ponašanja.

Roditelji Vasylja Stefanyka bili su dostojni seoski gospodari, neumorni radnici-ratari, ugledni i staloženi, plemeniti, časni i radišni, pravedni i pobožni, nacionalno svjesni Ukrajinci. Dakle, obitelj i obiteljsko selo Rusiv, predivna priroda karpatskoga kraja, materinski jezik i pokuts'ki govor, tradicionalna obiteljsko-svakodnevna i građanska kultura, običaji pokuts'kog seljaštva, kao i narodna pedagogija Ukrajine općenito, postali su piscu prva škola ukrajinskog patriotizma, mjesto stjecanja zdravih normi i navika ponašanja, poštovanja materinskog jezika, poznavanja nacionalnih običaja, tradicija, svetkovina, obreda, simbola. On je jako volio majku, braću i sestre, a posebno stariju sestru Mariju, poštovao je oca, s poštovanjem se odnosio prema rodbini, osobito prema stricu Lesu, koji je odlično svirao sopilku¹ i rado pričao narodne bajke. Potom, odrastavši i oženivši se, Stefanyk je kao otac odgajao tri sina – Semena, Kyryla i Jurka, na tradicijama ukrajinske narodne pedagogije. Svoje odgojno geslo vidio je u tome da treba formirati ljude takvima da bi „glavama dosezali pod oblake, a nogama čvrsto koračali po zemlji“.

1 Sopilka – ukrajinski narodni glazbeni instrument (ovdje i dalje op. prev.).

U stavu prema pedagoškom geniju ukrajinskog naroda V. Stefanyk nalazi osobito poštovanje i znatiželju. Nije slučajno da je jedan od prvih književnih „likova“, spomenut u pismima V. Moračevs'kom, legenda o divu, što svojim alegorijskim značenjem manifestira moćnu narodnu silu. Dakle legenda o divu – to je legenda o našem narodu, koji još spava, ali zasigurno će se probuditi i otkriti svoje neiscrpne stvaralačke mogućnosti.

Vasyly Stefanyk se učio od naroda i radio za narod, izvlačio je svoje umjetničko-književno i pedagoško nadahnuće i silu iz naroda, čvrsto vjerujući u visoki uzlet stvaralačkog fenomena rodnog naroda: „Osjetio sam u sebi veliku silu i pošao sam tražiti velikana. I našao sam ga. Ali spava on, spava, sve spava. Ne želi pomaknuti ni rukom, ni nogom. Ne želi ustati narodna sila, ne želi potopiti sela i gradove, i polja! A ja sam se utopio u toj sili i ponekad ruke venu, ponekad plaću, što velikan spava. Ja bih htio da se probudi, da rukom mahne i razbije sve programe i katekizme, i rasprši se po poljima.“

„Gdje su odrasli, tamo su i djeca“ – geslo je narodne pedagogije, ideje koje su obiljem cvijeća posijane u cijeloj ostavštini Vasylja Stefanyka. Gotovo u svakom djelu je opisan život djece ili se barem usput spominju. Neke se novele i zovu – *Djeca, Dječji događaj, Mezimica, Sinovi, Saonice (Dječja zimska scena), O dječaćiću, kojeg je proljeće ubilo*, ili su posvećene djeci: *Andeo* – nećakinji Soneći, *Mamin sinčić* – Jurčyku.

Stefanykova djela bogato su zasićena likovnim usporedbama, u kojima se također pojavljuju djeca (*Zaplakali su, kao malena djeca; Sljez nakrivio glavu, kao maleno dijete; Tako tuguje za tim brdom, kao dijete za sisicom; Um, kao u djeteta*). Svoj javni govor za obljetnicu M. Pavlyka u Lavovu (1904) započeo je mislima o situaciji jadne seoske djece: „Dragi slavljenice! Oprosti nam, što smo se mi danas loše prema Tebi postavili. Nestalo nam je snage, da bi doveli Tebi one, koji Te trebaju pozdraviti. Nema tu one malene djece, što se smrzavaju u slamnatim kućicama, dok im roditelji beru gospodski kukuruz. Nema niti onih dječaka maloljetnika, što paze svoje sestre u teškoj nemoći i stoput dnevno daju vode, a u tamnoj noći plaću u kutu pred strašnim duhovima.“

Gledajući masovnu emigraciju siromašnog seljaštva iz Čalyčyne prema oceanu, pjesnik je također proživljavao sudbinu ukrajinske djece u tuđini (publicistički članak „Za djecu“). U razgovoru sa sugovornicima on je, ne jednom, naglasio da voli biti s djecom, toplo se sjeća svojih dječjih godina u *Autobiografiji*.

Ukrajinska narodna pedagogija postoji u novelama, autobiografskim skicama, pismima, pjesmama u prozni, govorima, publicističkim i književno kritičkim člancima, fragmentima Vasylja Stefanyka u svim izražajima – rodoslovlju (familistici), proučavanju djece (pedologiji), roditeljskoj pedagogiji, etnodidaktici, pedagogiji narodnoga kalendara, pedagoškoj deontologiji, kozačkoj pedagogiji, pedagogiji skrbnika, što se vizualno proteže u djelima kao na primjer *Lesova obitelj, Katica, Majka* i dr.

Novele *Basaraby*, *Kameni križ*, *Nit* obraćaju pozornost na važnost međugeneracijskih veza i poznavanja svojega podrijetla, a djela kao *Katica*, *Novost*, *Javorovo lišće*, *Dječji događaj*, *Mezimica* i dr. iznenađuju temeljnim poznavanjem psihologije djeteta i nacionalnoga karaktera Ukrajinaca. On je znao duboko ući u dječji svijet, u socijalno-svakodnevne složenosti i obiteljske odnose koji imaju odlučan utjecaj na oblikovanje svjetonazora, misli i ponašanja djeteta. Tome je pridonijela ne samo iskrena i vječna ljubav prema djeci, nego i solidna erudicija pisca, njegov široki europaizam, duboko poznavanje dječje duše, naučeno kako promatranjem stvarne zbilje tako i u procesu stjecanja znanja iz psihijatrije i pedijatrije u studentskim danima na Medicinskom fakultetu. Ako se tome doda još iskreno suosjećanje, kada se „srce zalijeva krvlju pomiješanom sa suzama“, onda se može razumjeti osobita sila psihologizma Stefanykovih novela. Pri njihovu čitanju javlja se cijeli raspon osobitih osjećaja mogućeg pedagoškog utjecaja na čitatelja.

Vasyľ Stefanyk s velikom mudrošću otkriva nijanse obiteljskih odnosa – između roditelja i djece, sestara i braće, djedova i unuka, djece i rodbine, što najviše utječe na stvaranje odgojne klime obitelji. U pedagoškom promatranju postoji također socijalna i moralno-psihološka situacija siročadi, izvanbračne djece, samohranih majki, starih ljudi, usamljenih staraca (*Jesen*, *Anđeo*, *Sama-samcata*, *Badnjak*, *Djed Ćryc'*, *Sinovi*), također i sve ono vječno što pridonosi očuvanju ljudskog dostojanstva – toplog očeva doma, odanosti zemlji i rodnom selu, majčinskom jeziku i folkloru, narodnoj umjetnosti, tradicijskim zanatima, obiteljskim i susjedskim vezama, časti obitelji, dobrim sjećanjima o predcima, vjernost ratarstvu i seoskom društvu.

Cijeloga života u znoju je radio Ivan Diduh (novela *Kameni križ*) na svojem dijelu zemlje usred „najvišeg i najgoreg brda u cijelom seoskom polju“. Međutim na svoju sudbinu nije se žalio, jer je bio „na svojoj zemlji gospodar“ i svoju djecu je privikavao tome.

„Ja čujem moćnu glazbu kuća, djece, jeseni“ – pisao je Stefanyk. U glazbenoj simfoniji njegovih djela osjetan je pedagoški akord. U osnovi pedagoških pogleda pisca leži tradicijsko suprotstavljanje dobra i zla, istine i laži, lijepog i ružnog, rada i nerada, časti i srama, svjetla i tame, odnosno svega čega se od pamtivijeka drži narodna pedagogija i cijeli Božji svijet.

To što Stefanyk gotovo u svakom od svojih djela aludira na mudrost narodne pedagogije, često utjelovljenu u poslovice i izreke, svjedoči ne samo o njegovu izvrsnom poznavanju istih, nego i o tome što svoje spisateljsko geslo objašnjava na temelju zdravog razuma naroda, njegova ogromnog duhovno-praktičnog iskustva. On je u potpunosti narodni pisac u najdubljem shvaćanju te riječi, jer se učio od naroda i radio za narod. Sva njegova književna ostavština je prožeta duhom narodnosti, narodnim idealima, odražava najljepša dostignuća obrazovno-odgojne mudrosti.

Vasylj Stefanyk je izašao iz naroda i cijelog je sebe dao tom narodu, imajući na njega, ne govoreći već o društvu, velik utjecaj. A glavna bit njegova utjecaja krije se u tome što je pisac vladao osobitim umjetničko-pedagoškim talentom, umijući pogledati život očima heroja, osjetiti njegovu dušu. Autor postiže velik utjecaj na čitatelja rijetkim psihološko-pedagoškim umijećem njegova zblizavanja sa svojim herojem i prodiranjem u svijet njegovih misli i doživljaja.

Ukrajinska narodna pedagogija pojavljuje se u djelima Vasylja Stefanyka kao neotuđiva komponenta ukrajinskih studija, fenomen ukrajinstva i moćnog faktora ukrajinotvorenja, odnosno formiranja vlastitog ukrajinskog „Ja“ na osnovi poznavanja svojega naroda i samoga sebe. Osuđivao je one koji su omalovažavali svoje rodno, ukrajinsko, nacionalno, zanemarivali svoj narod, svoj jezik, svakidašnjicu i običaje.

U potpunosti u duhu ukrajinske narodne pedagogije V. Stefanyk brine o štovanju povijesnog sjećanja generacija, s velikom umjetničkom snagom stvarajući u svojim novelama život i svakidašnjicu pokuts'kog seljaštva na prijelomu 19. i 20. st., u uvjetima tadašnjeg austro-ugarskog i poljskog vladanja u Galyčyni. Zbirka novela *Zemlja* otkriva užas Prvoga svjetskog rata, a također objašnjava dramu ukrajinskih pokreta za oslobođenje. Njima je Stefanyk posvetio prave bisere, kao *Mariju, Ona – zemlja*, a osobito udarnu novelu *Sinovi*. U njima se Ukrajina pojavljuje u liku žene-majke. Taj simbol označava karakter ukrajinskog patriotizma kao ljubav sinova prema majci.

Kao da je predvidio našu ukrajinsku državotvornu sadašnjost, V. Stefanyk je u usta jednog od svojih heroja – majstora Ivana, stavio riječi: „Idem u nedjelju iz crkve, idem doma i razmišljam u glavi, da kad bih poživio bar 10 godina još, cijelo bih selo obnovio. Tako bih obnovio, da u njega ne bi bilo žao ući...“ (*Majstor*).

Idući za narodnom pedagogijom, Vasylj Stefanyk je u središte obrazovnog sustava postavio rad. U strogom pridržavanju, poštivanju i razvoju pedagoških tradicija ukrajinskog naroda on je vidio zaštitu od neduhovnosti, neznanja i nacionalnog nihilizma, jedan od čvrstih uvjeta uspješnoga gospodarskog i kulturnog razvoja Ukrajine. Izvrсни pisac je u njih položio nadu za osiguranje prirodne harmonije nacionalnog i općeljudskog.

Pedagoški pogledi Vasylja Stefanyka formirali su se u procesu njegove književne, društvene i obrazovne djelatnosti, usmjerene na ukrajinsko nacionalno-kulturno buđenje Galyčyne. I tu nije prošlo bez europskoga progresivnog buđenja. Pa ipak u konačnom izražavanju pedagoške ideje pisca nisu uvezene iz inozemstva, već su izrasle u svojoj originalnosti na osnovi ukrajinskih obrazovno-odgojnih tradicija. Pedagoška varijanta je osebujna, galyc'ka je. Međutim temeljila se na odgojnom sveukrajinskom idealu.

Pedagoške ideje, utjelovljene u Stefanykovim djelima, imale su kolosalan utjecaj na formiranje nove generacije ukrajinskih učitelja, odanih radu rodnog naroda, na razvoj nacionalnog obrazovanja i odgoja, na daljnji razvoj progresivnih pedagoških tendencija u Ǧalyčyni, i u cijeloj Ukrajini.

Čitajući niz djela Vasylja Stefanyka, slikovito se uvjeravamo da ukrajinska narodna pedagogija, očuvana stvaralačkim uzletom velikoga genija, živi i vječno će živjeti u sjećanju i radnji narodnih domova, u obiteljskom djelokrugu, u školi i zajednici nezavisne Ukrajinske države, da je narodna mudrost kao moralno-etički ideal – neotuđiva oznaka umjetničkog razmišljanja pisca.

Rezimirajući stavove naše teme „Osnove umjetničkog razmišljanja Vasylja Stefanyka“, potrebno je reći da su one – različite kako na estetičkom, filozofskom planu, tako i u stvaralačkoj metodi. Istodobno je umjetničko razmišljanje kao kategorija piščeve psihologije u Stefanyka – originalna pojava, prepoznatljiva u tolikoj mjeri da ju je teško (uostalom, za to nema ni potrebe) staviti u neke unaprijed ocrtane granice ili unaprijed pripremljene književne dimenzije. Prema autorovu uvjerenju (iako u samo nekoliko parametara), Stefanykov svijet je stvoren ne samo zahvaljujući razvijenim osobinama njegova umjetničkog promatranja, intuicije, umijeća unutrašnjeg viđenja bitnog, nego najviše zahvaljujući tome što između njegove duševne individualnosti i svijeta njegova stvaralaštva postoji organska povezanost.

S ukrajinskoga prevela Zrinka Kordić

Stanisławów, katedra

Književni Ivano-Frankivs'k / Stanyslaviv

Volodymyr Ješkiljev

Književnost u zasebnom mjestu stanovanja

Taj grad je već umalo zaboravio svog prvog nebeskog zaštitnika, svetog Vincenta. Među žiteljima je, čini se, malo tko primijetio da su se sadašnji gradski oci predali vladavini arkandela Mihaela, kojeg su smjestili na gradski grb umjesto drevne heraldičke Pilawe¹ osnivača grada Potockih². Tamošnjim građanima nije stalo do nebeskih zaštitnika. Oni su ponajviše zaokupljeni pitanjima opstanka i umnožavanja obilja, kao na kraju krajeva i žitelji bilo kojega grada na svijetu. I samo ih se mali dio bavi književnošću. Jedan mali djelić. Mrvica. Ali to je, čini se, dovoljno kako bi grad zauzeo dostojnu poziciju na književnim kartama. To je dovoljno za stvaranje kontroverznih mitova i antologija.

To je grad Ivano-Frankivs'k. Nekadašnji poljski i austrijski Stanyslaviv³. Grad u razvođu dviju gorskih Bystryca⁴. Grad koji se prije pola stoljeća odrekao imena viteza, dvadesetogodišnjeg heroja Druge bitke kod Beča, u korist pjesnika i publicista, branitelja narodnih prava i buditelja uspavanih, tvrdoglavog Bojka⁵ i djelomičnog masona Ivana Jakovyča Franka. Možda se upravo zbog tog preimenovanja vojno-obrambena karma grada za pet desetljeća pretvorila, ako ne i mističnim činom, u književnu karmu.

A do tada se s književnosti u Stanyslavivu nije bavilo. Grad se nalazio na kulturnim periferijama ne samo takve regionalne metropolije poput Ljviva, nego i tadašnje prijestolnice Podilla – Kolomyje. Zapravo je Stanyslaviv nastao kao jedna od mnogih utvrda koje su štitile strateški Volos'ki put⁶ od napada Turaka. Dobivši Magdeburško pravo 1662. godine (službena godina osnivanja grada), Stanyslaviv

1 Pilawa – poljski dvorski grb (ovdje i dalje u tekstu op. prev.).

2 Potocki – poljska velikaška obitelj.

3 Stanyslaviv ili Stanislav – ukrajinska inačica imena grada, *polj.* Stanisławów, *njem.* Stanislau.

4 Bystrycja – rijeka u Ukrajini, desni pritok Dnistra.

5 Bojko – lokalni naziv za Ukrajinca iz regije Prykarpattja.

6 Volos'kyj šljah ili Berlads'ka doroga – davni trgovački put kroz gradove Čalyč, Kolomyju i Snjatyn.

je postepeno postajao gradom, privlačeći k sebi armenske i židovske kupce, gradeći ambicioznu vijećnicu, obrastajući sajmovima i predgrađima.

U burnom razdoblju vladavine kraljem proglašenog g'e't' mana⁷ Józefa Potockog (1701–1750), u gradu su se pojavili čarobnjaci i alkemičari. Ali za pismenost u vojno-trgovačkom Stanyslavivu mjesta nije bilo. Moguće je i da su poneki književnici gazili žuto-sivi prah na stanyslavivskim ulicama od sredine 17. do sredine 18. stoljeća, ali do dana današnjega plodovi njihova stvaralaštva nisu izašli na površinu.

Književne početke u Stanyslavivu zapalio je znameniti poljski poet i dramaturg Franciszek Karpiński, koji se rodio na Pokuttju u selu Ćoloskiv, gdje i danas raste veliki hrast nazvan njemu u čast. Klasik poljskog sentimentalizma obrazovao se u Stanyslavivskom jezuitskom kolegiju. Upravo u te godine njegova obrazovanja u gradu Potockih književni teoretičari svrstavaju njegove prve pjesničke eksperimente. U svojim memoarima Karpiński je opisao grad-utvrdu, kakva je postojala u 1750-im godinama. Etnografske rekonstrukcije života grada toga doba i danas se oslanjaju na njegove zapise. Upravo zato i započinjemo ovu antologiju posvećenu 350. godišnjici grada djelima Franciszeka Karpińskog. Njegovoj epohi pripada i mali poetski pamflet „Pjesma svjetska...“⁸ (1764), čiji zlonamjerni autor nije poznat.

Devetnaesto stoljeće Stanyslavivu nije donijelo književnu slavu. U vrijeme kada se u „uznapredovalo“ Kolomyji burno uspostavljalo kazalište (tadašnji glavni „motor kulture“ u malim europskim gradovima) i razvijala povremena dramaturgija, nekadašnja fortifikacija Potockih do 90-ih godina „željeznog vijeka“ ostala je gradom činovnika, svećenika, vojnika i prekupaca, udaljenim od europskih kulturnih struja. Na kulturnom planu među kršćanima dominirala je Crkva. Apsolutna većina židovske zajednice pripadala je „hasidskim krugovima“, ispovijedala ortodoksnu tradiciju i živjela odvojenim životom.

Zaista, na samome kraju 19. st., zahvaljujući naporima Boleslava Šamejte i požrtvornosti Štedionice, utvrđuje se i kazalište u Stanyslavivu, o čemu govori i članak Karola Estreichera „Kazalište u Stanyslavivu“. U to vrijeme, literarnoj kulturi ostalo je samo čekati bolje dane. Zasebni primjerci stanyslavivske književnosti, čiji su modeli predstavljeni u antologiji, ne oduševljavaju ni silinom likova ni dobrim stilom pisanja. Potvrđuju to pjesme iz zbirke Volodymyra Masljanka *S Crnog puta* (1897):

*I raslo moje čuvstvo presveto,
Oj, raslo, prebogato.
Sjao čas taj kao dan, k'o blagdan,
I spominjat mi žao.*

7 Ćet'man (ukr. ге́тман) – vrhovni vojni kozački zapovjednik u 16–18. st.

8 Latinizirani zapis originalnog naziva „Pisnja svic'ka“.

*Ja voljeh te, ja milovah tebe,
A ostade sirota...
Iščeznu čas, lani još je cvjeto
Ja susresti te neću.*

Dok je „prebogato čuvstvo“ pjesnika tiho raslo pod bukoličkim lipama i kruškama, u grad je 1866. stigla željeznica. Za Stanyslaviv je transportna povezanost s Krakówom i Bečom postala prava kulturna revolucija. Slikovito govoreći, Europa je do razvođa Bystryca došla u plavom Siemens vagonu. U posljednjoj četvrtini 19. st. jedno za drugim otvarala su se lječilišta u Karpatima i odjednom su (zahvaljujući jeftinoći) postala popularna. U grad je sa Zapada polako počela pristizati istančana publika, što je lokalnu svjetsku kulturu pokrenulo brzim koracima.

Iako je Crkva zadržala dominantnu poziciju u obrazovanju i umjetnosti, svježe europske struje budile su stanyslavivsku mladež. Izrazito buđenje grada u ukrajinskoj sredini uoči Prvoga svjetskog rata dogodilo se, kako je bilo za očekivati, u književnosti. Kratki, no značajni posjeti Ivana Franka Stanyslavivu, prije svega javno recitiranje poeme „Mojselj“ 1991, zadivili su ukrajinsku mladež koja je već maštala o nacionalno-kulturnoj autonomiji.

Iako su kao i ranije u književnim postignućima toga razdoblja prevladavale kleričke, građanske i lirske vrste pjesama, tekstovi su postajali stilski spretniji, a tematika se postepeno širila. Kao i u 19. st., popularne su ostale pripovijetke anegdoticnog i feljtonističkog sadržaja (tzv. frašky⁹). Ta kratka djela bila su prikladna za novine, koje su imale ulogu „trgova mogućnosti“ za razvoj književnog procesa. Istodobno je tekao i proces „odrastanja“ rusynskog jezika, koji je upijao u sebe novi leksički materijal i osjetno se mijenjao.

Svježi vjetrovi raspršili su provincijsku zaparu i u drugim etničkim zajednicama u gradu. Pojavila se svjetska književnost na jidišu. Stvaralaštvo najistaknutijega židovskog pisca Stanyslaviva, Avrahama Lebensarta (1880–1909), do danas je malo poznato, iako su njegove „Pjesme“ bile izrazito popularne u židovskome mladenačkom središtu Galicije na početku 20. stoljeća.

Prvi svjetski rat stao je na kraj tome kulturnom svijetu koji je rastao i postajao složenijim u liberalističko-monarhijskom sumraku Austro-Ugarske. Tiha provincijska Galicija odjednom se našla u središtu sudbonosnih prevrata, koji su do temelja promijenili ne samo administrativne, nego i književne karte Europe. Poraz Zapadne Ukrajinske Narodne Republike (prijestolnicom koje je izvjesno vrijeme bio Stanyslaviv) nije se pretvorio u katastrofu za Ukrajince galyckoga kraja. Štoviše, osjetili su okus samouprave, profit i prestižnost te pozicije kada je narod sam gospodar u

9 Sitnica, glupost.

svojoj kući. Sada je stjecanje vlastite države pod bilo koju cijenu postalo lajtmotivom ne samo političkoga, nego i kulturnog života ukrajinske zajednice. Odgovarajuće promjene dogodile su se i u jezičnim prioritetima. Ukrajinci galyckoga kraja sve više su se priklanjali jeziku Velike Ukrajine, „jeziku Tarasa Ševčenka“, jeziku kao čimbeniku koji pomaže općenacionalnoj konsolidaciji.

U međuratnom razdoblju povećala se politizacija nacionalnih književnosti, pa tako i ukrajinske. Tome je, među ostalim, godila i nacionalna politika Druge Poljske Republike, čija se vlada uporno trudila polonizirati „Kresy Wschodnie“¹⁰. Pjesma poljskih izviđača¹¹ upečatljiv je primjer „politički nekorektnih“ raspoloženja tog razdoblja.

Ukrajinska mladež također nije popuštala. Književni talenti pisali su prema unutarnjem stanju duše o nacionalno-oslobodilačkim temama. Značajni su na tom polju život i stvaralaštvo Marka Bojeslava (Myhajla Djačenka, 1910–1952), poklonika i referenta propagande OUN-UPA¹². Već je tijekom obrazovanja u stanyславivskoj gimnaziji pristupio Organizaciji ukrajinskih nacionalista i počeo pisati stihove i pjesme. Pjesnički talent M. Bojeslava ojačao je i bio prihvaćen u vrijeme rata UPA protiv sovjetske vlade 1944–1952. Njegov „Marš Crne šume“ postao je svojevrsnom himnom ustaničke poezije:

*Mi vojnici smo hrabri, snažni,
Otac nam – gnjev, a odmazda mati,
Braća groma i prostranstava,
Borci za slobodu, čast i slavu. (...)
Za tebe, rodna Ukrajino,
Za krv svetu djece tvoje.
Na sud zvat ćemo ruševine
I slobodni Prometej ustat će.*

Prometej je ustao u plamenu Drugoga svjetskog rata. U konačnici je u Europi zavladao beskompromisna crno-bijela podjela svijeta u strašnim 1940-ima, čija su stanyславivska svjedočenja prikazana u antologiji (predsmrtna pjesma sovjetskog oficira Jurija Verjovkina te dnevnik žrtava holokausta Juliusa Feuermanna). Tu se ne radi o stilskoj spretnosti ili o estetskoj savršenosti. Ova sjećanja, kao jednobojne fotografije tih vremena, utvrđuju žestoku i poučnu stvarnost doba mržnje i krvoprolića.

10 Kresy Wschodnie – poljski naziv za teritorij današnje zapadne Ukrajine, Bjelorusije i Litve, koji je nekada bio u sastavu Poljske.

11 *polj.* harcerz, Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) – Savez izviđača Poljske.

12 OUN – Organizacija ukrajinskih nacionalista; UPA – Ukrajinska ustanička armija.

U vrijeme njemačke okupacije bila je uništena židovska zajednica Stanislava. Godine 1943. okupatori su grad proglasili „slobodnim od Židova“. Zajedno s drugima su u stanislavskom getu poginuli i lokalni literati: prevoditelj Franka i Bažana, pjesnik Ber Horowitz, hasidski religijski pisci rabin Arieh Leibish Horowitz i rabin Shalom Joseph Hager.

Nakon rata nastavile su se represije pisaca. Sada već i sa „klasnom oznakom“. U zatvorima NKVD-KGB¹³, u taborima staljinističkoga Gulaga¹⁴ poginuli su deseci mladih Stanyslavaca, koji su mogli postati talentirani pisci. Sudbina onih koji su odabrali borbu s režimom također je bila tragična. Pjesnik-ustanik Marko Bojeslav poginuo je u borbi. „Željezna zavjesa“ na sovjetskoj granici odsjekla je Ćalyčynu od europskoga kulturnog krajolika, što je objektivno pripomoglo suvremenoj provincijalizaciji grada. Umjesto raznih verzija rusynskog (ĝalyč'kog) jezika, konačno se učvrstio normativni ukrajinski jezik.

Sovjetsko književno razdoblje u Stanislavu počelo je, kako je i bilo za očekivati, nezgrapnim madrigalima Komunističkoj partiji, Lenjinu i Staljinu. Podanička pjesma nekog (ili neke?) „V. Doli“, spomenuta u antologiji, samo je kap u moru sličnog stvaralaštva. No, kako kažu, „iz pjesme riječi izbaciti ne možeš“. I to je dio književne povijesti grada u međuriječju Bystryca.

S jedne su strane novi vladari poticali pisce na književno služenje za dobrobit komunizma, a s druge su pratili kako se pisci sumnjivih (kada je riječ o skrivenim simpatijama prema „buržoazijskim nacionalistima“) pogleda na profesionalnom planu ne bi previsoko zalijetali. Ta se dalekosežna i cinična kulturna politika može nazvati „umjerenim literarnim kolonijalizmom“. Njezine se posljedice osjećaju i danas.

No zahvaljujući politici 1950-ih i 1960-ih godina, sazio je specifičan naraštaj ivano-frankivs'kih članova Saveza književnika Ukrajine. Njegovi predstavnici, pretežito preseljenici iz prykarpats'kih sela i mjestašca, članovi Komunističke partije SSSR-a te Komsomola, pisali su stilski skromne radove, po pravilu društvene, otvoreno-političke te etnografske tematike. U njima se nalazi i pažljivo odmjeren (u skladu sa zahtjevima tadašnje cenzure) patriotizam „iskrenih seoskih mladića“ te oblik konfliktnosti i borbe s određenim manama, koji je dopušten partijskim rezolucijama, i naravno patetično nezadovoljstvo zločinima svjetskog imperijalizma.

Jedan od ivano-frankivs'kih literata seoskoga podrijetla, pjesnik Stepan Pušyk, već je u sumraku sovjetskog razdoblja nagrađen Ševčenkovom nagradom (1990). Pjesme tog najupečatljivijega prykarpats'kog lirika 1960-ih–1970-ih godina bile su,

13 NKVD – u SSSR-u skraćenica za Narodni komesarijat unutrašnjih poslova; KGB – Ministarstvo unutrašnje sigurnosti SSSR-a.

14 Gulag – sustav koncentracijskih radnih logora u SSSR-u.

među ostalim, obilježene ideologizmima sovjetskog doba, karakterističnima za pjesnike njegove generacije:

*U lugu sam rasto, u šumi,
U polju. Nisam divljak posto.
Sa sela došo, jezika oštrog.
Podnesoh bijedu i nesreću svu.*

I još:

*Od revolucije zastava naša se sija.
Za revoluciju i ljubav za Lenjina.
Kad postao sam svjesno komunistom, –
Za istinu Lenjinovu podoh u boj.*

Pozitivnom crtom sovjetskog razdoblja može se smatrati i povećanje broja književnika u Ukrajini općenito, i u Ivano-Frankivs'ku prije svega. Razlog je među ostalim bio i sustav sovjetskog obrazovanja, koji nije provodio samo potpunu pismenost, nego je posebnu pozornost pridavao književnosti. U sovjetskom razdoblju knjiženost je postala važnim dijelom ideološkoga državnog aparata, koji je znatno smanjio njezinu kvalitetu, ali zato podigao društveni prestiž te dobrobit „drugova pisaca“.

U književnost se u tim godinama nije išlo samo na poziv duše, nego često i zbog uspješne ideološke karijere i dobrih honorara. Takvo shvaćanje književnog procesa odgovalaralo je tradicijskom pogledu prykarpats'kog seljaka, koji je svojoj djeci, koja su se obrazovala u gradu, želio „lakog kruha“ i „ljudskog poštovanja“. Biti sovjetskim piscem postalo je u modi. U to vrijeme samo gdje koji prykarpats'ki učitelj-filolog nije maštao o zbirci pjesama, objavljenoj u užgorods'kom izdavaštvu „Karpaty“, te (kao posljedica) o članskoj iskaznici Saveza književnika.

U svibnju 1971. u Ivano-Frankivs'ku je osnovana županijska organizacija SPU¹⁵, kojoj su pristupili književnici različitih nivoa kreativnosti te društvene pozicije. Među boljim ivano-frankivs'kym piscima Brežnjevljeva doma primjećujemo, osim već spomenutog Stepana Pušyka, i Oljgu Strilec', Mykolu Janovs'kog, Boğdana Bojka. Spisateljski redovi su u 1970-ima te u prvoj polovini 1980-ih brođčano rasli, ali ne i vrsna originalna djela.

Usporedno sa službenom sovjetskom književnosti, u gradu je tajno postojala i težila za profesionalnim „prebivalištem“ i književna alternativa, koja u sovjetskoj Ukrajini nije imala mogućnosti za službeno priznanje. Mladi literati-„neformalisti“ pisali su „za ladice“, ponekad čak i ne maštajući o publikacijama. U Ivano-Frankivs'ku su u 1980-ima stihijski nastajale amaterske pjesničke grupe, koje su na susretima u

15 SPU – Savez pisaca Ukrajine.

stanovima te na gorskim „turističkim sjednicama“ slušale poeme Tarasa Meljnyčuka, raspravljale o rukopisima Jurka Vynnyčuka, recitirale paradoksalne, optimistične te elegijske „Pjesme“ Oleğa Lyšega (tada stanovnika gradića Tysmenyce, kraj Ivano-Frankivs'ka):

*Polako se talože stoljeća cijela
Njihova jata stidljiva i tamna, –
Razilaze se ona u suprotnom smjeru –
Gle, stoljeće davno za petama je našem? –
Dodiruje se perajom kao rukom njihovih peraja
I nestaje... ostavljen si? – ali ti si čovjek –
Ne očajavaj – probit ćeš se.
Dok još nije kasno – razbij glavom led.*

U tu alternativu uživjeli su se i gradski literati, koji su se trudili pronaći urbanistički oblik prykarpat'ske književnosti, te pisci seoskoga podrijetla koji su se na svoj način pridružili oficijelno odbačenim tradicijama Zerova, Antonyča, Pidmoğyljnog.

Kad je u drugoj polovini 1980-ih ideološki pritisak počeo slabiti, prykarpat'ski pisci počeli su aktivnije uvoditi modernističke načine i stilove u svoje stvaralaštvo. U djelima ivano-frankivs'kih pjesnika osjeća se prije svega odjek stilskih i tematskih traženja Vasylja Stusa, Iğora Kalyncja, Vasylja Ćerasym"juka, „Kyjivske poetske škole“. U književnom diskursu pojavljuju se ukrajinski i ruski prijevodi djela Kafke, Sartrea, Camusa, Joycea, Pounda, Eliota, Becketta, Borgesa, Audena, Saint-Johna Persea te drugih „reformatora“ svjetske književnosti 20. stoljeća.

Upravo tada je u Ivano-Frankivs'ku, na sjecištu propadajuće urbane civilizacije bivše austrijske Centralne Europe te kolhozno-seoske sovjetske Ukrajine, nastao svojevrsni „makrokulturni nabor“. Tu su kulturu, osim estetskih pretenzija i osobnih svjetova, simbolički i sadržajno ispunjavale sjene propalih sudbina romske slobode te okresine tajnih okupljanja, odjeci Sacher-Masocha, Brune Schulza, hasidskog misticizma i karpatskih poganskih rituala. Književnost je odjednom počela biti ogledalo u kojem su te sjene i odjeci pronašli tragove prisutnosti i novi odnos prema životu.

Pamti da su i tu i tamo / rasla drveća, – napisao je tada Jaroslav Dovğan, zaustavljajući „lijevi marš“ epohe. Među ivano-frankivs'kim piscima počela su traganja za novom stvarnosti, a nepodnošljiva provincijalnost poprimila je drugo značenje, nastupajući kao natprirodna prednost nad standardiziranim životom megalopolisa.

Upravo iz osjećaja nove stvarnosti nastao je Stanislavski fenomen (1992–1999) – grupa pisaca ujedinjenih postmodernističkim rizomnim načinom kreativnog shvaćanja (Jurij Andruhovyč, Jurij Izdryk, Taras Prohas'ko, Volodymyr Ješkiljev,

Čalyna Petrosanjak, Jaroslav Dovčan, Marija Mykycej, Anna Kyrpan). Zahvaljujući njima, dogodila se dramatična promjena književne paradigme. Njihovo stvaralaštvo prekoračilo je granice malograđanskih tema i kulturnih stereotipa, „razišlo se“ u traženje nove stvarnosti, usklađene s traganjima svjetske književnosti kraja 20. stoljeća: odisalo je slobodom i Velikom Karnevalom. Starogradske utvare odjednom su ustale iz ništavila i probile u poeziju. Vođa frankivskog mladoga književnog naraštaja Jurij Andruhovyč osjetio je među prvima:

*Kitovi žive pod gradom. I vodenjaci.
I dupini. U sumraku dubina,
U jamama, gdje crni mjesec tone,
Gdje su izabrane vrste iz praznina,
One žive – paklare i murine,
Sirene, hobotnice. I pokorni
Slijepi cvat spužvi i meduza
U oknima rudnika, u jamama naših duša.*

Dok je živjelo to „raspoloženje nove stvarnosti“, dotad je postojalo i zajedništvo pisaca koji su uz svu svoju nejednakost osjećali duh grada, njegovu povijest te njegov suvremeni „egregor“¹⁶ u jednom stvaralačkom ritmu. U konačnici su pisci Stanislavskog fenomena nastupali kao „jedina linija otpora“ na festivalu „Južni akcent“ u Moskvi u svibnju 1999. Nakon toga su se njihovi stvaralački i životni putovi postepeno razišli.

Časopis tekstova i vizija *Četver*, autorski projekt kalus'kog¹⁷ umjetnika, pjesnika te esejista Jurija Izdryka, postao je „temeljnim časopisom“ Stanislavskog fenomena, koji je proživio cijelo desetljeće, pružajući književni početak nekoliko naraštaja mladih ukrajinskih pisaca. Osim tog časopisa, Stanislavski fenomen podržavali su i ivano-frankivs'ki almanasi *Pleroma*, *Kinec' kincem*, *Pereval* (pojedinačni brojevi). Po broju stanovnika malo županijsko središte na prijelazu stoljeća začudilo je umjetničku javnost Ukrajine intenzitetom te kontroverznošću književnog života.

Stanislavski fenomen našao se u središtu pozornosti kritičara i izdavača. Ivano-Frankivs'k bio je jedno vrijeme svojevrсна književna prijestolnica Ukrajine. Taj status privlačio je k sebi pisce iz drugih gradova i krajeva. Među njima bili su i oni koji su obilježili cijelu epohu stvaranja suvremene ukrajinske književnosti. Tako su se u raznim razdobljima u „orbitama“ Stanislavskog fenomena našli Petro Midjanka, Tymofij Ćavryliv, Oleksandr Bojčenko, Ljubko Dereš, Irena Karpa.

16 Egregor (starogrčki ἐγρηγόροι) – naziv za metafizička bića ili opsjene, koji snagom volje nastaju u ljudskim mislima.

17 Kalys'kyj rajon – općina u južnome dijelu Ivano-Frankivs'ka.

Tadašnji književni vrtlog je svojom karnevalskom energijom obuhvatio većinu ivano-frankivs'kih pisaca. Ipak, uz sav svoj angažman oko procesa stvaranja suvremene ukrajinske književnosti, mnogi su među njima osjećali da će se ti karnevali i festivali prije ili kasnije završiti. Taj osjećaj našao je, prije svega, svoj odjek u stvaralaštvu Čalyne Petrosanjak:

*Ovdje sveci ne oblikuju posude.
Razmisliš i vrata ne otvoriš.
Na vječnim kolima vječne lubanje
Apatično nekud odvozi kobila.
I gledaju s očajem za njom
Bogati, siroti, ponositi, podli, zlobni...
Povijen u taj grad, kao u plašt,
Ti šutke iščekuješ taj svijet.*

Raspoloženja i prioriteti postepeno su se mijenjali. Novac radnika koji su u Prykarpattje došli preko granice, građevinski boom 2001–2008. i masovno preseljenje stanovnika okolnih sela u gradske novograđevine stvorili su novo kulturno ozračje Ivano-Frankivs'ka. Grad je poprimio buržoazijsko-spekulativni duh, nezgrapna trgovačka središta te uredske zgrade unakazili su njegov specifični arhitektonski izgled. Narasla je dinamika življenja, ubrzala se komunikacija. Novi, pragmatičniji i „životno agresivni“ naraštaji građana krenuli su u potragu za načinima i temama za realizaciju svojih snova i ambicija. Međutim, prognozirani „kulturni povratak“ grada u Europu nije se dogodio. Tome je pripomogla ne samo provincijska „sovkova“¹⁸ inercija, nego i neiskorijenjena (a često i s namjerom uzgojena) ksenofobija.

Za to vrijeme je trendovski, čak i komercijalni uspjeh Stanislavskog fenomena dao poticaj novim naraštajima ivano-frankivs'kih književnika, koji su ušli u „veliku književnost“ na početku 21. stoljeća. U „prvi poslijefenomenski“ naraštaj ivano-frankivs'kih pisaca književni teoretičari prije svega ubrajaju već etablirane prozaiste Katerynu Babkinu, Oljgu Derkačovu, Natal'ju Ščerbu, Tetjanu Maljarčuk, Sofiju Andruhovyč, Oleğa Kryštopu.

Usporedno sa Stanislavskim fenomenom, u Ivano-Frankivs'ku su postojala i nastavljala radom druga književna središta i grupacije. Spomenimo samo neke: književna grupa „Nova degeneracija“ (1991–1994, Stepan Procjuk, Ivan Andrusjak, Ivan Cyperdjuk), književno kolo pjesnika koji su se služili ruskim jezikom (Jurij Sultanov, Olekcij Fomic'kyj, Oljga Marčevs'ka i dr.) te književno kolo autora koji su nastavili kreativne tradicije Saveza književnika (Marija Vajno, Oljga Slonjovs'ka,

18 Sovok – u ukrajinskom žargonu izraz za osobu sa stavovima utemeljenima na mitovima iz SSSR-a.

Marija Tkačivs'ka, Oljga Babij, Marija Dzjuba i dr.). Svako takvo središte ima svoje štovatelje i sljedbenike među građanima. U prvom desetljeću novoga milenija posebno popularnom bila je serija knjiga *Inša literatura*¹⁹, koju je podržavao pripadnik „Nove degeneracije“ Stepan Procjuk i kritičar Jevžen Baran, koji se u trenutku pisanja ovog predgovora nalazi na čelu Ivano-Frankivs'ke županijske organizacije Nacionalnog Saveza književnika Ukrajine.

Posebno treba spomenuti ona izdavaštva u Ivano-Frankivs'ku koja su podržavala književni proces u 1990-ima i 2000-ima. Paradoksalno je da do 1996. u mnogim gradovima, koji su obilovali zanimljivim piscima, nije bilo izdavaštava. Prva lasta bila je „Lileja NV“ (direktor Vasylj Ivanočko). To izdavaštvo, koje su zasnovali entuzijasti „Plasta“, odigralo je važnu ulogu u uspostavi suvremene književnosti u Ivano-Frankivs'ku te u zapadnoj Ukrajini. U tom izdavaštvu izlazili su posebni brojevi legendarnog časopisa *Četver*, prvi romani i zbirke pjesama pisaca Stanislavskog fenomena, izdanja popularne serije knjiga *Agresivna „bibliofilija“*²⁰. Seriju knjiga *Inša literatura* izdaje „Typovit“ (direktor Vasylj Vitenko). „Vydavnyctvo Iğorja Tret'jaka“²¹ (nekadašnji „Ĝostynec“) specijalizira se za izdanja knjiga s ekskluzivnim dizajnerskim formatom. Književna djela se, pretežito uz autorova novčana sredstva, izdaju i u „Novij zori“, „Misti NV“, „Vydavnyctvi Supruna V.P.“²² te drugima. Djela poznatih pisaca u pravilu se tiskaju u moćnim izdavaštvima izvan granica Ivano-Frankivs'ka.

Prema tvrdnjama književnih teoretičara, u gradu se pojavljuje novi naraštaj mladih pisaca. Neki od njih predstavljeni su u ovoj antologiji. Život traje, unatoč svim nedaćama. A zaboravljeni zaštitnik Ivano-Frankivs'ka, sveti Vincent, mogao bi oživjeti u pjesmi Jurija Izdryka, u kojoj on posuđuje ljubav budućim piscima davnoga grada:

*Tim istinski rajskim kutićem zemlje
Tješiti mogu se bez kraja.
Grad taj besmislenim čini sva na-
-ivna traganja drugog raja (...)
Ljubav neljudska zagrlj sve:
Različitog ljubi drukčije!
Zar te utjeha uhvatila s mora
Vincent pravedni i grozni.*

S ukrajinskoga prevela Petra Kovačec

19 Druga literatura.

20 Agresivna „knjigofilija“.

21 Izdavaštvo Iğora Tret'jaka.

22 Nova zora, Grad NV, Izdavaštvo Supruna V. P.

Taras Prohas'ko

Prema definiciji, istinskom europskom gradu...

... su neophodna dva elementa koji ga zapravo čine gradom. Grad čak i bez kanalizacije može biti grad. Međutim, ne može bez zidina i kule – dviju suprotnih stvari čiji je tajanstveni dvoboj odlika postojanja grada. Zidine su potrebne kako bi se izdvojio na površini polja, kako bi se odvojio od ostatka teritorija, postavši tako konkretna i važna točka na karti. A kula je osmišljena kako bi spriječila prisilno odvajanje grada. S kule treba barem ponekad pogledati preko zidina i vidjeti okolicu i daleke krajolike i još dalji obzor. Dakle, potrebno je znati gdje sunce izlazi i gdje ono zalazi, a ne biti uvjeren da ono u određenom vremenu naprosto svijetli i gasi se nad glavom.

Sunce ima sposobnost da izlazi i zalazi na nekim lijepim i važnim mjestima – nad morem, šumom, planinama i rijekama. Gledajući na ta mjesta s kule, građani također razumiju da se i oni mogu naći tamo, da su dobrovoljno došli iza zidina i da makar ponekad mogu izaći izvan njihovih granica.

Ivano-Frankivs'k ima zidine. A kulu nema. Zbog toga svatko od nas treba pronaći svoj toranj s kojeg bi vidio planine. Jer mi nismo samo jama između dviju rijeka, a grad je malo niže od planina koje su u blizini. Samo naučivši razmišljati blizinom planina, Ivano-Frankivci će dobiti svoju kulu, a to znači da će Frankivs'k postati grad prema definiciji.

Planine mogu postati ulice, dvorišta, vrtovi naše gradske perspektive. Mi smo planinama nepotrebni. One su samodostatne i savršene. One su nama jako potrebne. Barem kao vizija i putokaz. Dakle, za nas su Karpati – na jug, do topline i prelijevanja životom. Karpati su za nas nešto što nam se ne može oduzeti. To znanje o pouzdanom skrovištu, o najjednostavnijem reljefu, o najboljoj mogućnosti bijega u slučaju potrebe. Planine su naš vlastiti zapušteni vrt za stanovanje. Vrt o kojem se mi ne brinemo do određenog vremena. Ali sva su drva u takvu vrtu zdrava i plodna. Njegovo postojanje umekšava sve udarce. Ti znaš da on, u slučaju nečega, čeka i prihvaća...

S ukrajinskoga prevela Nikolina Kotnik Marković

Taras Žerebec'kyj

Naš je grad bio multinacionalan ...

... tu su živjeli predstavnici mnogih nacionalnosti: Ukrajinci, Poljaci, Česi, Mađari, Francuzi, Nijemci, Židovi, Bugari, Amerikanci, Srbi, Rumunji i Hrvati.

Ljudi su stvarali imidž našega grada, činili ga europskim: s obrambenim zidom, branom, lukom i starom vijećnicom. Stanje stvara raspoloženje, stil. Ljudi tvore priču.

Mnogi su ljudi vozili bicikle. Kako muškarci tako i žene. Često se moglo vidjeti cijelu obitelj kako utroje sjedi na biciklu s četiri kotača i tri sjedišta, negdje žuri ili uživa u miru slobodnog dana i putuje ulicama našega grada. Mnogo se ljudi vozilo gradom: na posao, s posla, do izvora po mineralnu vodu, do trgovine gospodina Did'je i do mongolskoga cirkusa, koji je pristizao jednom mjesečno i smještao se kraj katedrale, čime je svećenstvo bilo vrlo nezadovoljno.

Vodama Bystryce plovili su parobrodi na palubama kojih se razlijevalo vino, jela puretina, tjestenina s parmezanom, pohani kruh i zobena kaša.

Mostove nad rijekom podizali su svake noći u ponoć, a spuštali ih svakoga jutra u pet. Tada su se budili dimnjačari, koji su čistili kamine, podmazivali vjetrokaze, budili časne sestre Vasylijanke i hranili mačke lutilice na krovovima.

U našem je gradu bila smještena luka svetoga Jurja, a dalje je iza nje bio izlaz na Sredozemno more i na svjetski ocean.

Svakoga dana su trgovci iz cijeloga svijeta pristajali u luku, dolazili do grada na trg Rynok i organizirali sajmove, gdje su se mogle kupiti svakojake stvari.

Djed Josip tamo je kupio francusku brončanu tabakeru ručne izrade, ali ja nisam razumio što će mu, jer je djed pušio samo lulu. Djed Taras kupovao je stare vinske boce u koje je zatim nalijevao vlastito vino. Najstarija boca iz njegove kolekcije datira iz 1563. godine. Bila je tamnozeleno, s jako tvrdim stijenkama i reljefnim pečatom s likom lava na sredini.

Mama je često kupovala od trgovaca elemente interijera: zavjese, fotelje i razno posuđe. Često se upoznavala s trgovcima i kod kuće nam govorila o tome, o njihovoj djeci, o svakodnevicu i tradiciji njihovih krajeva. Tata je kupio grčku amforu od staroga Grka Metodija, koja još uvijek stoji kraj kamina, odmah uz Lancelotov krevet. Iako je amfora bila iznimno vrijedna, nije ju se moglo nazvati relikvijom naše obitelji.

Najveća relikvija bila je stara Biblija, ručno prepisana latinskim jezikom prije više stoljeća, u kožnom pergamentu, tiskana zlatom. Tata ju je s ponosom pokazivao svima koji su zavirivali u naš dom, a takvih je bilo vrlo mnogo.

Mama i tata bili su vrlo druželjubivi u smislu prijateljskih odnosa i karaktera. Tati su dolazili gosti Poljaci, Austrijanci i Nijemci kako bi prokomentirali stanje gospodarstva i konja. Uvijek su pitali za tatino mišljenje o utrkama, potencijalnim pobjednicima i okladama. Tata je dugo filozofirao, ali davao je prognozu samo o tome što se moralo dogoditi.

Na tome je zarađivao velike novce.

Mami su dolazili njezini poznanici trgovci i dovozili hrpu svakojakih darova. Ostajali su nekoliko dana, najviše tjedan, a zatim su se vraćali kući na svojim brodovima. Meni i Iljku jako su se sviđjeli darovi koje su nam donosili mamini prijatelji i kolegice. Odijevali smo se u prekomorsku odjeću, jeli prekomorsku hranu i u našem shvaćanju i ponašanju bili su elementi klasičnog europskog odgoja. To nije bilo obvezno, ali mama je smatrala da tako mora biti.

Jako sam volio kada je djed za sunčanog, vjetrovitog vremena pod jedrima odlazio na otvoreno more. Mama nikada nije s nama plovila, jer se jako bojala vode, a tata, ja, Iljko, Lancelot i djed igrali smo se mornara.

Vjerojatno su upravo ti trenutci potaknuli Iljka na izbor i želju služiti u floti, biti blizu stihije, do toga gdje je uvijek postojao život koji poziva onamo gdje je on mnogo raznovrsniji nego na zemlji.

Voda je tajna, njezina jednostavnost je iznimno složena, osobito elementarnost njezinih svojstava koje nitko nije uspio dokraja objasniti. Sferična struktura molekule objašnjava zašto je Zemlja kugla. Zato voda iz oceana ne otječe u svemir kad se Zemlja okreće. Voda je toliko jednostavna da bez njezina udjela ništa ne može biti složeno. Ona cirkulira u svemu živome i zahtijeva poštovanje.

Vjerojatno je Iljko sve to intuitivno osjećao.

S ukrajinskoga prevela Katarina Črnko

Jurij Izdryk

Stanislav: tuga za nestvarnim

Bilo kakva sličnost sa stvarnim osobama i događajima je slučajna.

1. Opravdavanje pisma

Postojanje jezika je rudimentarno. On je odavno izgubio sve svoje uobičajene funkcije, ponajviše komunikativne, a snažno povećanje semantičke entropije danas čini tu rudimentarnost konačnom.

Prema čudnom uzorku iz udžbenika biologije, uz rudimentarnost se javljaju i atavizmi: vraćajući se do vlastitih osnova, jezik opet postaje obična akustična linearnost.

Dakle, nemoguće je izbjeći prigovor savjesti uzimajući *stilus*, pero, nalivpero, sjedajući za pisaći stroj, ili, još gore, za računalo.

Bilo koji tekst postaje palimpsestom.

Bilo kakav tekst teži potpunoj tautologiji.

Najsadržajnijim postaje najbesmislenije: „jezik govori o jeziku“, „sloboda je slobodna oslobađati se“, „svako postojanje je kao postojanje u težnji“, „nestvarnost nestvarnog se ne ostvaruje“.

A propos, ta nestvarnost daje mi mogućnost opravdati se jer je tekst samo imitacija jezika, uzaludan pokušaj fiksacije već spomenute linearnosti u grafičkim plohama.

Linearnost teksta je nestvarna – uvijek je moguće vratiti se do onoga malo prije pročitano.

Tekst pripada viziji.

Jezik pripada zvučanju. Zvučanje je prototip rijeke u koju ne ulaziš dva puta. A tekst je samo prikaz rijeke. Njegova voda je mrtva. U takvu vodu je moguće ulaziti po volji, barem drugi put postaje sigurno:

„Postojanje jezika je rudimentarno“. Prema tome, ako vjerujemo filozofima, rudimentarno je i samo bivanje. Ali ipak kao sisavac, i to vjerujući sisavac, ne mogu se sramiti bivstva, moram ga pokorno prihvaćati. Sramim se samo govorenja, što, očito, nije logično, jer ukoliko je logika kategorija upravo osramoćenoga, neću joj pridavati pažnju.

Osramoćeno se srami srama.

Osramoćeno zvuči slano.

Prekršeno se pretvara u sodomiju srijedom.

Jesam li ipak našao opravdanje, ako ne linearno, onda barem grafičko? Ne znam.

2. Stanislav (Preludij)

Ja ne živim u Stanislavu. Pojavio sam se ovdje nakratko, zapravo više ni nisam ovdje. Moje pojavljivanje je ipak bilo u pravo vrijeme. Ulovio sam ono što se pojavi neprimjetno i nestane bespovratno – NESTVARNO. To brzoprolazno NESTVARNO bilo je jedino pravo što je pripadalo ovom gradu. Sve drugo se ispostavilo STVARNIM, a zbog toga, prema neizbježnim tautološkim ograničenjima, ne potpuno stvarnim.

To, očigledno, traži objašnjenje.

3. Objašnjenje (Uvod)

Silom prilika Stanislav nikada nije bio sjedištem nastanka važnih mitova. Bio je provincijom za koju se sve važno događa „negdje drugdje, samo ne ovdje“. To se posebno odnosi na vrijeme „željezne zavjese“, kada je ne samo informacijska, nego i egzistencijska izoliranost bila tako velika da su izazivale sumnju u općeprihvaćenu sliku svijeta. Bilo je teško povjerovati da uistinu negdje postoji Amerika, da Pariz nije izmišljotina nesavjesnih pisaca, da prikaz Mona Lise ne dolazi sa ženskih kalendara, da je Salvador Dali stvarna osoba, a ne podzemno čudovište novijeg epa, da je omot žvakaće gume nepobitan dokaz postojanja same gume. Bio bi grijeh tajiti da su čak i natpis na vlaku „Černivci – Peremyšlj“ mnogi shvatili kao ciničnu šalu nevidljivih ideologa. Ipak, javljali su se čudaci koji su poznavali ljude, koji su imali poznanike čiji su susjedi vidjeli sretnike čiji prijatelji kao da su u tom istom Peremyšlju posjećivali daleku rodbinu.

Željeznu zavjesu, da je doista bila zavjesom, moglo se samo pozdraviti. Ona se ipak pokazala ne sitom, nego cjedilom. Kroz nju su prolazili ne samo omoti, nego i sama žvaka. Ponegdje je išao od ruku do ruku prijepis Millera, za stručnjake se tiskao Augustin, u skrovištima Lenjinke¹ polako je umirao još u Lenjinovo doba izdani Freud. U umaku klasne kritike davala se ilustrirana povijest modernizma i novije umjetnosti. Prikrivena pokudom pohvala donosila je opširne citate Joycea, Prousta, Becketta, Ionesca. A što reći tek o lijevim flertašima: Aragonu, Lorci, Sartreu, Légeru, Picassu, Kortasaru i takvima. Karikaturni prikaz *bluesa* legalizirao je crni drug Paul Robson, a za legitimizaciju sterilnog *rock 'n' rolla* treba zahvaliti tamnom konju Deanu Reedu. Tvrтка „Melodija“², pod kamuflažnom etiketom „vokalno-instrumentalni ansambl“, izdavala je odlomke Beatlesa, ponegdje se na televiziji pojavljivao Cliff Richards kostimiran u komsomolca, čak su se na trenutke pojavljivale probušene uši Eltona Johna u obrazovnom programu „Glazbeni kiosk“. Meni osobno, kao i zasigurno mnogim Galičanima, važan je bio radio „Jedynka“, gdje su se prvi put mogli čuti

1 Razgovorni naziv za središnju sovjetsku knjižnicu Lenjin u Moskvi (ovdje i dalje op. prev.).

2 Središnja sovjetska firma za objavljivanje gramofonskih ploča.

„Hotel California“ i „Good By, Yellow Brick Road“, a kasnije Tomasz Beksiński i njegove opsežne antologije *rocka*; ne može se ne spomenuti po cijelom svijetu cijenjeni poljski jazz 1970-ih, i, prema meni, apsolutno nedovoljno cijenjen poljski rock 1980-ih. „Lady Punk“, „Lombard“, „Baim“, „Exodus“, „Perfect“, „Maanam“, „SBB“, „Rezerwat“, „Oddział zamknięty“ itd. bili su dostupniji i bliži nego autentična zapadna *rock*-alternativa, suvišni primjer nestvarnosti našeg „postmodernističkog“ iskustva, formiranog drugorazrednim, oponašateljskim, kopijom, komentarom, reprodukcijom, citatom. Time se velikom mjerom pojašnjuje hipertrofirana zamitologiziranost naše svijesti: da se mogao dotaknuti idol, on bi bio izgubio veliki dio svog magičnog magnetizma. Odsutnost originala dodavala je samom originalu neusporedivo višu kvalitetu.

Idol je prerastao u božanstvo.

Glad za informacijama je ljubitelje bilo čega pretvarala u obožavatelje.

Obožavatelje je desetkovala infekcija fetišizma.

Fetišisti su izrastali u sljedbenike. Božanstvo je tražilo beskonačno dugo približavanje do njega. Dakle, garancija postojanja božanstva je u njegovoj odsutnosti. Jer ako susret obožavatelja i kumira jako rijetko završava smrću potonjeg, onda je smrt božanstva pri susretu sa sljedbenikom neizbježna.

(Sve ovo se ne tiče samo *rock*-kulture, ako se nekomе možda tako čini. Sve to se tiče svega.

I uopće nije stvar u susjedstvu s liberalnijim režimom, iako, čak je možda i u tome. Bit je u zaokrenutosti vektora subjektivnog iskustva u usporedbi s općeljudskim vektorom: kod nas nije najprije bila *Summa theologiae*, nego *Summa technologiae*. Optuživati ideologiju za tehnološkičnost bilo bi u krajnjem slučaju idealistično.

Vidjevši prvi put kipove Maillola bio sam začuđen njihovom neusporedivošću s onima koji su bili u mojoj mašti. U mom izmaštanom dječaćkom haremu žene Maillola bile su na istoj razini s Venerama Giorgionea, Botticellija, Velasqueza, uz Eve van Eycka i Dürera, s Golom Majom Goye, Rembrandtovom Daneom, ljepoticama Hodlera, Olimpijom Moneta. Poznao sam ih iz očevih enciklopedija, vladao i naslađivao sam se njima. Mislio sam: ako su takve prelijepе na slikama, kakva mora biti zapravo njihova stvarna ljepota. Stvarna ljepota je razočarala. Moje brončane ljubavnice nisu bile ni po čemu zanimljivije od olovnih vojnika. Mašta je nadmašila fetiš.

Može se navesti bezbroj sličnih primjera. Tako me se, na primjer, Memlingov *Sąd ostateczny* snažno dojmio upravo svojom konačnošću, iznimnošću, jednom zauvijek važećom utvrđenošću, opredmećenom prisutnošću. Do tada je postojao kao bezbroj prikaza, u boji i crno-bijeli, sjajni ili izbljedjeli, blistavi ili isprani; javljao se na stranicama najrazličitijih izdanja: enciklopedija, istraživanja, traktata, skriven pod napola prozirnim pokrivalom pauspapira, ili u besramnom susjedstvu s djelima

Michelangela, Moneta, ili onog Maillola; prebivao je u fragmentima – ponekad o vlastitoj vrijednosti, a ponekad strašnima svojom nezavršenošću, katkad povećanih toliko da se za anatomijom anemičnih tijela javljala faktura platna, a čak i struktura fotografskog filma. Bio je beskućnik: komentari o mjestu nalaženja nisu ništa vrijedili, ali u toj beskućnosti bila je sveprisutnost, slična sveprisutnosti biblijskog teksta, kojemu on nije služio kao ilustracija, nego kao drugačija forma života.) Nije ta sama informacijska izoliranost bila najveće zlo, nego to što je ona bila nepotpuna. Jer sve što je uspjelo proći kroz našu željeznu zavjesu oblika cjedila, primali smo posve nekritično – kao neospornu činjenicu svjetske kulture, kao nešto što ne treba nikakvu ocjenu i odmah mora biti uneseno u naše domaće registre. Na kraju se ne samo etična, nego i estetična neizbirljivost ispostavila kao intuitivno ulovljena karakteristika tog vremena. Mi onda još nismo znali da je kultura totalna i sveobuhvatna, da je ona kao općecrkveno čudovište proždrla sve, da nije ostao ni mali komadić neopljačkane kulturne egzistencije. Mi još ništa nismo znali, samo smo se htjeli pridružiti toj kulturi.

A kad je zavjesa nestala, zaslijepljeni bljeskom bezbrojnih idola koji su se odjednom naglo materijalizirali, nismo odmah primijetili da svijet uopće ne izgleda kako smo si mi zamislili. A niti onako, kako smo mi možda htjeli.

4. Stanislav (Interludij)

Nisam došao ovamo na duže vrijeme, i to je tek kasnije postalo poznato. Bilo je prekrasno vrijeme. Proljeće, čini mi se. Barem želim misliti da je bilo i bujalo proljeće. Jedno od veselih mrskih proljeća s kraja tisućljeća.

Susretao sam čudne ljude...

(Kada upotrebljavam riječ „mi“, onda, prema davnom i deklariranom običaju, uvijek molim da se pod tim ne shvati grupa,

i tim više ne leglo, i sigurno

ne generaciju	ne socium	ne
sredinu	ne sloj	
ne populaciju	ne konzorcij	ne
skupinu	ne strukturu	
ne masu	ne sektu	ne struju
ne široku masu	ne veliku grupu ljudi	ne partiju
ne kolektiv	ne formaciju	ne
	frakciju	
ne grupaciju	ne klub	ne
	ložu	ne kontingent
ne jato	ne red	kastu

	ili	raju	
ne gomilu		ne hordu	
	organizaciju		fondaciju
ne sistem		ne stanovnike	
		ne savez	
ne množinu		stanovništvo	ne
		udruženje	
ne ukupnost		ne ljudstvo	
		kompaniju	
ne okupljanje		ne družinu	ne
	simbiozu	ne savez	
ne masovni skup		ne trupu	ne
	organizam		misalijansu
ne federaciju		ne kler	
		ne tabor	
ne konfederaciju		župu	
ne koloniju			
ne uniju		ne stado ili	
	pastvu	ne geto	
ne državu		ne kartel	ne
zajednicu		ne koncesiju	
ne sindikat		ne konglomerat	ne
	brigadu	ne konfesiju	
ne elitu	ne sjedište		ne kombinat
ne kongregaciju	ne kooperaciju	ne konkubinat	
ne plebs	ne trust	ne	
	kolegij		
ne asocijaciju	ne vektor	ne	
carstvo	ne bestijarij		
ne konsolidaciju	ne sektor		ne
	gospodarstvo		ne kolumbarij
ne <i>beau-monde</i> i	ne reprezentaciju	ne vračeve	
ne boeme	ne odjeljenje		ne mrtvace
ne ustanovu	ne enklavu		ne
	podzemlje	ne opoziciju	
ne instituciju	ne konklavu		ne
	okolinu	ne opciju	
ne bratstvo	ne kongres		ne

	komitet		
ne zajednicu		ne mješavinu	
		ne specijalnu skupinu	
ne kolhoz		ne vijeće	
		ne biro	
ne Parnas		ne posadu	ne
	ceh	ne klijentelu	
ne Panteon		ne osoblje	
	ne legiju	ne kohortu	
ne autohtone		ne treći val	ne
		emigrante	
ne domoroce		ne petu kolonu	ne
		imigrante	
ne rod		ne etnos	ne
obitelj	ne klasu		
ne rasu		ne demos	ne klan
		ne narod	

i čak ne duhovnu zajednicu, nego samo zamjenicu – jedna od mnogih riječi.

I sve, sve kada koristim riječ „mi“, onda ponekad zamišljam sebi te čudne ljude.)

I tako sam susretao:

5. Stanislav (osobni popis s definitivnim ditirambima)

Myroslav JAREMAK³, senzualni i bezosjećajni, seksualni i odvratni, fantastični umjetnik, o kome sam napisao toliko da bih morao citirati samog sebe. Napominjem u zagradi, ne stavljajući ovaj put nikakve zagrade ni ništa argumentirajući, da mi se autocitiranje čini ne samo etičnom, nego i jedinom opravdanom metodom konstruiranja teksta.

Anjka „Sereda“ KYRPAN, pjesnikinja, muza, izrađivačica pisanica, grafičarka, kreatorica. Dojmila me se odmah s nekoliko stvari: patološkom ekstravertiranošću, boležljivom senzornom neukrotivošću, a još i profesionalnošću virtuoznog i virtualnog grafičkog rukopisa i neprofesionalnim, ali neobično svježim i originalnim poetskim pismom.

Volodymyr JEŠKILJEV⁴, borgesofil, borgesoman, borgesoznalac, bodhisattva. Osim toga egzeget i hermeneutičar, istraživač carstava i hijerarhija, imitator i

3 Мирослав Яремак (1963), slikar, smatra se utemeljiteljem pojma „Stanislavski fenomen“, kao i nastanka i razvoja ukrajinskog postmodernizma u umjetnosti.

4 Володимир Єшкілев (1965), ukrajinski prozaik, pjesnik, esejist. Ideolog „Stanislavskog fenomena“.

interpretator tajnih znakova, instruktor zagonetnih redova, intelektualac, intrigant, inicijator intimnih inicijacija.

Svitlana HMILJ, čija je romantična i poetična, čisto djevojačka grafika nosila u sebi pečat i čemer dobro usvojene, čak i genetski uvjetovane nacionalne tradicije.

Oleğ ĞUCULJAK, knjižnični genij, pjesnik poganskih mitologija, vidovnjak i alkemičar, manijakalni manuskriptični monah.

Taras PROHAS'KO⁵, lutajući filozof, čija lutanja tada još nisu prerasla u filozofiju, ali su dovela do filofilije i mudrosnog prosvjetljenja, primjetnog čak u pogledu.

Jurko PROHAS'KO, Tarasov brat, zagonetni mladić, koji kao da je izašao iz zamračenih Vrubeljiv'kih platna, neusporedivo dobar prevoditelj Heideggera, samotnjak.

Jurij ANDRUHOVYČ⁶, genijalni pjesnik, vrstan prozaik, sad već pravi majstor, dendi, patrijarh, patron i patriot.

Ljena RUBANOV'SKA, umjetnica, autorica divnih dječjih knjiga, u kojima su se prema filigranskoj stilistici bajkovitog mikrokozmosa otkrivala znanja nečeg tajnog, neko vječno, nestečeno, urođeno iskustvo.

Volodymyr MULYK, uvjereni pacifist, *old boy hippy*. Poetika i patetika njegovih slika, prema mom mišljenju, pripada *rock 'n' rollu*, barem korijen njegova stvaralaštva pribrojio bih klasičnoj *rock 'n' roll* kulturi, zajedno s krunom.

Slavko JANOV'SKYJ, umjetnik čija je neposrednost postala toliko određujućom i organskom crtom, da je postala osnovom estetike njegovih platna, nedeklariranim programom umjetničkih otkrića.

Oleğ „Mohnatj“ ĞNATIV, asket, čiji je lik u Stanislavu očovječio sve što je moglo biti povezano s nezavisnošću, *undergroundom*, alternativom, kontrakulturom. Suautor nekoliko glazbenih, vizualnih, književnih projekata.

Rostyslav KOTERLJIN, zagonetni, a za lokalnu situaciju, možda čak marginalni umjetnik koji je uspio pretvoriti rafiniranu, figurativnu infantilnost u estetski fenomen. Fluktuacije fluida, fantoma i flegmi u njegovim djelima jedva isijavaju, fluoresciraju in-infernalni meditativni spokoj, harmoniju *flare*-sfera.

Myroslav KOROLJ, grafičar, toliko zadubljen u detalje struke da u svojim najzanimljivijim stvarima doseže ideografičnost čistom tehnologijom, zaobilazeći i varajući područje grafičkih ideja.

5 Taras Прохасько (1968), suvremeni ukrajinski pisac, novinar, jedan od predstavnika „Stanislavskog fenomena“.

6 Юрій Андрухович (1960), ukrajinski pjesnik, prozaik, prevoditelj, esejist. Godine 1985, zajedno s Viktorom Neborakom i Oleksandrom Irvancem, osniva poetsku grupu Bu-Ba-Bu (*ukr.* Бу-Ба-Бу, skraćenica od Бурлеск-Балаган-Буфоната; burleska, budalaština i neozbiljnost, bufonada, kao glavne oznake njihova stila).

Anatolij ZVIŽYNS'KYJ, kojemu je, izgleda, životopis bio samo imanentni način pronicanja u zabranjene krajeve spoznaje. Možda je zato često bio protagonist hermeneutičkih misterija JEŠKILJEVA.

Ivan ANDRUSJAK, Stepan PROCJUK, Ivan CYPERDJUK – trojednost organizirana u poetsku grupu „Nova degeneracija“. Uočljiva egzotično-skandalozna crta na istetoviranom tijelu Stanislava.

Igor PANČYŠYN, u svijetu ne toliko poznat kao umjetnik, nego više kao jedan od otaca „IMPREZE“, prema službenom statusu – međunarodnog bijenala vizualne umjetnosti, a prema našem brojevnom sustavu – jednog od važnih elemenata karnevalske stanislavske mitologije.

Boğdan BRYNS'KYJ, Taras Plišč, Oleksandr ČULKOV, Oleksandr NIKANOROV, i ostali pravi, autentični živopisci o kojima je jednostavno nepristojno pisati u ovom članku posvećenom nestvarnosti.

Tu sam se možda zabunio. Ispada kao da su svi nabrojani slikari, pisci, pjesnici izmišljeni, nestvarni? Možda je ovo lista krivotvoritelja, probisvijeta, avanturista.

Ovdje očito ponovno neće proći bez objašnjenja.

6. Objašnjenje (*explicatio in enumeratio simplex*)

Neću više glumiti pjesnika i po ne znam koji put uvjeravati da se budilo proljeće. Samo ću reći da je bilo vrijeme kada još ničega nije bilo. Umjesto toga bilo je samo vrijeme. Ono više nije imalo nikakvih oznaka, nije bilo vremenom nečega ili nekoga, ali još je bilo vrijeme, čak dobra vremena. Nažalost je to postalo jasno tek sada, danas, u ovo vrijeme, u vremenu poslije vremena kada riječi „sada“, „danas“, „u ovo vrijeme“, „vrijeme“ ništa više ne znače. Mi (sjećate li se što pod tim ne treba shvaćati) smo pohlepno i brzo lovili manu informacija, makar to možda nije bila nikakva mana, nego očito edemsko voće. Prežderali smo se njime dokraja. Dodirivali smo božice, kumire, idole ne stižući se čak ni razočarati kako treba jer je trebalo dodirnuti još cijele hrpe – toliko su njih napravili dok smo mirno rasli na jednoj šestini Zemljine kugle. Stvarali smo mitološke rječnike, učili se dešifrirati nepoznate znakove, notirali kodove, klasificirali načine klasifikacije, registrirali registre kojih je bivalo sve više. I uz to smo još stigli živjeti. Sve što smo otprije znali o životu iz knjiga, priča, kina, legenda, ogovaranja, tračeva, anegdota sada se moglo ostvariti vlastitim rukama.

Slobodna umjetnost? – izvolite.

Neovisni časopis? – lijepo molim.

Alternativna glazba? – s velikim zadovoljstvom.

Festivali, izložbe, akcije? – rado.

Boemske utjehe? – s utjehom.

Ispostavilo se da imamo sve što je potrebno za takav život.

Istina – u minijaturnom obliku, možda čak u karikaturnom minijaturnom obliku.

To što u metropolama predstavljaju cijele socijalne grupe, slojeve, kod nas su očovječivale i sublimirale pojedine ličnosti. Zato se moglo popiti kratku kavu sa svim prisutnim mjesnim masonstvom. Ili razviti filozofski dekalog, koji je zapravo bio dijalog, a mogao bi biti i monolog jer su predstavnici različitih škola utjelovljeni u jednoj osobi. Ili pročavrljati neko vrijeme s prorokom kvekero-kartezijanstva koji proučava učenje Ćryĝorija Skovorody kroz prizmu „Majtrajani Samhita Jadžurveda“. Ili čuditi se mesiji postprokrustalizma koji šalje predsjednicima svih zemalja planove starog uređenja svijeta u obliku poklona. Ili, u goreu slučaju, susresti na ulici pijanu grupu koja predstavlja značajan dijapazon ukrajinske poezije. Lako se snači s takvim dosta pogodnim, kompaktnim, da ne kažem ergonomskim uređenjem svijeta. To što bi se u prijestolnicama možda trebalo tražiti, u Stanislavu je uvijek bilo u vidnom polju, u granicama čujnog, pri ruci, a ponekad se i jednostavno motalo pod nogama.

Zaista, bile su potrebne nevjerojatne sposobnosti da bi se istovremeno moglo smatrati i recimo urednikom, inženjerom (jer je trebalo i prehraniti obitelj), slikarem, violončelistom, pjesnikom i pritom ne oboljeti od šizofrenog podvojenja, rastrojstva, razdvajanja ličnosti. A na nedostatak sposobnosti nitko se nije žalio. Svatko je htio biti svakim, svatko je težio svemu.

Tako je, na primjer, Myroslav Jaremak izjavljivao namjeru stvoriti i vlastitim rukama realizirati sve stilove, tokove i smjerove imitativne umjetnosti koji su u svoje vrijeme mogli nastati na tom području, ali, uzimajući u obzir poznate okolnosti, nisu se pojavili ni postojali. On je odlučio sam nadomjestiti izgubljene mogućnosti nekoliko pokoljenja, i da su ta pokoljenja znala da će u nekom njihovom koljenu biti takav sljedbenik vrijedan obožavanja, oni bi barem iščeznuli s olakšanjem, ili, još bolje, mogli bi sebi dozvoliti uopće se ne pojaviti. A Taras Prohas'ko je u svojoj totalnoj težnji za okupljanjem svega, ili možda, u sveobuhvatnoj ljubavi do totalnosti formirao tautološko-totemski pojam ili kategoriju „svega“, koja samo s pogledom na svoju ukupnost ne bi mogla biti ni kategorija, ni pojam, nego sama za sebe. Fakultetski širokoobrazovan Volodymyr Ješkiljev se na svoj način usavršavao u traženju univerzalnog znaka, univerzalnog zakona, univerzalne unije univerzuma.

Sve je to, zasigurno, bila igra isprobavanja najrazličitijih maski i kostima. Budući da smo iznenada upali u nered svesvjetske garderobe, najvažnije je bilo čim brže pogoditi, izračunati osjetiti svoju buduću ulogu kako bi mogli na vrijeme izabrati, kako se ne bi izgubili usred tog blještavog smeća⁷: *зіжмаканих трико, лискучих смокінтів, злинялих джинсів, вільного покрою мулярських фартухів, вельветових*

7 Leksika iz garderobe donosi se u originalu.

комбінезонів, спорохнявілих кинтарів, запасок, тунік, ковбойок, светрів, корсетів, пуловерів, футболук, фуфайок, кальсонів, шароварів, панталонів, галіфе, шортів, блюзок, курток, плаців, мундирів, камізельок, фраків, френчів, ропілью, пурпуєнів, рединготів, кажанів, штормівок, штурмовок, вітрівок, толстовок, тельніків, ермудів, треків, майок, майток, бюстгальтерів, панчіх, підв'язок, колготів, легінсів, шкарпеток, гольфів, гетрів, беретів, брилів, циліндрів, шапокляків, канотье, панам, подарок, гандонів, будьоновок, аеродромів, касок, кепі, тюбетейок, чалм, мармурок, парандж, черкесок, халатів, хитонів, сарафанів, саванів, сарі, бікіні, настегнових пов'язок, фігових листків. Jer karneval ne čeka, jer obećana radost života stoji već iza vrata, i kako se onda ne ispuniti brigama, vitalističkom neurastenijom, kada je sve o čemu si toliko maštao, evo ovdje, pred tobom, stoga požuri, lovi, grabi, pozornost traži – nemoj pogriješiti u izboru, udahni, udahni punim plućima stoljetnu prašinu, odjeni, odjeni krpice natopljene povijesnim znojem, sav taj kulturni *second-hand*, ubij, ubij u sebi arhaičnu brigu o identitetu, stilu, moralu, tradiciji – eklektika, *mixborder*, difuzija, *fusion*, artistska neizbirljivost, *cross-current*, već su davno sami postali identitet, stil i moral: etično je ono što je eklektično.

„Žene su nestajale za zavjesom, puštale su tamo svoje haljine i pojavljivale se u novima. Na stolicama s pozlaćenim nogama su sjedila poredana gospoda i lupala po tepihu upravo obuvenim cipelama. [...] Oni koji su zakasnili, nagurali su se na pozornicu, a prema njima je odande strujao potok sretnih osoba u plesnim haljinama, u pidžamama sa zmajevima, u poslovnim odijelima, u naopako okrenutim šeširićima.“

Prepoznali ste? Da, zasigurno, to je bilo kazalište Bolanda, trebali bismo ga identificirati barem prema Bulgakovu. Nije nam nikada uspjelo. Mi smo se žurili pokazati se jedan pred drugim u najrazličitijoj odjeći, u najneočekivanijim uvjetima, u najnepredvidljivijoj maskari. Oponašali smo sve što se moglo oponašati: umjetničke prijame, filozofske metode, načine izražavanja; oblike protesta i oblike naočala, kodeks časti, hoda, gestikuliranja, osmijeha, artikulacije, sleng, varijante reakcija, stereotipe shvaćanja i popise stereotipa, dužinu kose i visinu peta, pravila ponašanja, širinu hlača i suknji, širinu pogleda, dijapazon prihvaćenog i popis tabua, recepte prirodnosti i prijepise kava, vrste vina, poredak pričešćivanja, komplete kompleksa i indekse imperativa, načine pušenja i lijevanja, kanone dosade i zakone zadovoljavanja, pravila pisanja, vrste shvaćanja, smještavanja i opseg stigmati, razmak krila...

Izgleda da sam se ja opet zapleo.

Bit svega bila je u našoj podsvjesnoj težnji da što prije moguće, ubrzanom brzinom, steknemo to iskustvo koje je Europa skupljala kroz stoljeća i koje je silom prilika nama ranije bilo nedostupno. (Postoji čak idiom koji čudnim slučajem odgovara ovom primjeru: galopom po Europi.) Zaboravljalo se i to da je ta željena Europa već odavno fantom, mit, iluzija i to što ona nije toliko i samo:

августіший і блаженніший ФранціскоАквінат,
 блудливий барон Аін-КавельБ'iron maiden,
 місВан дер корбюзьяк,
 Гайль ЮлійГайдегергадамергантенбайн,
 далі тангіДалі дада дюшан,
 Еліотелюар рогоносий есквайр,
 фасбін дер клеЄ,
 жлобинаЖенесартр,
 праський цвіркунець ЮрасикЗамза,
 И,
 Бретон МондріановичІонеско,
 КоктоЇонескович Тцара,
 Йонеско Мrojeкович Беккет,
 кічуватий кітсикКляйнст,
 Павнд ЛоуренсовичЛелюш,
 дунізований корнетМальте Марія Брігге,
 садистуватийНахер де Мазох,
 золотоволоска Меріт фонОппен-Гайм,
 раблезіанецьПантагрюа Гаргантюель,
 варгінальнийРихард Онеггерсаті,
 сафовита sophisticated ladyСтайн,
 богомольний і цинічнийТарас Григорович Ніцше,
 упертий антисеміотУмберто Феко,
 його величністьФранц-Йосиф Швейк,
 хвалькоХвеліні мастроян,
 Целяни, Шульци,Циммермани, весь список Шиндлера заразом,
 Арнольд ПавловичЧерчіль,
 штокгаузнутийШенберг,
 Ще хтось один на буквуЩ,
 для різноманітності гіповийЮрайя Гіп, скажімо,
 і насамкінець юнга Фром-ФройдЯсперс – увесь кагал.

Nekako se nije uzimalo u obzir, jednostavno je bilo nepopularno obraćati pozornost na to da je sadašnje iskustvo Europe prije svega iskustvo dvaju svjetskih ratova. A i danas nije baš zgodno o tome govoriti. Sigurno nije ni vrijedno razglabati o nekoliko „generation perdue“, degeneriranu aristokraciju i razne artističke izrode – legalizacija podlosti nikada se nije dogodila bez pomoći moralizatora, iskreno govoreći, oni su i bili najpodliji. Također nema smisla ponirati u dubine povijesti kako bi se otkrile iluzije pozitivizma i racionalizma, ili još dalje – kako bi se analiziralo koliko se podlosti, lošeg, gadosti rodilo iz kulta ranokršćanskih svetaca koji je bio kanoniziran umjetnošću. I

posve je besmisleno podsjećati da se sva klasična europska kultura temelji na poganskoj grčko-rimskoj mitologiji. O svemu tome bi se moglo ozbiljno govoriti kada bi se općenito moglo ozbiljno govoriti, kada jezik ne bi bio toliko semantički preopterećen, prekrcat i prepunjen tako da ta prepunjenost prerasta u uboštvu, neodređenost, prazninu. Također je upitno da li bi se moglo, recimo, odijeliti uzroke od posljedica. Ovdje je zgodno navesti aporiju Myroslava Jaremaka koju je izrekao kao odgovor na moje ne baš svježe opažanje da je Prvi svjetski rat uvjetovao pojavu modernizma. On je rekao: „Pa ne! Dadaisti su krivi za ubojstvo nadvojvode Ferdinanda!“ Naravno. Pravilno. Kronološka neusklađenost ne znači i logičku neusklađenost. Tko zna, da nisu možda orijentalna putovanja Yellow Submarine nadahnula Helenu Blavatsky na traženje Shambale. A romantični lik Freddiea Mercuryja nagnao je Židova na mržnju sovjetskih pедера. A poststrukturalizam je iznjedrio Kafku. A pojava side ubrzala je izum margarina i prezervativa. A Tarski je isprovocirao Wittgensteina. A koncerti Pink Floyd doveli su do nastanka klasičnog morfinizma. A uništenje Berlinskog zida dalo je još više šansi mladom Adolfu. A Tolkien je izmodelirao upravu Austro-Ugarske Monarhije. A ekumenizam Wojtyła pridonio je pojavi Luthera. A Hesseova Kastalia je postala prototip rosenkreuzerstva. I tako dalje, i tako dalje.

Vratimo se našem Stanislavu. Na čemu se temeljila od mene deklarirana nestvarnost? Ne samo u dominaciji igračkog momenta. Ne samo u pohlepnom oponašanju. Prije svega u spremnosti odreći se vlastitoga iskustva, odbaciti sve ranije stečene kriterije, principe i pojmove zbog samo jednog cilja: preuzeti tuđe iskustvo, nestečeno. Ja ovdje neću spominjati unutarnju težnju do Europe, genetičku identifikaciju s njom – to je proturječno, neaktualno i ne opravdava ničiju besprincipijelnost. Prije svega radi se o tome da su duboko u našoj zamitologiziranoj egzaltacijskoj svijesti ukorijenjene figure formalne, estetske prirode, prerastale u arhetipove motivacija, postajale su sposobne reformirati način života, rekonstruirati bivstvenu prirodu individue. Istraživanja iz posuđivanja „prethodnog“ iskustva postajala su sve riskantnija, nekada su prerastala u eksperimente. Za nekoga je to završilo ne previše sretno, za nekoga to još traje, ali najvažnije je da se kao rezultat takvih eksperimenata pojavilo mnogo najrazličitijih stvari i pojava: novi prostori knjige, platna, glazbe, predstava, plastike, ljubavi, časopisa, gesta, riječi, trasa, arga, poznanstava, faktura, kontakata, akcija, struktura, shvaćanja, međusobnog razumijevanja itd. Kratko rečeno, može se govoriti o nastanku cijele supkulture, iako se, istina, ne može odrediti vrijeme nastanka i dužina postojanja. Podsjećam, danas ona više ne postoji, ali u svoje vrijeme je prisilila da se govori o rođenju takozvanoga „Frankivs’kog fenomena“⁸ (Ivano-Frankivs’k – sovjetski naziv Stanislava).

8 „Stanislavski fenomen“ – fenomen prebivanja grupe pisaca i slikara u Stanislavu, čije se umjetničko djelovanje smatra najbogatijim izričajem ukrajinskog postmodernizma.

Ta supkultura je prema svojoj unutarnjoj biti bila...

...romanska. Ona je, možda, i sama bila roman (na izbor: pra-, neo-, meta-, post- ili para-) – epski, intrigantan, fatalan, lažni i istinit istovremeno. Sve karakteristike romanesknosti bile su kod nje prisutne: lingografija, fononimija, morfonimija i kronosorpcija. Ta je supkultura, prema svojim obilježjima, pretvorila topografsku stvarnost Stanislava u verbalnu, tekstualnu, prozaičnu stvarnost. Dakle, ako se vratimo na početak našega razgovora, postoje sve osnove da se tvrdi kako je putem imitacije, igre, krivotvorenja našem neodređenom, neulovljivom „MI“ uspjelo formirati, označiti i ograničiti vlastiti autentično-autohtoni prostor u globalnom, još nenapisanom, mitu ovdje-bivstva.

...relativistička. Ona je, možda, i sama bila čisti odnos (na izbor: pra-, neo-, meta-, post- ili para-), koji je ne vladajući nijednim brojevnim sustavom u svom apsolutističkom ubrzanju ne samo osigurao ono neosjetljivo, ali vanjskom promatraču vidljivo usporenje fizičkog i biološkog vremena, nego je i dozvolio našem neodređenom, neulovljivom „MI“ vratiti se u budućnost putem gonjenja prošlosti. Dodatno su, prema klasičnom relativističkom paradoksu, novo prošlo i staro buduće stopili „MI“ u jedinstveni prostorno-vremenski kontinuum – kolapsirajuću mnogomjernost bez katova.

...neurotična. Ona je, možda, i sama bila čista neuroza (na izbor: pra-, neo-, meta-, post- ili para-), koja se pokušavala riješiti sebe same putem sublimativne autoekshibicije. Cijeli kompleks u latentni period nerealiziranih somatskih i psihičkih nagona našeg neodređenog i neulovljivog „MI“ se transformirao, prema pravilu nastanka reaktivnih stanja, u svojevrsni somnambulistički krajolik, na čijem tlu su se rodile nove, oslobođene forme postojanja – zakinutog i zatvorenog postojanja, incestualnog i narcističkog, ispunjenog nerazvrstanim genezama. Iznimna nestabilnost i brzoprolaznost sličnih formi bila je i još uvijek je garancijom njihove neulovljivosti, virtualnosti, aktualne neprisutnosti.

Svaki roman ima početak i kraj, svaka relacija je dosta relativna, za svaku neurozu ima dosta psihoanaliza.

Ovdje opisana supkultura kao cjelovita, organska pojava, kao iznutra opravdano novo stvorenje, danas više ne postoji, iako većina njezinih oblika, pustivši klice i proživjevši određene metamorfoze, živi i danas. To su i neke osobe, i određene organizacijske strukture, mikrosociumi, točke križanja, rituali, dijalekti itd. Netko je promijenio područje djelatnosti, netko je uspio stvoriti vlastito učenje pa odgaja apostole, netko je dobio priznanje iz te Europe, netko je pošao u podzemlje, netko je potpao pod krilo različitih fondova, netko je našao svoju nišu i prodira dalje, a netko pokušava okupiti sve šira područja terena bivanja. Iskreno govoreći, sve je postalo kao i svugdje. Jedinstvena usmjerenost je postala Brownovo gibanje, sistem polako

ide prema termodinamičkoj ravnoteži, miru u kaosu. Frankivski fenomen je izgubio svoju fenomenalnost. Naravno, ja se ne usuđujem tvrditi da su, recimo, nestali svi karnevali, neozbiljne metode i forme, ali karneval je postao stručnim, pretvorio se u profesiju, prema njemu se ne odnosi po karnevalski ozbiljno – to je biznis, imidž, način preživljavanja. Nastavljaju se i garderobne utjehe – natezanje najrazličitijih maski i odjeće, inače to sve više sličići virtuoznoj muzikalnoj travestiji, jedan od načina pojačanja osjećaja. To je sve STVARNO. Ovdje nije do zabava, ovdje su uvijek zabave – prave pravcate, posvećene svetošću grijeha.

7. Negiranje rečenoga

Došlo je vrijeme, izgleda, da se stane i pokuša proanalizirati što nam je autor ovdje namljeo.

Ne mogu ne upasti u oči dvije neugodne nedosljednosti.

Kao prvo, na sve moguće načine izbjegavajući određivanje jednog od ključnih pojmova ovog članka, „MI“, i još više, deklarirajući njegovu neodređenost i izvodeći pritom razne trikove, autor ipak konkretizira određen krug ljudi, povezuje vlastite, podosta subjektivne karakteristike i pokušava formirati određeno značenjsko područje. Istina, ti nam pokušaji izgledaju dosta grubo: unatoč svoj leksičkoj i semantičkoj neizbirljivosti (što je dovelo do strašne onečišćenosti, smislene neprolaznosti, stilske višeznačnosti teksta), autor ipak nije uspio taktično objasniti opravdanosti sljedeća dva ključna pojma, „STVARNOG“ i „NESTVARNOG“. Jer unatoč javno dostupnim neprirodnim autorskim načinima izražavanja, osim dosta zaigranog nadopunjavanja antonimskih parova tipa *nestvarno* „STVARNO“ i *stvarno* „NESTVARNO“, početne teze ostaju nedokazane. Autor zaboravlja da antonimija predviđa jednako uvjerljivo, tropski dosljedno objašnjavanje obje međusobno isključujuće tvrdnje, i, umjesto logike, on želi koristiti unaprijed doživljene emocije, počinje koristiti jezik konotativno. On prema vlastitim željama daje odgovarajuću emocionalnu obojenost stvarima koje trebaju ili potvrdu ili negaciju. Prema tome, ono što treba biti dokazano dobiva određene opravdavajuće, pozitivne, čak i poetske crte, a ono što bi u danom trenutku trebalo argumentirano odbaciti premazuje se nenadmašivim patosom negacije.

Kao drugo, slična metodološka nediscipliniranost dovodi i do kronološke neodređenosti. Opisane pojave i događaji kao da se događaju u jasno ocrtanom vremenskom razdoblju, pri čemu se stalno naglašava njegovo neznatno trajanje. Iako gotovo nigdje nije ukazano na konkretno vrijeme, pažljivi čitatelj primjećuje: neke stvari se ne tiču samo karakterno različitih etapa povijesnog procesa, nego i dosta značajnih povijesnih razdoblja. Autor u većem dijelu dosta svojevolumino tumači problem vremena. On, očito osjetivši gramatičku i znakovnu iscrpljenost eshatoloških konstrukcija tipa

„kraj književnosti“, „kraj povijesti“, „kraj tisućljeća“, „kraj refleksije“ itd., modelira „vrijeme nakon“, ne oglašivši graničnu, polaznu točku „kraja vremena“. „Vrijeme nakon“ je za njega bez oznaka, karakteristika, dominantna ontološke svrsishodnosti. Nikako, opet, ne razvijajući i ne potvrđujući tu tezu, autor manijakalnom ustrajnošću iz članka u članak, iz eseja u esej ponavlja parafrazu Eklezijasta (Ekl. 3.2-8): „Sve ima svoje vrijeme, sve što se čini pod nebom ima svoje vrijeme: vrijeme kad se rađa i vrijeme kad se umire; vrijeme kad se sadi i vrijeme kad se čupa posađeno; vrijeme kad se ubija i vrijeme kad se liječi; vrijeme kad se ruši i vrijeme kad se gradi; vrijeme kad se plače i vrijeme kad se smije; vrijeme kad se tuguje i vrijeme kad se pleše; vrijeme kad se baca kamenje i vrijeme kad se skuplja kamenje; vrijeme kad se grli i vrijeme kad se ne grli; vrijeme kad se traži i vrijeme kad se miri s gubitkom; vrijeme kad se čuva i vrijeme kad se odbacuje; vrijeme kad se dere i vrijeme kad se zašiva; vrijeme kad se šuti i vrijeme kad se govori; vrijeme kad se voli i vrijeme kad se mrzi; vrijeme za rat i vrijeme za mir“ – koja usprkos svoj umjetničkoj uvjerljivosti prihvaćanja izaziva osjećaj lukavosti, prikrivene obmane, prijevare, unosi dašak puste formalne nastranosti.

Kao treće, sama po sebi susljedna, uočljiva je neodređenost mjesta. Autor izdvaja dva toponima: „Stanislav“ i „Europa“ i kao da ih pokušava predstaviti poput određene paradigme – ili utvrditi njihovu istoznačnost, ili ih spomenuti kao homonimski par. Ali ipak, teorija koju iznosi autor o porastu semantičke entropije priznaje kao potpunu besmislenost svjesnu upotrebu znakova i pojmova, koji pri nepromijenjenom imenu dobivaju bezbrojnu količinu značenja. Očito se to prije svega odnosi na pojam „Europa“. Čini nam se da bi se jednako tako uspješno, ne mijenjajući ni formu niti sadržaj članka, mogli koristiti i imena-pojmovi „Istok“, „Amerika“, „svijet“, „civilizacija“. Vrijedi napomenuti da autor, uistinu, uz pomoć vještih, a ponekad i smionih ritmičko-fonetskih konstrukcija, tvori određene sintagme, koje u danomu kontekstu daju mogućnost imitirati prisutnost *predodžbe o značenju*. Ali kako autor pojam entropije proširuje ne samo na područje semiologije, nego ga koristi i za područje kulture općenito, izmišljenost sličnih konstrukcija je očita.

Ovdje je sigurno vrijedno zaustaviti se malo detaljnije na autorovoj interpretaciji kulture: i kako bi istražili izvore nihilističkoga antikulturnoga patosa, i kako bi bolje razumjeli prirodu nepersonificiranih patetičnih hvalospjeva. Više puta je u tekstu članka uz pomoć svih tih konotativnih sredstava, koja kao da su po udžbeniku, kultura prikazana kao ukupnost svega zloga, negativnoga, grješnoga, kao totalno sveukupno zlo. U to vrijeme ona postaje ukupna totalnost: ne postoji ništa izvan nje i ne postoji ništa osim nje. Autor tvrdi da je kultura imala smisao i opravdanje dok je bila usmjerena, vektorska pojava, dok je u njoj postojala vrijednosna hijerarhija, stupnjevost, razlikovanje jednostavnog i složenog, primitivnog i usavršenog, korisnog i štetnog, prizemnog i uznesenog, prekrasnog i ružnog, tjelesnog i duhovnog, pristojnog

i sramotnog itd. Dakle, ako bismo koristili autoru drag termodinamički model, onda, kad je entropija sistema bila minimalna, a opće kaotično gibanje elementarnih čestica se moglo sumirati u ukupno jednosmjerno gibanje. Danas se više ne može izvesti takav zajednički vektor, i autor to smatra oznakom vladanja kaosa, naravno, dajući tom isključivo fizičkom pojmu emocionalnu obojenost: kaos kao utjelovljenje zla, kao oznaka „vremena nakon“, kao eskalacija eshatologije. On piše: „Otkako je zavladała estetska ravnopravnost i etički relativizam, zlota wolność, demokracija, sloboda, otkada su svi tipovi kulture, nezavisno od njihove prirode, postali jednako vrijedni eksponati svjetskog etnografskog muzeja, nikoga više ne čudi susjedstvo, čak ni sinteza Madonne Conestabile i Madonne Ciccone, električnih i šamanskih bubnjeva, gregorijanskog korala i hit parade, kaldejskog pisma i uličnih grafita, Freddyja Krugera i himera Notre Dame [...]“. Ovaj put nas autor oslobađa svog omiljenog *grafografičkog* pristupa – nesustavnog nagomilavanja kategorijskih podmnožina, ipak nije teško zamisliti si, primjerice, takvu građu utemeljenu na odabranom leksemu: kultura –

materijalna	kultura
marginalna	kultura
duhovna	kultura
	kultura svakodnevice
ulična	kultura
	kultura ponašanja
	kultura za stolom
kulinarska	kultura
socijalistička	kultura
	kultura jezika
kontra-	kultura
alternativna	kultura
buržoazijska	kultura
rock-	kultura
pop-	kultura
europska	kultura
kazališna	kultura
	kultura Maja
tradicijnska	kultura
	kultura izrađivanja
	kultura potrošnje
	kultura debata
urbanistička	kultura

	kultura pijenja
sup-	kultura
seks-	kultura
	kultura paleolitika
x-	kultura
mladenačka	kultura
srednjovjekovna	kultura
fizička	kultura
poljoprivredna	kultura
zapadna	kultura
	kultura Istoka
imperijska	kultura
	kultura riže
	kultura lana
i na kraju	kultura kao kult.

Također, zakidajući kulturi to da je izrasla u najveći kumir svih vremena, postala predmetom svjetskog idolopoklonstva, kulta, i to poganskoga kulta (evo zašto je, kako se ispostavlja, autoru bila potrebna Europa s njezinim helenskim korijenima), autor na kraju najozbiljnije izlaže svoju optužbu: kultura je u sebe upila kršćanstvo. Dakle, ispravnije se izražavajući, kršćanstvo kao ideologija, kao svjetonazor, kao moral dospjelo je u sjenu kulture – jer danas samo njoj pripadaju kategorije morala, ideologije, svjetonazora itd. Umjesto toga da se cijeli korpus kulture promatra i procjenjuje kroz prizmu kršćanstva, žali se autor, ljudi su osuđeni primati kršćanstvo s pozicije kultiviranog bića, koje od rođenja nosi na sebi istočni grijeh znanja. To je dovelo, prema njegovu mišljenju, do toga da se kršćanstvo iz božje blagodati, iz najvišeg oblika duhovnosti, iz jedinog jamstva povijesnosti bivstva pretvorilo u jednu u nizu svjetovnih religija – jednostavnih, prigodnih, dostupnih i praktičnih. A to znači – on donosi konačni zaključak – da kršćanstvo kao takvo danas više jednostavno ne postoji, umjesto njega imamo podmetnutu kulturnu krivotvorinu (zar se ne kriju ovdje korijeni fenomenologije nestvarnoga?). Dosta spretno prenošenje vlastitih psiholoških problema na globalno, sociološko područje – dakle, bit je u tome da našem jadnom autoru nikako ne uspijeva osjećati se poput pravoga kršćanina, nailazeći na prepreku himere kulture. Kao da kultura stoji između njega i Riječi, koju ona njemu nudi u bezbroju prijevoda i transkripcija, u najrazličitijim varijantama i oblicima, u najhimeričnijem svjetlu, pod najneočekivanijim kutovima pogleda. Njega brine sloboda izbora i plaši nužnost izabiranja. Njemu je lakše prihvatiti skolastičku ideju

o tome kako je Riječ napustila svijet, nego pokornim duševnim radom zaraditi sebi pravo na pristup Njoj. Pokvaren neutemeljenim pretenzijama na karizmatičnost, on, na kraju krajeva, jednostavno ne želi zadati sebi brigu življenja.

Ne mogavši, ne želeći, ne imajući priliku upiti i zavoljeti sve, autor sebi transformira Kristovu zapovijed ljubavi u totalno neprihvatanje, mržnju svega. Motivirajući vlastitu mizantropiju idejnim neprihvatanjem kulture, on njeguje smiješne mesijanske planove preoblikovanja svijeta tako da bi se najvećim problemom, najdražim zadovoljstvom, a možda i najtežim zločinom u njemu smatralo širenje informacija. On mašta o izoliranosti, sanjari o oštrim kvotama i limitima na bilo kakvu informaciju, o svjetskom sistemu informacijskih poreza, žestokoj novoj cenzuri i neprolaznim granicama. I eto ovdje on sebe na kraju potpuno razotkriva: iza svih njegovih logičko-filoloških konstrukcija stoji elementarna neurotična želja ponovno se sakriti iza željezne zavjese. Biće, odgojeno u zatočeništvu, zna se, na slobodi gine.

Sve ovo (kao i to da cijeli svoj antikulturni patos autor transformira u književni tekst dodajući na taj način *another brick* na zid kulture) prisiljava postaviti se do autorovih interpretacija povijesti stanislavskog artistskog okruženja s velikom sumnjom – nema li možda i ovdje prikrivenih idejnih ili intimnih motiva koji bi unaprijed odredili točku gledišta i uvjetovali odioznost intonacije.

8. Od autora (kadenca i koda)

Izgleda da mi nije uspjelo izbjeći određenu elegičnost i nostalgичnost opisujući *stvarna-nestvarna* vremena, prošle događaje i nepostojeće ljude. Očito će me iz tog razloga mnogo ljudi optužiti za neobjektivnost i nekritičnost: rekao sam, svakome je doba mladosti svijetlo. Može i tako. Možda je ovo neprepoznato „MI“ ustvari bila mladost. Jer što se mene tiče, uvijek je, ako je to povijest mladosti, ta mladost jako zakašnjela, zakašnjela čak i u usporedbi sa zakašnjelom mladosti Ludwiga Bodmera. I ipak tvrdim: to su bila prekrasna vremena. Zato se nadam da se nikada neće vratiti.

Lipanj, 1995.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjčec

Замість післямови

Книга з серії видань проекту, умовно названого Шлях по Україні, представляє окремі регіони і пов'язані з ними теми, проблеми з історії і сучасності України, що становлять інтерес для хорватської аудиторії. Ознайомлення здійснюється через переклади наукових, літературних праць, у першу чергу, українських дослідників, також авторів з інших країн. Упорядкування відбувається у співробітництві з вузами-партнерами, окремими науковцями, письменниками. Переклади виконуються в рамках культурологічно-перекладацького курсу для студентів україністики магістерського циклу навчання при кафедрі української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Також у перекладах окремих текстів беруть участь дипломовані україністи, викладачі. Книги публікуються у серії бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, заснованої при кафедрі української мови і літератури. Перша книга бібліотеки вийшла 2008 року і була присвячена річниці Голодомору, представленого перекладами праць українських та зарубіжних авторів. З метою представлення регіонів України опубліковано збірники праць на тему Закарпаття, Українських Карпат, Галичини.

Книга, присвячена Прикарпаттю, продовжує окреслений маршрут ознайомлення з Галичиною, розпочатою в книзі *Ukrajinska Galicija* (2015), де головна увага присвячена Львову і ширше. Назва *Prikarpataska Galicija* обрана з урахуванням посиленого інтересу хорватської громадськості до поняття Галичина, що в хорватській термінології фігурує опосередковано з інших мов – як *Galicija*. Уявлення про Галичину засновується, зокрема, і на знанні хрестоматійного твору з однойменною назвою – драми *Galicija* (1922) видатного хорватського письменника Мирослава Крлежи (1893-1981). Опинившись у 1916 році на Східному фронті, вірогідно, у районі міста Надвірна, письменник написав твори, що належать до кращих відображень абсурду Першої світової війни.¹ З поняттям *Galicija* у хорватському суспільстві пов'язують перебування, страждання, численні втрати хорватів у тій війні, проте уявлення про зазначений простір поступово вгасали в буревії драматичних подій минулого століття. З відзначенням 100-річчя війни розпочалося повернення знань про місця боїв і, особливо поховань, у чому своє значення мало відкриття і відновлення цвинтаря хорватських військових на Прикарпатті в селі Глибівка Богородчанського району. Враховуючи актуальність у хорватському середовищі назви *Galicija* і потребу представити назву Прикарпаття, упорядники обрали синтагму, що поєднує зазначені поняття.

1 Мирослав Крлежа. *Хорватський бог Марс*. Цикл новел. Перекл. Семен Панько. Київ: Дніпро, 1981.

Книга не претендує на енциклопедичність, маючи функцію вступу до теми, яка потребує подальшого всебічного висвітлення. Налагоджене співробітництво між Загребським та Прикарпатським університетами дало поштовх розвитку контактів з метою дослідження тем, що мають актуальність у хорватській науці та суспільстві. В історико-культурному аспекті чимале значення мають проблеми етногенезу, давньої історії слов'ян, простеження міграційних процесів та інші теми, зокрема духовної, матеріальної культури на просторі Західної України, отже, і в Прикарпатті, що потребують комплексного, міждисциплінарного дослідження. У широкому спектрі порівнянь – від давнини до сучасних проблем соціологічного змісту (наприклад, апологія білохорватства в західноукраїнському середовищі), політичні моделі (війна за незалежність, євроінтеграційні процеси) та інші, українсько-хорватська співпраця актуальна й вимагає розробки.

При упорядкуванні книги бралися до уваги сучасні дослідження прикарпатських вчених, особливо історичні матеріали від археологічних відомостей до важливих періодів історії України на прикладі Прикарпаття. Історико-літературний розділ представлений, крім панорамного показу розвитку літератури, роботами, присвяченими постаті й творам Василя Стефаника, деякі особливості творчості якого мають аналогії і серед хорватських представників експресіонізму. Стефаник привертав увагу хорватської україністики ще в минулому столітті, що потребує подальшого компаративного дослідження.² Тема Першої світової війни в хорватській та українській літературах також вдячне поле славістики. Сучасна українська література, зокрема і з Прикарпаття, представлена в хорватських перекладах низкою видань.

У перспективі підвищений інтерес серед хорватської аудиторії можуть викликати праці українських вчених з давньої історії краю, особливо ті, що конкретизують поняття білі хорвати як основа для порівнянь з хорватським матеріалом, що передбачає широке коло досліджень з урахуванням мовознавчих, етнологічних та інших аспектів, які б дали можливість окреслити давні міграційні процеси.

У перекладах витримано принцип транслітерації української термінології, особливо ономастикону, з метою показати автентичні українські назви. Окремі усталені назви як, наприклад, *Galicija* даються паралельно з транслітерованими українськими. Деякі тексти перекладено в скороченому вигляді.

Переклади підготували студенти магістерської програми україністики Філософського факультету Загребського університету. Упорядники висловлюють подяку всім, хто сприяв у підготовці книги.

Євген Пащенко

2 Vasilj Stefanyk. *Sinovi. Novele*. Priredio Stanko Gašparović. Knjiga 7. Zagreb: Suvremena biblioteka, 1943, 210 str.

Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Knjižnica *Ucrainiana Croatica*

1. *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932–1933. Gladomor*. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.
2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. *Jubilej 100. godišnjice osnivanja grkokatoličkih župa Sibinj, Gornji Andrijevci, Slavonski Brod. 1908–2008*. Sibinj–Slavonski Brod, 2009.
3. Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split, 2010.
4. Jevgenij Paščenko. *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine*. Zagreb, 2010.
5. Jevgenij Paščenko. *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija*. Zagreb, 2010.
6. *Hrvatska ševčenkiana*. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011.
7. Bogdan Igor Antonyč. *Most iznad vremena. Pjesme*. Prepjev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Zagreb, 2011.
8. Marija Matios. *Slatka Darica*. Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana Dill. Zagreb, 2011.
9. Volodymyr Galyk. *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština*. Zagreb, 2012.
10. *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2013.
11. *Ukrajinski Karpati. Etnogeneza – arheologija – etnologija*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014.
12. *Ukrajinska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2015.
13. Roman Lubkivs'kyj. *Zemlja preobražaja*. Izbor Josip Ralašić. Preveli s ukrajinskoga Josip Ralašić, Zrinka Suk, Iva Dejanović, Kristina Barać. Ilustracije Nada Žiljak. Zagreb, 2015.

*

Taras Ševčenko. *Izabrane pjesme*. Prevela s ukrajinskoga Antica Menac. Bilješke i komentari Rajisa Trostinska. Izbor pjesama i pogovor Jevgenij Paščenko. Zagreb, Matica Hrvatska, 2014.

Jevgenij Paščenko. *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*. Biblioteka Historia. Knjiga 2. Zagreb, Matica hrvatska, 2015.

Jevgenij Paščenko. *Hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2016.